

Janko Polić Kamov

Novele i lakrdije

eLektire.skole.hr

Sadržaj

I.	_____	3
	Historijat jednog članka _____	4
	Ćuška _____	69
	»Ecce homo!« _____	104
II.	<i>Knjiga lakrdija</i> _____	111
	Brada _____	112
	Selo _____	118
	Žena _____	122
	Katastrofa _____	127
	Odijelo _____	133
	Potres _____	138
	Stjenica _____	143
	»Ispovijest« _____	148
III.	_____	151
	Žalost _____	152
	Sloboda _____	166
	Bitanga _____	179
	Rječnik _____	190

I.

Historijat jednog članka

(1906)

1

- Kad će da prestane, boga joj!

Ali njegov drug bio se zadubao u nekaku knjigu i ne odgovaraše ništa. Mario je gledao kroz stakla u ljetni pljusak i bljeskove, što se vijali krupnim kapljama. I pomislio na ono jutrošnje sunce s veličajnim polaganim koracima kojima se valjaše nebom. Sva sjajna zelenila se polja, a laka modrina nebeska vijala se nad njima ko neki blagi, daleki smijesak. I bludeći kroz malene puteljke osjećaše ono zlato nebeskoga diva, gdje se toplo i zanosno prosiplje po njegovim plećima. A znoj ga je već bio počeo da probija...

Tamo se crnila duboka šuma ko da je neka ogromna kosa obrasla čitavi brežuljak, a velike klisurine, što su stršile orlujskim zadahom, činile se ko sjedine... Nikada nije dospjelo sunce da pravom punoćom zadere u šikarje i tajanstvenu, ladnu polutamu. Tek kraci mu poigravahu krošnjom i vrškom stijenja zadirući gdje-gdje blijedo i sjetno u duboku tišinu... A šuma je drhtala i mirisala i iz nje se izvijaše dah blagosti i svježine... I obliven znojem bacao se Mario na rosulju trave prepuštajući se draganju tek čujnog lelijanja atmosfere.

Sada je gledao zamućena nebesa, gusti, kišni veo i slušao grmljavinu, štropotnu, grubu i zastrašnu... Sklapale mu se oči. On se povuče bliže kanapeu i baci se na nj.

Bijahu drugovi školski kfroz cijelu gotovo gimnaziju. Mario bijaše nervozan, nemiran i razdražljiv. U dosta slobodoumnom uzgoju, koji je više dolazio od razmiljenosti njegove majke, iznikla je ona otporna klica koja je pružala robove. On je osjećao da vlast što je nad njim nije no sila, a zarana ga upoznaše s idejama da sila nije još pravo. I tako se je razvijao uglavnom njegov intelekt koji je isisavao iz knjiga sve ono što pogodovaše njegovojaturi. I svaka nepravica, usiljavanje, puzanje - dižaaše čitavu bunu njegovih nerva.

Lovro ga je zavolio rad toga. On izgledaaše rasudljiviji i trezniji, a oblik njegova otpora bijaše samosvijest nauke.

Njegova velika glava, što je sjećala na Sokrata, sa širokim čelom, malenim, raširenim nosom, bila je gotovo uvijek udubljena u knjige. I kad si ga promatrao u takoj pozi, činilo se da se one oči spajaju sa slovima, a umnost je sijevala na zabijeljenim obrazima. Dok je Mario mislio: znam dosta, Lovro je mislio - znam premalo. Iz Lovre su razlozi znanosti istjerali religiju, iz Maria jedno polugodište u konviktu: ogromni trbusi časnih sestara i direktora, molitva i miš, što se našao u donesenjoj čorbi.

Mario bi bio još spavao da nije Lovrina sestra donijela kavu. Vani su se nosile kapi, što ih je krunio vjetrić s lišća. A iz rastvorenih vrata lepršaaše s onom veselom i ljupkom poja-

vom šesnaestljetne mladosti miomiris svježine i dragosti. Okupana je zemlja sa svojom seoskom zeleni izgledala mlađa; sa zapada je bujmljaše ko pomlađena strast sunca. I opet bijaše ko jedan topli, moćni zagrljaj koji se vijao po šumama i sjenokošama i zahvaćao ta tri mlada bića. Pa ipak. Na ovoj dvojici ono nekoliko bora, finih, tek zasjeklih, što im starahu lice, sad se nekud gubile i osjećao si mladost.

Mario protrv oči gledaše radosno u ušlu žensku, veselo se smijući. A Lovro zamjećujući taj smiješak, što se je sam otimao, smijao se široko, bezglasno. A po njoj je skakutala rumen bujmeći i bjelinu vratnu. Ona je osjećala njegove oči i mislila: promatra golotinju svojih ruku. I njezine su oči vrludale sobom u svojem luckastom, naivnom letu. Ostala je.

Oni su lomili hljeb i uhvativ ga sa dva prsta turali u kavu, izvlačili i gnjeli u usta. A Klara se je smijala i prikivala one drobne usne koje se preko volje pomicahu u šir.

- Kako se vi smijete! - klikne Mario i pljesne rukama.

- A kako to vi jedete!

Mario je volio taj glas. Bio je vlažan i drhtav od nekog vječnog smijeha koji obletavaše to nevino, lijepo biće.

Ali rumenilo sa zapada zahvaćalo ih je cijele i oni su začarani pridizali oči k vrhuncima gora i onda - sve više, sve laganije - u sve veću bljedoću i prozirnost neba. A boje se miješahu i ono se tamo činilo neko magično svjetlo koje donasha fantastičnost i bujnost istoka i u čovjeku tek drhti suzna slutnja priča i bajki.

- Kako je divno!

I zaista, ona je tanana ženska tonula velikim, crnim očima u svekolike one boje koje su bile klecanje i tonuće strasti, što se budi jutrom, a dan je nosi sve višu, sve krepću, dok je ne primi hlad noći u svoje crno krilo.

Mario je gledao tu strast i osjećao pljusak krvi.

- Poezija! - šane Lovro, a Mario je bogzna zašto pomislio da se ovaj ruga.

- Pa? - i omjeri ga dosta srdito.

- Ništa, čovječe. Eto, mislio sam, koliko poezije u jednom samom zamiranju dana i u toj poeziji kolika proza!

Teško da ga je razumio. Mario nije rekao ni riječi. Izvadio cigaretu, zapalio i zapušio gutajući i izbacujući hrlo dim.

- To mi, gospođice, nećete zabraniti.

- Oh, pa molim vas, i ja znam kadgod onako...

A Lovro izbaci. - To je prvi korak k emancipaciji i - zadnji!

... Selom se orila ona podvečernja pjesma, što je sklada marva, mljaskanje nogu i povici ljudski. A prvi valovi sutona udarahu kroz rastvorene prozore u sobu.

*

Joso zijevne. Zijevne široko i dugo - vrlo dugo. A onda se zagleda u polje s onim lakim valovima uznjihane trave. I tek onako zirne na omašni kup papira i uzdahne. Kad će da proguta sve to! Ovo tu, ovo suho, dosadno - ova slova i brojke?! A mora se! Mora! Za tri mjeseca, tri lijepa, ljetna mjeseca! Nije više mogao da uči. Od sedme već gura u mozak puste rečenice. Sad će biti prošla deseta. Pozna po suncu i veselim koracima one dvojice. Za njima nekaka ženskad, pa djeca - sve gradsko, gospoda na ladanju. »Blago njima! Skripta ih ne muče!«

Joso bijaše ogromna ljudina s vrlo mekom naturom. Plavokos i modrook sjećao je na nježnost i mekoću sentimentalnih ljubavnika. On je morao da bude zaljubljen košto je Lovro morao da čita, a Mario da tjedno zalazi u bludište. To je postalo nuždom, a možda i od same navike.

... Vrludati šumom i oblijetati mislima ljubljeno biće, tek poljubljeno, čisto i nevino, s raskošnom kosom i milotom u licu - i očima ciganskim i grudima hujnim... i maštati vrhu budućnosti... hvatati sanje svoje rukama i gledati u ruci - ništa... i klicati od burne želje, imati je uza se sada, u zeleni ljeta i ljepoti sela... zapisivati svaki kret njenih malenih prstića, svaki trzaj očiju... sjedati do nje i drhturiti od pohote... usnuti sa smiješkom i prenuti se pred zoru s bolju na usnama i mliječnom masom u gaćama...

Tako prolazahu njegova mladenačka ljeta u pustom čeznuću, trzanju, lijetanju. Bilo je nezgrapno gledati ono krepko, ogromno tijelo, gdje ga svija i ispija sjeta ljubavi.

- Hu - hukne Mario i pogleda turobno na škripta. Lovro je umah rastvorio knjigu, ali nije čitao. Bilo je u tome jutru nešto, što je odvrćalo od knjiga, što je mamilo oči svojim poskočnim sjajem i nečujnom pjesmom krepkih disaja zemlje. A sa druge strane uspinjala se šuma, krcava, šušakava. Sa nje je puzala svježina, ovita modrikastom maglicom. Bezriječni se stihovi sami skladahu na usnama, pjesma je drhtala nutrinom ljudskom. Bješe ganuće i nagon - mladost, mladost, mladost! I one dvije ženske, što su prolazile puteljkom, zahvatiše svu trojicu... Žena u jutru šume!... Odmicahu. U onome svijanju tjelesa, pridizanju suknja i pogledima ove dvojice podrhtavahu nejasni osjećaji bluda.

- Ona mlađa! - Mario zakorači za njima, a Lovro zamišljeno progovori:

- Nisam već čitavi mjesec. - I promatrajući pomnjivo Josu, zapita: - A ti?

- Pf... Pa ja sam pred tri dana, prije nego sam došao... zadnji baš dan. - U očima se zapazila zbunjenost i izgledaše da mu se crveni čelo.

- Mora da joj je majka ono - govoraše Mario vraćajući se.

Šuma je bila već živahna od ljudskih glasova. Tamo su djeca kričala tanko i oštro, a sa druge se strane valjao polagani, duboki razgovor.

- U koji ti zalaziš? - pitao je Lovro s velikim zanimanjem.

- Kako u koji?

- Pa ima ih više. Ja sam bio tamo jednih ferija. Ima ih od jedne i više kruna.

- Pa u onaj od krune! - klikne Joso vrlo nespretno.

- Kako se zvala tvoja obična?

- Kako? Alaj si smiješan! Šta da je pitam za ime.

- Ja pitam uvijek - rekne Mario. - To je zanimljivo. Tako za nekoliko godina upoznaš za najobičnija imena bludnica. Bogami, imadu izvrstan ukus!

Joso je htio da pridometne, kako bi to one imale izvrstan ukus, ali se poboja da se ne oda. Njegovi su drugovi često zapadali u slične razgovore s izvrsnim poznavanjem prilika, a on je bio, makar stariji, vrlo neiskusn. I stidio se duboko svoje ignoranse, a Lovrina mu ispitivanja izgledahu ko neka avet, što ga proganja i tjera u svijet na sprdnju. A Lovro je zacijelo morao da zna, da je on u tom nevin košto je bio pred godinu, tri, pet. On je to osjećao. Ali Lovro bijaše tek u sumnji. On je htio da se uvjeri, je li što pokročio naprijed taj snažni mladić u ovo godinu dana, što je izbivao u glavnome gradu. A Mario onako od šale izbaci k Josi:

- A kako si? Ko ide na koga?

Joso je znao za običnu pozu, ali je mislio da se to u bordelu drukčije prakticira.

- Kako kada.

- A pogodiš uvijek u pravu?

Joso toga nije razumio. Njega je hvatala nepravilnost i on je osjećao znoj na čelu. Ko da ga nekaka para podilazi udarajući u glavu svojom toplotom... Nije vidio ništa - ni ljepote jutra ni lica svoje drage ni sanje svoje ni zapiske svoje... Teški neki strah nije mu dao da gleda u svoj život. On ga je tjerao u zaborav. A Mario je klicao:

- Dvije su, znaš!

Mario je osjećao neku veselost i zabavu u tome da gleda tu zabunu čovjeka i da grohoće samosvjesno svojim iskustvom. I on je nekada osjećao slična čuvstva pred starijim drugovima, slušao slične upadice i primao podrugivanja. Sad je htio da se za sve naplati i ispruživši dva prsta klikne po drugi put:

- Dvije su, znaš!

»Jest« govorio je Josu i nešto mlaka, vodena zahvaćala cijelo tijelo onoga mladoga, razvito čovjeka. »Prošlost, kaka prošlost!« On je osjećao ogroman stid pred cijelom tom prošlosti i nešto teško i porazno svijaše sve njegove misli. Stidio se svoje nevinosti; on ju osjećalaše ko neku starinsku, glupu predsudu koja istupa pred mladim i novim pogledima. Katkada bi pitao: A zašto da se stidim? Ali nije mogao naći odgovora. I uspinjući se uzbrdo on je tvrdo pitao: Zašto, zašto?! A oko njega sve bijaše nijemo. Trava je mirila tek zamjetljivim mirisom, a sunce udaraše punom snagom ko da želi razbuknati krvcu i usplamtjeti nerve. Zašto! Zašto! Sva ova bolna pitanja, što bijahu više neki bolni i srdni usklici, izbacivale on tu na osami u dodiru nasmješljive vazelene i ljupke zeleni. I čas bijaše mu milo i podavaše se raskošnoj sanji i plivaše mislima k njoj koja bijaše tek nekoliko kilometara daleko. On je gledao njezino ljepušasto lice, rasplamsano vatrom očiju i sise, što su primale prve oblike sazrele mladosti. I sjećao se onih dugih dana i onih nemirnih noći i svojih drugova i mrko bi mucao: Ja luda! Ja luda! Žena je razdragala njegove misli, otela mu pokoj noći, sve, sve! I dok su drugi srtali u zloglasne kuće, on je buljio izdaleka u one malene kuće i mislio: što sve tamo biva... »A možda je tamo bila sva ta moja bol...«

Bijaše tiho. Čuo bi se pokadšto zvečaj zvonova, ali atmosfera ležalaše spokojno i nepomično. Sunce je bacalo izazovno svu vatru svoje duše i spuštalo svoj sjaj na cijelu okolicu. Izdaleka dopirahu zvuci zvonova i sjećahu na jelo. Ali Josu tumaralaše dalje i gledalaše svoje jutrošnje drugove. Mislio je: kako ovi zakoračiše već u život, kako ga proniknuše, a on stoji tako dalek, naivan i glup. Osjećao je da je njegova mladost druga, neobična, djetinjska. Ta on je onaj isti koji se je pred tri godine zaljubljavao, onaj isti, isti! I mlađi od njega zakoračiše daleko pred njim i sad gledaju na njega ko na daleko, prošlo djetinjstvo. I nešto strašna, porazna dizalaše se pred njim. »Prolaze ljeta, prolaze ta ljeta, a ja u njima jedan isti, jedan isti...«

Drhtao je. A zrak ga je dirkao i dah vazelene pirio je smijeh vedrine. Josu je osjećao stid, osjećao je da je dalek, ponižen i sitan... I polazeći svojoj kući mislio je: do prve zgrade... do prve zgrade...

*

Milka je služila u gradu. Ona bi se tim rado isticala pred đacima, ali Lovro je pritom krivio usne na smijeh: »Služila u gradu, hm, to znači i straga i sprijeda.« I zamišljao se u život svoj, Marijin i svojih kolega.

- Mario, evo ti jedne gospođice koja se je rodila u našem selu, a služila je u gradu!

Mario se trznuo i odmah pomislio na skoru budućnost mislima mladoga čovjeka kojega razdragava ljeto, selo i nerad. Gledao je on dnevno bijele none seoskih cura, pa više, kad bi one stisle suknje na potoku savijajući se kod pranja robe. Onda je točno skliskao po krupnim nogama i izbočinama mesa, što podrhtavaše. On nije bio osobit ljubitelj ženske krupnoće, ali tu, u selu, ona je primila zamamnije forme, a hrptenjača, razgrišana dnevno sunčanim trcima ko da mu se napinjaše i trzaše. »Mora se, eto!«

- Milka! - Glas je bio pridušen, ali dug i jasan. Onaj »i« isticao se osobitom, neizrečenom milinom.

Ona je sjedila na klupi pred kućom. Bijaše kasno u noći. Činilo se da se čuje neki duboki, blagi šum, kao da se priroda ishlapljuje u hiljadu draškavih mirisa, praćena šuškom lipinog lišća i jakim zadahom cvijeća. Noć. Duboka, široka. Nigdje kraja. Sve je progutala ta kraljica tajni, priča, ljubavi i sna.

- Milka!

Glas je dolazio sa lipinog debla: ona je tu primijetila mušku spodobu. Poznavala je i glas. Ona se digne olako i zakroči uz goru.

- Ah - dahne Mario i priđe do nje. Bijaše napet od strasti i primi je rukom oko pasa.

Noć ko da je legla - spustila se olako i milo, tek pijetlovi udarahu glupim svojim pijevom u tu dragu, meku, drhtavu tišinu.

Mario je tisne o deblo. Oči mu se zamutiše, a dah je stao izilaziti polovičan i brz. Ruke je tiskahu primajući mekotu njezinog mesa, a sa nje se je vijao miris puti zadirući u mozak... On podigne halje i slijepi se o nju... Drhtao je... Glava mu se savila o rame njezino i lice s kojega ga je palila krv i nekoliko niti draškavih kosa. Osjećao je ogromnu navalu nagona razlijevajući mu neizrečenu slast tijelom. Ona se dizala hrlo, nervozno... sva snaga, čar i raskoš izmiljiše svojom opojnošću skupljajući se u jedan kup...

On se trzne, a ona se najedamput otme i otkorači. Mario ostane ko poliven mrazom i zamućen, tup pribi se o deblo. Onda, začas, pristupi bliže k njoj i pružajući pesnicu ispod onih punih obraza pridušeno krikne:

- Gade! Gade!

Mlakost, srditost i neki besvijesni bijes ponio ga do nje.

- Odlazi! - progovori ona i tisne ga od sebe.

- Gade! - ponovi i zamahne onom stisnutom pesnicom. Izgledaše pijan, posrtavajući.

- A, sada, a - govoraše ona... - A šta ćeš mi dat, a -

- Ovo - poviče nehotice i pljusne ju.

Pljusak se čuo i tresnuo u noć.

Nju je zapeklo i pomislila da ju je oblila krv. I povuče svoju krupnu ruku preko lica. Žar je poli, ali krvi ne bijaše.

A Milka samo trgne kroz zube:

- Platit ćeš - i zašuškav odjećom krene k svojoj kući.

Mario se je otreznjivao. Na ruci osjećao je još s onoga dodira njenoga mesa i sažali mu se. »Bio sam prost ko graničar... A tako je bolje!... Glupan! Glupan!...«

I prazan, dršćući o koljenima zađe u kuću.

*

Baš kad je Josu htio da zakrene u obližnje selo, ispadne iznenada pred njim Lovro. On je gledao ko Ciganin i zirkao preko očala na Josu:

- Kuda ćeš?

- Po poslu.

- Nemoj zato da se srdiš. Mislio sam da ideš k njoj, pa rekoh: Ajde da me upozna.

Josu nije volio da itko zalazi u njegove intimnosti, a ovaj mu je Lovro postajao već nesno-sljiv. »Zašto se zapliće u sve!« Lovro je zaista zadirao u sve njegove tajne pronicavo, sve dublje.

Podoš. Cestom bijaše nalegla silna prašina i prskaše pod njihovim koracima. Po bregovima zvečahu kose, a trava se rušila pod ostrim njihovim udarcima. Grdna jedna oblačina zastiraše sunce i žar se je cijedio iz cijele vasiona.

- Hm, hm... Ja sam, vidiš, baš jedamput htio da pitam, šta je to između tebe i nje.

- Šta bi bilo! - usklikne Josu. - Drugujemo - košto drugujem s tobom.

- Sa mnom - ponovi tiše Lovro. - Drugujete... Čudno!

- Nema tu ništa čudna. I šta da bude čudno? Ona je vesela, lijepa, ugodna...

- A emancipirana?

- Kako to misliš?

- Puši li?

- Ne, ona ne puši - odgovori kratko i glupo Josu.

Lovro se podsmjehivaše i pridizaše obrve. I najedamput gleđući u zemlju zapita: - Ljubiš li tu curu?

- Th! - mljasne Josu. - Glupost!

Zaštuteše obojica. Josu je osjećao težinu toga čovjeka koji mu kida komad po komad nature, koji ima neki pritajeni, žestoki rug vrhu njegovih osjećaja, čuvstava, svega... »Šta baš hoće najposlije?« I Lovro je šutio. On je zagledao i razumio one nesređene, isprepletene crte zabune i neprijatnosti na licu svoga druga. Sažali mu se košto mu se već više puta sažalio. »Darovit čovjek, pa eto - gubi se!«

Mica bijaše djevojčice izdaleka zamamno, a kad bi zagledao lice, doimaše te se ko prije dobe postaralo, uvrijeđeno i glupo. Smijeh bijaše u nje suh i nenaravan, a onda bi se one crte i više isticale.

- Zašto stojite? - zapita je Lovro, a ona odgovori nasmijano: - Jer ne mogu da sjedim.

- Čuješ, ovake imati za družice znači biti glup - izjavi on svome prijatelju, kad su se podveče vraćali kući.

- Ah! ti si tako čudan...

- A molim te, kroz puna tri sata nisam čuo nego ono obično gigerlsko peckanje bez sadržaja i smijeh bez smisla. Možda sam ja smetao, ali onda je više no družica.

- Idi, idi...

- Ti si zaljubljen i to glupo zaljubljen.

- Ma daj...

- To je dakle ona. Kažem ti iskreno da nisi u Zagrebu u godinu dana ništa učinio. A imao si prilike... Nego tu... s njom... gubio vrijeme... A zašto? Reci, zašto? Ni zašto. Je li ti bar dala? Nije. Isisala te, izmuzla energiju, ispunila vrijeme i godinu dana fuć!

Podošće na pola litre.

- Ne valja tako. Zar ti možeš biti zadovoljan, ostati tuđinac u velikom svijetu ljudske misli? Prospavati godine, gdje se napredak veže na sekunde? Ne emancipirati se nimalo od svijeta iz kojega si izašao, gdje se veća važnost daje jednoj misli negoli liječniku? Išćupati krila misli, rasuđivanja, raščinjanja i poletjeti krilima maštanja kojima smo lijeta- li u danima djetinjstva, dok su oko nas plovile religijske bajke i priče. Čuvstvovati i rastapati se od čuvstva ko danas, sutra, za godinu, dvije. - I turobno mjereći vino izgovori: - Ništa se nisi razvio!...

- Ti me ne razumiješ, Lovro, i nitko me ne razumije. Vidiš, ona što me ispija, ona mi se možda podsmijeva. - I zakruži rukom po stolu.

- Baci je do vraga! Radi! Ne budi glup u vijeku umnosti!

Tu pozove Lovro litru.

- Ne treba nam sentimentalizma. Hoćemo djela, a šta da djeluje sanjar i neznalica. Sanja o bezobličnoj ljepoti i vječnoj dobroti i buba škripta. - Tu se prekine pa završi: - Svršit ćeš ko drugi...

Joso se je opirao, ali je osjećao da ga je pogodio u živo. On je znao da želi iz njega stvoriti čovjeka sebi slična, ali duboko u njemu nešto se otimalo... Lovro mu izgledaše oduran i tuđ i dalek.

*

Lovro, Joso i Mario izađoše iz dvorane već kod prve polovice drugog čina. Bijaše u njoj užasno sparno, a komad *Kralj Aleksandar i Draga* zaudaraše po specijalnoj gluposti. Podošće u dvorište.

- Uh, miserabilno - uzdahne Lovro i naruči litru vina.

Bila je to jedna od onih putujućih družina koja je bez garderobe, bez glumaca i bez repertoara. I tako se vucara i koburi i tek po selima nekako prolazi, gdje se može gledati kralj Aleksandar u pandurskoj bluzi, šaptalac čuti bolje od predstavljača, a Draga ubiti iz revolvera koji gotovo nikad ne opali. A kogod možda i pita, što ima u ovima od glumaca i nađe ono nešto tek onda, kad su odmakli ne plativ ni stanodavca ni birtaša i prevariv abonente bar za dvije predstave.

Vrata su bila širom rastvorena, pa su i do njih dopirali glasovi s pozornice.

- Bogzna ko li je autor te tragične gluposti? - zapita Lovro, a onda ko da se je nenadano nečemu domislio: - A gdje li je naš Miha? I on je pred tri godine ostavio školu i pobjegao s njima.

- Miha, Miha... Šteta ga... Možda se i on gubi s ovakima...

- A koji ga vrag očero?

- Obijest - odgovori Lovro. - Tako to ide. Tako propadaju ljudi, a ima talenata u nas. Ima.

- Eh! - klikne Mario. - Talenti i propadaju. Mora da ovo društvo nosi u sebi nešto od kukavštine, gluposti i službenosti, kad sve umno i karakterno ne može da se snađe u njem.

Joso je kimao glavom: - To su riječi. Slušao sam ih od nekog Markuša, mojeg sustanara za prošle zime. Dečko! Lijep, crnokos, pun...

Tu ga Lovro prekine: - Gle! Gle! Da niste i spavali u jednom krevetu...

Nasmijaše se, a Josu izbaci kroz smijeh: - Svinja - i isprazni čašu.

Iz dvorane zamnije pljesak, a Mario primaknuvši se onoj dvojici stade govoriti:

- Ne nalazite nigdje otpora. Telad! Kako se je nekada mislilo, tu sam da budem kmet, tako se danas misli, tu sam da budem smet. Naše su škole škole za detektive - i tu je on stao pripovijedati besavežno i uzrujano uspomene sa školske klupe, gdje je denuncijacija i puzanje sastavljalo temelje morala, dok najposlije smrknuvši se ne izgovori ko da nešto tjera od sebe:

- Mrzak mi je Krist i njegova nauka... Pokornost, predanje, poniznost, ne reagiranje ni na što... Fui! Religija za podlace. - Tu se njegovo lice nenadano obasjalo sjajem, što je drhtao u dubokom zanosu i potresavao prsima. Prestane. On je govorio u sebi Carduccijevu himnu Satani i svaki stih, svaka riječ plazila je po njemu ko plamen i zanašala ga u nešto neodređeno, nemirno i burno. Oni su govorili dalje, ali on je ponavljao vatru riječi velikoga pjesnika i činjaše mu se da gleda sav bijes ogromnoga, olujnoga mora, što šumi i grohoće i psuje i pljuska u strasti golo klisurje... I njegove se misli vijahu vrhu buna i prevrata, gdje se toči krv u mahnitosti pjanoga mnoštva, što se otima onima koji su nad njim.

- A ko da bude nad čovjekom! Ovaki te rug pljuska pa bar da osjetiš stid!

Uto se začuje svađa. Najedamput ispane u publiku čovjek, još vrlo mlad, sav obrijan, s dugom kosom koja mu padaše do ispod ušesa i proturavši se kroz one guste redove sune u dvorište. Tu zasjedne za jedan sto, podalje od one trojice, što su već počeli pjevuckati i podizati od zanosa ruke. Za njim odmah ispane druga zabrijana spodoba, u dugom salonroku i stane hrlo govoriti:

- Ta šta radite! Kako smijete! Vi niste pri sebi, vi ste pijani... A ja vas mogu da prisilim...

- Ko će mene da prisili - odgovaraše onaj prvi. - J... ja sada vašu gažu i vašu glumu, košto je ona dosada mene. Skupili ste ljude koji shvaćaju svoje glumljenje u svađi, pa se sad svađaju preko vas, košto bi htjeli preko mene.

- Tako li, Juriću, tako li! - očajno klicaše gospodin u salonroku... - Ko će da mi sada sufli- ra... o bože, bože!

- Mudraci vele da mene i onako ne čuju, pa kad bez mene dotjeraste do četvrtoga, dotje- rat ćete i preko njega.

- I nećete?

- Ne.

- Mangupe!

- Pođite si čuvati ženu - mrko zagrmi prvi.

Gospodin u salonroku škripne zubima i psujući ode.

Ona trojica svratiše svoje oči k Juriću. »On je, jest, ta ko bi i bio drugi!«

A Lovro se podigne i priđe k njemu:

- Miha, pruži mi ruku.

Miha Jurić uzbaci kosu, što mu zastiraše oči i upre velike zjenice u došljaka. I odmah klikne podižući se sa klupe i stiskajući u ganuću pruženu ruku:

- Jurkoviću! O!

Sva ga trojica gledahu i čudno ih se doimahu one tvrde crte njegovog lica, što izgledaše tek koža slijepljena o meso. A kad primaše čašu, ruka mu podrhtavaše i staklo udaraše cvokotavo o zube.

- A što se nisi javio, lopove?

- Pa eto tako... Mislio sam, braćo...

- Šta si mislio?

- Svašta. - I prekine se pa zakruži po onim pogledima, što su ga tako živo promatrali. On ko da je zapazio sažaljenje pa suzdržavajući se rekne: - Ne gledajte me tako... Nisam gladan... - Bio je uvjeren da svi drže: gladan je. Za tri godine nije ni bio sit... I to mu je bilo neugodno pred drugovima koji su ga gledali uvijek lijepo odjevena, gdje časti drugove pivom. A i oni su to sve osjetili i samima je postalo neugodno. Najposlije Lovro prekine šutnju, što postajaše nenasnosna.

- Ne misli da smo se mi promijenili prema tebi...

- Čekajte, ali vi svi ne znate kako sam ja sada... Iz grla mi zaudara, Lovro... Pogrbio sam se... Moj je djed pio... eto historije...

- Pijemo i mi - mahne glavom Mario, a Miha šapne:

- Pio sam i ja, ali se nisam propijao...

- Čeraj turobne misli! - klicaše Mario. On je već osjećao alkohol i počeo pjevati.

A Miha je najednom osjetio ganuće... Sjetio se prošlosti... đaćkih šala, pušenja po zahodima, skitanja i svih onih planova i sanja... Sjetio se smijeha, kupanja i prvih stihova i Klarice, trinaestogodišnje učenice koju je pratio u školu... Koliko veselja u toj ljubavi i koliko straha... Bijaše onda lijep, rumenilo se je smiješilo s njega, a s grla se širile sitne, raskošne note za onih ljetnih noći, što su toli divne bile u golemoj tišini morskoj... Nekoliko je ferija znao tu sprovoditi, u istome selu, gledajući zaljubljeno u Klaričine oči i čitajući krvave stihove Silvija... Pa onda izleti, iz sela u selo, umor u nogama i neumorna mladost u glavi... Skitnja! Skitnja! Koliko li bijaše čara u toj neslužbenoj riječi... Ideš i ne znaš, što nosi drugi dan, tek znaš nešto će da dođe - nova...

Pili su. I u njihovom opijanju bijaše nešto naivno, nešto puno i toplo. I zamniješe klicaji, zamnije pjevanje, neskladno, jako i bezumno. Niza sto se cijedilo vino, a na nebu mjesečina u svoj staroj, izbuljenoj pozi. Predstava svršavaše. Ljudi izlažahu gurajući se i bacajući primjedbe. Kasno već u noć počеше izlaziti i glumci sa škatuljama.

- Našao se odmah - mrdne jedna mršava, duga ženska, a druga priđe Mihi i šapne: - Ideš li?

Ali Miha je samo mahao rukom:

- Ja nisam više član vašega društva, pa nisi ni ti više moja žena.

*

Stajali su jedan podalje od drugoga. Miha je gledao sjetno i neprilično. I kad je Klara stala da pripovijeda s prezirom o tim putujućim drušinama, ona koja je gledala i Novellija i Zacconija, on odgovori gorko:

- Zašto poređujete suradnike *Pobratima* sa pjesnicima svjetskim!

- Oh, pa što to sve ne davaju!

- *Kralj Aleksandar* - nasmija se Miha.

- Pa da čovjek to gleda! - usklikne ona i zareda spominjati drame, što ih možda znala tek po imenu, ali Miha ni po tom. On je slušao i slušao. »Hoće da se pokaže, dakako!« I nešto bagatelišući i prezirno udaraše ga iz nje cijele... I Miha je prestao slušati. Zamislio se u ove tri istekle godine... Ta on je i ono, što je znao, zaboravio. Spavao, tjerao kera i mjerio žene. Ali zalazeći u sve to, osjeti da prošlost nije tako pusta... Sjećao se neplaćenih stanova i založenih praznih kufera i bjeganja iz gostiona i spavanja na klupi i gladovanja... Pa onda umjetnosti prikazivanja i Šekspirove pozornice i... Ta bijaše smijeha, doskočica i duha, vrlo mnogo duha... I obraćajući se Klarici rekne mirno:

- Vi zacijelo prezirete ovakve forme življenja?

- Da.

- Vi ste naivni, vrlo naivni, i pročitate li još toliki kup knjiga, ostat ćete eto ovaki, kake ste...

- Molim - dahne ona uvrijeđeno.

- Poslušajte me. Vi vidite u svim knjigama tek scene koje vas tjeraju na oduševljenje, suze ili smijeh, ili ličnosti koje dobivaju vašu simpatiju ili antipatiju. Vi zapažate samo sjaj i raskoš i zabavu u glumištu, ali niti razumijete raspoloženje prikazivača niti ono gledalaca. I ne možete. Vas drugi nose: vi nemate korijena u zemlji. Za vas ne postoji borba za opstanak, a ko nje ne vidi i ne osjeća, taj ne može razumjeti svijeta.

Klara je blijedila od razočaranja. Osjećala je nešto istine u tom i nije znala što da kaže. Ona je držala da je već sasma podivljao i da će se moći razmetati pred njim uživajući u svome znanju i njegovoj neprilici. Ali on je prekinuo, smeo i zbunio. I zaista, je li uopće što i bilo u tim silnim pripovijestima i romanima? Nehljudov je čovjek pošten i simpatičan i - još što? Ima li zaista tu još što? Ona je opetovala sve scene, lica, ali nije zaista tu još što? Ona je opetovala sve scene, lica, ali nije nalazila nešto skroz drugo. Ona je gledala ljude, kako dolaze i odlaze, kako se ljube, jedu i prepiru. I kao što bi se rasrdila na neznanje svojih roditelja, zaplakala na prostote i uvrede i nasmijala na primjedbe svoga djeda: »kako da se zemlja kreće oko sunca, kad eto vidim to sunce, gdje izlazi i zapada, a mi poboga stojimo«, tako je ona prolazila scene pripovijesti... Ali nije nikada ni pitala, zašto je ona pametnija od svoga djeda, a Miha mudriji od nje. Ona je plakala nad sudbinom Leara kao nad smrću Portosa i čitala jednako Feuilleta i Turgenjeva... Sve, što je veliko našla u Ibsenovim *Sablastima*, bio je finale Osvaldov (igrao ga Zacconi). Ona je osjećala užas onog svršetka, ali ga nije shvaćala.

I kasnije, kad je već Lovro rastvarao prozor, ona je zamišljeno pitala samu sebe: Što? što?...

A on, videći je ovaku utonulu u misli, šutljivu, ne progovori više riječi. Bio je još mamuran od prošle noći i sada, sjedeći na suncu i osjećajući mladost kraj sebe, nakon toliko godina gledajući ljepotu nevinosti, stida i tvrdoće, osjeti strast, gdje mu napinje i uzdiže udo. Ali on se digne i spustiv salonrok do koljena zašapta dršćući na usnama:

- U što se zamislite?

- Pa u to.

- Srdite li se na mene?

- Ah, ne...

- I nemojte. Nekada sam vam donosao cvijeće i pjesmice i poljubac, danas vam nosim život, sa svim svojim provalijama, strastima i ludostima.

Ona pogleda taj život i nešto se ko prepast zapazi u njenome oku. Pognjuren, blijed, propao, kržljiv... oh! Eto ga, mišljaše, eto ga... A onda je mislila: zaplakat ću... On je govorio hrapavije, ali isto onako toplo, isto onako lijepo:

- I bio sam vam jedamput rekao: Bit ćeš moja, Klaro... Sjećate se one zabune? - On je vidio gdje se trznula i stala čupkati cvijet.

- Jutro, jutro... ovako baš jutro, među lipinim cvijećem, u sjeni, na vidiku pržećih sunčanih traka. Znoj vas je oblijevaio i najposlije - pobjegoste.

Onda je ona progovorila šireći pregaču:

- Što kanite vi sada?

- Ja?

- Ma da, vi?

- Ne znam. Da pođem kući? - i sam se potrese sa svog upita.

- Oh, pođite! - dahne ona nehotice. - I šta biste vi tu? Šta?

- A vidite, Klaro, tu sam upoznao ženu...

- Ženu! - klikne ona. - Generalno?

- I specijalno!

Klara se tu sjeti da mora onima gore donijeti kavu. On pođe s njom i prije no će ući u njihovu sobu obrati se k njenim plećima i zapita:

- Šta osjećate vi za mene?

- Ah, ta pođite... - dahne ona bez daha. - Zanimljivi ste, da, ali tako drugi, drugi...

On sune u njihovu sobu i zagrmi zauzev glumačku pozu usiljeno - mirno:

- Dobro jutro!

*

Kad ispiše kavu, začuje se na vratima kucanje i odmah zatim uđe gospodin u salon-roku ljubezno se klanjajući i izvinjavajući svoj pohod.

- Sjed'te - reče Miha, pa se obrati k drugoj dvojici: - A vas dvojica ostanite... Gospoda su moji najintimniji prijatelji, a ja i gospodin direktor Micić nemamo tajni.

Gospodin Micić dohvati dozu i postavi je rastvorenu na sto: - Služite se.

A onda pruži Mihi novac i reče:

- Ovoliko vam dugujem. A sad slušajte. Ja znam da vas je moja žena mogla uvrijediti, ali s glumcima raspoložem ja, ne ona.

- Ma jest, ali ona je sve bar nešto vrijedno otjerala. I ne samo ona. Kad pomislim na Lazića! A Kostić!

- Bili su lumpi, a mlad čovjek to ne smije da bude.

- Uvijek s tim, uvijek s tim - zijevne Miha i stade frkati cigaretu.

- Mnogi pije, jer mora da pije - opazi Lovro.

- Čudno. Ja nikada toga ne osjetih.

- Ne možete onda razumjeti - mirno izgovori Lovro i pusti dim.

A Miha se smrče i stade izbacivati grubo i prosto:

- Šta da i radim? Vodate nas po zaturenim mjestima, gdje je jedina svijetla točka birtija, u toj birtiji rakija. Vino se ne podnaša. Ona umišljena mangupčad sikti od bijesa, jer su prošla vremena, gdje su im mlađi vikali cipele i prepisivali uloge. Njihov sud - meritorni sud - a ne znaju da postoji još nešto nad *Graničarima* i *Zlom ženom*. Otjeraste sve mlađe, a s ovima ne možeš progovoriti riječ. Oženih se. A šta - kad je već drugi dan zahvati proljev, pa bar da se čestito otre. Treći se dan već turamo stražnjicama, a ja psujem arhanđela, što je ne mogu strovaliti s kreveta. - Kod posljednjih se je riječi nasmijao. - Čast vama, direktore. Vi ste oduvijek bili poštenjak. Tek gubite ravnotežu. Jedan vuci amo, drugi tamo - obično ljostete vi. Ja bih na vašemu mjestu pustio sve do vruga - i onaku ženu - pa tražio druge. A kad ih već ne bih našao, s pet ću si jezika naći kruh. - Micić je spuštao glavu.

- Zašto ste vi pošli u glumce?

- S obijesti - ispuke Lovro, a Mario se rasrdi i vikne: - Kake obijesti! Kake obijesti! - Tek Miha istisne nehajno: - Pa da.

- Ja ne razumijem vašega opijanja... Kažete, ne mogu. A ni vi ovoga... Eto, što mi gluma donaša, pa svejedno... Ne da se.

Nastade tišina. Micić je morao da ide. On se oprostio s mladim ljudima, pa pružajući Mihi ruku izusti poluglasno:

- Ako ne znate kuda, ja bih vas i opet primio.

Miha se primi za podbradak i puhne kroz nos. On nije još znao: kuda će. A ovaj Micić izgledaše mu vrlo pošten čovjek. Odlazi bez otkaza, a on ga isplatio. Znao je da ga cijeni i žali. Miha nije ni volio ni razumijevao tih sažala. Znao je vrlo dobro da nema dara za glumca, pa nije nikada ni shvatio, što li taj direktor vidi u njemu. Imao je nekaku naobrazbu iz škole i čitanja, ali ne bijaše ni uveden u svijet. A bio je dobra srca, tek što ga nije nikada iskazivao. Ganuće i sućut ležaše duboko u njemu, i sve te ljude, preko kojih se grubo rugao, ljubio je samilosnom ljubavi. Čovjek je sitan, potišten i slab... Pa ova njegova žena! Sirota! Beskućnica, iskurvana, a glupa ko najnevinija djevojka... I stari komičar »Mika«, koji čitav dan prosjedi u birtiji i tupo, nijemo ispija kap za kap i tek katkad izbaci koju šalu odvratnu od prostote - i on mu izgleda ko posprdni očaj izbačenoga čovjeka... Lovro najposlije smislivši sve u jedno primi Mihi za ruku.

- Ostani ti kod mene, ako ti se kući neće. Za osam dana krećemo i mi u Zagreb, pa ajde s nama.

- A šta ću tamo?

Mario skoči sa stolca i nasmija se punim smijehom.

- Živjet ćemo! - I lice mu se cijelo nasmije.

Lovro ga ne pogleda. On se odmakne i zakorači k prozoru. U sebi je rekao duboko i mirno:

- Radit ćemo.

Oko desete ure otvori vratar vrata uze broj 6 i propusti mladoga jednoga čovjeka. Odmah zatim škrine ključ nekoliko puta, a došljak bez riječi sjedne na prvi krevet. Drugi

uznici - njih trojica - radozvalo ga gledahu, ali nije ni jedan pristupio da ga po običaju pita, zašto je tu. Jedan je od ovih bio čio momak, s rumenim, nasmijanim obrazima, bosonog, u gaćama i košulji. Drugi bijaše đak, odjeven na gospodsku. Bijahu obojica još vrlo mladi, gotovo djeca. Ništa ne bijaše umorna ili turobna na njima, gledali su veselo, bezbrižnim svojim, nevinim očima. Treći je sjedio na krevetu, pospano i tromo, pognute glave, gladeći brk i zijevajući na mahove

- Baćani! - zategne onaj seljak, a ovaj samo izdigne onu isisanu glavu, šmigne očima i progovori:

- J... mu vrag oca i majku! Ne može čovjek da spava - i kružeći očima po bijelim, golim zidovima zapita: - Koliko je sati?

- Ah, bit će već jedanaesta, dok su Belivuka poslali na vizitu.

Seljak se nasmije i izbaci:

- Belivuk! - On je tako često izbacivao bez smisla »Belivuk« ili »Baćani« i smijao se od srca.

Došljak je šutio i nije gledao ni u koga. Ko da je zaokupljen nekim drugim, dalekim mislima. Crna, kratka, kovrčasta kosa podavaše onome svježemu licu nešto od plemenitosti, zamišljenosti i nepristupnosti.

Ali Baćani svejedno zapita:

- Jeste i vi rad demonstracija?

Došljak ne pogledav ga odgovori kratko: - Nisam.

Manuše ga se. Baćani priđe krevetu onoga seljaka i obojica se stadoše natezati. Momak se je svijao i smijao ispod škakljanja i štipanja kočijaševih koji je pritajenom pohotom lijegao na krepko, bujno meso mladosti. I obraćao ga, tiskao koljenima, tapkao crvenim šakama i baciv ga potrbuške spusti se na nj... Momak je hihotao, dok ga ne zbacila sa sebe, a đak pogledavajući na cijeli prizor, zarumeni se i prihvati jednu knjigu.

Belivuk bijaše medvjeda spodoba. Uistinu ne bijaše nikake sličnosti, ali ono žuto, obrašteno lice, s rastvorenim lalokama i ono pognjurenno držanje doimaše te se ko medvjedi po sajmištima.

- Ej, šta ti je reko? - vikne kočijaš.

- Tauglih! - odgovori Belivuk. Njegovo grlo bijaše drhtavo, meko i toplo.

On odmah pođe do đaka, potrepta ga i nasmija se važno:

- Ima li što?

- Ništa još - odgovori ovaj. - Novine mi dolaze o podne.

Došljak se maši rukom u džep i izvuče nekaki zgužvani papir:

- Evo!

- Hvala, gospodine. - I Belivuk držeći novine u ruci zapita:

- Vi ste danas došli?

- Jesam.

- Zašto, ako smijem pitati?

- Zašto? Obijedili me - dahne on trpkno i nešto mu ko suza zablista u očima.

- Obijedili sve nas! - rukne Belivuk. - Više ima poštenjaka tude, no napolju. U pro-porciju dakako... Više... Slušajte samo, gospodine moj. Zašto sam ja tu? Kurva nekaka, nekada moja draga, tuži mene da sam je pokrao... Eno Baćana... njegovome gazdi ponestalo novaca i šuć s njime u buharu... A zar nema no jedan tat, Baćani, na svijetu? Eno Petre-

ković i Dražić. Skidali mađarske barjake i sudiše ih s javnoga nasilja... Tako je to. A sirota Tomašić tražio negdje u Božjakovini povišicu plaće i - počinio šta ti ja znam koji ono zločin. I ako je tamo radio za šest seksera, tu radi - džabe.

»Obijedili« pomisli došljak. Njemu je postajalo neugodno i dosadno. Smetali mu svi ovi novi drugovi koji su mu izgledali tuđi, daleki i nepristupni. Njega su zaokupljale druge misli, preteške i prejake za nježnu njegovu dušu.

Đak je počeo da čita naglas. Čitao je sve po redu. Seljak i Belivuk slušali su pomnjivo; ovaj je posljednji od velikog zanimanja ostao raskolačenih usana. A kočijaš je gledao nehajno u svu trojicu, pospano i mutno, i gladio brk. Nešto tupo i zvjersko odražavaše se iz tog čovjeka koji je osjećao najjače od svih apstinensu zatvora. U noći je često primijetio njegov susjed Belivuk, kako se ispod plahte trza sav zapjehan, stisnutih očiju, savinut od patnje i nagona. A onda se obraćao drugome susjedu, mladome seljaku, i srkao čistoću i duboki mir djetinjstva, ogađen nad razvraćenom i iznakaženom naravi. Bijaše Belivuk čovjek bez naobrazbe brojki i imena, ali skitnja ovoga putujućeg ličilca obuhvaćala sve neprilike i progone beskućnika, obuhvaćala daleke, strane gradove. Bio je žandar pa bacio pušku, jer ne šćaše pucati u čovjeka. Zapadši u burne skupštine radničke poprimio je u njima sve ono krilato i prevratno, mržnju na kapitaliste i državnu vlast. Ali tu je naučio još i više poštivati »čovjeka« kojega je gledao samo u slojevima izrabljivanih i bespravnih. Nije vidio ni tražio čovjeka u onome koji živi o mucu glupih i impotentnih. I da je ovaj skitnik koji je gledao sjaj i luksuz i besposlicu s jedne strane, a sa druge osjećao rad, patnju i glad, došao kojim slučajem i prevratom do vlasti, zapao bi bio u najdivlje klanje i progone.

»Poklao bih!« kliknuo bi često, i mržnja bespravlja i gladi, što se okotila u dubinama ljudskog života, u smradu znoja i rakije, u psovci nepravde i zakona, miljila je tek zapaženo i izobličivala sve crte lica. »Zašto su na Baćana posumnjali, a ne na sustanara? Baćani je prosti kočijaš, a sustanar fini gospodin!« I ta mu se je misao uvijek vrzla upaljenim i istiješnjanim moždanim, kad je gledao propad čovjeka i bestijalnu, idiotsku provalu nature, a onaj »fini« prosipao je negdje s kurvama novac, što ga je možda ukrao. »Ukrao!« Njemu se je pričinjalo da je onaj »fini« mogao ukrasti prije nego Baćani. »Baćani je dosta ograničen, a hoće se tu majstorluk!« I u četiri bijela zida, na pogled samih gotovo bijednika i prostaka, njegova je mržnja puštala sve krepče i jače korijene u cijelom onom ispaćenom organizmu.

O podne prekine čitanje dolazak objeda. Garava čorba i »gumboci« (knedli). Belivuk je tvrdio da bi s jednim »gumbocom« mogao probiti zid, a jao onome koji bi se pozvao na onu Hristovu: »Ko tebe kamenom, ti njega kruhom«. Ali je zato svejedno izjurio s drugovima i zdjelama napolje.

- Gospodine - zovnu seljak - pođite po objed.

Gospodin se ne gane, a đak hrlo pogleda na ploču i pročita naglas: »Dragutin Markuš - 10. IX. - zloč. silovanja«.

Seljak se smrče, ali svejedno podigne objed i za njega. Tek se Baćani nasmiješi i migne drugovima značajno glavom.

*

Markuš je bio već položio prvi ispit - studirao je pravo - ali on svejedno nije mogao da razumije, u čemu je krivac toga zločina. U prvi se je mah začudio... Osjetio je ko nekaku

nenadanu, nikad neiščekivanu pljusku... i tek kasnije, kasnije, nešto ga je plazilo ko sram, bijes i srdžba i pružao je ruku, ali lice napadača bijaše nedohvatno i nevidovno.

Bijaše još dijete, a već je bio upućen u život kome hrli. Učio ga njegov stariji brat, izjedan od veneričnih bolesti. »Gledaj ga« znao bi mu on reći, kad bi lijegao spavati, a Dragutin je zagledavao radoznavno u budućnost. »Srnuti samo onako, mislio je, glupo, bez razumijevanja! A čemu nam knjige, čemu škola?« I osjećajući potrebu toga velikog predmeta koji je bio njihov predmet, uspoređivao je sustav škola i uzgoj obiteljski. »Za što nas sprema sve to i čemu nas uči?« Bijaše baš kod prvih provala noćnih koje ga budile iza sna i teške misli spuštale na objest moždana. »To je naš temeljni predmet, o kome ne čusmo riječi! To je problem nas, o kome nam niti ne označiše početne crte! Pa šta hoće iz nas?« Kod kuće su pred njim o tim stvarima uporno šutjeli, tek bi se kadgod nabacila riječ i odmah upozorilo na oprez. On je zamjećivao tu uzgojnu doskočicu koja je bila ravna onoj gluposti škole, gdje se promatrala vaskolika anatomija i fiziologija ljudskog tijela - uokolo, a ono, što su oni žestoko osjećali, a ne poznavali, ostajao je praznina izazovno, abisna, bez uporišta... I on je gledao to smiješno rukovanje škole i obitelji i dok kod ovih nije vidio no strogo, mrzovoljasto lice, bio je o tome upućen jedino od viceva i pričica starijih drugova. A njegov brat bijaše u tome i sam ignorantan, ali on je jedini donio jedan rukopipateljni fakt koji nije rekao mnogo, ali je rekao dosta.

Počeo da čita. U svemu iskakivaše »prostitucija«, i ova popljudana riječ počela da zaokuplja njegove misli. I u prvi mu se mah pričinio da su sve ove još nikad ne viđene ženske nekud užasno grube, nesretne i propale. Ali kasnije dolazila je literatura, noviji pogledi, i on je počeo da osjeća duboku samilost za njih. »Zašto su one tu? Ko ih treba? Muškarac. Zašto ih treba? Radi nagona koji je raniji od sakramenta. Što ulazi tu sakramenat? To hoće moral!« I tu je osjetio srditost, kakva obuže čovjeka, kad vidi da je izigran. Šta li nisu bajali o tome moralu! Božanski, kršćanski, idealni, kliknuo je razočaran, a bordeli su mu jedina uporišta! Za prazno paradisanje poštenih djevojaka podigoše prodaju ljudskoga mesa! O, o! I on je gledao na sve prostitutke kao na žrtve i bespravno roblje... I išao je sve dalje... Velik ih bijaše broj - valja da je i imao i za koga! Ta eto - njegov je brat oženjen i još zalazi i prije je zalazio i - pošten je čovjek! A njegova žena? Otkrio je da ima ljubavnika i - ona je predmet zgražanja, progona i s njegove i sa strane rođaka... A rastavu traži - on! On! On! - ponovio je Dragutin dva puta, a onda se skršio i zamislio... I kako je dublje zadirao, jače je sijevala u svojoj brutalnosti i ogromnosti društvena laž, u kojoj puze ovo podmuklo, beznačajno i podlo ljudstvo...

... A jutra su često dolazila mutna i sjetna, sa srditom naturom koja je trgala i misli i čuvstva, dizala ga s kreveta, a Dragutin je tvrdo gledao u laž i fanatično hroptao:

- Nećeš me!

On je sav zapadao u zanos čovjeka koji zapazi da je drugi od običnih ljudi. Svi su njegovi već zalazili u bordele, ali on se otimao i nije se dao. Zablistala mu jedna smiona, plemenita misao: sačuvati ću nevinost za nevinu ženu... Velikim očima od ganuća i zanosa gledao je u trijumf mladosti... A njegovi drugovi dolazahu sa svojim pričama. Jedan se zaljubio u jednu licejku. »Pa, brate - ne smiješ - a šta bi drugo...« Dragutin je gledao sav taj bordel ljudski obojega spola, sveden na onanizam na zdravom organizmu prirode, ovo lijeganje u iscijeđela krila ženskinja, ljubav zdravih i jakih i onih mrtvih, isisan, impotentnih... Svi ti snovi prvih provalija naravi izvrnuli se u prostituciju i muških i ženskih - to je bila snivana ljubav!! U što se izlivala snaga i žar onih silnih gomila! U ništa!!...

Sjetio se svojih jutara i opet mu zazujalo: u ništa... Ali ideje, što su ga vijale, postale su dio njegova tijela... Ne smiješ, grmio je moral, a on je ko u deliriumu grmio: vidjet će-

mo!... I gledao je kćerku svoje stanodavke s prvim trzajem i mirisom ženskim... Gledao je stid na njezinome licu i prvi svoj cjelov, što joj ga na osami tisu u vrat, odostrag, zagnjuren nosom u njene kose... I kroz odijelo nešto ga štrcalo iz onoga tijela kojemu osjećaše obline... I ovivši ga - ostavi ga da osjeti to jaču snagu krvi, gdje ga smotava... I zamišljao se u toj velebnoj pozi ponavljajući: trijumf mladosti...

A onda ga nešto smetalo i uznemiravalo... Kako bi mogao! Savjest, poštenje, pristojnost... Osjećao je, kako ga ove ucijepljene dogme nagrđuju, nakaze ljepotu i sišu krv mladosti... Gledao se skalupljen na kalup svojih drugova - kukavac, potišten, dvoličan i rastrgan... On je zapadao u ekstazu, umišljao se prvim začetnikom emancipacije od društvenih laži i atavističkih gluposti - a očima je ljubio tijelo djevojke koja mu se podavaše stidom i nasladom... I jedne večeri - na hodniku - ona je napetost imala da se rasprсне - djevojka je mirila i drhtala i blijedila - a on je primi za kratke još suknje... Ona je kriknula! - Dragutin prošapta: »Ona je kriknula, zaista kriknula...«

On je držao skopljene vjeđe i disao ko da spava. Novi su drugovi bili okupljeni oko kreveta... Raspravljahu...

Baćani se ozre na Markuša i nasmija onim istim smijehom, a Belivuk mljasne:

- Momak, pa eto - i odmah doda bez mržnje: - Gospodske komedije - pa trgne plećima.

Đak je gledao došljaka... Lice je njegovo bilo bljeđe, umornije i bolnije.

*

Nije mogao dugo usnuti. Malena svjetiljka bila je privinuta i svjetlo je turobno padalo po ono šest kreveta. Kroz poluotvorene uzničke prozore vidjevalo se nebo, ali tako maleni, tako maleni dio... Nasuprot i opet kuće.

Belivuk u gaćama i košulji pođe prema vratima. O ovome je zidu bio posebni jedan, ograđeni dio, gdje su u kiblu, košto je uznici zovu od mila »prinčez«, bacali svoje izmetine. Belivuk primijeti da došljak ne spava. I približi mu se pa reče potihlo:

- Vi niste ništa ni jeli.

- Nisam.

- A mora se. Šta ćemo, nije baš sjajno, ali bolje i to... Pa vjerujte mi, priučit ćete se... Za tri dana... eh... ide to.

Ovaj se krevet nije vidio kroz otvor vratni, pa videći da ne spava, priđe i Baćani i đak.

- Gospodine - šapne đak - ako vam je do spavanja, možete na moj krevet... Mi bismo, znate, kartali.

Markuš se dignu. Osjećao je žeđu i želju za pušenjem. I promatrajući ta lica, osvjetljena onim turobnim, slabim svjetlom izgledahu mu bliža i prijatnija. Mislio je: istom ćemo se hranom hraniti i gledati isti maleni dio neba... Bogzna dokle... bogzna... Činilo mu se da je zašao u drugi, posebni svijet, odijeljen od svih, istih misli i interesa... »Bogzna, šta li su svi ti ljudi i ne lažu li, kad kažu da su tek obijedjeni«. Ali njemu je to sada bilo svejedno. On je osjećao sve veću vezu sa svim tim raznolikim ljudima koji su obično pušili iz jedne cigarete i pili vodu iz jedne posude... »Živjet ćemo...« Postajao mu lakše, mnogo lakše. I zamoli duvana, zapuši i umiješa se u igru... Tamo s protivne strane, iz pulicije, izvijaše se u gluhoću noći žensko, istvrdjelo grlo. Pjevaše jednu bolnu izgubljenu pjesmu, što je zavijala glasove i slijevala neke tužne polunote. Činilo se da ni ne hvata sape - sve se je talasalo, više pa niže. Na oko je sve šutjelo; bilo je da se ovi glasovi izdižu nad ovom grobnom tišinom, a ona ostajao netaknuta, mrtva. Ko da je val krvi zastrujao u mrazu i

ledu - ko da se pomolila suza u bešćutnosti otupjelih stvorova ili brzo svjetlo preletjelo crninom noći.

Dragutin je osjećao nešto vlažno u svojoj nutrini.

Belivuk bez prezira izgovori sućutno:

- Eh, što ti je kurva! - a Dragutinu se pričini da ono pjeva osamljena duša, izgažena životom i izbačena iz društva. »Ona nema nikoga zacijelo. Nikoga«. A note podrhtavaju i trepetahu u zraku.

U dvorištu zagrmi muški, tvrdi glas: Marš!

- Štefek - šane đak. - Hulja! Šta mu smeta pjevanje.

Dragutin je slušao... Vodeno udaranje karata o strožak i hrkanje miješalo se u zapari i smrdežu... Tomašić je smradio, a Belivuk zavijao ko da je njemu odlanulo:

- Aha!

Kočijaš je psovao, a Tomašić se je pridušeno smijao i smijeh je iz njega izlazio ko plač u djece.

I ovaj raznoliki, mukli i tihi žamor zujao je pritiskavao i nesnosno i nosio težinu i tupost svih otromjelih bića, što ih je oprez i potištenost i sparina grčila od umora.

A onaj je glas dolazio i opet, tiši i lakši, i ko vjetar rastjerivao mutež i maglu... Činio se sada i više ženski... Baćani baci karte, đak se zguri, a Dragutin ispusti cigaretu.

Belivuk se umah prigne, utrne čik i spremi pod uzglavlje:

- Ovako se u nas radi.

I lagano priđe krevetu, baci se na nj i zamišljeno pogleda u svjetlo:

- Marš!

I grobna tišina udari izvana.

*

Dragutin je srdačno primio znak na šetnju. Cijeli je prvi kat izašao osim žena. Poredaše se u redove, pa u dvorište, okolo naokolo, istim koracima, gdje si tek dospijevao progovoriti koju riječ s drugom, kad bi se odmako od onih gladnih lica stražarskih.

On je mislio da će dospjeti među same neobične i odvratne ljude, pa je sada veselo koračao gledajući u sve te nove drugove. Svi su zločini bili zastupani, i on je sada u čudu promatrao sve te zastupnike grozota s vrlo običnim izgledom i jednostavnim držanjem. Da je negdje u svojoj malenoj sobici zagledao one idiotske, tupoizražajne crte jednog provalnika, što su stremili postrance bez mrve smiješka ko oči zvijerke - možda bi se bio trgnuo i odvratio - ali tu ne osjećao ni stida ni nepriličnosti. Bio je to jedan drugi svijet, svijet što se nije mogao saviti pod težinu zakona - što je stvorio svoj planinski, bezumni moral.

Za njim je koračao nekaki Ciganin, crn, popaljen i mršav. Dragutin se je okretao i smijevao njegovim nasmijanim očima, što su nemirno skakutale i zahvaćale u isti mah cijelo dvorište.

- Dajte mi duvana, gospodine - govoraše Ciganin polagano, a Dragutin je mahao glavom: - Nema, brate. - On je od srca nazvao bratom onoga kradljivca, što je išao u šupim hlačama, s lopovlukom u svakoj kretnji.

Kad zakrenuše već četvrti put, ispane Baćani noseći žlicu i zdjelu. Išao je bez misli i ništa ne bijaše određena na njemu. Nisi znao, veseli se ili ne, što se je riješio ove duge, crne kućerine, besposlice i »gumboca«, kolega i kible i svih onih priča i pripovijedaka - svega onoga tamo, one jednoličnosti i tuposti, začinjene dolaskom i odlaskom uznika. Bijaše tek uredniji, svjetliji i čišći, ali korak bijaše svejedno odmjeren.

A drugovi ga pozdravljahu i nikakve zavisti ne bijaše u onim dalekim posmijesima, uzmahivanjima ruku i pozdravima. Ko da im je drago, što odlazi van, tamo, gdje vidiš sunce, a ne vidiš ove stražare na kojima ne umiješ razlučiti nevolju od prostote i brutalnost od šale. Sve raznovrsna lica po dobi, a na svima pospane oči i srdite crte, žuta lica i rijetka, umorna prijaznost.

Kad se rastvoriše vrata, a tamo djevojke s košarama, što donasaju zajuttrak onima koji imaju još nekoga... I sve oči sunuše u one suknje i rumena lica, bez strasti, veselo i naivno ko da je na ovom odmjerenom, malenom dijelu neba dopuzlo iznenada sunce, neko proljetno, voljko sunce iza kišnih magla i turobnosti.

A maleni jedan, obli i bezbojni stražar vikne:

- Zatvori vrata! - i odmah doda u po glasa jednu glupu kletvu kojoj se je Belivuk od srca nasmijao pa s neopreza lupio nogom o kamen i opsovaio, bogzna zašto, sveta tri kralja.

Gore, u sobi, dočekaio ih novi jedan drug. Bijaše preširok za onu kratkoću, a noge izgledahu ko ne izrasle prema stopalu. Lice vrlo blago i ograničeno podavaše si brkom osobitu važnost.

Došljak sačeka osobitim zanimanjem uznike i zapaziv Dragutina priđe k njemu pa zapita:

- Vi ste Dražić?

- O ne! To sam ja - primijeti đak, a Dragutin odgovori mirno:

- Ja sam Markuš.

Opazio je na došljaku razočaranje i odvratnost. On se udalji, a Markuš je gledao durno zgražanje i na njegovim širokim plećima.

Tamo je došljak pripovijedao s kojih su ga političkih razloga zatvorili i osobitim naglasakom reče: - Ja sam Margetić, suradnik N. N. lista.

Đak Dražić uzrujano klikne: - Ah, vi ste to!

- I autor *Veselih đaka* - doda Markuš i nakrivi usne.

- Da - odgovori Margetić. On je osjetio ironiju i probljedi.

A Markuš je osjećao sve jači prezir i mržnju prema tome čovjeku i gledao uvijek ono zgražanje, što je tako nisko i glupo srtalo na nj.

Vratar zaviri u sobu, pogleda sve po redu i zatvori vrata. Ključ škrine. Redovno deset puta dnevno... Deset puta!... Možda je ko i pomislio: A dokle tako - ali taj je bio zacijelo rijetki.

*

Okolo tri sata rastvaraju uzničke sobe da se iznese smeće i isprazni kibla. Nose je redom, svaki dan drugi. Danas je bio red na Markuša. Prvi put što je obujmio onu oblu, ovisoku, modru spodobu. Seljak se onaj mali približi: »Dajte, ja ću...«, ali Dragutin nije dao. Jutro je slučajno prespavao, ali sada je bio budan i nije mogao nikako podnijeti da se luči od svojih drugova. U ovo se nekoliko dana sasma sprijateljio s njima i uživao, što može da

im bude ravan u svemu. I udarajući brzo i krepko nogama o kamen slušao je pljusak vode i mislio: »I on će da je nosi! On! Margetić!«

U zahodu, gdje su izlijevali onu mješavinu raznih boja i oblika, bijaše smrdljivo, po patosu sve polito vodom, a ona duboka jama ko da je požudno gutala ove čudne ostatke čorbi, kupusa i gumboca. I ovo se rušilo muklo, sve dulje, i zamiralo.

A na vratima već je čekala jedna izdrlijana ženska, dok dođe na nju red. Bila je malena, široka, gegajući se ko raca. Lice je bilo u nje bez izraza ko da su se sve osobite crte nekud uvukle i iznikle. Dragutin je pogleda ipak izbliza, bez drskosti:

- Zašto ste vi, a?

Ona zahihota i mimoiđe ga.

I opet je pljuskala voda o kibli, a on ju je nosio smijući se od dražesti, čistu i ispranu, i postaviv je na njezino staro mjesto klikne prema Margetiću:

- Sutra je na vas red!

Margetić se samo zarumeni, a đak priskoči: - Nemajte brige, ja ću umjesto vas.

- To ne ide! Pa najposlije, gospodin to ni ne smije dopustiti.

- Ne smijem?

- Ne.

- Ah, ah! Vas ću slušati...

- Ne mene - porugljivo dahne Dragutin - već svoj članak od 23. augusta.

Margetić je bezrazložno pogledavao ljutito na đaka... A onda se okrene i vikne dosta jako:

- Šta se vi miješate u naše poslove! Dok drugi dolaze u zatvor za rodoljubne ciljeve, vas dopremaju radi zločina - silovanja!

Dragutinu se zamuti u očima i glavi. Nije se snalazio. Nekaka bezoblična, izmiješana srdžba zaplamsa u nutrini:

- Pfui! - istisne i osjeti da mu je lakše. Zatim se digne i progovori usiljeno, s naporom: - Vi sudite mene prema onoj ploči. Ali ja još nisam suđen. A vi bez pojma o svemu sudite prije od onih koji imaju i podatke i svjedoke i izjave. To je možda novinarski, ali nije ljudski.

Belivuk kimne razdragano: - Tako je! Ja sam na ploči tat, a lopov bio ko mi kaže da nisam pošten čovjek. - I nasmija se sam svojoj zgodnosti.

- Ja sam obijeden, treba da to razumijete, gospodine Margetiću, i da prema tome udesite svoje izjave.

- Obijeden! Hm! - Margetić je stao otkapčati prsluk.

- Jest! I kao što vi stradate za svoje uvjerenje - samo za uvjerenje - o narodnoj se stvari ne radi -

- Ne radi?

- Ne. - Dragutin se ponovi: - Tako i ja stradam za svoje.

- Uvjerenje? Kakvo? Odakle?

A Dragutin je samo skupljao obrve i bilo mu je neugodno iznijeti svoju historiju. Nešto ko stid čistoće, plemenitosti i nevinosti obuzimaše ga lagano. A onda, osjećajući nepriliku šutnje, rekne: - Vi ne znate cijeniti čovjeka. - I prekine se.

Margetić je držao da to govori krivac satjeran u nepriliku i veselo pogleda u nj. Dragutin ga je razumio i nemir neki drhtavi stade kopati po njem. Nije trpio poruge s one strane,

gdje je gledao uskoću i tupavost zakriljenu s nekoliko fraza, jednim progonom i polovičastim uspjehom nekake pretpotopne patriotske drame... »Rodoljublje i žrtvovanje« bijaše prevučeno preko slomljenih, šepesavih karaktera i tijesnih intelekata koji su mogli da prime riječi i da ih izgovore ko papige, ali nikad ne složiše oduže rečenice sa logikom i smislom.

- Ja sam, slušajte, ljubio djevojku - stade govoriti riječ po riječ i udarati ispruženom šakom po zraku. - Djevojka mi je ljubav vraćala... Ja sam mislio: ona me shvaća... A ona me nije shvatila i - kriknula...

- Kriknula - klikne Belivuk i zavrti glavom. On je mislio: »Glupe li cure«.

Tek Margetić nakupi suho usne; zloba mu je igrala u očima:

- I to nije ništa? Pitajte evo njega, ovoga sedmoškolca, i on će vam znati reći, šta je to.

- Dakako. I ništa manje od vas. Moralka! Moralka! Stara pjesma! A ja vam velim da je ni vi ne razumijete. O tome ona kaže ovo: Za uzdržavanje morala prvi je uvjet nemoral. - I Dragutin pogleda zamišljeno i ponešto srdito lice đaka. A onda se okrene k Margetiću; on je ostao usupnut i izbuljen.

- Glupost! - i odmah doda: - Došli ste korumpirat. Ali ja vam velim da nisu svi radi vaših zločina tu. Ako vi ne vjerujete u boga (Belivuk pozorno napne ušesa, a seljak se izbijeli u licu), u moral...

- Mante! - zlovoljno će Dragutin. - Nijesmo govorili o bogu.

- Ne da se zamisliti jedno bez drugoga.

- Dobro. A vi si onda zamislite boga u ovakvom moralu...

Seljak nije ništa razumio, ali je znao da ga u nešto diraju. Belivuk je gledao zadovoljno i nasmijano. A Margetić se digne i vikne:

- Prestanite vi! Prestanite vi! Ja ću znati zabraniti vam ovako govoriti, ja...

Markuš je pomišljao na njegove članke. I opet se zagleda u onu nisku glavu koja je izgledala ko neka uobličena ideja... Tupost, intolerantnost i tvrdi fanatizam crtao se u onim sivim očima i blijedoj srdžbi lica.

*

Tomašić je već dvadeset dana sjedio i radio tu ne znajući, što će s njime. A žena ga čekala i polje ga čekalo... Nešto bolno-zabrinuta bijaše u njegovim savinutim obrvama i usnama i zbočenim prugama po čelu. »Bože, bože! Šta će to biti! Tamo stoji: javno nasilje - a gospoda vele: tu može biti i nekoliko godina...«

U njega ne bijaše djece. Uznici se podsmijevali:

- Zašto nemaš?

- Ne da bog! - Tomašić se je smijao i trzao plećima, a po žutome licu lizaše nešto ko odraz vatre.

Belivuk se prvi domislio:

- Kratak ti je, eh?

Seljak i đak pogledavahu važno i rasuđivahu zanimljivu novost. Onda bi svako veče zirkali iza zida, kad je Tomašić polazio na kibli; seljak bi ispružio prst i nukao, a đak bi klicao:

- Skriva ga!

Obojica nijesu znali, kako ulazi tu kratkoća, a đak je mjerio svoga i savrnjivao. On je bio jedna vrlo obična kreatura. Nikada se nije mako od kuće, vukao se iz razreda u razred, kako se polovica vuče, tj. ono što nauči ne razumije, a što ne nauči, za to ga rijetki pita; lijetao za licejkama i mislio da se je već prilično emancipovao od djeteta, ako jednu curu doprati do kuće, ispuši cigaretu i dospije radi demonstracija u zatvor. Čitao je i novine, obično jedne, zalazio na sastanke dotične stranke, pazio na svaki kret prvaka i upozoravao na njih drugove. A kad bi se sastanak svršio, onda je ponavljao zanosnim smiješkom njihove izjave. On se je uopće smijao, kad su se oni smijali i srdio, kad su se oni srdili. Na juriste je gledao slično kao na prvake, na Margetića... i mislio, što više ponavlja njihove riječi, to se njima više bliži i - diže. I ovaj tanki, ljepušni dječarac, nevinih, ženskih obraza, izdrbljanih tek gdje-gdje zamjetljivim crtama, koji je najprije gledao iz nižega uopće na sve prvake, počeo je s onim prvacima kod kojih se našao vikati na protivnike njihovom mržnjom, lažima i svim onim stranačkim kukavštinama kojima se bori za napredak, slobodu i blagostanje naroda. Sve je primao od njih, ali to je bila zasukanost i jednostranost, jer su oni sami bili tuđi širini shvaćanja i mnogovrsnosti pitanja... I taj Dražić koji je nekada primao naivnim zanosom stihove *Čengićijade* i nježnost drhtaja stranica Turgenjeva, postao je za sve gluh i svaki je kip bio bezvrijedan ko svaka slika, roman i rasprava koja nije bila u granicama jednolikog, sputanog i napitanog intelekta. Za tjedan dana, s nekoliko kratkih, istrvanih razgovora, Markuš ga je upoznao ovako jednostrana, bez rasuđivanja i razumijevanja i bude mu ga žao.

On je naime prestao već od dvije godine da se ovako »bavi politikom« i htio je, donekle i besvijesno, čovjeka potpuna, slobodna i jedinstvena. Njemu je izgledalo glupo i djetinjasto dati se u proste vojnike ma kakoj stranci i onda vršiti naloge kakog kaprala i oficirčića koji je bio možda deset puta gluplji od potčinjenih... Izgledahu mu svi ovi vojnici ko nekaki dobrovoljci koji se dali u to još prije dobe, dok još niti ne razumijevahu militarizma. Ovaki je bio Dražić. Preslab, neizgrađen i nerazvit bacio se u to, nemoćan intelektualno i moralno, i vojništvo je iz njega izdjelalo vojnika tupa i nesposobna za sve, što ne odgovara puški i muštri... I njegov stariji brat izašo je nakon tri godine iz vojništva ovaki i od zanosa slična zanosu za *Čengićijadom* slušao je poletno pričanje, kako se puca i čisti puška, a s druge strane, u neslužbenom poslu, kako se pije i bajunetama tjeraju civilisti...

Markuš nije već razgovarao s Margetićem. Slušao je pričanje Belivuka i mislio o svojoj stvari. Margetić je vodio glavnu riječ, pripovijedao, a ne vidio zinate poglede maloga seljaka i Dražića i podsmijevanja Belivuka. Ovaj mu nije prigovarao. Tek jedamput plane na popove:

- Lopovi! Kraj njihovih milijuna ima gladnih ljudi!

Margetić se prezirno nasmiješi:

- Kad naučite čitati i pročitate ono, što sam ja pročitao, moći ćete sa mnom razgovarati.

Belivuk bi bio planuo da mu »čitanje i načitanost« nije toliko imponovalo. I on se obrati k Markušu. Markuš je vidio ispaćenu tu dušu koja je umovala pod krutim i teškim bremenima društva, pa priskoči brzo ko da gladnome donosi kruha:

- Moj Belivuče! Nisu ni svi apostoli umjeli da čitaju, a teško da su i znali, šta je to knjiga.

I nije čuo Margetića... On je primio onaj zahvalni i zapljeskani pogled i od radosti podigne se s kreveta i zapali cigaretu.

Belivuk je primio metlu i tjerao dim, išlo je teško, i on je psovao boga i dimu i metli i uzi.

Seljak ga je gledao istim pogledima i smijao se od nerada i mladosti koja malo umuje.

*

Pod kraj rujna ostadoše još Belivuk, Margetić i Markuš. Pridružio im se nekaki iskrivljeni Malec, s poluzatvorenim okom. Kako je ušao, nadvije se nad prozor i vikne:

- Micika!

Ozove mu se tek grubo grlo stražara i prodere kroz ona prozirna, istučena ušesa.

- Ne smije se na prozor - upozori Belivuk i odmah se upusti s njime u razgovor. Malec je neki dan lumpovao s Micikom, izišao napolje, sastao se s Jancekom, posvadili se i potukli radi Micike, i Malec je Janceku prignječio nos. I onda povedoše u zatvor i njega i Miciku, a Janceka u bolnicu. Malec je ležao i gledao onim poluzatvorenim okom u Belivuka. Margetić je šetao i gledao u novine, ali nije čitao. On je slušao, zgražao se i mahao glavom. Micika je zacijelo kurva, Malec skitnica, Belivuk i onako sumnjiv, a s Markušem je već odavna obračunao. »U kakvo sam društvo dospio i kakvi su interesi tih ljudi i kaki porivi«. I ispod oka pogleda u tužne prnje kojima su ona dvojica prikrivala svoje kosti i meso. Malecu iskakivahu lopatice i kukovi, a usne ne imađahu traga krvi. Nešto prepassno blijeda slikalo se na njima i ko da je s onog blijedog sjaja poprimalo čitavo lice slični ispiti, izjedeni izraz. A ono nešto više mesa na Belivuku bijaše tvrdo, ko okamenjeno, a brada, što ga je obrasla po čitavome tijelu pružaše Margetiću sliku šumskog čovjeka koji se primakao zvijeri. I ova meka natura s fanatizovanim i ograničenim intelektom nije imala ni mrve sućuti za ona dva stvora. Bijahu mu odurni neponjatni i uspoređivaše sebe, »žrtvu« za narodnu stvar.

I Markuš ih je uspoređivao... Sunce je bilo već zapalo. Nebesima plovljahu prozirni, raščupani oblaci, ružičasti i laki. I oni se rastapahu u moru smeđe modrine... gubili se u dubini beskrajnosti. A onda je i ta beskrajnost blijedila, popravljena prvim bojama noći... Ali s dvorišta ne dopiraše ništa... Ne bijaše ni običajnog pjevanja i osjećao se u toj uzi sav mrtvež s polja i jače i dublje.

Belivuk je čučio na krevetu i trgao sa prstiju nožnih otvrdnjelo blato i lomio nokte. Malec je pripovijedao još uvijek i samo se je čuo njegov glas... Sjene se spuštahu onom nečujnosti koja se daleko čuje, padahu na sva ta četiri lica i zauzimahu sve između zidovlja lagano, sjetno, s nekim umišljenim šuškom... A Dragutin je uspoređivao... Ovi ljudi žive... i pred njim se pružio taj izrovani, dračem izrasli, gudurasti, krivuljasti i beskonačni put u kojem od samog napora i stradanja ne dopiju misliti na svršetak... Ovi osjećaju trnje, što im se zabada u živo meso, i zaokupljeni oko toga da ga izvuku, od same već boli ne dopiju misliti, jesu li pritom zauzeli - pristojnu pozu... Gradile se ceste i bolje i udobnije, ali ne za njih... Onima ide Margetić i tek što na rubu hlača donose prašine koja se lako otrijebi... I slučaj ih sastavi u kakoj birtiji... Iz istoga putujemo trbuha, kliče ovaj, a gle kaki ste vi!!!... I zgraža se nad bosonogim i razderanim od grebotina sijevajuć čistoćom... i urednošću...

... A birtašu je glavno da se plati, i Margetić imponira najviše i jedino birtaševoj kćeri...

Markuš se sad sjeti i upali lampu.

Margetić je razmišljao.

Đak bi bio pomislio: bogzna u kake se visoke misli dao.

Uistinu je Margetića mučilo pitanje: ko će da umjesto njega ponese sutra kiblu.

*

- Markuš! - Pošao je za vratarom. Na stubama ga ovaj preda jednome stražaru.

- Kamo to?

- Na razgovor.

Markuš pročitao na cedulji: »Joso Pleše i Lovro Jurković«. Potonjeg nije poznao, a i Joso mu bijaše dosta tuđ. Ipak osjećao je radost, što još ima ljudi koji se ne odvratiše od njega. Od nekoliko dana ne bijaše već ni Margetića ni Belivuka. Bijaše tu jedan 16. godišnji dječarac, modrook, bijelih, naivnih zubi, radi provalne krađe i jedan po zanatu drug, s mlohavim držanjem i velikim rukama; lice bijaše u njega rumeno, zdravo; tek oči gledahu sumnjivo i nekud maliciozno nasmijano; bile su slične pogledima, što se bacaju u noći na kaki tajanstveni šuštaj ili sumnjivi korak. Kroz dan je bio obično sâm i osjećao je onu mlaku i razvučenu dosadu, kakva hvata čovjeka kod romana sličnih Goldsmietovom *Župniku*. »Čitat ću, djelo je važno« i pročitao već i treću glavu, pa staneš i misliš, bi li uopće čitao i na što ti najposlije... I u ovoj se neodlučnosti dosada razvlači i rasteže i usne i uda i oči i mozak i od svega postaje nekaka teška, nesnosna magla... Ali danas je primio optužnicu. Za tjedan je dana imala biti rasprava i to mu još jedino podavaše nešto gipkosti. Bilo mu je jasno da će ga odsuditi: navađali se toliki svjedoci i izjava, izjava koja mu je oduzela riječ, izjava - nje same... On je hrlo išao za stražarom i sjetiv se optužnice, svoga položaja i svojih zaključaka i umišljenosti boraca i prognanika hrlio je tamo, gdje je mislio naći mladost koja ne razumije u svojoj plemenitosti i lijepoj obijesti zakonike društva.

Joso ga je gledao izdaleka sućutno, začuđeno nepojmljivo, a Lovro stajao je podalje i okrajci mu usana poigravahu.

Ostadoše u hodniku. Stražar je sjeo na stolac i umorno spustio glavu na ruke, te mu se kapa nagnula.

- I vi ste došli... - progovori Markuš smiješkom prikrivajući ganuće.

- Da, doznali smo sve...

- Sve? To valjda niste. Sve stoji u optužnici - i on ju pruži. - Ali vi ćete poslušati mene... Ovo je laž! - On je gotovo viknuo.

- Ali zašto onda sve ovo? - zapita nevoljko Lovro.

- Razmislih, razmislih... Kad bi to bilo samo među nama... među menom i njom i njezinom majkom... Ali to se saznalo i valjda - vidjelo...

Lovro ga je gledao nepomično, a Joso spusti optužnicu.

- U što me bacili!... Oh! - I on je tek sada razumio u što ga bacili.

Joso se izbulji: - Ma kako? Kako?

- Eto kako - mučno izgovaraše Dragutin. - Eto kako... Slušaj... Valjalo je dokazati da mi o n a n i j e m o g l a d a t i p o v o d a ..., da sam dakle ja pokušao si-lo-va-ti.

Lovro se prodere duboko, ne jako: - Zato! Ah!

- Valja spasiti dobar glas društvenog uzgoja, a ja, ja sam tu da ga spasavam... - Izgledao je ko čovjek kome se smučilo, usne se pomicalo kao da guta slinu... On da spasava! On!... A šta da čini? Šta... On će valjda poreći njezinu izjavu?... Nikada!... U njemu se je sve gegalo i htio je da im bar nešto kaže, da razmisle, da ga razumiju.

- Ona je najkrupnije slagala... ona... a dala se ljubiti od mene u kose... i primao sam je oko pasa... A stara je znala... Odurne! Odurne!... Htjele me ženiti... ipak sam jurista... šta li nije sve ona baba rekla!!...

Ali to je bilo tako nabacano da se Joso nije ni dovinuo njegove misli. A Lovro ga je shvaćao. On je oduvijek gledao s prezirom na vaskoliki ženski svijet... I njihova emancipacija izgledala mu ko nova meka koja će baš novošću namamiti... On ih je prezirao... I ples i smijeh i sjedenje kraj prozora i zanimanje za literaturu i nove haljine i demonstracije... A tetice i mamice gledao je ko izvrsne suflere po kojima će i nezalica dostojno odigrati ulogu. I gledajući sada istu misao u svojem novom znancu progovori jednostavno:

- One traže muža i - više ništa. Da dobiju muža, s njime položaj i kruh, i obratno, prostituiraju se uzajamno. Prostitucija, prostitucija, sve je prostitucija - izgovori tonom kojim se govore Salamunove rečenice.

Stražar reče: »Vrijeme je, gospodo« ali se ne mače s mjesta. Njegova je kapa bila nahere-na i nisi mu viđevao lica.

3

Sunce. Voljko, ugodno, a njegovi traci padaju nekud bezbrižno... Nitko ga ne gleda. Obično je, jednostavno i dnevno - tako dnevno, tek što mu popustio žar: prošao je odavna august.

Pred univerzom, u vrtu, na šetalištu, na trgu pomiču se kupovi đaka, šeću se u dvoje, u troje, uspinju se na univerzu, silaze, smiju se i frču cigarete. Kad ih gledaš izdaleka, ono pomicanje je tek primjetljivo; čine se ko zavaljeno pseto, a traci mu sunčani pali po trbuhu.

A oko jedanaest sati one hrpe rastu, sa sviju strana dolaze pojedinci, mašu glavama i primiču ruke šesirima.

- Zdravo!

- Servus!

Prolaze ženske...

- Ccc...

Netko se okrene za njima, omjeri ih do ruba kratkih suknja i ostane časak zagledat u crne noške... Kogod pucne jezikom ili se domisli:

- Bila bi zgodna... ova.

- Kako zgodna? - umiješa se koji naivnik.

- Za odrapit...

- Baš ni ne bi. - Ovaj ne voli predebele noge i preširoke bokove.

- Šta će ti bez mesa - javlja se onaj prvi, tanak ko kolac, dug ko bablji jezik.

- Meso je sve! - kliče jedan, a Joso primjećuje: - Oči su sve - tek neko od grupe odgovara porugljivo i prezirno:

- A šta ti?

I bacaju se ovako kratke riječi ko od dosade, bezvoljasto, rastegnuto. Kogod pripovijeda, a drugi slušaju, smiju se ili ni ne slušaju. I besavežno dolaze pitanja i odlaze neriješena ko da ni ne bijaše pitanje.

- Kad su izbori?

- Izbori... izbori za potporno društvo?

- Ma da.

- A šta ja znam.

- Hoćemo li mi i opet ove godine?

- To se zna!

A jedan, što se ni ne vidi, viče: - Brus se zna!

Onaj prvi se ražesti: - Pa da, da se zna. Gledaj, ovi su svi s mora, to ide k nama.

- Brucoši!

- Jest, brucoši - smije se dugonja pobjedonosno - oni su ono...

- Koji se dadu voditi za nos...

- Samo vi ne govorite - uzmahne se dugonja te je izgledao za polovicu viši... - Vas vode, vas... primite se za nos!

Tu prasnu svi u smijeh. A dugonosi, rumen ko trešnja, viče i ne razumiješ. Onda viču sa više strana, grde jedni druge i grohoću na mahove... Jedan maleni, nevini dečko pita svoga susjeda: »Ideš li?«, a ovaj ne sluša, gleda i smije se, kad se smiju drugi... Kad prolaze gimnazijalci, onda i šutljivi brucoši bacaju riječi o izborima, govore o strankama i jako, osobito grme: »mi«, »vi« - a kad ovi prođu, govore o drugom ko i njihovi stariji drugovi, kad nema - njih.

Oko ove se grupe kupe i od drugud. Ko dođe, nabaci se i ode, vraća se, pali cigaretu i smije se iza brkova... Kogod maše prezirno rukom ili se zagleda u kazalište, što stoji nasuprot:

- Ideš li večeras?

- Idem.

- Šta je večeras?

- Ne znam. A ti?

- Ah - i pođe do plakata pa čita.

Prolaznik ga jedan potrepta po ramenu: - Opet ste noćas lumpali.

- Malo, malo - i čita dalje.

Sa druge se ulice bliža mladić vrlo opreznim koracima ko da mu je kokošje jaje među nogama. Kolega jedan kliče izdaleka:

- A, dobio si ga i ti - i odbija dimove.

Onda prolaze bradaši, u dvoje, u troje, tihi, u razgovoru, ne obzirući se ni u koga...

Pred podne našao se tu i Lovro i bilo mu je vrlo neugodno. Već prvi se je dan rasrdio, što ga svagdje zovu brucoš. Nije to uvredljivo, ali ga se nelijepo doima. »Brucoš - i to izgovaraju ne ko da će reći da sam ja prve godine, nego da su oni druge... i treće...« Njemu je ko čovjeku koji zapane u novi svijet i nepoznato mjesto, pa je nespretnan i mora da gleda nametljivu spretnost glupljih.

- Ej, brucoš, imaš li stan?

- Nemam - odgovara Lovro, makar ga je već imao i mislio na preseljenje.

Prolazio je pokraj one grupe, što je razgovarala o politici. I za nevolju pridruži se nekakome Baniću, kolegi sa gimnazije:

- Ajde.

- Kamo?

- Da se prošećemo.

- Slušaj...

Lovro pogleda u njega i onaj mu se zanos pričinu glup i opet se sjeti brucoša. Ostane gledajući te ljude. I dok bi došlo nešto, što bi moglo zanimati, ono je već odlazilo i primalo sasva druge oblike i smisao. Mislio je: ajde, upoznat ću taj naš strančarski život i njegove ljude. On je bio neupućen u to i došav u glavni grad osjeti, koliko je nužno da se s time upozna. O tome se toliko raspravljalo i najposlije hvatali ga i jedni i drugi da im kod izbora da glas. Ali zamalo nije poimao ništa. Oni su se međusobno grdili, košto se grde poslužnici na kolodvoru od dosade ili kočijaši, kad se nadmeću grdnjama i psovkama da začine besposlicu:

- A šta vi!

- Više nego vi!

- Gigerli i demokrate! - viče dugonosi, a dugonja odgovara:

- Radikali i lijeva »većina«!

- Vi ste prodali Hrvatsku!

Šaljivdžija jedan pita: - Šta smo dobili za nju?

- Korito!

Šaljivdžija je nehotice pogledao na svoje cipele, digao jednu nogu u zrak i pokazao okrajak palca... Smijeh... Dugonja se opet razmahuje i pokazuje prstom na dugonosog:

- Pokaži ti sad svoje!

Lovro je u zadnjim redovima. Njemu se čini da sve ovo nema vrijednosti.

I ako izbace što zgodna, sve se to gubi u vjetar praznoće, što ga tjera danguba i sunčanje. »Kako se tu živi« i sjeća se »bubanja«, sjeća se svih ovih glava utuvljenih u grčke klasike i matematičke primjere, zaposleni u školi i kod kuće... Izgledaju mu ko srednjoškolci o praznicima, s cigaretom u ustima i štapom u ruci i gleda te duge, duge praznike koji prođu ko da si ih ispuhnuo...

Uto se stali miješati i odlaziti.

Lovro je ostao sâm gleđujući za njima, kako se gube i kako zamire onaj šum tihih razgovora, pitanja i smijeha. I posljednjega je dočeka, a onda opustjelo i šetalište i trg. Kolika masa! pomisli, zahvaćen onim čuvstvom umirnim i gluhim koje se uvlači u čovjeka iza velikih povorka i žamora.

A zvonovi neskladno zazujaše.

Podne.

Lovri se pričinu da je sve ono bilo čekanje na ove zvukove i sjeti se i opet kočijaša i poslužnika na kolodvoru... A onda se okrene i pognuto, gegajući se, zakrene desno.

*

Miha je bio našao osobit stan. U jednoj zabitnoj ulici koja nije imala ni početka ni kraja bijaše jedna dvokatnica na tri kata. I u tome trećemu katu našao si krevet, ali bez sobe, jer

su sobu bili iznajmili jedan jektikavi stranac i jedna mlada, slabašna djevojka, s onim turobnim rumenilom koje veli: Bilo bi bolje da me nema... I negdje ukraj spavao je Miha za tri forinte mjesečno, uzbuđivan od kašlja starosti i izdisaja, pa onih tihih i sitnih kašljanja mladosti, što ženu čine milijom i nježnijom. Kad bi on u noći došao, spavalo je oboje, spavalo onako košto spava bolest, na pretrge, budna kod zatvorenih očiju i pospana u budnosti. Miha nije bio prevatren; iscijedio se i utihnuo u tri godine, zapao u neku semi-impotensu, gdje su strasti pretrgane, nenadane i perverzne... Pa gledajući to nježno, slabašno biće, djetinjsko i milo, osjećaše onu duboku strast, izmiješanu sa svim bojama fantazije, gdje iskače blud boli, mesa i riječi, tajnih štipaja zamisli i mrkih bjesova...

- Gospođice - rekao joj jedno poslijepodne sjedeći podalje od nje. - Vi tako milo gledate.

- Ja? - zapita ona i pogleda ga.

On se je nasmiješio, ali samo usnama, a lice je odavalo proždrljivost ljubavi - kao kad čovjek hvata pestima žensko meso... Činila mu se sitna, te bi je mogao zatvoriti skupiv ruke u kruglju. I mislio je, kako bi to bilo imati je tu cijelu, ovaku sitnu, milu i tihu...

Jedamput je nađe zaplakanu. Suza se je jedna rastezala po njezinome licu i duga, tek zamjetljiva pjega ostajala za njom... On je odmah zapita uhvativ joj jednu ruku: - Zašto plačete? - A ona je šaptala:

- Tako sama... sama...

Miha je primio te riječi bezglasnom rikom i zamolio je da mu priča prošlost. Njezina prošlost, kako ju je ona ispričala, nije bila potpuna... Nema ni oca ni majke... sama... pa služi šivanjem kruh... Ona može da gladauje i nitko neće ni mariti za nju... Može da radi što hoće, i drugi mogu da rade s njom... eto... tako...

Miha je gutao. Sama!... I opet mu se prikazivala s nešto misticizma, uoblačena, ko stvorena da se pipa i draga i savija uza se, pa ispiti ju svakim dodirnom slačina njezinog tijela... »Skinite se« govorio je u sebi i zamišljao je голу, a njegovo se tijelo primicalo k njoj.

- Lijepa - mutno progovori pa je stisne k sebi... Ona se nije otela. Podavalo se sve ono njoj i ono u njoj... Klonula je zabunjena ko golub, kad uleti u sobu... Miha je puhao, stiskao joj noge koljenima, a onda je tiskao u svoje krilo, pa dohvativ se haljina pljusne čitav na ono gole, zaprepaštene i glupe puti...

Bilo je nesnosno, što se čuli koraci, što je onaj starac kašljao i udarao batinom o daske, pa što je, najposlije, dugo iza toga, netko pokucao na vrata.

- Jedva te nađosmo! - klikne Mario, a Lovro šmigne za gospođicom: - A zato tebe nigdje nema!

- Gle, gle - nasmija se Mario i osjeti nešto ko zavist. On i Lovro našli nekaki tijesni, uski i kratki stan s gazdaricom, za koju je Lovro rekao da ju je morao načiniti grbavi otac sa šepavom majkom, a kad ju je majka zanosila, otac ju je čvrsto pritisnuo grbom o zid. Ali Miha je bio srdit i otrese se mrko: - Mante! Ja sam već gotov za ovake gluposti... - I udarajući nogom o pod doda: - Gotovo je.

Mario je došao nekoliko dana iza njih pa su sada htjeli i Lovro i Joso da proslave dolazak svih četvorice.

- Te proslave... - smijao se Miha ko da uzdiše, a Lovro je tresao ramenima:

- Đavo ga znao! Ko da moraš, eto... Radim više no svi vi, pa katkad... mora se. - On je osjećao djeda ko i Miha; Joso je lutao u piću da se iščisti, da izlije sebe u nesuvislim riječima, a Mario:

- Čudno, bogami! A šta! Nakupi ti se toliko toga, pa do vraga...

- Šta se nakupi?

- Ništa.

Nekaki oblaci, nalični istrošenim krpama, gegali se i sipali mlakost iz svojih prsiju... Oni su razgovarali ko da prespavaše objed.

Lovro se najednoč natmuri:

- Nikaki nisu ti ljudi...

- Eh - udari Josu šakom o sto. - Oni ne, ali »naši«.

- Tvoji, reci...

- A šta ti k njima, gdje se na tanjuru nosi sloboda, ko da su događaji kelner, a sloboda palačinka...

- Ne! - ruknu Lovro. On se je nehotice zapjenio. Pogledao je Maria, kako ga nije pogledao još nikada.

- Hoću da vidim. A zasada samo pitam vas, da li se s tucetom »viceva«, s vrećom zjevaljki i džepovima punim kamenja stvaraju slobodni i jaki individui i širi horizonat? - Pa zašuti. Nešto je htio da kaže i zamrmlja: - Ja govorim, valja da znate, o đaštvu: o drugima ni nije govor, valja da znate... - Josu je bio uza svu godinu dana sprovedenu u glavnome gradu dosta neiskusan. On je zašao u onu stranku koja mu je bila bliža po simpatijama, kojom je primahu u njegovome kraju... Nije bio glup - bio je od onih slučajnih ljudi koji, zaokupljeni jednom misli, nemaju vremena da na sve odgovore, što im se postavlja i prepuštaju odgovor drugima, pametnijim. Njima je dosta reći: »Zemlja se okreće oko sunca; svi su mudriji toga uvjerenja«, pa eto, bit će oni toga uvjerenja i držati sebe mudrim... Za njega su postojala pitanja, što se bacahu u debatama, na skupštinama, na univerzi i drugud. Ali sam nije nikada postavio pitanja... Bio je tako čovjek običan, općenit, s nešto plemenštine, s mnogo mekoće, a najviše stidljivosti. Ipak, kad si ga pitao: »A zašto se zemlja okreće?«, on je bar tada pošao da ispituje i traži odgovor.

U Lovra bijaše nešto samosvijesti koja nastaje u ljudi, što su mnogo čitali, zašli u širinu i snagu svjetskih pisaca - i zato se on otimao djelovanju ma koga od ovih koji su bili prama njemu ignorantni u mnogom... Ali je za te i on tek sada osjećao javni život i sama ta majušna naoko opreka dviju skupina đačkih počela ga uvelike zanimati.

Mario bijaše temperamentan. Bijaše u njemu nešto od onoga, što prima u nas formu crnih očiju i bodeža, i on je pristao odmah uz onoga koji je naviještao borbu.

Miha je gledao i šutio. Izrovale ga strasti, mutne i izmiješane, te nije često znao da luči zbiljnost od umišljenosti. Bacao život na kartu, a onda se smijao... Ali ljude je rado slušao i promatrao... Onda je njegovo lice bilo slično onome četrnaestljetne djevojčice, kad pomisli na matematičku zadaću.

Lovro je razgovarao sve življe. I ko da navaljuje na Josu govoraše:

- Pa dobro! A ti mi reci, što to vi hoćete.

- Čuo si toliko puta - mrzovoljasto odgovori Josu.

- Čuo sam, da - nakrivi se Lovro. - »Mi hoćemo slobodu!« kliču jedni, a drugi odgovaraju: »To hoćemo i mi!« »A kako?« pitaju prvi, a drugi odgovaraju: »Pa lijepo«.

- Jest! A ti nisi ni slušao dalje... Čitaj, pa ćeš već vidjeti.

- A šta! Ja ne govorim ni o kome drugome, govorim o đaštvu. Govorim o ljudima koji me natežu svaki k sebi, jer radi se o tome kome će moj glas.

Josu je bio nezadovoljan.

- Ti si čudan...

- Pa jesam... Ali vi ste tako obični. - I sjeti se Markuša. Posjetio ga i danas. Markuš nije bio danas nesabran ko posljednji put. Bio je mirniji, s nešto trijezne gorčine u posmijehu. »Moji ideali - nasmijao se sjetno - kaki to bijahu ideali! U eri patriotizma i... ovaki ideali!« Tu je Lovro zadro u njega i osjetio bljesak osebitosti i mladenačkog zanosa, što je od hrskavice prelazio u tvrdu kost. »Ovaj je čovjek zgrabio u život i pljunuo u lice cijelome društvu. Ovako sam... U eri patriotizma, promaknuća i kurvarluka.« I sada je savnjivao svoje drugove s njim. Oni su bili nekud površni, promatrajući sve iz jedne općenite točke koja je bila utvrđena na kakoj novini. Oni su i rasuđivali svijet, ali iz ovog su rasuđivanja povlačili konsekvence ili na papiru ili polovičaste koje su kulminirale u onom: »Neću u državnu službu...« I Lovro, koji je imao dublje poglede, nije gotovo ni pomišljao da prestane gledati i da se iznese ovako iz svojih posmatranja i rezultata košto se iznio onaj čudnovati, lijepi i plemeniti mladić... I on je stao da pripovijeda o njemu, potanko, nabacano, kako bi se već sjetio...

Joso ga je gledao sa zanosom... On je osjećao, kako onaj stid odlazi i gledao sebe u istoj pozi... Bila je to ona mlaka enerzija bezvoljnih i mekanih natura, što osjećaju osamu i boje se do ludila svoje samoće... Mario bijaše nezadovoljan. Nešto ko zavist kapaše u njemu i pogledavaše s neugodom na Lovru. »Ovo isticanje! Pa šta! To je valjda bilo nešto slično sa Josom, pa je sada u neku višu ideju iznio i oмотao svoju kukavštinu!!«

Miha je šutio. Najposlije se podiže i zakorači sobom. Ruke je zagnjurio u džepove od kaputa koračajući brzo i izbacujući kosu. Čekao je nestrpljivo da prestanu s dodacima i pripovijedanjem, i onda, kad je nastala tišina, progovori:

- Je' to obijest? Je l' to nešto ko umišljanje? Nešto ko zanos?... Nešto, što te uznosi, kad se gledaš osobit, drugi? Ostavljaš kuću i ideš u skitnju. Ne ideš u kurve, čuvaš nevinost i otimaš zabranjeno voće... Nećeš ko drugi i primaš rug, glad i muku apstinense za nešto, ma recite isprazna, obijesna, umišljena, impotentna - volja vas! Pojmite li vi, zašto sam ja putujući sufler, a mogao bih biti ono, što svaki od vas? Zašto sam ja pošao gladovati, a kod kuće me čeka objed - i kaki objed! Ne recite, pošao da vidi život, ne recite ni prazna obijest - ni umišljena poza. - Skupite sve i razumite: pošao da uživa život! Drukčije se ljubi žena, kad si napola sit i drukčije se pije, kad si gladan... Jači je užitak začinjjen boli i što si jače dereš kožu i što jače ono pišti ispod tebe - ogromnija je strast... Vi gledate i ne pojmite... Uživanje i bol - spojite ovo i stvoriste heroja naših dana!

- Prevrnuti sadizam! - hukne Lovro.

- Šta?

- Sadizam! - ponovi Lovro. - Znaš, što je činio Nero? Gole je djevojke dao bičevati i izbacivao ko vulkan, a Rousseau se dao pljuskati gol od svoje ljubovce... To zovu sadizam.

- Zovi i sadizam! - krikne Miha i zbuni se. - Ali gledaj: onaj putujući direktor sa pet jezika kuburi ko pseto bez gospodara!

A Lovro se pridigne i pođe k njemu:

- Nisi me razumio... - Nešto ga je gušilo, nešto jako i snažno... - Nisi me razumio... - I odaleči se.

- A ko je mene razumio? - Miha je pogledao izazovno u svu trojicu: - A ko je mene razumio? - Pa zašuti i okrene se k prozoru. Gadno mu izgledaše nebo. Ono sve postaješe tamno ko da je u dimu. Miha je tiskao čelo o staklo i govorio:

- Ni sama sebe ne razumijem... sama sebe...

Ona su dvojica pušili i gledali kolutiće dima. A Mario izgovori rastegnuto:

- Heroja naših dana...

- Da! - Miha se okrene. - Ono, mislim, kad istrčavaš na jednu ideju u zatvor; kad psuješ u zemlji, gdje je psovka zločin, a napišeš »revolucija« u državi, kakva je Turska...

I opet ono tapkanje štapa, koraci i kašljanja. Starac je došao.

Mario se dolje na vratima nasmija: - Uživa li i ovaj u boli - a Joso prasne u smijeh.

Miha se smrče:

- Rousseau se dao pljuscati, ali si nije dao olupiti kožu, blesane!

Lovro priskoči: - i možda je tek onda postajao potentan i - plodan, plodan!

Podošće onom ulicom bez početka i svršetka. U prvoj ih krčmi nestade.

A vani se je hvatao već mrak i kuća i ulica i nebesa ko čađa i umorno zahvataše u mozak prolaznika.

*

Kad izađoše, kiša je sipila sitno i pusto... Blato je prskalo... Njih četvorica koračahu neobično pristojno, a s njima je išao i onaj Banić; tu je večerao i radosno primio prvu lumpaciju koja mu se pružila. Sjedajući uz njih bio je nespretno i plah, ali pomisao na sutra tako ga zanese da je postao vrijedan jedne skromne lumpacije, gdje se ispije nekoliko litara, popjeva u po glasa i trijezno prosudi, gdje će se preostali novac potrošiti. Njega je zahvatala onako slučajna spretnost koja dođe sama od sebe; ona neka prirodna skladnost koja se stvara u zabavama, na plesovima, u praskanju čepova, u dodiru ženskih haljina, na korzovima i demonstracijama.

I kad su oni počeli raspravljati vrlo živahno, kamo će, on je s aplauzom jezika o zube dočekao Marijev prijedlog. Mario je bio za bordel. I Lovro je pristajao. Miha se odlučno protivio:

- A šta, boga vam! Meni se ne ide. - I ne slušajući izbacio: - Ajdmo na rakiju! - I Joso je bio za rakiju... On se sav pretrgao od nesavladivog uzbuđenja. »Do prve zgode, do prve zgode.« Ali sada je mislio: »Baš danas? I ovako, ponešto napit... Nije zgodno, nikako nije zgodno!«

- Ja nikada tamo pijan - progovori hotimice zatežući riječi.

- Kaki pijan! - rasrdi se Mario - Od jedne litre!

A Banić je zajedno govorio: - Ajdmo, ajdmo! - Bio se opio i sasma prijateljski gurao Josu i vikao: - Ajd! Ajd!

Najposlije je i Miha pristao: - Pa ajdmo, do vraga!

Joso zatetura. Njemu su koljena drhtnula i on se je zapjehao ko da se zatrčao uzbrdice... Već se nije mogao oteti. »Ako se usprotiviš, svašta će pomisliti, a možda je i isti Lovro u sumnji«.

Onda se sjetiše: idemo li pravim putem. Svi su osim Jose bili novaci u tom gradu, došli tek pred nekoliko dana. I sada navališe na Josu:

- Ma idemo li pravim putem?

Joso je znao, gdje se nalazi ona povorka niskih kuća, znao i za ulicu, kako se zove. Ona je bila poznata po imenu i u provinciji, a ko nije slučajno za nju čuo, kako bi se spremio u glavni grad, odmah je tražio informacije u svoga župnika. Ilica, crkva sv. Stjepana i Kožarska ulica (kod starije generacije »Potok«) bijahu najpopularnije u pokrajini. A šaljivdžije s mora gledajući u banovu sablju govorahu: Daje pravac. I Joso se sjetio na

sablju. Ali nije znao, kuda će iz ove ulice. »Ravno - moglo bi da bude, ali bogzna najposlije«.

- Znam da je tamo - uspravi rukom ravno - ali ne znam, vodi li ova ulica...

I stao vraćati drugove na trg, pa će onda onom drugom, gdje je mnogo blata i kojom se nikada ne dođe.

Lovro je znao kuda smjera ovo plašno izmotavanje. Sažali mu se i odluči povesti ga. Nije mogao da gleda tako veliko momče, a nevino ko dijete. I reče turobno:

- Ništa nisi aprofitirao.

A Miha pođe k jednome čovjeku, što je stao uz dućan, i zapita: - Ide li se ovuda u kupleraj?

- Ide - odgovori ovaj, a sa prozora zapita nekako hrapavo, žensko grlo: - Što traže?

Onaj isti glas mljasne zvučno, na francusku: J...

Joso je išao s njima šutljiv, bez riječi. »Šta je tamo? I kako ću ja tamo? I kako se to ide?« Zapadao u drhtavicu, uzbuđenje, neodlučnost i bojazan... Nije se dalo više!... Sve bijaše prekasno! Prekasno! I požalio, što se nije opio, što je mjerio čaše... O da je bez svijesti, da se razvuče ko pijana strvina, da ne mora progovoriti riječ! I što će da govori i kako da govori? O bože, bože!! A oni idu bez brige ko u krčmu... I znatiželja za onim čudnovatim, neobičnim svijetom, o kojem se govori sa smiješkom ili s pregnutim rečenicama, turala se je u njegovu bojazan i uzbuđenje je raslo do grla, preko grla, na oči, na jezik i zahvatalo koljena... On nije mislio na ženu... On je pomišljao na posebne, brutalne, porugljive stvorove koji će se smijati njegovoj nespretnosti i ignoransi... - Što će? Kako će?... O bože, bože!... A imao je prigoda i kakih prigoda... Onako sâm, sâm... I što se spleo s ovima i što se nije opio ko krmak! Krmak!... A njegova Mica, što je ona značila? Koliko puta pomislio i ništa... O bože, bože!... A ovaj Banić, gle ga, stupa klecavo, istina, i ide kuražno... Opio se, napio, pa što ga briga... A već su stupili na tlo... Lampe... On ne vidi ništa, tek ide naprijed ko bezuman...

- Koji je od krune?

Joso primi Mihi za pazušće i sune slučajno u vrata. On je osjećao ista čuvstva kao kad je polazio na prvu sv. pričest...

Svijetlo i nešto lepirnato dočekalo ih. Dva su stola bila zapremljena. Dim se nije zamjećivao. Haljine šuškahe u onim šarolikim bojama i vesele, obijesne, uslužne izgledahu te izmrcvarene ženske... Jedna je primila Josu za ruku i dovela ga do kanapea... On se je smijao ko seljak, kad mu pripovijedaš sumnjive stvari. Ipak je bio iznenađen njezinom ljubežljivošću, kad mu je pripalila cigaretu, izmiješala kavu i ne dotakla je se više. A on je mislio već da će biti natezanja, da će mu izvrnuti džepove i đavo ga znao, šta nisu sve kadre počinuti... On se sad nije usuđivao pogledati u lice svojim drugovima. Vidio je Lovrine noge, preko njih crveno platno, haljinu jedne djevojke, i crne čarape. Banić se je izmotavao, smijao, vikao prostačke riječi i najposlije izgubio s jednom. Maria već nije bilo. Miha je skupio dvije oko sebe i točio pivo... To je Josu primijetio i obratio se k svojoj. Ona ga je gledala smijući se onim smijehom koji se čini beskonačan, a oči izgledahu nepravilno obrnute na gore, te se je zjenica ko napola vidjevala... Josu joj se nije bližio. Nije znao, kako će je primiti ni kuda da je uhvati ni što da joj kaže. On je mislio da svi razgovaraju o besramnim stvarima i smišljao nešto vrlo glupa u potpunoj krupnoći. Ali ona je odmah razumjela da je to nekaki neiskusnik i sjedne bliže k njemu pa mu podraga kosu. On je gledao pospano, mutno, uzbacio glavu na njezine sise koje mu se činjahu meke, meke do nepoimanja... Onda je stao osjećati njezine noge, gdje se dižu ko perce i padaju i opet tako lagano preko njenoga krila... I bijaše ga stid... On je mislio svaki čas:

»Ma kako bi, kako« i osjećao strah, što mu je blijedio i sisao stid na licu... I onaj prvi se je žar gubio i mlaka se je hladnoća lijevala po njemu.

- Ideš u sobu? - šaptala mu je ona u uho, a on nisko, prikrivajući uzbuđenje, odgovori:

- Imam sifilis.

Ona se je smijala i tvrdila da laže i znala da laže.

- Neće ti se, reci - i ponešto uvrijeđeno ostavi ga sama.

Nije već bilo ni Lovre. Miha je pjevao, pio i napajao družice. Oko njih se je vijao dim koji je izilazio iz rastvorenih usta polagano, zibajući se i vijugajući tako mirno u vici obospolnih grla, što su neskladno i slomljeno izbacivali note...

Joso kukavno, ko da uhađa, ko tat u tuđoj kući, primakne se Mihi i jako reče:

- Ja idem u ovaj bližnji - tu imam svoju, a vi me čekajte - i hrlo izađe.

Ali Miha je napola čuo. - Sve k vragu! - vikao je i pio. Jedna ga je pitala:

- Ideš na sobu? - a on je mahao glavom i spuštao kosu do preko obraza.

- Bolje da zapijemo. Nije meni do tvoje ljubavi ko ni tebi do moje. - I ljubio bez strasti njezine ruke, tanke, s iscrvenjelim vršcima prstiju.

Uto je već zalazio u širinu čuvstava, gdje nabujavaju, šire se i zahvataju sve na dohvat. »Propit ću sve, sve ću propiti, pa tresnut!« I on je turao onoj zdesna forintu u ruku i svijao se k njoj dodirujući se nosom krila... Ona je hihotala i poskakivala od šale, a onda, kad se pridigo, polupijano ga obujmi i dugo zadrži svoje usne na njegovoj kosi. Njezino se je lice gubilo u onoj šumi crnih niti i onaj sitni, utisnuti nosić nekud je zadirao... Usne se nisu pomicale. One su ostale ko slijepljene... A Miha se olako trže, protresa se i vikne mahnito tresnuvši jednom čašom o patos:

- Nosi pive!

Lovro se je vratio odmah za Mariom sa svojom. I banuv u salon nije primijetio da nema Jose. On je pogledavao nasmijano i mudro i svojim uobičajenim »gospodo« zapitao:

- Koja je moralna razlika između mene i nje?

Djevojke su u njega gledale, ali slušale napola s velikim zanimanjem za njegovo lice koje je bilo neobično dobrodušno. A drugi su šutjeli. Miha je prestao da pjeva i ispružio ruku prama Lovri. Lovro je čas počeka, a onda se okrene k svojoj širokoj, tustoj i zdepastoj curi koja je ko čudovište izgledala među svojim drugaricama, i progovori:

- Eto, ja sam sada za jedan grijeh lakši, a ti teža.

Sve su se nasmijale. A njihov je smijeh bio naivan i glup i čist ko nasmijana usna djevojčice.

*

Mario se pridigne na krevetu i zakruži očima po sobi. Lovro je bio već na nogama i navaćio desnu cipelu. A na njegovom krevetu ležao je nepomično Miha. Mario se sjeti da je Miha bio užasno pijan i da su ga teškom mukom doveli... I on se spusti opet i pogleda u rub vrata. Na usnama je osjećao toplu raskoš, kaku osjeća mladić nakon sna o lijepoj, miloj i strasnoj djevici kojoj je ispijao rumen obraza i mast kosa... Ah, ona Mađarica, ona Adela! On je još hvatao u šaci golotinju puti i srkao pohot i tonuo sneno u dubine njezinih očiju... To nije bila ljubav od krune! Adela je drhtala pod njim i u onim bludnim izdisajima, u kojima je i hvatala i sipala sapu, u onom spuštanju i pridizanju gologa krila, koji je htio da zadre što jače u nj i da ga privuče što snažnije k sebi, osjećaše i on besvijes-

no, mutno, široko veličinu razotkritih strasti, gdje se splinjuje u jedno i krv i meso i misao... Adela! Kako je bacila ruke oko njega i kako ga privila... njega cijeloga, svu njegovu mladost i snagu nagona... On joj donio krepčinu ljubavi i umornu glavu, što je klonula na pupke njezine... Adela! Njemu se je pričinjalo da u njezinom razotkrivanju izbija srh stida i strasti... bilo mu je da ima nevinost, što u rumeni lica kida sa sebe haljine i izmiljuje sve pregibe udova, sve pohotne obline mesa i golu, sjajnu mliječnu bjelinu puti, žive, bludne puti... nevinost što klecava od strasti i tiska ruke između noga i pada od ganuća gladne krvi i viče bez riječi: Ljubi me!... On nije ni pomislio da su svakake usne ležale na njoj, da su bogzna čija uda svijala to tijelo... on nije ni pomislio na štipanje i pljuske, što su nagrešpali tu mirisnu kožu - on je gledao ženu, dovedenu prvi put pred bračni krevet: Skinu se i leži... Mario je gledao i sklopljenih vjeđa ljubio boje i hvatao note ponestale slike i zamrle pjesme... A golotinja je drhtala i strast je iskakivala mraviljasto, piknjasto... Njemu se je činila daleka i on je pomicao suhe usne i sklapao sve jače oči.

- ... Daleka strast, što dira moždane i cjeluje krv, ali ne napinje kožu... Daleka strast - san i sanja i priča.

Miha se najposlije gane.

- Hm! - I počeo da misli. »Kako, kamo, kuda, zašto...« Nasmijao se ko čovjek koji misli na smijeh... »Kako, kamo, kuda, zašto...« Okrenuo se i pričini mu se da je nešto naleglo u njegov želudac, nešto rastrgana i prevelika. »Kako, kamo, zašto...« Glava ga je boljela, ko da je neko raskoljuje, a kosti udaraju u kožu.

- Lovro!

Lovro je sjedio na stolcu i buljio rastvorenih očiju u nebo.

- Lovro!

- A! - Nije se okrenuo. Samo je strugnuo jednom nogom i sasma je ispružio.

- Gadna piva!

Mario se prene i zapita nenadano: - Šta? - pa zašuti.

- Vode, Lovro!

Lovro se onda podiže, protegne i šireći ruke raširi i usne, pa ostane smijući se.

- Tamo ti je.

- Na daj amo... Glava! Glava!

- Ni vraga... - I poda mu vodu, pa se zagleda u nj. - J... te ćaća! - progovori mu ravno u tjeme i ne makne se. Sjetio se nedavne prošlosti. - Kako smo te vukli i nisi se dao. Vikao si: Na rakiju! Na rakiju! - Lovro mu i opet opsuje dobrodušno ćaću, ko da ga draga i miluje.

Miha je iskapio čašu, sjeo na krevet i zamislio se.

Joso je došao odmah, kako se digao. I ušav bijaše mu prvo:

- Al si bio nakresan! Uhu! A ovaj spava...

Mario nije spavao.

- Šta ti je ono cura!

- I jest - požuri se Josu, ko da će mu ko zapriječit govor. - Ne bih ja pošao do svoje da nisi ti onu.

Lovro strigne očima:

- A koja to? Koja?

- U drugom, još je jedan od krana - sporo progovori Josu, a Lovro pomakne kožu na čelu.

- A šta nisi ti, Miha?

- Mani. Sinoć ne bih mogao da sam se gnjavio po sata... Kad pijem, pijem i ne mogu. Ja ti onda ljubim onu ženu ko tebe, Josu, Maria...

- Pa jest! - Josu je pristajao uz Mihu oslanjajući se na njegovo iskustvo.

- A šta vam je ona cura? Kake oči! I nije ko druge... Reko bi: ni nije za novac.

- Ima ih, ima - nužno će Miha i spusti glavu.

- Ali ova!

- A šta! Sve su iste. Ispišo se u nokšir ili na cestu... svejedno! Samo da nije u hlače!

- Nije! - ljutito tresne glavom Mario, a Josu ko jeka: - Nije.

Lovro se je ponešto ozlovoljio, što se Josu upliće.

- Šta ti! Nisi ni vidio p...

Josu je stao vikati: O, o, o-ho! - Imao je nešto više samosvijesti, no obično. Pa vidio bordel, vidio kurve, pio s jednom iz jedne zdjelice crnu kavu, pripaljivala mu cigaretu i dragala kosu, a on je držao glavu na njene sise. I najedamput izbacila:

- Šta su ti meke sise!

Lovro zagrohota. Bilo je u tome grohotu one iste dobrodušnosti koja mu je sinoć širila i oči i čelo i usne - pa se svi nasmijaše. I razveseljeni počеше spominjati prošlu noć. Lovro potrepta Mihu:

- Pazi, tu možeš mnogo naučiti.

I Miha je doznao mnogo toga što nije znao. On je zapio »s njima« deset forinti - pet mu dadoše oni, jer je imao samo prvu polovicu.

- Drugu - ispravi Miha.

- Drugu - ispravi se Lovro.

I onda - nije se dao napolje. Htio da razbije ogledalo. Jedva ga izvedoše. Na ulici je vikao: Ko je ovo? pa odgovarao užasnim krikom: Miha Jurić. Ili bi stao pred konja i pitao: Ko je ovo? A kad bi konj pogledao sažalno i milo i šutio, Miha bi ga šupio po gubici i rekao: I nisi no da vučeš visoku gospodu iz kancelarije u bordel... Pred Marijinim kipom vikao: Marija na četiri strane piša, ja ću na petu... Stražaru je govorio: Ja sam pijan; ako vas dakle ubijem, ne smijete me uapsiti... I onaj mudrac, što filozofira ko privezano magare, odlazio na drugi kraj i mirio: Samo mirni, gospodo... A Miha zatulio, te su se i oni sami prepali njegova glasa... Onda naišao na hrpu kamenja i htio na svaki način da baci kamen u staklo jedne kuće da vidi, hoće li pijan pogoditi... I počeo pjevati jednu čudnu pjesmu koju nisu mogli točno zapamtiti.

Miha je ponovi: »I sinoć sam jednu...«

I oni su dalje pripovijedali: - Došao kući i htio spavati s gazdaricom.

- A je l' se srdila?

Lovro zagrohoće: - Smiješila se!

I kad nijesu imali što da ispriповjeda, Josu se obrati k Mihi:

- I sve si?

- Sve.

- A šta sada?

- Idem - ali ga Mario prekine: - Ostat ćeš. Nije te briga.

Izađoše.

Vedriilo se. Vjetrić je pirio i raznašao oblake ko hartiju, razmicao ih i tu i tamo blistala lijepa ona modrina na kojoj je puzalo jutarnje, zapuhano sunce... Kroz ove uske, neuredne, kaljužaste ulice nosila se svježina... Činilo se da dolazi iz onih dalekih planina, iz šuma i livada, i plovi prosipljući svoju dragost i milovanje na usmrđeni grad.

Lovro gledajući u zemlju reče s manje srditosti i više veselja:

- Ode Spencer!

A Miha istegne ruke i ponovi, dugo, zatežući ko da osjeća svu obijest i sjaj prosipanih dana:

- Odêe.

*

U kraj donjega grada, u jednoj dvokatnici, stanovao je Joso već drugu godinu. On se je namjerio na jednu dobru udovicu koja je imala jednoga sina i - jednu kćer. Kćer u šesnaestoj godini, polulijepu i poluglupu. Na ulici je izgledala ko sve djevojke kojima se gura u mozak pristojnost i daje naslutiti da se valja primiti muškarca. U kući je bila otvorena - do ispod vrata i iznad lakata, smijući se na komplimente, na gluposti, na pametne riječi i prikrivene prostote. A nije bila baš glupa ko seljanka, kad je u svojoj, gradskoj kući pitaš za cjelov; ni ružna nije bila ko neke djevojke koje se oblače u najsjajnije haljine i vode na balove. Ona je bila mlada, ražarena u kući (možda od vatre, stidljivosti i smijeha), i pružala prvo cvjetanje sisa... ono cvjetanje, što prosipa miris i dragost i baca čovjeka u besmislicu: pojesti one sise... ko one obraze... ko trešnju, prvu, zrelu trešnju, ogrijanu od sunca i milovanu od kiše... A znala je katkad izaći golovrata i goloruka. I u toj golotini koja se je nenadano prekivala bijaše nešto naivno i izazovno... I kose su bile u nje sasma obične, ali pružao si često do njih lice, širio nozdrve i udisajem vabio k sebi one niti i puštao da te dirkaju onako sitne, omaštene i vlažne.

Obična djevojka... sasma obična... s nešto dapače iskočenim nosićem koji je sjećao na plemenitost Ahasferova tipa... Pa oči! I oči obične, ali u njima bijaše onoga, čega ima u svakom oku mladosti i čega nema u oku starosti.

Joso je nije ipak zavolio. U prvom katu bijaše i Micika koja se je Lovri pričinila obično glupom i obično dosadnom i gotovo neobično nelijepom... A Josu je zapisao u svoj dnevnik: »Ti jedina! Ti jedina! Ti si Ljepota i samo ja shvatam sklop onih crta, što tvoju lijepost sastavljaju: ja samo vidim, kakva je igra očiju tvojih i kaka si, o Miciko, kad se prati stupaj tvoj! Izgledaš ko kraljica... Velika i lijepa i sjajna i - nedohvatna!... I tek da kleknem i da dirnem usnama rub haljina tvojih!«

A udovica je gledala vrlo zaljubljeno u Josu, davala mu badava kavu i nudila ženu i slušala pomnjivo, s pravim strahopočitanjem, kad je on ma što razlagao.

- Pazi i slušaj - govorila je tada sinu.

Ivo bijaše po imenu njezin sin. Ljepušast ko djevojka koji bi kakom Platonovcu zapeo brzo o oko. Imao je tu glupu naviku, te bi pitao: - Šta je to »klerikalizam«? - pa kad bi mu počeo razlagati i tumačiti, on je slušao i pazio, a ipak ne čuo ništa... I uvijek je pitao i to vrlo tajanstveno kao da samo ponavlja jedno svoje veliko pitanje: - A kako može muškarac muškarca...? - I pritom bi mu spao glas te se je činilo da se jedva primjetljivo ogledava na sve strane i pazi na svaki šušanj... Inače je plesao, nosio salonrok i pratio djevojčice... I učio je, tesao, gnjavio i kad bi ga ma što zapitao o proučenom, izbuljio bi se u te i prepao ko da je preda nj nenadano došao profesor s notesom... Znao je dapače zaći i u

demonstracije i baciti se u taki bijeg, kad bi počelo rastjerivanje, te mu je sva krv propadala u tabane... Čitao nije ništa, razumijevao još manje i sva se je njegova umnost politička skupljala u ponavljanju »apcuga« koji je dakako morao prije od nekoga čuti... I on je ulazio ove godine u univerzu... Kuća i škola, najviše čaša piva i ples bili su upisani u nj i naivnost njegova imadijaše nešto što dira i vrijeđa ponos čovjekov.

Ona u prvom katu bijaše nekaka rođakinja gospođice Micike. Prošle je godine gospođica Micika proboravila pola godine u nje da može polaziti školu vezenja. Uistinu je došla da nađe muža. I sada je nastalo ono natjecanje između dviju žena, tetke i majke, niskih u shvaćanju i bezidejnih. A Joso je bio među njima ko kost između dva psa. Jedan vući amo, drugi tamo, i najviše stradah u psi. Grizli se i režili onako podmuklo, smijući se usnama, a zavist i zloba ispunjaše im čitavi intelekt... Ogovarahu i klevetahu jedna drugu s onom lakoćom i naivnosti, što se čini ko nešto prirodno na tom opjevanom ženskom biću - ko nešto što mora biti... I u tome ne bijaše onog naprćenog, zaplakanog lica djevojke, što je njena drugarica ljepša od nje; ovo je bilo siktanje živina. I radi njih se one dvije djevojčice zamrziše i kruti interesi zarinuše svoju tvrdu, ledenu praktičnost u put i misao mladosti. I ono poskočna, obijesna i iskrena bijaše potisnuto ko gušeno računom ohladnjele, postarjele krvi i treznoće trgovačkih umova. Joso je sve to gledao dnevno i ovo razapinjanje zadavaše mu bol i nepriličnost. I on je sjetno tugovao, i osjećao svu bijedu i zamišljao se nesretnim... To se je život porvao s njim, mislio je, i razbija mu snove i sanje, pa ceri na nj svoja prazna usta... Nije se mogao oteti... Da otkaže stan, to bi bilo umjesno, ali on nije imao snage reći: Ja odlazim... On ne bi podnio lice udovičino, ne bi podnipošto. »Pa kako bi se to uopće moglo reći, gdje si eto sproveo godinu, gdje te paze, vole i ljube?« On nije baš toliko zamjećivao računa i hvatanja za njegovu eksistensu; on je sve opravdavao majčinom brižljivošću i držao da ga Ada ljubi... I zamišljao se nesretnim... Uvučen u svoje tajne, zapiske i uzdisaje, u svoju mekotu i nevinost - rastapao se na blijedim kracima melanholije i bludio u tihotu i anemiju mjesečeva svjetla... Momački je nagon tad malaksao ko isisan i tek kad je cjelivanje u igrama i veselost rumenih obraza i dodir ženskih suknja raspaljivalo vodenu krv, on je grizao ko crv i zasvrbljivao potkožje, a Joso je dočekivao tmurna i mutna jutra... Nije psovao... Poništavao se, klecao mislima i šaputao: Ja sam nesretan...

A Ada ga ljubi! »I ne vraćati ljubavi onim dobrim očima! I unesrećivati djevojku, gdje je sreća zove i nuđa umirnom ljubavi, gdje glava počiva na perinama, oči sklopljene, a usta nasmijana... Lijepo to zadovoljno lišće! Razveseljuje te i čini se da u zrcalu njenih očiju vidiš i sebe ljepšim, potpunim djetetom, bez misli. Sama dragost i umirnost duše. I onda - gledati tu bol, te zaplakane usne, nagrđeno i postaralo lice i znati: krivac sam ja!« A kako da on bude krivac? I kako da istisne tu divotnu sliku svoje drage, svoje kraljice?

Da, on je ljubio Miciku. Ljubio, jer je morao nekoga da ima u srcu, nešto što bi mu fantaziju ispunjalo i širilo, nešto što bi ga svijalo onom raskoši i melanholijom osamljenih duša. - I tislala se Micika i on se privikao na nju. Da je prije zahvatio istim zanosom Adu, Micika sad ne bi nalazila zacijelo mjesta... On nije ljubio njenu dušu, bila je ograničena ko Ada; on se zanio za njom, za stasom i ljepotom crta i igrom očiju i milo mu bijaše pogledati, kad bi nakićena zaveslala ulicom, šušteći i svraćajući poglede na sebe. Činilo se: ziba se ko galeb na pučini morskoj. A Joso je kliktao od zanosa, što je to ona, njegova ljubav, njegova kraljica i opjevana raskoš njegova života. I tako je protekla godina. Kad bi ona krenula kući, on je tužio za njom i više zalazio u svijet. I ta ženska, ta obična, ograničena ženska otela ga lumpacijama, birtiji i - nauci... A on je morao da ljubi. Morao. Sad mu se pružala nova godina. On je zagledao u nju. Sad ima drugove i prijatelje koji nisu slučajni... I oni stoje pred njim. Lovro s prijekornim riječima i nehotičnim rugom;

Mario, snaga i plamen; i Miha, rastrovan i isisan. Lovro donosi knjigu: Radi! Mario ženu: Bludi! A Miha sluša i njemu je da čuje njegove silne krikove: - Sve ću propiti - i da gleda orgij u spaljovanih koži njegova lica...

Sve se je imalo pretrgati, sve - i riješiti se i zapisaka i snatrenja i kućnih zabava. Valjalo je začeti izvan tih zidina i dalje od djetinjske ljubavi. Tamo je bio život, mutan i velebn, razasut po bordelima, skupštinama, zakutnim lokalima, knjigama i haustorima. Prvi korak i njegove se kosti ko slomiše. I on je stao osjećati mrskost na cijelu prošlost i strah pred budućnošću... I opet je klecao u mislima: - Ja sam nesretan...

*

Sutradan ustao je Banić oko jedanaeste. On je osjećao potpuno zadovoljstvo. Dok je bio u srednjoj školi i u kući svojih roditelja nije znao za đачke noći. Da, tu je bio otac, majka i sestra, u stanju mira. Izostani nešto dokasna, podiže se ona nesnosna obiteljska graja; otac viče i prijeti, majka uzdiše i očajava, a sestra uvrijeđeno govori: »No, lijepo, lijepo...« I on je mislio: gle ih! Ko da sam ubio čovjeka! I sva ta briga, strogost i moralisanje, postajaše mu antipatično kao kaka postarjela tetka koje pripovijedanje moraš da slušaš.

... Ko dijete čuči kraj nje i pogledava katkad u njezino istočkano lice i sluša. A vani onaki zimski dan, s burom i rijetkim pahuljama, što proigravaju povrhu pomodrijelog i zapjenjenog mora... A kućom lamata ona ogromna avetinja, griskava, piskava i žviždava, s kolopletom nekakih nevidnih bjesova i tajanstvenih bajki... sve ono vani popimalo je iza njega privlačive, fantastične boje i tek je gorko pomišljao: a moji drugovi - a ja tu! Držalo ga to čvrsto i zalazeći u đачke razgovore i uspoređivao svoje kod kuće i osjećao da ga sve vuče k ovima što noću lumpaju, a danju pričaju crtice o sluškinjama i općinskom vrtu oko jedanaeste u noći... I ovi kod kuće postajahu mu tuđi i nesnosni i on je katkada pomišljajući na svoje drugove zapadao u apsurre. »Šta bi bilo da otac umre? Da umre, a ja sam... Sve bi se rastrgalo i bilo bi lijepo, tako lijepo...« I ovako je mislio, živio i dočekao univerzu... prelom sa kućom, školom i slobodan život u glavnome gradu.

On je došao dva tjedna ranije i nastanio se u jedne gospođe pjegava rumenila i modrih očiju. Njezin je najstariji sin polazio već drugu godinu univerzu i studirao filozofiju, a jedina kći Anka licej.

Dinko je bio ozbiljan mladić. Učio, zalazio u kazalište, šahirao i primao svoje drugove na razgovor. Nije ni pio ni pušio ni bludio. Bio je nekake neugodne solidnosti koju nikako ne zavoliš ni ne zamrziš. Drugovi ga voljeli svejedno, jer mu bijahu uglavnom nalik; slični po idejama koje se sastavljahu u jednu suhu i beznačajnu riječ: »koristiti narodu« i koji se u toj ideji ne pomicahu u četiri godine naprijed. Oni su sebe zamišljali nečim višim i plemenitijim u đачkom društvu, a ipak su tražili ko i svi drugi jednako egzistensu i odskakivahu tek svojim marom. Ali pogledi na svijet, društvo i život bijahu jednaki u jednih i drugih, tek što su pogledi u jednih bili ozbiljni, a u drugih onako od slučaja, trotoarski. Njegov najbolji prijatelj bijaše nekaki Smrekar, vrlo neumjesna ličnost. U školi ga nazivahu oduvijek paragraf, jer mu je glava imala pravac nalijevo, trup nadesno, a noge bijahu uopće bez pravca. Lopatice mu se ispoljavahu ko da nosi ispod kaputa dva telećaka. Inače bijaše dobroćudna lica. Glava s produženim i iskočenim tjemnom izgledaše ko presječeni trokut, a lice je bilo ko drugi trokut koji je za podnožicu imao presjeklinu prvoga. Sva je dobroćudnost bila skupljena u nosu koji se je kod smijanja svijao ko čitavi Smrekar. Izgledalo je tad da ga je neko šakom udario u krilo. I svi ga voljeli. Voljeli

onu ugodnu-smiješnu spodobu koja je u žestokim raspravama skupljala obrve i stezala podbradak, te mu se usne ispoljavahu ko u Indijanca.

Koristiti narodu! Smisao života!

A oni nijesu znali, što je to korist i šta je to život. Zauzimali su onu pozu koju su dobili od knjiga i od svojih otaca. Dinko je bio naivniji. Uzgoj, išaran visokim, praznim idealima držao ga podalje od života i ujedno mu nametao smisao života: koristiti narodu... Kršćanski altruizam prikazivahu mu kao odreknuće od koristi i ujedno mu govorahu: Koristiti narodu... A on je kao i Smrekar imao udoban krevet i stalni objed, večeru i zajutrak, sjedalo u kazalištu i zimi tople peći. Učio je i mačevanje i nosio uredna, fina odijela. A ako bi naišao na hladnu kavu, on je podizao očajnu viku ko da je ko dirnuo u njegovo uvjerenje. A njegovo uvjerenje bilo je osjetljivo kao i njegov želudac...

Koristiti narodu!

I oni su razgovarali među sobom, plahi za društvo, bez riječi i razumijevanja za ovaj narod koji u opancima i gaćama obilazi grad... I oni su s tim narodom mogli razgovarati najviše o valjanosti voća i cijenkati se za nekoliko filira - tu su oni nalazili i riječi i izraze. Ali kad bi stali (ako bi stali!) razgovarati o politici, oni su ga razumijevali manje negoli narod njih...

Oci ko djeca, djeca ko oci.

Nijesu oni bili kukavci i podlaci - ne - bili su pošteni i imali su nekako uvjerenje. Ali su bili naivni do štetnosti ne znajući da poštenje i uvjerenje još ne koristi i da se radi o tome kakvo uvjerenje i u čemu je ta riječ: korist. I tako je tekao razvoj njihova intelekta koji je prve utiske i dojmove proširivao u istome obliku - bili su i to nepitani intelekti i umišljene nature. I zauzeše pozu »žrtvovanja« u komotnim sobama i beskrajnim razgovorima kod punih stolova, a vani, na polju, tekli su razgovori razuzdanosti i lakoće, tekao je onaj ulični posmijeh, nalik sprdnji - gonili se ljudi koji su nekad mislili kao i oni i u opijanju, kartanju i ženskarenju bacali rug na prošle ideje... A oni i jače osjećahu čuvstva »žrtvovanja« i vukli se u se... I gledajući ih ozbiljne i šutljive u društvu, zapažao si nepriliku i nesposobnost riječi... Onud je bio čovjek želuca i čovjek mesa, bio je grohot i mir poruge. I tu su oni slučajno zapadali, za kakvih rodoljubnih proslava, i stid ih je činio nespretnim. Izgledahu ko onanizam u smijehu i snazi ljubavi... Nijesu tud izilazile njihove ideje i razgovori - oni se osjećahu slabi i impotentni. Nadvikivaše ih šala kakog zatupljenog pisarčića ili prodavačica cvijeća koja je bila gluplja od onih. Zbunjivali se naručujući čašu piva i nijesu znali odgovoriti na peckanje kakog susjeda koji se je rugao svim njihovim idealima; dapače! oni bi se tome smijali onako nespretno, ko da im je javno, na ulici, rekla koju »od onih«: Ajde - ljubi me!

Oni nijesu poznavali očeve u javnim lokalima, izvan kuće, i nijesu ispitivali, jesu li oni bili ovaki ili su možda srtali u piće i žene onim skokom njihovih znanaca. Ovake su pomisli bile uostalom nemoguće ko pomisao na tajnu sv. Trojstva ili bezgrešnog začeca bl. dj. Marije.

Daleki od ljudi, htjeli su koristiti ljudima; daleki od života, postavljahu životu smisao. I ona njihova mladenačka lica, podjetinjila u buci ljudskoj, i sva ona svetost i čistoća pomišljaja, postavljaaše pitanje: jesu li tako svete i čiste i gaće njihove?

Banić se je kretao u njihovome društvu slobodno. I danas, ustavši, pridruži im se. On je pripovijedao sa zanosom o prošloj noći i pogledavao na njih samosviješću većih i zrelijih. I ovo gotovo dijete koje je tek koraknulo u život, ovo glupo i ograničeno biće, ignorantno i naivno, što nalikovaše na đače, što po prvi puta puši u društvu i uvlači u sebe dim, pa

ga napadno lagano ispušta - osjećahu nad sobom u neprilici i stidu svojih starih tjelesa i zatečenih, ispljučkanih, naivnih ideala.

*

Banić nije trebao da moli objede i večere; mogao je da zalazi dnevno u kavanu i da uzima sjedalo u loži. Njegov se je otac sada najedamput promijenio prama njemu. Mislio je možda: stupiv na univerzu, postao je čovjek, neka živi...

Banić je stupao u život, što ga je zamišljao za prvog svojeg đakovanja. On se je primicao sve bliže onim svojim idealima. I počeo s kavanom. Ušao, sjeo, uzeo novine i naručio crnu kavu. On je čitao novine košto je pio kavu; da se je obično mjesto crne kave pio ocat, on bi pio ocat... Ali sjediti ovako, košto sjede profesori! Gledati u prolaznike i osjećati njihove poglede... I onda: »platiti«, baciti tringeld i gledati klanjanje calkelnera... Zašao i u pivanu. Sjeo važno, naručio pivo i zapužio. Kelnerici je nešto šapnuo i onda pogledao nasmijano u susjeda... Onda se sastao s Josom i drugovima - i drugi dan prošetao čitavo poslijepodne gledajući mamurno-pretjerano u djevojke, a u kavani je dapače i sklopio oči i pazio, neće li odnekale čuti nešto slično ovome: »Ovaj je zacijelo lumpao dopodne«. I kad je doista čuo nešto takova, on je osjetio slast ko da ga promaknuše na čast doktora... I tako je prošetavao dane, pušio i prosipavao dimove... Dao se i na kartanje. Izgubio mnogo - psovao tobože - a zapravo mu bilo milo da gubi... »Govorit će zacijelo: Prokartao vraga i po... Ono ti je kartaš...« I kuglao je - ma teško da je išta propustio, što dolikuje jednom sveučilišnom građaninu. I tu je došao u društvo onih koji su počeli kao i on i ostali u stvari na početku. Oni su zalazili u kavanu, jer su morali, pili i bludili, jer su morali, a učili onoliko, koliko su trebali. Počeli su najzad i k njemu u stan zalaziti i kartati do dosade.

Počeli bi mirno, dok im se ne bi razigrali nervi i onda su psovali, zarumenjeni i oznojeni, ubilačkih očiju, treskajući kartama, objeđujući jedan drugoga, svađajući se za tricuu, za sekser gubitka i novčić dobitka. I Miha je došao jedamput, pokupio tri krune, tisnuo ih mirno u džep i zapitao: - Hoćemo li još?

Oni su zagledali. Nekaki Karlić, što ga je znao iz gimnazije, srdit radi izgubljenih osam seksera, izmuca:

- Vi varate!

- Ne varam - mirno odgovori Miha.

A neki Milinović, pravnik treće godine, uplete se i žučljivo zapita:

- A ko ste vi?

- Ja?

- Da, vi.

Miha se primi za nos i stane puhati.

- Morate znati da kartate s poštenim ljudima koji vam mogu svaki čas podnijeti svoje iskaze, jest.

- Znae što je na stvari, moja draga gospodo... Da sam ja vas i prevario, to još ne znači ništa. Valja dokazati.

On im se sprdao, jer ih je uistinu prevario i jer je gledao ovo prazno isticanje iskaza. On je dobro znao, kaki su to iskazi. Bili su to iskazi kojih on nije imao i kojih neće više nikad ni imati.

Ipak je došao i drugi dan. Izgubio hotimice. Obojica se podsmijevahu, ali Miha ustane i rekne sasma jednostavno:

- Nemam ni pare!

- Lopov! - dahne blijed Milinović, a Miha doda: - Dobit ćete sutra.

Gledao je ironički na njih. Kartanje ih ispunjalo, ona niska, bezvrijedna dobit - to je bilo njihovo ispunjanje dana i bar da su to umjeli. Bar da su u toj niskoj dobiti znali izliti svu energiju koja im se nakupljala u bijesu i srdžbi. Miha je mislio: »izlemać će me«, ali ga se ne dotakoše. A on je vidio svrbljive njihove pesnice i znao je: boje se. Pa progovori:

- Varam vas. Imam i ne dam. - Izazivao je ko pijanac, rugao se i govorio im u lice: - Tjeram sprdnju s vama.

- Lopov! - dahnuše obojica.

Miha se je smijao i naslanjao o krevet. Milinović reče najposlije:

- Slušaj, Baniću. Ili mi ili on.

- Bacite me napolje! Trojica ste. Ali ja se sâm ne mičem.

Milinović se zapjeni. Osjećao je nemoć i gledao taj smijeh što se krivio na nj, na njegove iskaze, sveučilišno građanstvo i eleganciju odijela. I mrseći izađe ravno u drugu sobu.

Karlić je šutio i motao jezik po usnama. Banić se je rumenio od neprilike, a Miha je gledao u vrata. »Nešto sprema« i s pravim uživanjem iščekivaše, što li će biti.

I Milinović je osvanuo s milostivom pjegava rumenila, a za njima se tiskao Smrekar, Dinko i njegova sestra. Milinović je uzrujano govorio bacajući kočijaškom elegancijom jednu ruku:

- Evo, ovaj, milostiva gospođo! Mi smo sveučilišni građani.

A milostiva je gledala u ono otrcano čeljade, što se je smijućke poklonilo došljacima i opet naslonilo na krevet.

- Ali šta ja tu mogu? - Ona je govorila s nešto nježnosti, jer je vidjela te poklone mladića. - Gospodin Banić raspolaže sa sobom.

- Ali kad ni on ne dospije?

- Onda je na ulici pulicija - dometne Miha.

Milostiva se je nasmijala. I njezina se je kćerka nehotice nasmijala glasno, a Smrekar se izvrnuo... Milostiva nije uistinu znala, kako da se snađe u toj dječinskoj situaciji, tako majstorski spremljenoj po jednom pravniku treće godine. Miha se raspoložio.

- Koliko je dužan gospodin?

- Oko tri krune - odgovori Karlić suho.

Milostiva se graciozno nasmiješi. Zaludu! Ona je i u četrdesetoj godini osjećala tu mladu krv i vragolije muškaračke i mislila da Miha u nju gleda. On je pogledavao na kćerku koja se je zbunila i stala za bratom, a Smrekar se pomako ko po komandi dva koraka od nje.

- Pa to ću ja uzajmiti gospodinu da prestane svađa...

Miha je to na svoju shvatio, pa gegajući se pođe prama njoj smijući se veselo:

- Meni se ne posuđuje. Ovaj sam salonrok posudio i već ni vlasnik ne vjeruje da ću mu ga vratiti.

A ona se dvojica užurbaše. Nije njima do novaca, i ovo i ono - i svi počеше govoriti. Iz druge si sobe to sve čuo ko glasove purana, kad ih ko natjera u bijeg. I oni ti se glasovi

čine glupi i smiješni i pitaš: »A koji je to vrag?« pa im opsuješ majku i pošalješ sve do vraga.

Najposlije svi sjedoše, upoznaše se i udariše u razgovor. Miha se je šalio i obećao da će se sve urediti, a Smrekaru, što je sjedio do njega, šaptao: »Neće ni pare vidjeti.« Smrekaru je nešto pištalo u nosu i grlu - bili su to komadi gušenoga i slomljenoga smijeha.

I sve se svršilo.

Miha je koračao sâm po trotoaru i mislio: »Kakva je to bila glupost! Pa ipak, smijeha, eto.« U džepu mu je zvečalo nekoliko seksera i bijaše mu ugodno, što neće trebati tražiti Maria. »Užasne li gluposti« ponavljaše i veselo udaraše cipelama i čarapama o kamen. Najedamput stane i pogleda u prozore one kuće. Pričini mu se da su na prozoru i majka i kći i da se smješkaju. »Bogzna, što im se to sviklo...« On je znao da ih je razveselio toliko, koliko rasrdio onu dvojicu. I uzradova se... Sunce je zapadalo za goru ko da ide nizbrdice, a nebo je blijedilo ko da lakomo ispijaš svu onu modrinu.

- Velike li gluposti - ponavljaše Miha. - Eto, od kakih se besmislica sastavlja život i nađi mu - smisao!

Ali on je bio našao smisao i ponavljajući »velike li gluposti« osjećaše neobuzdani smijeh. »Milinović! Zacijelo će i večeras sjesti uz kavanske prozore... Glupo ono lice bit će odsada i gluplje, tužno, prevareno glupo...«

Tu postane Miha turoban.

*

Jednoga dana bane Miha pred univerzu. Činilo se: doletio ili ga nanio vjetar. Zašao u aulu, zavirio u skupine đaka i stao najposlije pred jedan oglas. Milinović je stajao podalje i upozoravao na nj. Jedan od ovih gleđujući u cipele progovori tiše:

- Pa to je Jurić.

- Jurić? Poznaš ga?

- A šta ne! Znaš onu veliku kuću, kad se zakreće »K pijanome Matiću«?

- Da.

- To je njihova kuća.

- A. Onaj mu Jurić otac?

- Ma da.

- A šta će on tu?

- Vrag zna!

- Fakin! J... ga pas!

- Lopov! - dodu Milinović.

- Kakav je. Ostavio školu i skiće se. A u oca pare.

- Pare? - nasmija se jedan. - Nekada...

Zašutješe. Miha se okrenuo k njima i pogledao po redu svu četvoricu. Prepoznao je Milinovića i zapitao:

- Koliko sam dužan?

Milinović ne odgovori. A Miha zafićuka i opet zakruži po onim skupinama đaka. »Oni nešto znače... Zacijelo znače... Gle, prepoznaje Banića. Glupan!.. S njima je i Dinko...« Po-

zdravlja ga... Miha mahne glavom... »I ovi nešto znače... Dobro... Imaju diplome i dostat će se diploma... O njima se otimlju ženske, pulicija ih ne smije uapsiti, tek što podnesu iskaz... Popust amo, obzir tamo... Poštuju se i pretpostavljaju... Dakle nešto znače... A šta će tek da znače! Svi ovi tu, ovi neskladni, traljavi, pomadisani, presiti i polusiti, solidni i lumpi, glupi i umni, inteligentni i ignorantni... svi će valjda značiti isto... Banić što Lovro, Lovro što Milinović...« Miha je otro nos i pogledao napolje. Onda istresao prašinu duvana iz kaputa i zafrkao cigaretić... Sjetio se svoje kuće, majke, oca i sestre. »Sestra... sestra...« Miha se okrenuo i potražio vatre... Dugo je pripaljivao i najposlije uvukao jedan dim ko da uvlači svježinu jutra... Pisala mu i majka... »Dođi!«... Hm!...

Oni nisu još dolazili... Čekao je Lovru ili Maria. Onda se okrene k Baniću:

- Jeste li vidjeli Jurkovića?

- Jest. On je u biblioteci.

Miha je pošao napolje i sjeo na klupu. Rastegao se i tužno pogledao posljednji dim... »Sestra...« Ovoga mu jutra sinuše njene oči... Gledao se sâm, odstranjen od društva i pomislio na sestru... Protegao se i zgazio čik i zagledao se u široke cipele i izgrizene okrajke hlača... Pa se nasmejao... Tamo su prolazile djevojke i on je primijetio kćerku milostive s pjegavim rumenilom. Skinuo je šešir, a ona se zarumenila i oborila oči. Miha se okrenuo za njom. »Lijepa, lijepa...« Bila je okrupna, kad si je gledao odostrag, te si vidio podrhtavanje oblina i osjećao svježinu mesa... »Kako bi to bilo! Ko jabuku! Da samo potreseš i ona se otkine i tresne u krilo«. Uto mu se ukazivala ona slabašna i mila djevojka, s onim rumenilom, što veli: I bolje da me nema... »Kako je izbljedila - ko san - i kako je ono prošlo...«

- Sunčaš se!

- o - o -

Lovro je sjeo uz njega.

- Šta radiš?

- Vidiš.

- I uvijek tako?

- Dok bog da... Baš sam te tražio... Ovako više ne ide... Hvala vam svima, ali ovako više nikako ne ide...

- Šta ne ide?

- Ma eto idem, idem! - klikne Miha i udari ga u stegno.

»Ide, ide, pomisli Lovro, uvijek ide.« I pogleda ga ko onoga jutra, kad mu je opsovao ćaću.

- A šta ćeš, bogati, s njima?

- Eh, idem kući.

- Kući!

- Kući, kući - i zašuti. Gle, kaka ga sjeta napala. I riječi mu se kidaju i teško izilaze... Lovro ga nije već odavna ovaka vidio i nije mu se dalo da ma što pita.

Miha je sâm uzeo riječ:

- Pa imam ti ja tu nekake rođake. Prepoznali me, pisali i danas dobijam od majke pismo... Pisala na njih, razumiješ... Donio mi ga on sâm, ujak... I kako mi se približio! I kako me omjerio! Pozvao me i na objed!

- Pa ideš li?

- Idem.

- Ovaki?

- Ovaki, eto. Obući ću se u njih - govoraše tiše, mrzovoljasto - jer ovaki ne bih smio ispasti pred svoje - zašuti, pa onda doda: - Kako je to glupo... - Majka mi piše... Moja sestra dolazi i... valjda neće dugo. - Bojao se da ne proplače, pa se digno i zavrti. - Ona neće dugo, znaš, pa tako...

Nekako mu se prikazala najedamput silno blijedom, omršavjelom, s bolnim očima što su negdje pitale: A zašto odlazim?... »I neće vidjeti više proljeća ni svoga cvijeća ni plesova... Umire... O koli mora da je turobno to umiranje! Gledati mladost - njezine dobre oči i dugu, dugu kosu - i sve to ode, ode zauvijek...« Šetahu, on i Lovro... Miha je bludio po prošlim godinama, kad je bila toli lijepa i vesela, s pjesmom na usnama i cvijećem u kosama. Njezina je soba mirila od karamfila i ruža, što su cjelivali svojim dahom uspavalu djevojku... A ona je gledala budućnost, cvijeće i cjelove, razdragani život, što se pružio na obalama, gdje je i plamen i toplina i mir svijetlih noći... A djeca bijahu, kad se uspinjahu na izrovano klisurje, a jugovina pjenila zamučeno more i oni se bacali u bijes njegov i letjeli po ukostrušenim hrptima valova... I koliko ih bijaše... sve djeca, momčići i curice, sve ispunjeno njihovim smijehom i vikom... Golušavi, opaljeni, izgrebeni... Pa jutro, kad se umanjuju sjene, a sunce dolazi sve više, sve žarče i draga površinu morsku... A livadama i šumama ljubice, malene, stidljive, zakrite u šikarje... Ljubice i more, more i ljubice... I Lea! Praćakali se i pljuskali morem... Miha je rekao u sebi: I nju ću da vidim, čitavu gospođicu. I reći ću joj: Golu vas vidjeh - praćakasmo se i pljuskasmo morem...

- Miha!

- Hum...

- Ako ti se ne ide k rođacima, ne idi. Naći će se u nas nešto. A bolje naše...

Mihi je bilo ugodno i tužno. I ovaj Lovro!... I raznježen od uspomena odgovori drhtavo: - Ma što. Hvala!

Pođoše na sunce. Lovro je mislio: »Evo čovjeka i u što će se istrošiti taj um i veliko srce... I šta je pretrgao sa svima, pa sada leti bez uporišta ko u bezračnom prostoru. Što je htio u svojoj petnaestoj godini, kad je pobjegao od kuće, od nas, od svega? I zašto je pobjegao?« Lovro ponovi riječ: pobjego. »Bježanje! Kolika riječ! I znači li snagu ili kukavštinu?« Miha je išao do njega gledajući u zemlju. »Ne, nema kukavštine u tome čovjeku, što se postarao za tri godine ko žena koja vuče plug; pogrbio se i napatio... I zašto sve to?«

- Šta misliš ti sada? Kamo ćeš i šta?

Miha je zlovoljno pridigao jedno rame:

- Šta bih mislio? Ja nisam za rad! - Tu je skupljao i onda počeo govoriti prekidce, sve življe:

- Kad su mene stvarali, bilo je novaca. I dali me na svijet. Ja sam vidio ovaliki kup zlata i mislio: Eto, tako se čovjek rodi, uzme kup i živi... I gledao sam, kako onaj kup postaje sve manji - i tako eto! Kako si dobio novac, tako ga cijeniš. Troje nas ima žive braće i sve luđaci. Radi - ne možeš! Pjevaj, pij, ljubi, putuj i - živi! Eto ti... taki smo mi... Moj je djed bio pijanica najposlije. - Miha nije znao, zašto je to i opet rekao. - Nismo vidjeli sticanja, došli smo na potrošak.

I pogleda u nebo.

- Taki ti je moj život. Prosipavam ga i bacam - ne umijem da ga cijenim ko ni novac... Kuburim i ne radim... Ovako ko ptica... fuć!

Fićukne i uzbaci ruku ko da je bacio kamen:

- Sve sam ja to ispiso.

- Imaš tu?

- Ah, bogzna, gdje je već to...

Lovro je zaista osjetio da je ovaj mnogo prosipavao. »Je li šta ostalo« - i zahvativši oslabljeno i ispito tijelo pomisli na smrt. Htio je da ga nazove: »Miha!«, ali nije mogao da izgovori. »Smrt! I sve će to u ništa. U ništa. A koliki um i koliko srce...« I Lovro smijući se dalekim smijehom, što je dolazio od nekakih tmurnih i žalobnih daljina, zapita s velikim, glupim zanimanjem:

- Jesi l' bar ostavio gdje dijete.

Miha je skoknuo i skinuo šešir. Jedna mu je ruka poskočila u zraku:

- Đavo ga znao! Možda!

I obraćajući se Lovri pogleda ga veselo i zaljubljeno:

- Tako je to. Nikada ne znaš za nas, što ostavljamo za sobom. - Zastane i progovori tiše.

- A nije to možda samo kaka šupa cipela i pozelenili pantaloni. - Onda se okrene i pođe dalje.

- Đavo ga najposlije znao!

4

Lovro je pošao i taj treći put. Ajde, bilo je u tim đačkim skupštinama nešto života: a on koji je gledao te dosađujući se i izjevane stvorove, bijaše sada zadovoljan što je gledao ma recimo i besmisleni i praznu viku - ali kretali se, govorili, uzmahivali rukama, branili i osuđivali... Mario je svagdje zalazio, odobravao i grdio, često bez razumijevanja... »Ima krvi - a kad ih gledaš pojedince, to je sama anemija.« Lovro je tek ove godine počeo zahvatati u javni život. U provinciji bili su njegovi pogledi ograničeni na život društveni, na život krčmi, crkvi i bludilišta. Tu nije mogao da zagleda u pokretala narodne misli, u onu općenitost ljudi i ideja, nije mogao da promatra zajedničke interese, što su ispitivale i propovijedale pojedine stranke. On im je znao za ime, čitao novine, ali ih nije vidio na djelu, nije vidio onih sukoba i srazova, gdje ideje primaju pravu vrijednost, a programi jedinu snagu. Najposlije imao je pred sobom nekoliko stotina mladića i gledao ih podijeljene, zavađene i oprečne... To je ipak nešto značilo.

Lovro uđe u restauraciju i sjede za prvi stol. Lokal je bio još napola prazan. Lovro se protegne i zapuši. Ovi su mu sastanci otimali večeri, kad je najviše radio, na njima nije ništa osobita čuo, ali je vidjevaio kaku jednodušnost koja mu se sad pričinila pravim uvjerenjem i snagom.

Stali su pomalo dolaziti. Mario je sjeo kod njegova stola i odmah dozvaio litru. Lovro je pogledao u nju s onakom ljubavi i prijekorom, kakim je gledao obično u Miha. I sjetiv se na njega progovori podražujući njegov način:

- Ode!

- Ode. A šteta. Bio je drug.

Začas bili su stolovi puni. Došao i Joso s nekakim Fegićem koji se je uvijek smijao, rijetko govorio i obično gledao u stol.

- Miha piše - i Joso pruži pismo.

Uto priđe njihovome stolu jedan mladić, vrlo blijed i silno crn. Bjelina lica podavaše pravu cigansku boju kosi.

- S dopuštenjem - i sjedne.

Joso je pripovijedao Fegiću o Mihi.

- À la bohem, a -

Joso pogleda u ono blijedo lice, koje je bilo iscrtano smijehom. Ali taj se smijeh nije zamjećivao na usnama.

- Kako?

- À la bohem - ponovi došljak, ispuhne neprijatni zadah, pljućne i doda:

- Sušica.

- Nije potrebno da se kaže - primijeti Lovro mrzovoljasto. - A što se tiče bohemia, u Zagrebu ih valja tražiti na trgu, a ne u restauraciji.

One crte zaigraše:

- Ha! Ha! - I obrati se Josi: - Imate li, molim vas, cigaretu?

Joso mu poda i toliko da govori zapita:

- Jeste i vi sveučilištarac?

- Ah! Molim vas! Ja sam bio upisan i u gimnaziju, i nisam bio gimnazijalac, razumijete. - Motao je cigaretu, dugo gnjavio, te je jedva dospio slijepiti papir.

- Cigareta mora da bude kao noge u žene.

- Ako se radi o debljini, onda potražite cigaretu u psa.

Fegić je raširio usne do ušiju... Lovro je osjetio ono razmetanje koje veli: »Ko će se sa mnom« - i ovaj mu je čovjek postao mrzak. A došljaku su samo zaigrale crte na licu i lako se zarumenio na jabučicama.

- Imate pravo. Dobro da ste spomenuli...

Ali tamo se je otvarala skupština i žamor se stiša... Ovi tu su tek napola slušali. Došljak je stao mahati glavom i pjevuckati, pa kad bi došao do koje otegnute note, ispružio bi vrat i onda zastao tako nekoliko sekunda.

- Psst.

I on se smiri, ispije Fegićeve čašu i reče pardon.

- To mi je večera.

Lovro je slušao. Govorilo se »o političkoj situaciji« slabim govorničkim izrazom, zapinjanjem i onom suhotom koja je obična, kad se mora da govori, a ne da se. To je trajalo dugo, umorno, te je u čovjeka udarala ona mlaka klonulost, nalik na čekanje vlaka. »Kad će da svrši!...« A dim se je motao i miješao, čuo se koji škripaj stolice ili treskaj stakla... Možda je govorio i dobro, ali Lovro ga već nije mogao da sluša... I teško da je ko slušao. Neki su frkali cigaretu za cigaretom, a inače pušili po tri dnevno; neki su ispijali kap za kapi i dugo držali vino u ustima; Mario je gledao u lanac, a Joso promatrao duge, bijele ruke svoga susjeda.

Najposlije zamnije pljesak i »Živio«. I Mario poviče. Tek Lovro se istegne: »Uuh! Bilo je dosadno«. Nitko oko njega ne progovori riječi, samo Mario trgne zlovoljno glavom. On je osjećao onu zračnu težinu niskih oblaka i nehotice progovori:

- Bogami!

Lovro progovori jače:

- Što se govori, kad se ne da slušati!

Susjedi ga pogledaše, ali sve je šutjelo. Ni od kuda riječi... A sve je ono bilo razvučeno od iste onake dosade nerazumijevanja, sve ono što je pljeskalo i vikalo... Lovro se digno:

- Idem.

*

Na ulici se je odmah rastao i pošao sâm do kuće. Osjećao težinu ko s neizbacanih, utvrđenih sekrecija. Glava mu bijaše puna, a jedne misli ne bijaše u nj... Bio je pošao raspoložen s bilježnicom, u kojoj će bilježiti blagim posmijehom naučenjaka, a vraća se s praznim papirom, srdit na potraćeno vrijeme, na nesposobnost, potištenost i klonulost mozga... Najprije onaj neznanac. Kako je samo pristupio, kako pogledao na njih i na njega samoga, uzeo cigaretu i ispio Fegićeve čašu i nabacio se onakim glupostima. Pričinjao mu se da je ono nekako podrugujuće lice koje sreća svagdje i koje od same ignoranse izrugava svaki umniji razgovor. A njegova su podrugivanja onaka na kakva se teško odgovara... I makar je on rekao tek nekoliko riječi, Lovro ga je ovakova uhvativao i srdio se na Josu i Fegića, što mu se smijahu i što ga slušahu sa zanimanjem... Osobita ličnost! Osobita ličnost!... I bit će eto osobita ličnost, što je drzak do gluposti i glup do drskosti; što umije čovjeku ispiti čašu ili izmamiti duvana, govoriti: »To mi je večera, živim à la bohem i bilo bi umjesno da mi platite pit«. A možda i zato, što mu kažeš: Ništarija, a on se nasmije i odgovori: »Imate pravo...« Motao mu se ujedno pred očima, i Lovro se je zabavljao grdeći ga i nazivajući benavim umišljenikom... »À la bohem! Čudne mi riječi! I vide svi u tome osobitost kao kad kažu: Lump ti je ono i veliki magarac! I sve nižu zanimljive crtice i šarolike boje oko tih velikih lumpa i velikih magaraca.« I tu se nasmijao košto se smije čovjek na osami, kad mu se riječ izvrne u nešto smiješno.

Niko ne sluša, a svi plješću; svima je dosadno i viču mu živio; a kad se javi i kaže: dosadno, tek se Mario ozove - i ruke mu još zapaljene od pljeskanja. »A ja mislio, vidjet ću i upoznati nešto. Kad tamo, čuo sam onu viku kojom dočekasmo predstojnika bogoštovlja i nastave u trećoj gimnaziji...« Iz krčme se čuli udarci o daske i harmonika. Lovro je stao i zagledao se u dugu, beskrajnu crninu, s onim slabim žižcima, što su tako turobno bacali svoje mrtvo svjetlo... U džepu je imao još tri forinte; od kuće je dobio duvana; stan je bio plaćen; dobio deset večera i našao instrukciju... Evo dakle tri ravnih forinta u džepu.

On je gledao nepomično i stiskao rukama novac. Pio bi i ne bi pio. Osjećao je žeđu i nešto što govoraše: Pij i nije no da se pije... Već tri dana nije čitao ništa: zalazio u skupštine, slušao, bacao primjedbe i gubio vrijeme... Tu se rasrdi na samoga sebe i pogleda srdito jednoga prolaznika. Pričini mu se glup i užasno neotesan i odvrne se na drugu stranu.

On je dosele hvatao u knjigama sjaj i veličinu ideja, zahvatao čovjeka pod čitavom tom kapom nebeskom i gledao prilično ravnodušno na svoj narod. I nešto ga odvrćalo od njegove literature, dok je stao zalaziti u širine i dubine svjetske. U omrtavjelom javnom životu on nije osjećao one privlačivosti koju je zamišljao u svojim drugovima. Štoviše, ubrzo se odvratio od njega i uvukao u svoje račune i razmisli i živio životom nevezanim, polubirtijskim, polusobnim. I tek je ostavio srednju školu, osjeti gdje ga dira ta zaboravljena, odbjela javnost.

Lovro se nije nikud pomicao. Čekao je i gledao stisnutih očiju. Harmonika je plakala sjetom jugovine, makar su plesni zvuci bili poskočni i brzi. Nikako se ne može složiti jedan akord po njoj, što bi se vinuo u strast i dražkanje gusala... Ona je i uzdisala i tužila i

bacala turobnost kroz tmurna stakla. I sva ova noć činila se umorna, tiha, tužna s nečega, što je otišlo, što se gubi, nestaje... ko zamirni zvuci i pomen na mladost. Lovro je pomislio na Josu... I on je valjda gledao u tu noć i plivao pogledima kroz njezinu crninu i zahvatao nju, Miciku... Lovro nije imao što da zahvata... Žene se izgubiše, zaboraviše - nikada ni ne dođoše do njegova intelekta. Baca se na njih i odmah zaboravlja njihova lica. Sada nije imao što da hvata onakim bludećim, sanljivim, noćnim pogledom... Njegovo djetinjstvo ne vidje nježnosti... Njegovo se đakovanje dizalo iz instrukcije u instrukciju, iz jednoga pogleda milosti do pogleda nepriličnosti: davali mu badava hranu košto se daje milost. »Milost! Radiš, stradaš i opet radiš i milost!«

On je ko dijete znao za odnose bika i krave; psovao mater u pučkoj školi i nemao nikakih uzgojnih veza... Nestajase nježnosti u teškim koracima, a suha predavanja i neslane doskočice i protuslovlja jednog poluignorantnog i poluobzirnog sistema... Gledao sebe, gdje se opija, psuje i zadire u knjige, probdijeva noći savit o sitna slova, tek dim se izvija tugaljivo se rastežući... Tu, u tim knjigama, pisalo je ono što je on gledao od svoje mladosti, od sela do grada: čovjek-živina - i osobitom nasladom promatraše ogromni put, što ga ta bestija prevaljuje. I na pogled tih dugih vjekova rađaše se u njemu samosvijest: tu mogu da te gledam, čovječanstvo, da gledam tebe, što srčeš naprijed i ne dostaje ti vremena da trenesh okom unatraske; i da te pitam: što provali? - i da na nijeme poglede tvoje odgovorim: vidjeh te u utrobi, starče, i čuh prvi plač tvoj... I u njegovim mislima izbljedi i ljubav majčina kao i nevinost sestrina, što mu se pričinu čas glupom.

... Lovro se okrene i zakorači u krčmu... Želio je što ogavnije vino i što odurnije društvo i opiti se ko zemlja... Brutalnost je htio, što bi ga štrcala čitavim blatom, otrunjenim s onoga diva ljudskoga što se kreće naprijed...

*

Miladinović se je okrenuo. Okrenuo se onako kicoški, pogledao brzo za jednom gospođicom i nasmiješio se zadovoljno, svijetlo i visoko... Činilo se da se je tu zapleo krijes velikih misli ili da je stao pred velikim pitanjem skore budućnosti. Tu ga Banić bučno pozdravi izgovarajući onaj »Sluga sam« košto se izgovaraju oslovi kod proslava... Pođoše zajedno.

Svijet se je motao gore i dolje u »pardonima«, »klanjanjima« i »servusima« i izgledaše da je sve ovo došlo da može izbacivati slične riječi.

Obojica su pogledavali nasmijano u djevojke, izražavali svoj sud o spretnosti, zgodnosti i gustioznosti s običnim rečenicama koje su postale nešto nužno u tim šetnjama, gdje paradiraju pogledi bluda, komplimenti i ispražnjene glave... Miladinoviću je pristajala »mezzo-cana« kao oficirima čako, i slušajući izbacivanja sitnih i glupih činilo se da je svima ovima sašao mozak u halbcilindar. Previše su bili plitki, previše važni i previše uredni. I kako su polazili kavane da bulje u prolaznike, dolazili na glazbu i - glazbe ne slušali, tako su posjećivali kazalište i gledali dalekozorom u - lože. Sav se je jedan svijet skupio u tim neukusnim formama šešira, svijet što uči viceve ko škripta i osjeća pravi zanos kod lakiranih cipela.

- Ovo je ona - upozori Miladinović Banića.

Za ovom je prolazio Karlić s jednom gospođicom. On je nešto tumačio i ponjihavao glavom vanrednom lakoćom ko da je to kaka prazna mješina privezana konopom o vrat. Govorio je žurno, smijao se i držao postrance jedno oko na prolaznike... Nešto svijetlo sjalo mu na čelu: bio je sretan kao onoga dana, kad je položio maturu i više - kad je Lovri

mogao da kaže »brucoš«. Tek oči svijeta i blizina djevojke uzrujavahu ga i riječi mu izlazahu ko rečenice bez interpunkcija. On nije ni dobro pitao ni dobro svršavao. Ali je bio sretan! Sretan!

Miladinović je sve vidio i postao zavidan. I odmah odlučio približiti se svojoj još večeras i opet mu zastao dah i on je odgovarao Baniću ko otupljen od lake pljuske.

- Pardon! Jednu cigaretu!

Banić odmah ponudi svoje. Bio je to onaj »à la Bohem«.

- Štefan Banić, pravnik.

- Bošković, idem - i izgubi se.

Išao je sitno i lagano ko da ni ne staje na cijelu cipelu.

Bošković je bio nalik na skitnika koji bi htio da prođe pod solidna čovjeka; on je želio da se za njega govori nitkov, varalica, avanturista..., a bio je tako tiha i sita života. U kući je svojoj gledao čistoću i obzirnost zadovoljnih ljudi. I njegov je uzgoj bio iste sitosti i čistoće, gdje se je o velikim piscima i o velikim djelima razgovaralo dnevno košto se u jadnim obiteljima slušaju psovke. I od sve ono velika hvatalo se njegove nedoraslosti komedijaštvo Shakespeareovo, opijanje Schubertovo i ciganluk Margerov košto se onog krutog materijaliste seljaka hvataju šarolike boje utvara i sablasti... Absint i opijum - djetinjska drskost i skitništvo - ovo je tek sašlo u ovu dobru i kućnu naturu, s đavolštinom jednog Baudelairea... Siti je Bošković govorio da je gladan, osjećao savjest, dok bi ispraznio čiju dozu i nije smio podići suknje koje nejavne cure... A u žestokom mirisu ruma zalažaje u svoj novi svijet osjećajući se bliskim beskućnim pjesnicima i pjesmi bijeloga snijega.

... Prši i prši nevin i čist, s dalekih, svetih visina, bijeli ulice, krovove i granje... A onda blato i nesta nevinosti, čistoće i svetosti... Ovako je njega iscrtao život i - blato, blato, blato... Ali zapravo je Bošković ostajao izvan dohvata kola i noga ljudskih, daleko od lopata i tople vode, u grmečku negdje zaturen i sakrit. I od svih se pahuljica topio posljednji, gdje su već njegovi drugovi bili pokupljeni i sneseni na smetište... I on je htio da srne pod ta kola, ali tako je pao i ostao i ni vjetar ga već ne iznese...

Miladinović se je najposlije približio. Nagovorio je poluglasno, polupjevuckavo... Kad je stao uz nju i primio je za ruku, tek je izgovorio svoje ime i osjetio da mora duboko odahnuti... Šutjeli su... Obje su ove glave smišljale, što bi se moglo reći... U prvi čas nije se sjetio jurista Miladinović niti da zapita gdje stanuje i koji licej polazi ili da se potuži na užasno blato... Ali kasnije, kad su zakretali u drugu ulicu, oni su u razgovoru došli i do jednog - feljtona, a Miladinović se dapače tako zanese, te je rekao: »Vaše su oči pogibeljne...« Ona je išla smješka s onim obligatnim smiješkom, što se čini beskrajno ko romantika usidjelica... Bila je ona djevojka mlada i ljepušasta, pa ipak u nekim momentima izgledaše ko odrjana kokoš kod ogledala... Miladinović to nije zapažao... On je išao uz djevojku, slušao njezin smijeh i divio se svojoj domišljatosti... A bio je domišljat od same pomisli na »sutra« onom domišljatošću kojoj se istište smijeh iz onih beskrajno nasmijanih usta... Ali usne ostajahu suhe, razgovor bi se kadšto prekinuo i opet ono dugo traženje riječi...

Ulica je bila pusta, osvjetljena feralima. Ova su svjetla bila duga i razvodnjela... Oboje mladih ljudi koračahu kroz mlaku polutminu i ne bijaše šapta u njihovom govoru... A ovo turobnosti i sumornosti vlažnih ulica, drveća i kuća i puste tišine ko da je sililo na šapat, drhtanje i stiske... Mladost je imala da prođe tuda izazovno, obijesna i mila, snižena glasa i priklopljenih glava... Oni su razgovarali ko usred svijetlih i punih ulica, ko u društvu, nespretno i neumjesno i kao usiljeno... Šta je tu ulazilo sveučilište? Šta kazalište? Blato?... Tu, gdje se je zakretalo u polja, gdje ne bijaše ljudi i gdje bijaše tek ponešto svjet-

la? Šta je to ulazilo, gdje se sretahu dva rascvjetana spola, gdje bijahu usne tako blize, tako blize...

Miladinović se rastao i krenuo na večeru, a da nije ni pomislio na nešto slično. On je bio zaokupljen drugim mislima i zamišljaše drugu večer, gdje će s njome zaredati šetalištem i mahnuti Baniću glavom. Poznanstvo! Poznanstvo na ulici! Poznanstvo s jednom djevojkom!

I gotovo lud od ushićenja uzbaci pravo pustolovno glavu i nasmija se kroz nos. Računao je ovako: Banić je vidio, kad sam se približio, Banić će pitati: »Kako je bilo?« - ja ću zakrenuti glavom; onda će Banić nasmijavši se: »Jest, a?« a ja: Dakako.

A ona je došla kući, raskašljala se i skidajući šešir srdito rekla:

- Gadna li vremena!

U ogledalu je dugo gledala svoje lice, kako se zarumenjuje i postaje lijepo...

Netko je ušao u njenu sobu. Ona ponovi:

- Gadna li vremena!

*

Kad je Lovro ušao u Josinu sobu, našao je tamo Maria i Adu. Ona je bila prislonjena o prozor, a Mario je sjedio na stolici i pušio. Ada je bila rumena: traci joj sunčani udarahu u glavu. Lovro odmah rekne:

- Ovako... rumenilo nije zdravo, gospođice. - A onda se obrati k Mariu:

- Gdje je Joso?

Mario je odbio dim.

- Dolje.

- Dolje?

- Došla je Mica.

Lovro se bez razloga hrapavo nasmije.

- Došla! Došla! Jose već ne vidjeh dva dana. Budala!

On je u prvi mah primijetio da se tu zapliće najnaivnija komedija života, bez pikanteska i duhovitosti kao u našim rodoljubnim lakrdijama ili lakrdijama s rodoljubnom namjerom. Glupa! Mario se već od petnaest dana tu preselio, a ostavio njega u blatnoj i smradnoj sobi. I sad ga je gledao u razgovoru s jednom djevojkom i odmah se uvjerio da su ti razgovori dnevni. Bio je raspoložen da sve izgrdi, da se svemu podruguje i zavalivši se na stolici potresa glavom:

- Ni tebe ne vidjeh. Šta radite? Šta?

- Eto vidiš. - Mario je osjećao djevojčinu blizinu i njezine tople poglede, pa mu je Lovro postao nepriličan.

- Zaljubljeni ste oboje, glupani!

Ada se zagleda u ulicu. Ona nije znala, broji li u glupane nju i Maria ili Maria i Josu. Ali je znala da je Maria svakako strpao u to, pa se rasrdi i poništi »Glupan što mene ljubi«. Lovro je izgledao isprebit i hrapav ko da je tri dana lumpao. Ona je osjećala odvratnost prema onoj nezgrapnoj, prostoj ličnosti, što je unašala nešto grubo i neotesano u njene razgovore i nježnost.

Mario se nije zaljubljuvao kao Joso, ali se je lako podavao toplome ganuću k nevinim i lijepim djevojkama. On je na Adu pomišljao onom uzrujanošću koju osjećaš kod nevino-sti... Izljubiti je! Baš onako, kako se ljubi! Onako ko Adelu!... Drhtao je. On nije znao, kako bi do toga došlo, kako bi o tom poveo riječ i zato se je zbunjivao daleko više negoli pred bludnicama i od same nedohvatnosti zapadao u polustrast koja se izvračaše u poštivanje i čistoću... On je ovaki bio sa svim djevojkama s kojima je općio i odlazeći od njih ostajao tek uspomena s nekoliko dopisnica i laskavih pozdrava.

Tu je ušao Joso. Ada je odmah izašla.

- Došla je dakle...

Mario se srdito digne.

- Pa došla! Šta se zadijevaš! Znam ja, šta je to sve. Ti si zavidan, nisko zavidan... Jer nigdje ne uspiješ... Najviše kod sluškinja...

Lovro se nije ni mako. On se najprije začudio, a onda je stao brzo udisati zrak.

Mario je vikao:

- Eto, kaki si! Rugaš se i ovome i onome, ne znaš za mladost, za zanos... Mrtav! Ja sam mislio: doći ćemo u središte i podati maha svojim osjećajima u javnim prilikama, u privatnim... svagdje. A tu... eto!

Lovro je svejednako šutio. Bio je blijed od ogorčenja. Čekao je da svrši, a onda da počne on. Mario je pleo i vikao besavezno kao uvijek. Oči mu izgledahu crnje, iskočene. Joso je šutio.

- Reko si! Lovrin je glas postao dubok i jedva si razabirao podrhtavanje. - Ovo je u tebe zanos, ovo je krv. Ti osjećaš, ali ništa nisi rasudio u svom životu. - Lovro je stao. Glas je postao još dublji, tiši, hrapaviji.

- Ti si plemenit i žestok. I samo se u ekstazi vide tvoje kreposti, a ekstaza ne rasuđuje. Ja, vidiš, nisam krepostan u ekstazi... Kad sam u pravoj ekstazi, ja bih počinio ludost... pljunuo na sve, ono što si spomenuo, pljunio onako, znaš, onako...

Lovro zašuti. On već sâm nije znao, šta je to rekao pod kraj. Htio je da kaže ovome čovjeku, kako je malo razumio sve ovo što je spomenuo, a onda ga je nešto tresnulo i poremetilo sve... Nije mogao da govori... On je u mjesec dana vidio mnogo toga i rekao mnogo toga i svagdje ga progonilo ovakvo neshvaćanje i omalovažavanje. A mnogo je toga rekao pametna i osobita, što nije svaki rekao i zato je osjećao, gdje pogledavaju na njega neki porugljivo, neki odvratno, a neki ovako ko Mario... Ostao je sâm u stanu i podavao maha bijesu nad omalovažavanjem i ismijehivanjem.

Prošli su izbori na sveučilištu i zavladała pustoš. Aula izgledaše ko dvorište burno od djece, pa došla vratarica i metlom iščistila sve... I dok su prije prolazili dani u prepirci i raspravama, sad si ih tražio razasute po kavanama, kućama - tihe, bez pravih razgovora... Sve se raspršilo, sve... Sav zanos i burnost i život, što je u masi moglo da postoji - raspršena masa i svega nestade... I sad ih je Lovro gledao pojedince i porazila ga ogromna pustoš... On nije mogao pojmiti u prvi mah da tako prolazi život. Što li su radili ti ljudi? Joso ko Mario, Mario ko Joso. Sjede, puše i razgovaraju. I kaki razgovori! Drugi prosjedi prijepodne u kavani, tako dugo, tako tiho... Četvrti karta, više i karta... Onaj šeta i koketira ko majmunske stražnjice na sajmištima... Prolazi život... I Lovro je sad tek vidio, kako su ovi ljudi ovako na osami impotentni... Većina se na osami izrugava svim onim idejama kojima u masi žestoko odobrava, a na pitanje: »Šta čitaš«? odgovaraju svi sa zanosom: »Ništa«. Rijetki je znao reći: »Pa od dosade, eto -« I tako su prolazili dani - mjeseci... godine... Najviše je tu kavanarsku pozu prekidala koja lumpacija... Najviše... a i to ni izdaleka ravna noćima vojnika i radnika...

Lovro je tako razbacano prošao te dojmove i nije ih mogao izreći. On nije ni slušao ni gledao. Sve se je to miješalo, micalo i gubilo... I gledajući u prazninu sobnoga kuta skupljaše debele bore na čelu... Da, to je stiskalo glavu i tupo udaralo ko zabita žbica.

A one se bore izdizahu i spuštahu ko da bi htjele istisnuti to tupo, tvrdo, urinuto drvo...

I opet ga ponijela besciljna šetnja. Nije se sjetio ni večere, nije ni čuo, kad su ga i Mario i Joso pozvali na čašicu. On ih je ostavio sav iscrtan nečim nejasnim, dubokim, što je bacalo nesuvisle rečenice... I pogled mu udari u prozirne, čiste kavanske prozore, na sve one pomno očešljane glave, na dim i glupe usne. Prepoznao je Miladinovića i Banića. Moralo je biti na njemu nešto grdno neskladno, jer su se obojica nasmejali... Lovro je prošao i vidio sve. I ovaj mu se smije! Ovo naivnosti i zaturenosti! Ovo napomadisane živine i fatirane glave!

On je mrzio i psovao, ali se nije stidio. On ga je izgubio, govoraše, onoga dana, kad ga je bludnica primila za spolno udo. Bio je bijes osame, bijes neke daleke, naslućivane izbaštinenosti... Otimao se je svima i vidio, kako se jedni vis-à-vis drugih smiju i podruguju. I Lovro i svi oni ostali cerili se uzajamno: Glupane! A Lovri se je činilo da on nadvikuje sve. »Učit ću, zaronit ću u vas, pa ću vam pokazati nagnjila pluća i odrediti dan smrti«.

Tu se je tek počeo domišljati da ga je i Mario pozvao na čašicu. I zasinulo mu đakovanje ovog crnog mladića, zasinula mu njegova otpornost i ponos. »Nije to onaj Mario. Kad je trebalo izjuri profesor napolje, bijaše prvi; a tu, gdje bi trebalo unijeti toliko toga, on ljubaka i izvažava iz sebe i ono muževnosti što bijaše u njemu«.

Lovro je bio umoran, što nije imao čovjeka kojemu bi sve to ispričao, gdje bi se moglo sve srediti, svesti na čistinu, naći potrebiti vez i jedan jasni rezultat. Ovako se je sve ispreplitalo ogorčenjem, zloradošću i jalnošću. Tu se već nije dalo mirno prosjediti nad mrtvom knjigom, gdje su već sve ideje istupale pred žive ljude. Tu već nije gledao čovjeka u radu, u kući gdje misli: »Što li ću jesti sutra i gdje ću zapiti novac?« - tu je gledao čovjeka što više mjesec dana: »Sloboda, domovina, napredak« i - prosjedi godinu dana u kavani, na škriptima, sa sićušnim aferama jednog nižeg gimnazijalca ili događajima jednog čizmar-skog naučnika... I on je mislio: A zašto više dakle?

Zašto?

Lovro je pognuo dublje glavu.

Zašto?

On je koračao k svojoj kući i slučajno, ni ne znajući, ušao. Uspinjao se drvenim stubama, zapinjući svaki čas. Tu se je već čutio smrad ugljena, nagnjilosti i otpadaka. U svoju je sobu polazio kroz kuhinju. Njegova je gazdarica izgledala onako sjedeći ko lice čovječje urezano u suhu, oparenu gredu. Ništa se nije micalo na njoj - iste su haljine bile ko nabori izbušenog i raspadajućeg se debila. A oko nje nepomičan uzduh; čitava jedna stiska sparine, smrdeži i blata što se hvatalo i posuđa i stakla na prozoru. Tek kad je Lovro nazvao »Dobar večer«, nešto se oglasi ko pištanje mačje.

Prozor je njegove sobice bio rastvoren. Jesenska je večer tamo na ulici bila nalik raspadu dasaka. Mljaskavi koraci, sklapanje prozora ili prolaz koje kočije ispunjaše je cijelu. Svi su se ti pusti i umorni glasovi nosili u Lovrinu sobu i tu su lepršali, poklecavali i nemoćno udarali o patos krilima. Voda se je negdje lijevala u kanal i razabirao si gotovo svaku kap o sebi. Tako je bio taj šum dug, dosadan i naporan.

Lovro se ispruži.

On već nije znao, je li što prospavao, prosnio ili probdio. Tu ne bijaše granice... A na izmučenoj glavi osjećaše težinu besanice... Bijaše sve to puno, puno i prepuno. Toliki

dojmovi u tom malenom obujmu i sve hoće da uđe, sve se to tiska, gnjavi i gura, jedan naliježe na drugi i katkad se čini da čuješ buku, dreku i prijetnju...

Lovro otvori oči i sumnjivo omjeri plafon...

A večer je bila još tiša, umornija, s nešto tek dalekih glasova. I oni bijahu nalik krcanju umornih kostiju i razmetanju plahta...

»Kad bi samo bilo moguće!... A to sve raznoliko, oprečno, sukobljivo... Gluplji od tebe i smiju ti se... Viču »narod«, a ne dođu dalje od krčme. Viču »napredak«, a ne idu dalje od karata... Krv i meso - i miruju kod žene ko impotensa... Ta šta je ovo! I ko ih tjera da se smiju, viču i da laskaju?... Ma šta je ovo! Šta je ovo!!«

Netko je vani pjevao i ko da je pitao cijelu tu mrku ulicu, s dvije zatvorene kavane, s mnogo blata i sirotinje, a šta je sve ovo i na što sve ovo... Dreka je bila luđačka, izazivana od ove nijeme šutnje. I postajase sva jača, srditija, prijeteća - i onda zamiraše ko ubita od napora.

... A na Lovra nalijegaše magla decenija, stoljeća, čitavog jednog naroda... magla pustoši, gluposti i živinske lakomosti... A on je išao ulicom, gdje se nije ni feral razabirao. Morao je ići polagano oprezno i on se srdio na česte sudare s nepoznatim ličnostima... Bili su mu tuđi i dolazahu mu pod nos svojim iskicošenim spodobama... Gadnih li slučajeva!... I sve je to kazivalo izazovno »pardon«, samo da saslušaju onaj »molim«... I preklinjaše sudbu koja ih je sastavila u istoj toj ulici, s nemoćnim svjetlom ferala i ogromnošću magle... A moraš da ideš, moraš... Moraš dospjeti navrijeme, dok ti ne zatvoriše kućna vrata... Jer tu je sve tako primitivno: u cijeloj kući jedan ključ, kuće bez zvonca, a vrata se zatvaraju tako rano... Valja dospjeti... I on ide, gura se, uklanja... Valja dospjeti... A ako pozove koga da mu otvori vrata, kad već plaća i preskupo svoj stan - dojuri odnekale stražar i zatvori ga radi - smetanja noćnoga mira... Jer tu ne valja smetati!... Ni kada tražiš svoje pravo - stanara... I Lovro se gura i srdi... Na zakretu se sudari s jednom damom. »Pardon!« ona mu govori u nos i promatra ga... Lovro se tek okrene i pokaže stisnute zube...

I opet je neko pjevao na cesti. Lovro se pridigne i priđe k prozoru. I nasloniv se na nj zagleda se u jastuk. Činilo mu se da se iz njega još puši ona užasna, glupa i nesnosna magla.

Ove se je noći dokoturao do bordela i pošao ravno na sobu. On se nije ni putem rastrijeznio. Primio se je jedne djevojke, ali je nije ni osjetio. Išao je onako košto je išao u svoj stan. Bio je u nešto zamišljen i nije mogao reći: to eto mislim. Pokušavao je iščistiti sve ono u glavi, što je raslo, nabujavalo, dok neće probiti i lubanju i sve će se rasprsnuti.

Ko samokres!

Djevojka je odmah zapalila svijeću, sjela na krevet i zagledala se u Lovra.

On je stajao užasno glupo ko čovjek koji se ne može da sjeti što je zaboravio.

- Što ti je?

On je pogleda i zamisli se.

- Ma - Ona ga je promatrala.

- Ne da ti se, a -.

Lovro zakorači k njoj. Ona ga je gledala samilosno i sjetno svojim zamućenim očima i nije se micala. Ruke joj ležahu na krilu. Ništa ne bijaše na njoj od strasti i izgledaše ko isprebiti, umorni vojnik, što dolazi s marša i još mora da pravi habt-acht. I drži se, pa kad si ga pogledao izbliza, tresne te pijanstvo napora i umora.

- Ne mogu, eto - rekne tiho Lovro i pomnjivo se zagleda u nju. Mislio je: nasmijat će se. Ali ona ga je gledala isto onako turobno i umorno.

- Ne znam, vidiš, kako sam došao... Ništa ne znam...

- Pio si, a?

- Nisam. - On je bio uvjeren da izgleda kao i ona. Pospan - i ne može da spava. Umoran - i ne može da počine. I osjećajući tu izbačenu ženu, ženu orgija i naivnosti, svačiju i ničiju, sažali mu se pa je primi za ruku.

On je drhtao od ganuća. »Sam eto kroz toliko dana, pun ruga i mržnje i tu eto jedna bludnica, bludnica, budi u meni dobroćudnu, mirnu i tihu samilost.« Osjećao se prosperanim i svijetlim. On je držao još njezine ruke. Ove usne mu se nisu nasmijale ni porugljivo ni prezirno... A bio je isto onako neskladan ko onda, kad je prolazio uz kavanske prozore: ... Ovo! Ovo! »Osjetila je patnju sama i razumjela one neskladne, ispremetane crte moga lica. I da kažem njoj ono, što sam kazivao »onima«, ne bi se zacijelo smijala. Ne bi razumjela, ali joj ne bi moglo biti smiješno jedno ozbiljno, ispaćeno lice...«

On je nije još puštao... Šutjeli su.

»A oni tamo! U masi! I onako na osami! A ova je u salonu psovala, pila i pušila... I tu, tu na osami!!«

Lovro se najposlije digne i pruži joj dvije krune. Nije više gledao u nju i pružajući joj novac osjeti zabunu, nepriliku i stid, pa pobježe.

*

Sazvala se skupština s dnevnim redom: Afera Dragutina Markuša. Stvar je već bila poznata, pripovijedala se po svim uglovima sa smješkanjem i mahanjem glave. A bijaše dosta zanimljiva i pikantna, pa se je o tom govorilo i još radije slušalo. Ali na tom nije smjelo da ostane. Đaštvo je moralo dati izjavu, stvoriti zaključak da se vidi i čuje duboka moralna svijest njegova. Izraziše ogorčenje i duboki prezir s burnim odobravanjem. Odobravahu i Miladinovići i Smrekari i Banići poput izlumpanih i iskurvanih »starih hiža«. U dimu, u vinu, u šalama ograničenim na jedan sto, u tihim podsmijevanjima, orilo se burno ogorčenje. Jedan je vikao za drugim ko skup raca. Oni su naglašavali osobitom nasladom moral, ko zatvoreni stražar zakon. I slično uređovahu uime zakona. A onaj stražar uime zakona stvaraše i bezakonja. Mora se! Ali on je bio spreman i sam zaći u strogo zabranjene separe-e, kad ne bijaše pogibli: doznat će se.

Tad se digne Lovro srdit do rugobe i poviče:

- Gospodo!

Prosuditi jednu bolest mogu samo liječnici. I njihove izjave imaju smisla. A kad se prosuđuje čovjek, kakva smisla mogu imati izjave onih koji toga čovjeka niti ne poznaju, a kamoli da imaju pojma o tom što je čovjek. A vi ste zapali u taj apsurd. Ali, kad već mislite da će vaše izjave spasiti ugroženi moral kao drugda nasititi gladne seljake - izjavite se slobodno, ali se izjavite o faktima. Fakat je ovaj: Markuš nije silovao! (Glasovi: Oho!) Ponavljam: Markuš nije silovao. Silovao je čitavi društveni poredak, silovao je onaj moral, za koji lomi koplje cvijet inteligencije, uzdanica naroda. (Žamor i buka. Netko viče: Dolje! Za njim drugi: Dolje!) Dolje vičem i ja! Dolje sa šminkom starih parta i iskurvanih kokota! (Silna buka. Mario se zaduhava i prilazi k Lovri. A Lovro plamti ko užareno željezo. Oči iskaču i postaju veće... To provaljuje dotjerana srdžba, prezir i osamljenost, ponos i taština i patnja, što je zaskočilo moždane jednog nepoznatog i običnog čovjeka. A on se osjećao jakim i gleda, gdje svaka njegova riječ dere debelu kožu umišljenih umnika i umišljenih pustolova i zabada se u njihovu savjest... Eto! Zapremali

tribune i mislili: mozak đastva. Zapremali kavane i mislili: srce đastva. Umnici, ravni mozgovima jednome fratra i pustolovi, zgroženi jednom jednostavnom pustolovinom. I dok je gledao u tu vjetrom zavitlanu kaljužu, čekao je da nastavi. Ali glasovi se mijesali i nastane obična dreka.)

Gospodo!

(Predsjednik je želio zadržati liberalnost i Lovro nastavi:)

Ja ne idem daleko. Markuš je htio da ljubi onako košto zamišlja svaki od vas ljubav u - praksi. (Jedan glas: A šta nije išao gore? Smijeh.) A šta se je stvar na sudu onako razvila, što je primila oblik silovanja, to je bilo zato, jer je valjalo dokazati da se društveni odgoj ne smije grdno blamirati i uzgojiti jednu djevojku za ljubav izvan sakramenta ženidbe. (Prosvjedi.) Valjalo je dokazati da društveni odgoj uzgaja djevojke, sposobne za sakramentom posvećenu prostituciju! (Užasna vika i glasovi: Van! Van! Mario je nenadano osjetio svu snagu otpora, što ga dizaše taj jedini čovjek. I gledaše u zanos Lovrinih očiju i srdžbu usana). I onda kad se je našao čovjek koji je dao krvavu izjavu i ogorčenja i prezira, koji je dao mesnatu izjavu svojih studija i svoga uvjerenja - vi izilazite s izjavama! I prije negoli prijeđem na tumačenje samoga fakta, ja postavljam na vas pitanje: Mogu li biti ljudi novinarskih reklama, kavanarske naobrazbe i ideja, ravnih kapelanima i piljaricama, mogu li ti ljudi prosuditi - jedan život, jednu ideju, jednoga čovjeka? (Zabuna. Onda nastaje raskašljavanje i tu i tamo glasovi: A šta vi! Šta!) Pitam: Mogu li djelo jednog heroja prosuditi dnevni, ulični, paradni psi? (Silna buka. Najposlije se kupe oko njega, zgleđavaju i guraju. Ali on se ne miče. A Mario je uhvatio krigl i zavitlao ga zrakom... Sve je ono bio žamor, sve buka uzrujanih i kesećih. Neki se srdili, neki stidjeli, a neki se smijali. Ovi su bili ostali kod stola i prezirno govorili: Glupost. A Smrekar je ispoljavao usne negdje u kutu i grčio pest: Ma ja bih ga!...)

Lovro više nije govorio. Izjava se pročitala i primila. I svi su oni izgledali zadovoljno ko pandursko lice, kad je rastjerano mnoštvo.

*

Stali se razilaziti. Lovro je sjeo i ne progovorio više ni riječi. I dok se je čitala izjava, on se je stao prezirno kružiti u licu... Ništa ga već nije zabunjivalo... Napokon! U glavi mu bijaše lakše i - svjetlije... Sve se raskinulo i ostadoše odijeljeni... Tako je i trebalo... A njegovome samoljublju bijaše udovoljeno: svima se je nasmijao - u lice im se nasmijao. Otpočivaše. I bez prekida skupljene obrve sad se raširivahu i nestajaše onih bora na čelu... Miladinović mu nešto dobaci, ali Lovro nije mario ni zašto. Otpočivaše. A Joso sjedne za njegov stol i ne reče ništa. Tamo se je s kuta čuo Smrekarov srditi glas. Zgražao se i prijetio. Mario se na to okrene k njemu i porugljivo izlance:

- Nemojte se zgražati ko djevojčica.

Smrekar je bio u žestini i ne smete se:

- Samo tako. Zato i jesmo takvi, kakvi smo.

Mario zagrohoće:

- Zato?

- Uzmite, gospodine moj, historiju - žestio se dalje Smrekar. - *Historia magistra vitae!* Zašto propade Rim?

Lovra uto napane nenadano smijeh. On je bio navikao na ovaku logiku. Velika je većina tih mladih ljudi bila bez misaone veze. Oni su uhvatili nešto u školi, nešto u čitanju,

nešto u predavanjima i onda se time služili kao apologetika piscima indeksa. Ovaka ih je logika bila zahvatila u meso. Oni su po njoj mislili i vukli rezultate kao po nagonu.

Smrekar je stao podalje, zapaljen od srditosti i stida. »Šta misli sada? Razumije li da je rekao glupost? Shvaća li već, zašto mu se smijemo?«

Ali on nije shvaćao. Otišao je s Dinkom potišten, uzdišući u cijeloj naivnosti ko starac:

- Kako su iskvareni.

- Žalosno!

- Eto do čega vodi nemoral.

Zašutješe. Netko je išao za njima. Čuo se razgovor:

- Dobro, gospodine moj. Ti veliš: socijalizam. I ja sam bio već socijalist.

- Ali on je pobit!

- Kako?

- Uhu! Vidjet ćeš. Čitaj Sorela.

Kazalište je svršavalo. U masi se jedan odvoji i ko prestrašeno zakorači kroz trg.

- O, o! Dobar večer! Kako vam se čini večerašnji novitet?

- Eh! Sve ovisi o tom, kako se uzme.

- Kako vi to uzimate?

- O tom sutra, nemam vremena. Laku noć!

Na drugom kraju trotoara ista ona dvojica:

- Što dakle veli Sorel?

- To se ne da reći u dvije riječi, gospodine moj. Laku noć!

I zamalo se te crne točke razdvajale i gubile u dubini noći. I glasovi odlazahu s koracima... Sve je odlazilo... Samo je stražar ostao na uglu pod nečujnim lepetom noćnih krila, što donasahu studen s onih staklenih visina. Ali on ne vidje neba. Stajao glupo, po dužnosti.

Ko feral.

*

Ada.

I ona ga je obuzela košto u prirodi, gdje nema žive duše, obuzme čovjeka zelen i miris. I on se poda toj ljepoti koju nije potrebovao ni osjećao u gradu. Mario je osjetio osamljenost i prazninu: univerzitetski je život bio obične zimske mrtvine... Mnogi pođoše kućama, i Joso je pošao, a Lovra nije vidjevao. Mario bi pokadšto zašao k njemu, ali Lovro bi ga otpratio: - Valja raditi, razumiješ. Raditi! - A Mario nije umio prosjediti nad knjigom. Odvikao je od toga i tek je čekao da mu otpočine mozak. I u toj osamljenosti i pustoši, gdje je već udarala zima prvim pahuljama snijega, mutnih, bijelih nebesa, bez sunca, i stiskala sav život u sobu - Mario se našao lice u lice Adi... Ona je bila uznesena od njegova zanosa i lijepa ko zadovoljstvo šesnaestljetne mladosti.

- Živjet ćemo! - bio je kliknuo Mario, a sad je razmatrao taj život... On je gledao slobodu iz svoje kuće i maštao preko nje, zatravljen njenom raskoši i neodređenošću. »Što nosiš?« pitao je odlazeći od kuće i on je znao da nosi život punoće, bure i krvi. Bio je bujan ko žena što traži ljubav.

Mario nije bio ženskar. U društvu je pio, i ne bijaše pijanica; bludio je, i ne bijaše bludnik. On je znao da bude i bez toga, kad bi ga zaokupili burni đlački događaji. Onda ne bi mario ni za Adu i prošao bi uz nju košto se na ulici mimoilaze svi oni pogledi i posmijesi. A sada ne bijaše društva, ne bijaše skupština, ne bijaše ni suviše novaca. I ostavi ga piće, ostavi ga bordel..., a njegova natura osjeti onu nervozu i uzrujanost koju osjeća svaka mlada žena, kad joj zakoniti pratilac u životu krene u svijet.

A ova Ada! On nije smio, nije mogao da u njoj zagleda Adelinu ljubav. I on imađaše sestre i sav uzgoj bijaše pod silesnim dojmom čistoće djevojačke... A Ada je došla... Našla žednu dušu i on je primio iz njenih ruku kupu... U onome momentu plamene žeđe, gdje nije vidio ni jedno utješno, blisko biće - stvorila se najedamput ona, onom nekom nježnosti i mekotom altruizma i dobrote.

A jutro bi je unijelo u njegovu sobu sa zdjelom kave i posteljnim vonjem. Mario je zatomljivao strast, gledao u čistoću njezinih očiju i ljubio joj prste. A poslijepodne pošao bi do nje i čitao muzične stihove talijanskih pjesnika, previđao lako i brzo i zanašao se stihovima ljubavi. Ali nagon ćutaše. On je gledao u njene zapaljene obraze i zadivljene poglede koji puzahu po poletu njegovog lica i kretnja. I on je osjećao radost i slaćinu i od samog zanosa ljubio joj kose... U njega ne bijaše ljubavne sjetе. On nije uzdisao ko Josо. U njega bijaše vatre, bijaše žestine. »Ada je moja!« mislio je u kazalištu sjedeći pokraj nje. »A toliki pogledi! Moja je!« I gledaše blud uprtih pogleda i sjećaše se svoje čiste ljubavi. »Nije li to naivnost?« Ali začas je govorio u sebi: »Ona je moja! Gledajte, divljaci, ona je moja!« I kad bi ko na ulici bacio one pasje muškarачke pogleda na nju, Mario je prelazio u daleki ljubomor što je govorio: Neka te se ko dirne!

A jednoga predvećerja stajaše na trotoaru i ćekaše. Imala je proći ona. I došla je. Za njom je išao Bošković. Mario ne reće ni rijeći nego krene dalje... Plamtio je... Ćekao i drugu večer... Sad se je povukao u jedan haustor. Ona je išla, Bošković za njom. Mimoišli ga. Mario pođe za njima. On je ćekao da joj se Bošković približi. Ćekao je s pravom pohotom. Sad tek osjećaše prevrnutu strast... Ne, on nije umio da ljubi sa sjetom. Bijaše žestina. A nagon ćutaše, potiskivan tolikim godinama, pjesmama, uspomenama... I on se prevrne...

Mario je ćekao. U njega bijaše velika želja da se Bošković približi, da je nagovori. Ali ona zađe u kuću, a Bošković krene natrag.

- O, o! Dobar večer!

- A otkle vi? - Mario je napeo uši zarinuv prste u meso.

- Pa tako. Imam na jednu pik.

- Ah! - On je kliknuo, ali se zatomio i usiljeno zapitao: - A koja je to?

- Ah, molim vas. Ja ni ne pitam za ime. Ime se ne ljubi.

Mario je griskao usne... On je bio ko koraćanje strasti, ko momak, kad draška i mami djevojku i češće se nađe u neprilici i prekine rijeć... On nije osjećao ledeni dah staklenih visina ni smrznuto svijetlo zviježđe. Bijaše mu vruće...

- A imate jednu cigaretu?

- Nemam.

Tu ga Bošković ostavi. Mario nije krenuo natrag. On je disao muklo, ne otvarajući usta.

*

Lovro je sreo Maria.

- Kako je?

- Tako.

- Ne kažeš se.

- Neću da ti smetam.

- Ajde. Rekoh to onako. Ne moraš cijeli dan prosjediti u mene, ali bar da te navečer sa-
stanem.

Lovro je bio vedar. Činilo se ko da ga minuše oni jesenski oblaci, pomodrijeli od žuči i
teški od olova. Vedra zima bijelih jutara tiskaše čovjeka uza sto i vabijaše na kratku šet-
nju griskajući mu meso svježinom i čistoćom. I ostavljajući ta milovanja svijetle atmosfere
vukao se i opet iza stakla i vijao dim u dugim, gluhim noćima.

- Piše li ti tko?

- Ništa. Miha se već nije javio mjesec dana.

- Vele da mu je umrla sestra.

- Da, da. I bogzna, gdje je on sada. - Lovro pogleda tu noć što je nosila led i pomisli na
Miha sa sućuti koja je nalik nujnosti.

Išli su u šumu. Prvi se traci mjesecine ispruživahu lagano i padahu ko nekake tihe, nujne
suze, poleđene povrh opustjelih grana i kupova snijega. Bijaše u njima nešto anemično
ko sanjarska lica tuberkuloznih djevojaka i bjeline potištene skrofule... Šuma je šutjela...
Nijema se dizala uz goru, bez riječi, bez šuška. I ona je snivala poljubljena onim nujnim
suzama.

- Lovro, Lovro. Ne reci mi glupan!

- A što bih ti rekao glupan?

- Ne radim ništa, ne mogu...

Lovro je šutio.

- Ne mogu. Ja nisam bio za školu. Nikada nisam učio s voljom...

Lovro nije znao, zašto mu je o tom počeo da govori. Ova ispovijest! U ovakoj noći!

- Ja sam htio na more...

I ova je posljednja riječ zastala na uzburkanim valovima zračnim. More! Gle, obojica
očutiše tu riječ u kojoj se skuplja ona pozelenjela pjesma oluja, pjena bure i bistrina ved-
rih dana... Tamo ne bijaše leda. Bijaše tek zamamna, raspružena površina ko razotkrita
žena. A na njoj brodovi, umorni od puta i krcati uspomena. Ili hrptovi i vragolije dupina,
racasto geganje bracara i ribarske barke... A onda sav onaj morski svijet, trave i ribe, vo-
deno plazenje hobotnica i školjke... I grebeni, izgrebeni od olujnih nokata... A tamo uvi-
jek ona raspružena površina ko razotkrita i polegla ženska.

- Tamo sam htio i nisu mi dali... Postao sam čovjek knjiga...

Lovro je šutio.

- Znaš, što sam ja mislio... Naći ću tu ovako more... Gluposti...

Nasmiješio se.

- Kad smo bili djeca, bacali se u barke, u valove. A kad je bila »bonaca« sami smo ljuljali
barku...

Nasmiješio se i opet što je ovu djetinjariju spomenuo.

»Bonaca«, pomisli Lovro. Šuma je šutjela, a iz grada se nije čuo ni onaj najdalji štopot. Ko da ni ne spava: ne bijaše ni disaja... Ležao je mrtav, bez same daleke slutnje na nevjeme... I Lovro se uhvati ove riječi. O »bonaci« izlaze sportsmeni u svoje kanote, ladanjski svijet u barke... Sami luksus, besposlica i kukavci... Tek nevjeme stiže ribare, mornare, svijet mora, svijet popaljenih lica i vještačkih veslača.

- Bonaca, da. Mi svi živimo u bonaci... To je naš javni život... I u njemu paradiraju sami sportsmeni i ladanjske, dobroćudne familije. Heroji leže ko Markuši, ko onaj, ko treći... Tek bura će da ih iznese... - Lovro se je ponavljao i sve žešće nastavljao:

- A ovo more miruje! Pa da ne posumnjaš... da je to bara, bara!

Markuš se je potresao i stisnuo usne. Vraćahu se istim putem, uvučeni u svoje misli i svoje kapute ne mogući progovoriti riječi. Tek Mario na zakretu progovori grubo:

- Pa eto! Neka je! Reci mi glupan, ali je tako!

Lovro ga nije razumio. I opet pođoše šuteći. Mario je mislio da je Lovri sve ispričao i gledajući Lovru bez obična podrugivanja, rekne na rastanku bijesom što se iskazivao šalom:

- Znaš, kako bismo ono sami poljuljali barku - i nasmije se.

Lovro mu stisne ruku. Mariu se pričini da ju je stisnuo neobičnom snagom. On nije sam vjerovao da u tim savinutim plećima i osušanim mišicama može biti toliko jakosti, te mu krknuše kosti.

*

Bošković je slijedio i treću večer Adu. Ona je znala da je netko slijedi i požuri korake. Ali najedamput iznikne pred njim Mario. Smiješio se porugljivo:

- To je dakle ona.

Ada je prepoznala njegov glas, ali se ne okrene.

- Ali znate, šta je na stvari... Ova je djevojka moja, razumijete: moja! - On je gledao uprtih zjenica ko da se zabada u Boškovićeve oči.

- A zaručnici... Pa čestitam.

- Ne. - Mario zakrene nekoliko puta glavom. - Sviđa mi se, eto. - On je čekao da ga izazove i postajaše već nestrpljiv. Bošković se je smješkao. A Mariu postane nenasno. On je želio da se nečije ruke raspruže za njom, da sasluša kaki nepristojni, momački izraz o njenom djevičanstvu i ljepoti... Zahvataše ga ona ista, jučerašnja strast.

Preko dva je mjeseca proživio u tom gradu na slobodi. Vraćao se često u mislima po tim isteklim danima i prepao se jednoličnosti i tišine... Nije bio u njega sami ponos, što ga je tjerao u svađe s profesorima... I on je izazivao. Izazivao neumjesno, nepravedno, drzovito - ali bijaše potrebno da u tim jednolikim danima iznikne bar nekoliko njih, o koje će se upirati život ljudski... Bilo je nužno reći: ove sam godine bio protjeran iz škole; ove sam se potukao s tim i tim; ove sam vodio ljubav s Adom... a on je u dva mjeseca pio, pušio, pohađao bordel kao ono kod kuće, ko svi ostali... On već nije smio da misli na to... U noći ne mogaše odmah usnuti: sjećao se svega, svojih devetnaest godina, svojih nada, svojih planova, svega... I zaludu je tražio uzvisine u prošlosti... bijaše ih malo, vrlo malo, a i to bez pravog značenja. I hvataše ga čuvstvo klonulosti i rastegnutosi kao na pogled dugih poljana, bez humaka i bregova... A onda neku žurbu, nervoznost, da za vremena ispuni i izdigne te uzvisi.

Sad je pogledao na Boškovića. Držao ga je za čovjeka koji se nađe u romanima, gdje zapliće i srta u svakake neprilike misleći: »Taština mora da je u ovakih ljudi ogromna. Ovaj blijedi, crni mladić, što napastuje prolaznike s cigaretama, mora da ima dovoljno drzovitosti. Mora!« Mario je ćutio razlijevanje slasti i žuči i ljubomora i zlobe - svega... Da! Bošković je morao biti drzak i vratoloman čovjek. Morao! I Mario stane:

- Da se niste više usudili! - progovori spuštajući lijevu stranu donje usne. - Da se niste usudili! - ponovi istim izazovnim prezirom.

Bošković ne odgovori. On je osjetio da se nešto mota u duši te izazovne živine, nešto što bi njega htjelo da smrvi. Mario ne izgledaše jak, a Bošković nije ni pomislio na tučnjavu. Najviše kaki dvoboj. Toga se nije bojavao. On, moderan čovjek, čovjek bez predsuda, on se nije trebao da tuče s ostacima etikete sredovječnih razbojnika i junaka narodne pjesme.

Mario je čekao... Stajali su jedan do drugoga, ali si nisu vidjeli očiju. A šutnja, što je bila u čitavoj ulici, imadaše nešto od sumornosti koja čini antipatičnim svaki razgovor, svaku osobu, svaku misao. I Mario je osjeti, pa se odmah udalji. Bijaše mu sve neugodno. I pričinu mu se glupim njegovu ponašanje kao svađa sluškinja i gazdarica. A onda se zastidi... Bio je to nekakvi suvišni, bezrazložni stid, stid, kaki te pljusne, kad misliš: ovaj mi se podruguje - a odmah uvidiš da te nitko nije ni opazio i - jače se zastidiš... Mario krene kući. Nije htio sastati Lovru, a bijaše umoran. Ulazeći u svoju sobu sastane Adu. On popostane na vratima i osjeti njenu blizinu. I srdito primi njezinu ruku, pa je stisne čvrsto i dugo... Htio je vidjeti suze i saslušati kaki prekorni usklik. Želio je da mu kaže »prostat« sva iscrtana bolnim crtama. A ona je pomislila na Boškovića. »Radi njega je to, radi njega...« Ali Mario se nije ni sjetio na to. On je bez razloga osjetio divljaštvo i želju za zlodjelom... Postadoše tako čas. On ne puštaše ruku. Ona se otimala i pitala: »Šta je tebi? Šta je tebi?« A on nasmijavši se pritajenom zlobom privuče je k sebi, pa je poljubi u kose. Zadržao je ovako usne i uhvativ zubima nekoliko niti silovito se otrgne i zađe u sobu.

Ušima mu je prošao poluzatomljeni krik. I odmah je zamro. A on je napeo uši: želio je da se ponovi dugo, u beskraj.

*

Mario je spavao sâm u sobi. Na Josino je mjesto imao doći novi sustanar, ali ga još nije bilo. I ovako mu samome bijaše neugodno. Osjećao je i jače mir i prazninu noći, a misli postajahu razvučene čudno ozvanjajući u praznome prostoru. Večeras je odmah lego... Kad je zapalio svijeću, voštano je svjetlo zadrhtalo na zidovima. Njemu se je pričinilo da je zagledao nečije tijelo na drugome krevetu i kose mu se pridignu... Ne bijaše nikoga. I on je sklopio oči i stao brzo disati... A svijeća je gorjela i svjetlo je na mahove podrhtavalo ko da odnekale dolazi vjetar. I on je gledao to drhtanje kroz sklopljene trepavice. Sjetio se da nije utrnuo svijeće, ali nije se htio maći. On je samo puhao brzo i stiskao vjeđe.

Bijaše još vrlo rano. Na hodniku bi pokadšto zamnijeli koraci i usklici, kaki se ne slušaju u noći. A onda se čuo razgovor i za njim smijeh. Mariu se pričinu da se to Ada smije, i prevrne se na pleća. On je pozorno slušao, te mu oči izgledahu ko oči u zamišljenih ljudi. Gledao je od slučaja u plafon ne mičući se.

Najposlije se nekakva vrata sklopiše i ko da su zatvorila sve one glasove i smijeh... Mario je bio stalan da se je i Ada smijala... A on ju je stisnuo... Tu osjeti na ruci srhove i razlijevanje strasti. Sad je želio da je isto onako sretne i da je drži čvrsto... Ne bi to tako prošlo... On bi nešto počinio... nešto bi počinio... Obuzimaaše ga želja stisnuti je k sebi, te bi im se

haljine splele i stisle jedna uz drugu. A ona bi samo propala u njegov zagrljaj i raskriljene noge...

Mario pogleda u plamen. Na hodniku koraci. To je zacijelo dolazio Adin brat... On pozna i njegove i njezine korake... A onda za njim polagani, teški i dugi koraci... Lovro!.... »Da utrnem svijeću? Šta će on tu?« A Lovro je već bio ušao. Začudio se, što leži. Mario je govorio o glavobolji i ne gledaše u njega... Lovro je vjerovao u tu glavobolju ko u Marievu ljubav. Oduvijek imadaše nešto nesmiljena i brutalna ruga za ovaka isprazna i besmislena čuvstvovanja. Nikada nije on imao ovake ljubavi i nije ju znao da zamisli. Znao je da nema govora o koitusu i onda je mislio: »Pa šta onda? A eto čitave dane i noći gube! Razgovaraju. O čemu? Što mogu da razgovaraju? One su većinom glupe, a sva pamet današnjeg momaštva stoji u onom, o čem ne smiju progovoriti ni riječi da povrijede pristojnost. Šta dakle?«

Brat je Adin ušao u sobu i pozvao ih k sebi. Mario se je umah digao. Nije mogao podnijeti samoće ko ni društva Lovrina. Tamo je, u drugoj sobi, bilo već nekoliko mladića i djevojaka. Kad oni uđoše, zapazi Lovro nepriličnost. On nije znao, jesu li se zbunili radi njih ili u ovakoj nepriličnosti prolaze sve te svoje zabave. Čitavo je društvo bilo nalik na -školski sat.

Najposlije se sjeti jedna starija djevojka da bi se moglo što zapjevati. I zapjevaše. Ona je vodila pjevajući dosta glasno osobitom milinom ko da se je zaljubila u svoje grlo. Za njom ostali - poluglasno, u altu, u sopranu, u basu, tolikim neskladom, te je na kraju i sama gazdarica izjavila da je vrlo lijepo. Lovra je hvatao smijeh, kaki hvata čovjeka u društvu, gdje se nalazi po koji nepristojni nos i svaki izbaci nehotice koju o - nosu... I približi se onoj, što je vodila, pa polaska. Laskao je dakako vrlo glupo, kako se već i pristoji u ženskom finijem društvu. I najedamput - zavade se. Ona je rekla: »Stara sam ja već za to, gospodine« naglaskom koji kaže: »I te kako sam mlada«, a Lovro je tvrdio da je ona baš u najljepšim godinama... I on je dakako mislio sasma protivno, ali u samom podrugivanju zapao u toliku vatru da je Mario pomislio: Gle, gle! A ko bi reko!

Oni su se dugo prepirali. Najposlije ona popusti priklonivši mu glavu...

Lovro je bio veseo. Približio se i Adi i tražio poljubac u ime »društva«. Bio je sasma do nje. Toplina mu udaraše u lice i osjećaše laki drndan njezinih suknja. On je od šale primi za ruke i pogna se s njom do kuta. Tu se ona stisne, zapjehana, s bludnim strahom na licu koji se je smijao.

- Luda! - istisne Mario i gurne ga.

On je osjetio nisku zavist. Vidio je da bi Lovro bio kadar učiniti ono na što on nije smio ni pomišljati.

Lovrine su usne uistinu drhtale i izgledale blijede.

*

Bošković je pošao i opet. On je vjerovao Mariu. Ali rastajući se posljednje večeri s njim, Bošković je zagledao dublje u stvar. I on se je bio prepao jednoličnosti životne. Bio je željan afera, događaja, onih uzvisi, što ih je stvarao Mario. U njega ne bijaše nagona - u njega bijaše taština. On nije išao da uživa u samom sukobu; bilo mu je do toga da se povede o tome riječ, da se govorka i pokazuje na nj... Zaludu je on dosada tražio nešto slično: bio je plah da nađe. A tu mu se pružila prilika; došlo je gotovo samo od sebe. I idući ulicom uzrujavao se i zanašao. On osjećaše svu osobitost momenta, svu znamenitost događaja... Bio je on plah od samih velikih, snažnih želja i sitne bezeneržije. Iznaka-

zilo ga čitanje, iznakazio ga odgoj. U gradu, pustom i mrtvom, u obitelji sitoj i obzirnoj, u svom životu jednoličnom i tihom - žedao je parištinu i londonske senzacije. Život bohemiana činio mu se ko priča u mrazu, ko osobitost u realnosti, ali tek što je ulazio u svijet, osjećaše gdje se gube one fantastične, neobične boje... Postao je nesposoban... U njega ne bijaše koraka mladosti ni naivnog, besvijesnog nagona ni prave misli. Bijaše previše uzrujan da sređuje i izvlači ideje, da vuče prispodobe; u potrazi za aferama i u taštini za senzacijama gubio je svaki pogled na društvo, svaku dublju vezu sa životom svojega naroda... I ganut od svoje neeneržije postajao tragičan i sarkastičan ko impotensa...

Vidio je Adu i požuri korak, uzrujan do besvjestice. I najedamput - zagleda lice Marijevo, crnje no obično. Nije znao, zašto se ono lice smije. Bilo je srdito i izazovno, ali usne su se smijale i iskakivale prama njemu. A oči su bile velike ko da se čude i iznenađuju... Bošković nije pravo vidio. Samo je osjetio tupi udar u slijepo oko i kao da ga ostaviše sva ćutila nije ni boli osjetio... A onda se dvije tanke ruke s dugim prstima zavrtlaše nad njim... Bošković se je smijao, nešto govorio i uzmicao pred onim podivljanim tijelom ko da govori: Ta ne pravi ludosti... Ali one su ruke bile brže; činilo se da rastu, rastu, i onako crne ističu se u polumraku zimskome... Mario ga uhvati za vrat i potresa ga... I sad se je činilo da onaj vrat nema kostiju... I na pogled toga možda se je ono lice, zvjersko od bezglasnog grohota, i jače nagrdilo i smijalo, smijalo... I čas ko da ne bijaše već zlobe na njemu... Ko da je bilo razdraženo od smiješnog lijetanja kosa i čitave glave, te nisi razabirao ni očiju ni nosa ni usta.

Uto primi netko Maria za pleća. On ništa ne osjeti, tek je vidio Boškovića gdje mu izmiče, postaje niži i nekud propada u zemlju kroz tvrdi asfalt trotoara.

A ulica je bila isto onako mirna i jedan stanar iziđav napolje pogleda s velikim zanimanjem u nebo...

- Idi, luđače! - Lovro potisne Maria naprijed. On je sâm izgledao spreman da se tuče.

- Pusti! - zaprijeti Mario i najedamput zatetura ko pijanac.

A Lovro ga ostavi i vrati se k Boškoviću. On je vrtio glavom i migao očima ko da mu smeta svjetlo ferala... Podigne ga.

- Ništa - govoraše ovaj: - Došlo je nenadano, vrlo nenadano.

Pustio je Lovro da ga vodi. Tu istom osjeti oštru, sve dublju bol na vratu ko da žeravka zadire u meso.

Lovro nije znao za razlog svađi. On je bio pošao k Mariu, kad izdaljega začuje otimanje i govor, jednih riječi i bez smisla. Mislio je najprije da netko siluje djevojku... A onda bliže ugleda dva muškarca. »Davi ga« i nekom ludom željom da napadača uništi, zakorači još bliže... Mario!... Sad je gledao u Boškovića. Nije se ništa promijenio od onog prvog sastanka. One ispremetane crte na licu smješkahu se istim smijehom, a usna tek što je bila rumena, puna, nabuhla... Krvarila je... Lovro ga upozori.

- Malenkost - progovori. - Trice, molim vas!

Ali njegov glas bio je tako tih ko da dolazi iz nekih sjetnih, tajnih dubina. I sad mu se to drzovito biće pričinilo nečim naivnim, iskrenim, dobroćudnim ko oči sušičave djevojke, kad gleda u laskave usne mladića... I nije već mario ispitivati... Ovaj mu se je Bošković nekada podrugivao... Tako mu se onda pričinjalo... A tu ne bijaše podrugivanja...

- Ispala vam kravata.

- Ah, nije prvi put! - I taj je glas bio još tiši.

Onda Lovro zastane i zapita:

- Ma što je to bilo? - I krene odmah dalje ko da ga sâm odgovor ne zanima.

- Trice... Radi cure... Nešto obična.

Netko je uto zavikao s druge strane ulice silnim glasom:

- Sluga!

Nitko mu ne odgovori... Kod jedne lijepe trokatnice, ukusne od same novosti i čistoće, Bošković stane. Lovro je razumio da tu stanuje. Ali on se je ustručavao ući. Bio je u neprilici kakog naivnog đaka, kad ulazi u neplaćeni stan... »Što mu je? pomisli Lovro. Ponudio sam se da ga pratim, i on je pristao. Došli do kuće i - neće da uđe. A što bi htio?« A Bošković progovori nakon glupe šutnje:

- A... razumijete... Htio bih se negdje urediti. - On je molio.

A Lovro, ganut i ne htijuć odat ganuća, progovori u pola glasa ko od dosade:

- Ajdmo k meni!

*

Drugi dan dočeka Lovro Maria. Ali Mario je htio da ga mimoiđe. Bijaše nešto neprilična na njemu. Ko da se stidi. Lovro ga dostigne.

- Srdiš se. A jesam li ti ja kriv? Ti ni ne znaš, kaki si bio. Bio bi ga ubio!

Mario se nasilu nasmiješi: - Ubio? Bih zacijelo.

- On se nije mogao ni ganuti, a ti ga nisi ni mislio ostaviti. Bogami, bio bi ga ubio.

Lovro je govorio živahno, s ponešto veselosti, kako se i pripovijeda o promašenoj nesreći. Tako pripovijedaju putnici koji su se spasli od brodoloma.

- A radi cure! - Tu se Lovro nasmije.

Radi cure, pomisli Mario. On je već sinoć, vraćajući se kući, uvidio da je sve to bila jedna besmislica, nekakvo promašeno isticanje i umišljanje. I onda mu se pričini da na njoj nema a ma baš ništa, da je vrlo obična i nelijepa. Osjećaše čuvstva koja osjeća čovjek iza coitusa... On je znao da je nekako ne bi mogao ljubiti kao Adelu i gledajući sada sebe u pozi naivnih ljubavnika, zamrzi na nju i na sve ove istekle dane ko na Boškovića i na sav život oko sebe... Bila je to pustoš, jednoličnost i sićušnost. Drukčije se nije ni dalo živjeti. Tu je valjalo jesti, spavati, pušiti, bluditi, napiti se i najedamput crknuti. Pričini mu se da je sve tu udešeno tako, te mogu živjeti tek filistri svih mogućih klasa... Nije se dalo drukčije. A on se i bojao i stidio svakog života i osjećao, gdje prolazi mladost, a bliža se impotensa polagano, sustavno i nefaljeno.

- Odlazim, znaš... Sprovest ću božić kod kuće.

Lovro ne reče ništa. Ostat će sâm! Sve odlazi. Biblioteka zatvorena, a on već nema što da čita. I sjetivši se besposlice zagleda u nju sa strahom, ko kažnjenik u duge dane koji još ni ne počеше isticati... Lovro bijaše tuđ cijelome gradu. I tu je imao da ostane bez posla, bez druga, bez knjiga i bez novaca. Pomislivši nenadano na to, udari u njega jučerašnji prizor, sjeti se »bonace« i Marijevih ruku, što su htjele zadaviti čovjeka i problijedivši naglo zavikne:

- A šta ćeš tamo! Ostani!

Mario nije nikako htio. A Lovro je gledao u sve ono jednako blijed i upropašten zadijevajući se nogama o asfalt.

Prizemno, u istoj kući, gdje je stanovao Lovro, stanovaše jedna grdna ženetina, kakve se viđaju po proštenjima, na vratima crkve, gdje zazivlju boga, Isusa i bl. dj. Mariju. Takve su negdje žene kojima plaše djecu i baš ih takima i zamišlja svako dijete. On je dnevno sretao njezino žuto lice i uvijek osjećaše nešto djetinjska straha i neprijatnosti. Nije znao od čega živi i kako živi. Nastavaše tu jednu sobu, ali Lovro nikada ne zaviri u nju. Činilo mu se da odanle nitko živ ne izilazi. I u ovoj zimskoj, ledenoj osami obuzimaše ga neka tajnovitost i uzburjanost, kad bi prošao mimo nje i onda pokraj svoje gazdarice, što se opiraše o štap. Te ga dvije žene navraćahu na djetinjstvo, na njegove priče i izmišljanja, na vukodlake, vještice i more. A one su uvijek šutjele i malo hajale za nj. Zaludu je on tjerao sva ta čuvstva prezirnim smiješkom slobodnih misli - one mu se ukazivahu u snu, izgrđene, istiještene, čutke buljeći u njega. On je znao da je to uzrujanost osamljene jedne duše i da su to onaka čuvstva, kakva hvataju čovjeka u noći, kad zagleda mačje oči. A ove dvije starice bijahu takve naježurene, postajale mačke... Svejedno - on se je svake noći dobro zaključavao. I tako je prolazilo vrijeme. Prošla i Sv. tri kralja. »Prođoše«, zamrmlja Lovro i kihne. Prekapao kroz to vrijeme po škriptima, zijevao i glupo padao na krevet ko da mu se polomiše kosti. Jedamput je sreo Boškovića i Smrekara. Od same dosade pošao je s njima, slušao ih, gdje se prepiru i šutio. Pričiniše mu se obojica jednako glupim i sićušnim i najposlije drekne:

- A šta se prepirete! Vi ste si slični kao i dvije političke stranke. Jedni viču ovako, drugi onako, a i jedni i drugi daju na narod toliko, koliko vlasnik jednog bordela na nevinost svojih cura!

I ostavi obojicu i krene kući. Usput se namjeri na jednu sluškinju, povede je kući i prospava s njome noć.

Sutradan je i opet sreo Smrekara i Dinka. Govorili su same besmislice koje se krste patriotskim tiradama, a i sâm je Lovro bio toliko neslan da je poslao sve do vruga, nazvao ih idijotama, a u sebi priznao da im ovoga puta bijaše potpuno ravan. Dosađivahu mu. On već nije znao da s ovakim ljudima razgovara. Nije mogao, nikako nije mogao. Tek što je dospijevao narugati se, a i to tako nespretno da se je i sâm toga stidio.

Čitao je malo. U biblioteci ne mogaše dobiti svih traženih knjiga i to ga je preko mjere uzrujavalo. »Ništa se ne da, ništa!« I opet osjećaše osamu koja je neprijatna i koja se ne da popuniti. A u toj osami ukazivahu mu se one dvije babe i zbunjivahu ga! On se je srdio na to i osjećao ostatak religije kojom su ga pitali, osjećaše prošlost i djetinjstvo, sve ove ostatke gluposti koji su mu sada smetali u radu. I nicaše prvo njegovo doba sa strahom i bajkama. »Počimamo uvijek kao i naši očevi i pradjedi i šukundjedi. Umjesto da nas dovedu na nivo svojega doba, ostavljaju nas da se sami do toga dokoturamo, da gubimo vrijeme, enerziju i život. I koturaj se sâm - ne ide. Jer u ovoj se zemlji ni koturati ne možeš.«

Jednog se dana namjeri na jedan feljton, s novim pogledima u kemiju koji je postavljahu na nove temelje i osjeti užasnu preneraženost. Nije bio predmet koji ga je uzбудio - bio je sâm događaj. »Bogzna, koliko se je toga nova uneslo u svijetu, a mi o tim veličanstvenim evolucijama ljudske misli, znanja i vjerovanja poznajemo tek slučajno, ako se od dosade primimo čitanja - feljtona! Od dosade ili od slučaja!« Ta nije li naš narod prama kultur-

nome svijetu kao najzaturenije bosansko selo, bez ikakvih prometnih veza prema Zagrebu?

I opet je poveo onu istu sluškinju k sebi. »Ona je bez stana«, pomisli i sjeti se Smrekara i svih onih tamo. »A oni su i bez ove inteligencije...«

I sjedajući na krevet sa svojom noćnom drugaricom zapita:

- Slušaj. Bojiš se ti ovih baburenda?

Ona se je čudno nasmijala.

- Reci, bojiš se?

- A šta bih se bojala! Nas dvojica - i tu pokaže gole, krepke laktove.

A Lovro prasne u grohotan smijeh, i drugo jutro uze pisati:

»Ima ljudi, koji će u patriotskom zanosu kliknuti: I taj je čovjek na univerzi bio opozicionalac! - a kliknut će tolikim čudom naivne djece, kao da su rekli: I ovo je pile nekada bilo jaje!

Tako se u nas čude.

Ali mi se ne čudimo ničemu. Nama nije čudna ni praksa jezuita ni teorija seoskih župnika; nije nam čudno ni djevičanstvo koje rađa dijete, ni patriotizam koji se izvrne u švindlariju kao ni prostitucija koja nađe mjesta među sakramentima. Zato nije neobično gledati »nadobudnu« koja prevari sve »nade« i »cvijet« inteligencije, gdje zaudara ko đubre. Jer - radi se samo o tome: razumjeti sve i pridati svemu dolično ime. Zato mi ne ćemo one hiljade, što se kote u našim srednjim školama, a ohranjuju na univerzi, nazvati »nadobudnim« košto ne ćemo rođenoga kretena nazvati - umobudnim.

Mi vidimo samo pomicanje tjelesa: vidimo gdje golobradcima probija brada, gdje se šakačka nadmetanja zamjenjuju krčmom i plesovima, bigotizam ateizmom, zaljublivanje i stihovi bordelom, stanovi s tajnim društvima, kavanom, kao što gimnazija univerzom.

A intelekt ostaje isti: oni uče škripta košto su učili - matematiku. Pa kao što su upisani u jednu konfesiju, tako se upisaše u jednu stranku: jer bez konfesije ne mogu biti državljani ko ni bez stanke - sveučilištarci.

Oni izlaze iz gimnazije istim zanosom, porivima i sposobnostima na univerzu, s kojim izlaze iz univerze u život. Razlika je samo u tome, što su ono znanja iz srednje škole zaboravili i primili više naobrazbe u - komotnosti. Pa kao što su ljubav gimnazijsku zamijenili bordelom, tako sada bordelsku zamijene sakramentalnom. Izišav iz gimnazije priliče čovjeku koji se sprema na demonstracije, a izišav iz univerze priliče onome kome je od vikanja grlo promuklo. I kaošto su slučajno rođeni u krilu matere crkve, zapali u određenu stranku, tako će sve prema slučaju zapasti u klerikalce, liberalce, demokrate, tajne agente... Oni su kao nezdravi ljudski izmet koji će primati prema posudi ma kaku formu, ali će u svakoj formi zaudarati istim smradom.

Jest! To su živa tjelesa i mrtve duše. Ljudi - besproblemni. To su oni koji nisu nikada osjetili protuslovlja i povukli prispodobe. To su oni koji ponavljaju poznate istine, ali se nikada sami ne zapitaše: Zašto? I više: To su oni koji ni na dobačeno pitanje: A zašto - ne osjetiše nužde položiti odgovor. I vidjet će Pariz, vidjeti London, cijeli svijet, i ostati u istoj ignoransi košto će možda pročitati i biblioteku i ostati u inteligenci ravnih šveljama i komijima: publici Garibaldija i Mačjeg oka.

I to je pojmljivo. Jer srednjoškolske klupe ne osvjetliše ničiji um, ali osvjetliše zato svačiji - tur!«

Uto je na vratima netko zakucao. Lovro se ne makne, a vrata se otvoriše i u sobu stupi Markuš. Lovro je kliknuo! Zaboravio na sve ono što je ostalo na papiru i razdragano primio njegovu nježnu ruku. A Markuš je ogledao lijepim očima, što su izgledale duboko propale... On je danas izašao i našao se na cesti. Otac mu otkazao svaku potporu i - sve je svršilo... Lovro je šutio i slušao. A onda progovori jako:

- Znaš šta! Meni nosi instrukcija deset forinti. Danas je dižem. Petnaesti. Meni je dakle to dosta. A vidiš ovo - tu upre prstom na kup kuverata - u dva dana možeš zaslužiti tri krune. To su naime adrese... A spavat ćeš, dakako, u mene.

A Markuš progovori tiho:

- Imaš li novaca?

- Čekaj, dići ću. Koliko trebaš?

- Jednu krunu.

- Dobro je. Ajdmo.

Lovro je digao novac i pođoše na večeru. A kad je Markuš povečerao, prigne se Lovri i reče:

- Ajdmo u bordel.

Lovro se nije začudio. Tek mu zadrhtaše obrve: - Pa ajdmo!

(Završetak izgubljen?)

Ćuška

(Upadice i opaske)

PREDGOVOR

za čitatelja da pročita ono što jest i kritičara da ne ocijeni onoga čega nema

... Jeste li kad prisustvovali saborskome ili skupštinskome govoru? Govornici su opširni, izdjelani i - dosadni. Vješt novinar reprodukuje samo ono što je jezgra, a još vještiji novinar pobilježi ono što podaje i akcenat i zanimljivost i živahnost: upadice. Recite slobodno da oni »od upadica« smetaju poslovniku i dnevnome redu, ali priznajte da su govori bez upadica kruh bez soli i riba bez vina. Svaka je upadica začim, ali mnoga je upadica i - jezgra...

... Teče život poput onih raznolikih nedjeljnih i tjednih prolaznika - vrlo brzo - tako te dospijete u svakoga tek zagledati. A vi ste na balkonu, i pratite tu izmjenu šešira, potplata i kukova..., a pisac između vas, što svakome doda svoju opasku. Vi ste dotičnika zaboravili, ali ste opasku zapamtili... I onda jedamput - prođe koji od znanaca i vama pane na um po koja - opaska.

I tako vas opaske sjete ljudi, a ljudi opazaka i vi više pamтите, a manje govorite i više vidite, a manje gledate i više razumijete i manje znate...

Tako je jedan kup opazaka i upadica i ova »Ćuška« - kup naime opazaka i upadica, nabacanih, negdje slučajno spletenih, negdje ni ne povezanih, negdje gromko rečenih, negdje mučno progutanih - ali svagdje kup sa svojom osnovkom i svojim vrškom - ušiljenim vrškom.

I

Potkraj lipnja pošao je »Dragutin Dikić, novinar« na ladanje svom prijatelju »Matiji Tomcu, pravniku«. Obojica si bijahu slični po tom što svoju firmu od riječi do riječi i zareza udarahu na svakoj knjizi koju bi ili kupili ili dobili ili »radi zastare« prisvojili. Drukčije se niti ne predstavljahu: ne bijaše u tom nikakve taštine plitkih ličnosti; to im bijaše prešlo u naviku kao »servus«.

Dikić se je rado odazvao pozivu. Makar bijaše u uredništvu nekakih demokratskih novinara, poznavao je selo nešto gore od klasika i nešto bolje od matematika. To mu uostalom ne bijaše zamjeriti: On je samo prevađao vijesti i brzogave i obavljao korekturu, pričem je

izgledao turobno kao sudac-predsjedatelj, kad čita optužnicu ili osudu. Sad je dobio dopust na tri tjedna i poziv - volja ga - na puni mjesec.

Dikić je bio plećat i mršav. Nos mu bijaše pošao krivim putem: gledajući ga odozgo izgledaše da će se razviti u smjeru Danteovom, uskočkom i Jevrejskom, ali prama kraju gubljaše svaki smjer: postajao je skeptičan. Ali velik bijaše svejedno: Dikić voljaše žene, vino i nauku. Dok bijaše đače, kazivahu da naliči ženi; kad ga dlake počеше probijati, on se sam prisposobljaše loše oskubljenom piletu; a kad ga je probila brada, svi se složišu u tom da izgleda ko jarac. Ali on se je tješio da je ovaku bradu imao Romeo, Napoleon III. i Krist. Drugo na njemu ne bijaše vrijedno spomena; ali kad je jedamput vidio Coquelina na pozornici priznao je radosno da su i njegove - Dikićeve noge - krive.

Njegov drug Tomac bijaše osobit više po odijelu no po svojoj prilici; bio je naime u ugodnoj i neugodnoj situaciji; ugodnoj po tom što je dobivao odijela džabe od strica i kuzena; a neugodnoj po tom što se njegovo tijelo nije znalo akomodirati. Kad bi imao kuzenove cipele, tužio se na reumatizam i vlagu stana; a kad bi obuo stričeve, govoraše da njemu nije do efekta, već do komotnosti. Imao je jedan par manšeta, što ih je nosio s kuzenovim kaputom; a kad bi navukao stričev, onda je vikao:

- Nema veće gluposti od manšeta! Baci to k vragu! Koji je to tokmak izmislio!?

Tomac je prema tome bio zaljubljen u jednu licejku i jednu sluškinju.

Oni drugovahu već od godinu dana, a drugovahu najviše radi razgovora. Ljeti obilažahu park, a zimi igrahu šah, nikada ne dovršujući partije. Nedjeljom znali su se prolumpati da uzdrže dobar glas đaka i univerze.

I tako postadoše jedan drugome nužni kao cigareta i piva. Jer oni su vodili račun o svemu što pročitaše, doživješe i namisliše. Zato je Tomac pozvao Dikića k sebi.

Dikić je pošao bez ičega. Ponio je sobom jednu knjigu koja je bila stigla na recenziju, ali kako je autor bio jedan od protivne strane (Juraj Matanić), to je ostala netaknuta, dok je nije Dikić »radi zastare« prisvojio. Ovo prisvajanje bijaše uistinu crna strana njihova karaktera. Dikić je to opravdavao ovako: nije krađa, ako na zemljištu bez vlasništva uzorem i berem plod, jer tako je i postalo vlasništvo, privatno i narodno, dok nije poseglo za - razbojstvom.

Knjiga je nosila naslov: *Dnevnik uznika*. Pisac je bio sproveo u uzi nekoliko mjeseci i sad izdao svoje memoare. Dikić ga poznaše samo po imenu i glasu i samo je rad navike prisvojio i tu knjigu, i došav u vagon stade je razrezivati. Ali već kod polovice spremi je u džep. Pokraj njega je sjela jedna djevojka. »Kako je ružna« - pomisli Dikić, ali na njega je svaka žena, ako je samo bila mlada i pristojna, »ljubezno« djelovala. Susjeda je uistinu bila ružna; njezina je neljepota djelovala kao duvan: prva je cigareta neugodna, a ostale sve ugodnije, dok najedamput ne primijetiš da su ti prsti ispaljeni, usne razbojane i probava poremećena.

- Kuda putuje gospođica, ako smijem pitati?

- Na more.

- To ćemo biti susjedi, nadam se - dobri susjedi.

Oboje se nasmiješiše.

- Gospođica nije Zagrepčanka?

- Nisam; ja sam N-ka. Bila sam osam dana kod rođaka.

Tu je Dikić prekine, nagnuv se malo naprijed:

- Dragutin Dikić, novinar.

- Milo mi je. Anka Juričić, medicinka.

- Medicinka?

- Ne još; za tri mjeseca.

Oboje se pogledaše još ljubeznije. Osjetiše se bliski po nagnućima i zanimanju, jer je s kuta dolazio nekaki razgovor o nerodici, samih krupnih interpunkcija.

- I vi ste se odvažili?

- Da. I možda mi je podalo najviše odvažnosti to što je moj otac liječnik.

- Moj je otac bio trgovac - veselo dometnu Dikić, ali njegova suputnica nije razumjela toga veselja - i makar sam tamo mogao najlakše uspjeti, ja sam se baš zarad toga kanio trgovine. Kad bi nama očevi davali odvažnosti i direktivu u odabiranju zvanja, onda bi nas i više poplavili pravnici. Kao da je naša nacionalno-politička borba parnica, gdje pomažu fiškalske doskočice, a rješava pravorijek suda.

- A nije li i to doskočica?

- Možda imate pravo. Kad smo mi ironički rekli »fiškalska doskočica«, bacili smo jednu ekonomsku. Tako vidite - Dikić se veselo nasmiješi - moj je otac bio trgovac, a ja pravnik, ali ne dakako aktivni, i ne prestajem vikati na to.

- Trebali ste ići na ekonomski studij. - Gospođica je Anka navlaš rekla »studij«. I za kasnijeg je govora opazio Dikić da ona navlastice ističe »studij«, što mu nije nimalo bilo neobično. U posljednje je vrijeme riječ »studij« prodrla kao četa skakavaca u javnost, govore, članke i iste studije da nisi od njih vidjevao - polja.

Zašutješe. Njihovi bliži susjedi razgovarahu njima skroz nepoznatim jezikom. Bila su to lica ko suha, raspukla zemlja na kojoj se drži tek po koja zgažena travčica. I odijelo bijaše iste boje, ko da se sraslo uz njih i postalo dio njih samih. Dvije tamnomodre žile packahu im podočje ističući se bojom i nad samim očima. Izgledaše da govore u snu ili u mamurluku.

- Kakim to jezikom govore? - zapita Anka velikim zanimanjem.

- Bit će kaki engleski dijalekat - odgovori Dikić, jer se je i sâm mučio odgonetavanjem onih neobičnih riječi. U prvi mah bijaše srdit, što mu postavlja tako neugodna pitanja, ali se odmah nasmiješi da joj dadne baš naslutiti, kako se je on s njom samo našalio. I opet zašutješe.

- A vi na more - najedamput progovori Dikić. - Blago vama! Ja sam jedamput putovao u Kotor i napala me morska bolest. Blago vama!

- A znate, šta mi se ne sviđa - nastavi iza stanke. - Otočani su suviše bigotni.

- Ali ipak, ako se pomisli na more, njihova pobožnost može biti shvatljiva... Bio bi to zanimljivi studij. I moral prima u njih neku strogost, nepojmljivu gornjim krajevima.

- Moral? Pričaju mi oni koji su odanle da je tamo onaj najgori nemoral, onaj prikriveni, vjerski, bigotni. I to bi bio zanimljiv studij. - Dikić je lako pogleda i njezino ga se lice neugodno dojmi. U ovaj tren ne zapazi na njoj ni jedne ženske crte. I zapita:

- A šta vi mislite o ženidbi, ne, o spolnome pitanju?

I njezino se lice i više - njemu se je pričiniilo - uzbuni. On je uzalud tražio oči. Ona ih je odvrnula.

- Vidite - nastavi Dikić promatrajući užasno teške, isušene crte njezinog lica, što nalikovahu na one olovno-modre žile njihovih susjeda - sva je tragika u tom što muškarac živi bez ženidbe pošteno, a žena ne.

U vagonu je prestajao žamor. Svi se oni razgovorljivi ljudi tijekom vožnje stali uvlačiti u se ko da su uvidjeli da je njihov govor bio suvišan, pa su sad ko pitali: a zašto sam se ispovjedio onome neznancu ovo i ono; šta je on meni i šta me se on tiče?

Gospođica Anka nije još navrnula oči k Dikiću. A jedan susjed progovori i opet nešto u svom jeziku.

- I vi zbilja mislite da je ovo engleski?

Dikić ništa ne odgovori. Njega je obuzimalo pospano - dosadno osjećanje. Za čitavog dugačkog puta malo što progovoriše. Ona je istegla nekaku zbirku pjesama i dva puta upozorila suputnika na neke stihove.

- Vi niste ljubitelj pjesama.

- Jesam onih koje opijaju.

- Svaka pjesma opija.

- Imate pravo. I dobro i loše vino opija, ali ja volim samo ono koje me ne sjeća na morsku bolest.

A drugi je put ona pročitala dva stiha; bili su ojadnjeli i turobni ko akord jednog osamljenog, srditog i čeznutljivog života. Ona ih je izvrsno pročitala i možda im sva snaga bijaše u njezinom čitanju.

- Uistinu krasni stihovi! - usklikne Dikić.

Tu je ona odložila knjigu.

- Da vam pravo kažem, nisam ljubitelj sjete i turobnosti one melankolije ojadnjelih poeta, što zdravi ko dren bugare ko čempres. Ali ovaj, iako laže, laže krasno.

Ali ne uspije u podrugivanju, jer je sâm bio duboko dirnut, ko da mu je reko najmrži čovjek: Vidiš, ti si me mrzio, a ja sam žalio, što me ti mrziš.

Tomčevi ga roditelji primiše s poštovanim podrugivanjem, što Dikića toliko iznenadi, te nije znao, štuj u li ga ili preziru. On je kao građanin, kao »onaj od novina« poskočio u vrijednosti s jedne strane i kad je govorio o politici, o svijetu i gradskim novostima, gledahu ga s uvjerenim počitanjem; ali kad je pokazao svoje ruke i zapitao: Kako polje? - opazi na svima isti izraz dobrodušnog ismijavanja kao kad djeca zapitaju što u nevrjeme. Ali kad je on u obratnom dakako osjetio prama njima, postane mu sve jasno.

U Tomčevih bijaše dvoje muške djece i dvoje ženske. Dikić je odmah opazio da je djeci bliži i da kod njih nema tako odsječenih dojmova, kakih je dobio od njihovih roditelja. Grad je tu zaderao školom: Matija je bio na univerzi, Karlo u nižoj gimnaziji; starija kći Milka bijaše već zaručena s jednim komijem »iz grada«, a mlađa Darinka bijaše svršila višu djevojačku školu. To se je opažalo u sobama, kuhinjama, ansichtskartama (one nijesu nikada rekly razglednica), u hrani i govoru. Domaći se je dijalekat bio uzdržao u roditeljima: kajkavština muklih glasova kao da se je razvila pod dojmom njemačkoga »ü«, francuskoga »en« (?) i zagorskoga »kaj« (keaj). U djeci nestajaše svega toga; u samome je Matiji bio zaostao tu i tamo koji slučajni nastavak. Uglavnom, djeca mu bijahu u volji, a starce ne bijaše teško snašati. Selo se je bilo tek počelo puniti ladanjskom gospodom i prsobolnima.

Ali svi ovi gosti izgledahu ekscentrični: oni su rijetko izilazili: podveče bi se prošetali selskim drumom grdeći prašinu koje ne bijaše u šumi, a prolazeći mimo staja zamatahu noseve u parfimovani rubac. Nevolja bijaše u tom, što je šuma bila daleko od sela, ali još veća u tom, što su svi bili lijeni. Vidjelo se da su došli počivati, a ne uživati u čistome zraku, što je drhtao od svježine ko tek istekla krv. Zoru obično prespavahu, a zapad sunca mimoilažahu. Zaludu majestetična igra boja povodom sunčanih zraka, što se odrazi-

vahu u rijetkim oblacima. A sami oblaci prozirni ko ušesa tuberkuloznih ili zgusnuti ko kap ulja ili raspruženi u nabore ko svila. Nadasve one boje ko obrazi djevojčeta, što je pljusne stid i strava: rumenilo i bljedoća... Boje, što se gube ko pjesma sa odmičuće gondole ili drhtaj jedne zvučne, debele strune. A kad se iza šume stade dizati mjesečina ko da su grane i lišće četa sjajnih vitezova, dok ne prozreš varku, i melanholija u slici blijede kružnice zasuzi veliki, obli i nijemi plafon. Zaludu clair obscur šume, što izgledaše danju ko izdišući dan, a noću ko probuđena avet. U njoj golicanje misli, dok bi strahotni Otello pržio poljane i propad ideje, kad bi usidjelica porugljivo-zavidno pogledavala na šaputanje ljubavnika.

Dikić je osjećao da se je zaljubio. Nagnuv se ove prve noći na prozor, ne gledaše ni u što; podavaše se drhtanju kod mirne atmosfere. On nije još znao, a kamoli priznao da se je zaljubio. Nije se uopće još nikada bio zaljubio. A nije ni mogao. U brzom izmjenjivanju - kako to već biva u gradu - ženskih lica, nije ni dospio da se ma kojeg uhvati. Došav u selo osjeti umor i svježinu: osjeti, naime, da se je u gradu silno umorio i da će tu moći udobno počinuti.

Darinka (to bijaše ona), bila je lijepa ko svaka djevojka koja je tek navukla duge svite i zastajkuje preko mjere kod ogledala.

Kad je Dikić došao, ona se je lagacko zastidjela, a kad mu je unijela po objedu kavu, on je opazio na taci cvijet. Pupoljak. I uzeo ga u ruke i prinio nosu (što se je moralo pozornog motrioca koji je ma i površno promotrio nos i cvijet neugodno dojmiti). A onda odmah rekao jednu lasku kojom je sada bio vanredno zadovoljan.

- Vi ste mi donijeli samu sebe. Hvala!

Sjećajući se toga bijaše uvjeren da ono nije bila fraza. Prispodoba bijaše stara ko zaljublivanje, ali Dikić osjeti u njoj nešto sasma novo. »Ona je uistinu preugodna - mislio je Dikić. - Kad je gledaš ravno u lice, njezine oči izgledaju pretjerano otvorene kao da se je začudila sama preugodnom dojmu, što ga je proizvela. A kad je pogledaš sa strane, kao da kaže: »Šta se čudite? Sasma je prirodno da sam lijepa«. To se ne može nazvati zaljubljenost - mislio je dalje. - Ali bilo što bilo, ona je preugodna i nazaboravna«.

Tu, na selu, bijaše ona uistinu rijetkost pa mu je udarila u oči ko Kranjčević - recimo blago - u *Pobratimu*.

- Lezi! Hladno je! - čuo se uto glas Matijin. - U nas su noći varave. Ne osjećaš razliku temperature?

- Ne.

Matija je ležao na krevetu i pušio, lagano ispuštajući dimove, pričem mu je lice izgledalo ko da je ispio čašu sirćeta.

- Sutra ću te upoznati s jednom gradskom obitelji.

- Šta će mi?

- Pusti mene. Majka, kćerka i sin. Ali najzanimljiviji je otac. Pomalja se svake nedjelje kao tetka, a ova kao propovijedi. On je trgovac na veliko i diletant - ribar na malo. Prema ženi stoji kao kolac prema gredi. Vrlo interesantna ličnost!

To je bila njegova riječ. U ono su doba neke češće, ali zato osobite riječi bile u razgovorima inteligentnih klasa nužne kao psovke u govoru nižih slojeva. Tako je Dikić volio upotrebljavati riječ »idiot« da označi više dosadnu i nesimpatičnu i zamjerljivu ličnost negoli glupana. Zato je umah znao da interesantna ličnost ne mora biti zanimljiva; dosta što je poslužila Matiju jednom prispodobom.

- Kćerka zove se Anita. Zamisli. Ko žena Garibaldijeva. Čita talijanski i francuski, sad uči engleski. Kad je pogledaš, odmah osjetiš nešto od strahopočitanja kao da si pogledao Afroditu Milsku. (Nikada je nije Matija vidio.) I to ne osjetiš strasti prama njoj, nego se diviš kiparu.

- Njezinome ocu?

Nakon stanke nastavi Matija:

- Uzeo sam od nje D'Annunzija. Knjiga nije razrezana, ali je ona svejedno preinteresantna ženska. Vidiš, ja ti ovako mislim da bi s njom mogao dobro i složno živjeti. Ja sam s naucima dogodne gotov, a bečarluk, brate, dosadi.

Dikić se ne nasmija. Bude mu dapače mило, što se je i njegov prijatelj našao u situaciji sličnoj njegovoj; u tom je vidio sigurnost, da ga neće ni u čem buniti. I zatvoriv prozor, legne.

Sutradan morade i Dikić priznati da je Anita ledene ljepote (Matija je rekao »mramorne«). U njezinome društvu nije osjećao nikake potrebe ponašati se ko momak, momak od šala i viceva, jer se je ona znala smijati samo kao bolesne i prevarene. Ne bijaše brbljava ko žena, ali bijaše razgovorljiva ko muškarac. Rado je govorila o umjetnosti i literaturi, ali već kod desete riječi bijaše jasno da čita samo ono što joj otac kupi, a majka prije pročita, i da ne polazi kazališta, kad koji znanac izjavi: Ovaj komad nije za djevojke. Prvi bi dan rekao gotovo svaki da je ona neobična, ozbiljna i umna, ali osmi je dan sigurno tvrdio da je nesnosna i dosadna, dok bi se od desetorice našla bar trećina koja bi tvrdila da je i glupa.

Dikić ne poznaše primorskih krajeva. Gledajući Anitu sjeti se svoje suputnice i primorskog morala. »Evo ga, mislio je on. Sad samo treba ispitati, je li to onaj strogi, ili onaj - prikriveni«.

Ali više ga iznenadi njezin brat Spasoje. Kad bi ga zapitao koji znanac Anitin: Je li joj što brat sličan - Dikić bi odgovorio: »Morao joj je biti sličan, ali sada, makar odmah i kažeš da je to Anitin brat, nigdje ne naiđeš na sličnost. Nije joj nalik, ali ćeš odmah reći da su brat i sestra; dok eto, on me sjeća nekoga koga sam negdje vidio, ali ih nikada ne bih nazvao braćom«.

Dječak bijaše školski drug Matijinog brata Karla. Kad mu je Dikić stisnuo ruku, on se je zibunio, što nimalo ne pristajalo ozbiljnom izrazu njegovog lica. Ovaj mu izraz podavaše nešto postarjela ili što je vjerojatnije, ta mu je postarjelost podavala ozbiljnost. Kad je Dikić spomenuo suputnicu izjaviše i majka i kći da je poznadu - vrlo dobro!

- Ona će na medicinu - rekne gospođa, udata za trgovca-ribara Glavana i majka dvoje djece.

Dikić zavrti glavom, jer je opazio da to gospođa osuđuje.

- I moja je Anita svršila škole, ali ja je ne dam dalje. Kada bi to bilo u našem gradu, ajdede. Ali od kuće, u današnjem svijetu... šta mislite?

- Pametan i razborit čovjek neće nikada posrnuti - oglasi se Matija. - A gospođica bi Anita bila sigurnija u Kongu, negoli druge kod svoje kuće.

- U Kongu? - nasmiješi se Dikić, jer se nasmiješiše i majka i kći. Kongo moraše da znači za njih nešto vrlo smiješno.

- Ta moderna naobrazba! - klikne gđa Glavan.

Ona bijaše uistinu krupna i Dikić primijeti da ju je Matija ublaženo označio. U nje bijaše lice glinasto i nos ko kruška, što je besprekidno pištao. Ona je češće upotrebljavala »moderno« zamjenjujući ga u osobitim, važnim i žestokim razgovorima sa »secesija«. A

značilo je to, što i »emancipacija« - to jest ženska pijana, bezobrazna, propala i čedomorka.

- Jeste li i vi istoga mnijenja sa gospođom majkom, gospođice Anita? - zapita Dikić. Pa ne dobiv odgovora nastavi: - I vi dakle osuđujete modernu naobrazbu?

- O ne, gospodine Dikiću. Ali pristojnost i moral nada sve.

- Ma da! Ali moderno još nije nemoralno.

- To mislim i ja, gospodine Dikiću.

- Ah! - mahne rukom gospođa Glavan. - Pomislite, bi li jedna djevojka u moje vrijeme (dakako djevojka nešto finija) odlazila na nauke bez roditelja i to još na medicinu. Pomislite!

- Ali nauka još nije nemoral! Štoviše!

Spasoje je već bio otišao. O ovakom predmetu nije gospođa Glavan nikada govorila u prisuću djece, pa se je danas Anita donekle čudila, jer sama se ona uopće nije znala čuditi.

- Štaviše! - nastavi Dikić, makar je opazio nepriliku. - Samo se žene bez naobrazbe izgube.

Gospođa je Glavan gledala u ručni rad, a Anita mirno preda se.

- Taj vaš Zagreb! - uzdahne najedamput gospođa.

- Vi ste bili u Zagrebu?

- Jesam, više puta. Vrlo lijep, vrlo lijep.

- Moderan grad - nasmiješi se Dikić - makar nema električnog tramwaya.

- Ah i taj tramway! Kolika nesreća, šta mislite!

I razgovor stade teći ovim pravcem. Tu je i gospođica Anita stala sudjelovati i rekla da bi ona najvoljela živjeti u Veneciji.

- Venecija, moj ideal!

- Gondola i mandolina - primetne Matija, makar nije vidio Veneciju, ko ni Afrodite Milске i Konga. - Zaludu! Crkva svetog Marka! Duždeva palača! Tu istom osjećate strahopočitanje prama prošlosti.

I sad su svi stali govoriti o gradovima, palačama, crkvama, kazalištima i galerijama. Bijaše neko isticanje - i više - bijaše prava strast u tom zatrkivanju u veliki svijet, gdje je svaki osjećao da je postao viši, vredniji i umniji, ako uzmože reći: bio sam tu i tu. Matija se i Dikić zatrčaše i do Pariza. I začas se svi izgubiše u tom isticanju, dok ne osjetiše odurnost ko čovjek, kad pije nasilu da se učini vrijednim svoga društva - onda se razbljuje i samo tupo pogledava u prljavu baru s komadima kobasica, kruha i sline.

Bijaše toplo poslijepodne, ali oni bijahu zažareni od taštine, laganja i zavisti. Gospođica je Anita mislila: Gle ga, jadnik, nema ni čestitih cipela i vidio Pariz, a onaj se ne zna ni čestito pokloniti i vidio Prag! Gospođa Glavan je mislila: Gle ga! Bogzna od kakve porodice, i vidio Beč! A Dikić: Gle ih! i vidješe Napulj! Matija je jedini lagao više da se pokaže vrijednim, no od zavisti. U taj razgovor upadahu često francuske fraze ili talijanski stihovi, ili »ono što Nijemac kaže«. Najposlije si postadoše nenasnosni: svaki je htio u isto vrijeme govoriti, dok ne zavlada gospođa Glavan kojoj nisu smjeli protusloviti - Anita kao kći, a oni kao kavaliri.

Slušateljima postajalo je nenasnosno. Dikić je pospano pratio njezino pripovijedanje, pa kad je ona počela na platnu tumačiti: ovo je crkva, ovo trg, ovo spomenik - on se je morao pridici da uzmogne pratiti njezine debele prste. Tu se približi Anitinoj glavi. Ona imađa-

še prekrasne kose, ne guste, ali zlatne; odostrag se skupljahu u dugu viseću pletenicu, a po čelu u razasute čuperke istanjenih vlasi. Cijela njezina pojava - sada sagnuta, s prozirno-bijelim laktima i isto tako dugim prstima, na kojima bijaše zlatni prsten, što izgledaše sasma blijed - i maleni, gotovo prekratki nosić - i svijetlo-crvene usne - bijaše mu u toj slučajnoj situaciji, gdje su nedopušteni pogledi, ugodna. Ona se nimalo ne uznemiri, samo kad ga je gurnula prebijelim onim laktom (njemu se je pričinilo hotimice), progovori vanredno tiho:

- Pardon!

Kad se rastadoše, zapita silno raspoloženi Matija:

- No, šta veliš?

- Ona je idiot - srdito odgovori Dikić.

- O kom ti govoriš?

- O staroj.

- Ali ona? Anita?

- Kći svoje majke, samo što je neprispodobivo ljepša!

I pođoše prema šumi. Dikiću bijaše sad neugodan onaj osjećaj prama Darinki. Rastavši se s gospođom Glavan i osjetivši momačko-obijesni nagon u slučajno-»hotimičnom« dodiru Anitinog lakta i zamisliv se u mogućnost jedne pustolovine - zagledao je sebe onakim, kakim ga je stvorio i uzgojio grad sa šetalištima, noćnim kavanama i sastancima po kućnim vratima - pa onda u pozi nekakog sentimentalnog ljubavnika od prošle noći: noć, luna i Darinka... A onda zamislio je opet cijeli prizor: prikriiveni nemoral, gospođica, što govori nekoliko jezika i slučajno-hotimični udar ženskog lakta u muško rebro...

- A čuješ, Matija, šta se to iz tebe stvara?

- Što to? Stvara? Šta se stvara?

- Ma reci mi, jesi li zaljubljen u tu plavu Tamaru?

- Jesam, ozbiljno. Bečarluk, rekoh ti, dosadi.

- Ne, ne dosadi! A ti luda misliš da bi ona naduvena, pištava gospođa dala tebi svoju kćer?

- Pusti to meni. Ja sam ti zaljubljen u ženidbu više no u nju. Umna ženska, pristojna ženska, s mirazom ženska - o tome se radi.

- Ona nije umna. A pristojna? Ba!

- Ostavi. Ti je ne poznaš.

Misao o ženidbi bila se je rodila u Matijinom mozgu ko što se rađa misao o studiranju jusa u glavi jednog abiturijenta. Svrši gimnaziju, ne zna kuda bi, a vidi da većina ide na jus, pa se i on odluči za pravo. I nesamo bivstvo predmeta - njega oduševljava ova zgodna odluka kojom se rješava neodlučnost i ugodno smiruje za četiri, pet, osam godina.

- Tvoje cipele, Matija, nisu baš umjesne za...

- Znam. - Matija je turobno pogledao u raspuklinu svojih cipela i makar je čarape mazao viksom, bjeline im nikada nije mogao sasma zabašuriti.

Dikić se još uvijek zabavljaše svojim mislima. Njega je zanimalo, što je uz Darinku zastao u isto vrijeme i na Aniti. Istina, ovaj potonji osjećaj ne bijaše ni izdaleka onako čist, ali ipak uz Anitu ne pomisli ni začas na Darinku.

- Matija! Da te ona odbije, šta bi ti?

- Poludio zacijelo ne bih.

- Onda to nije ljubav!

- Ma rekao sam ti!

Dikiću bijaše drago, što se je Matija zaljubio više u ženidbu, negoli u Anitu. Nije se zato osjećao nimalo obaveznim kojim neugodnim obzirom i pomišljaše lakše na budućnost. Ali tu ga zbuni Darinka. Sjetio se njezinog karamfila, što je naivno počivao na taci i na njezinu zbunjenost, kad ga je prinio nosu. »Ali gle, mišljaše on, ona je izbljedia uz Anitu. Đavo ga znao! Možda bih i ja pred njom izbljedio uz kojeg drugog ili trećeg«. I sad mu postane još ugodnije. »Luna, noć, Darinka i prva ljubav - Dan, sunce, Anita i lakat u rebro!«

- Matija - klikne - Matija! Mani gluposti. Da zapušimo.

Ali Matija je još uvijek gledao u cipele. U šumi zamniješe koraci i razgovor. Puteljkom se uspinjahu majka i kći, sasma blijede. S druge je strane trčao dječak vukući za sobom kolesa i velikim zanosom vičući: Mama! Dolje niže razgovarao je njezin učitelj s jednim gospodinom prosjeda brka i zvučna organa.

S polja trčahu dvije ženske u ogromnim šeširima, a za njima odmah jedna gospođa u crnini odmjerenim koracima. One su dvije ženske svaki čas zastajale i pogledavale unatraške mašući obim rukama.

- Šta hoće one dvije?

- Psst. Jedna je učiteljica iz mjesta, a druga iz grada.

- Kakve to šešire imaju! Upoznaj me. - Dikić je gledao u živahno uzmahivanje ruku. Ne mogaše ih razgledati.

- Dosadne su - odgovori Matija - a ja sam užasno gladan. Ajdmo.

Dikić se ne usprotivi. Prošav mimo njih, pogleda ih dosta izazovno.

Jedna se je nasmiješila, a druga je brže prošla mimo. A ona gospođa, što je išla za njima govoraše: - Mladost, mladost!

- Ovo je, vidiš, vrlo neugodna glupost - rekne Dikić nimalo se ne rasrdiv. - Ja ne znam, što znači u provincijalke smijeh za jednoga iz kapitale. Mi imamo uvijek dosta samosvijesti, pa si umišljamo da će se svaka što nam se podala javno time hvaliti. Pa onda, ovo su učiteljice... Što su sluškinjama vojnici, kuharicama kaplari, aristokraciji oficiri, to su, izgleda, licejkama juristi, a učiteljicama - novinari. Čudnovato! Tim prokletim ženama imponira položaj, ne čovjek.

- Ti si sretnik! Prama licejkama jurista, učiteljicama novinar, a sluškinjama jednogodišnji dobrovoljac.

- Ali čekaj! Ti si jurista, a Anita trgovačka kći. A ja sumnjam da će trgovac dati svoju kćer za ženu besplatnome vježbeniku s neumjesnim cipelama.

- Prepusti to meni. Ali gledaj tamo - Matija ga je okrenuo - ona gospođa tamo, što ti se čini?

- Vrlo je lijepa, priznajem. Crнке su za mene najljepše, kad im se nađe koja rijetka, sijeda vlas u kosi.

- Ono ti je žena jednoga suca. Rastavljeni su. Dakle, kako se kaže, udovica pokraj živoga muža.

Dikić se zamisli. Matija se je klanjao i mahao šeširom. Iz šume se je čuo smijeh i nekaki dobrodušni: »Ah! ah!« što se sluša samo iz umirovljenih organa.

- Onda - javi se najposlije Dikić - valja biti sentimentaln, ne, melanholičan. Eto, tako. Prođeš ispod prozora ko Hamlet, Otello nikada, spustiš glavu, uzdigneš oči, uzdahneš,

ako ti se svikne, a onda, prođeš i drugi i treći dan. Valja da si blijed; obično zamišljen ko onaj prije no je postao papa i stvar je gotova!

Matija je grohotao.

- Znaš šta. Tebi fali uniforma. Bogami! Uniforma, brate. Ali svejedno. Sada će možda uspjeti i ovako. Hurra!!

Mahao je rukom i poskakivao. Dikić je gledao tu bušmansku igru svoga prijatelja velikim zanimanjem. Matija je skakao vrlo visoko udarajući petama u kukove, dok se nije umorio i bacio poleđice na travu.

- Šta je ovo, reci ti meni? Osvajaš li ti tako Anitu ili preporučuješ meni da osvojim tako udovicu?

- Ne, brate! Ti si ženijalan! A tetka Glavanovih, gospođica Amelija, ona je u najljepšim godinama i s priličnim mirazom. Samo, samo voli uniformu. Ali ako upotrebiš svoju metodu, evo glave, da ćeš uspjeti.

- Bena, bena i opet bena! To nije jedina moja metoda, a tu ih ima u mjestu i suviše.

- Eto i nje za koji dan. A ti se varaš, ako misliš da nije lijepa. Možeš je prisposodobiti, tj. tu je teško prisposodobiti. Sjedni. - Matija izvuče komad papira i povuče: - Ovo su kose, ovo grudi, ovo pete, a ovo, razumjet ćeš i sâm. Šta veliš.

- Velim da si ti bena i da je tvoja glupost veća od njezinih peta i punija... razumjet ćeš i sâm.

Kad su došli kući, Matija je popio litru mlijeka i još se nije prestajao vrtjeti oko ognjišta. Darinka ga je tjerala:

- Ti si čudan. A večera? A kosci?

Dikić ga je gledao zamišljajući ga onako raspasanog i poskočnog u polju i pane mu na um uzmahivanje ruku i živahni smijeh. Činjaše mu se sada da je sve to dobro razumio. U njima bijaše zacijelo više života, no što trebahu za ovako jednolično živovanje. I Darinka je pretjerano otiskivala Matiju s ognjišta i suviše govorila. Bijaše znojna i od samog otiskivanja zažarena, te izgledaše ko razdražena. Najposlije je sjela podalje Dikića. Sise se dizahu i spuštahu i činjaše se da se je sva njezina dražest i strast skupila u one oble, izazovne i nestašne izbočine. Po koja se je nit kosa lijepila za vrat, a vrlo živa vatra probijaše ko u vrućici na jabučice. Njezine su oči bile mutne i nemirne: ni o što ih nije mogla sustaviti. I kad je Matija pošao u sobu, Dikić je primio njezinu ruku i opipao - bogzna zašto - bilo. On nije ni brojio kucanje; on je držao onu dragu, toplu i sametnu put i pogledavao u svinute prste i zaprljane jamice. I ne znajući sâm što čini, prinese je usnama. Njegove su usne sada gorjele, zato mu se i pričini njezina ruka hladnom.

- Oprostite!

Ona se je držala kao pred ispovjednikom ili liječnikom. Dikić se nehotice sustavi u igru očiju: svako je oko imalo drugi pravac. On bijaše opet onaj, što je gledao lunu, Darinku i noć, s više strasti, besvijesti i uzbuđenosti. U tren zagleda u isteklo poslijepodne i nešto bezvučna - kao šupo zvono - zazuja mu u ušima. Odurna, mučna praznoća kao u ogledanjelim crijevima bijaše u svim onim doskočicama, razgovorima i mislima. On bijaše onda onaj, što stoji postrance na šetalistu. Njegove primjedbe bijahu slične primjedbama starih djevojaka, majki unesrećenih djevojaka, kad s prozora promatraju ženski stas, nošnju i frizuru; ili onima đaka, kad slušaju odgovore svojih kolega pred ispitnim povjerenstvom; ili onima činovnika, kad čitaju ljestvicu promaknuća. On je živio ne videći praznu odurnost šupih moždana - ali sada, on je preletio preko toga i ne opažajući njezinog otimanja,

s nešto strasne srditosti i više besvijesne nekake strave, obujmi joj struk i onda tek osjeti ugodno, škakljivo i igličasto reskanje njenih kosa o napetu, nabreklu usnu.

- Oprostite!

A kad se okrenuo, na vratima je stajao Karlo sa Spasojem.

- Oprostite - javi se Karlo - ja sam vas htio samo zamoliti za onu vašu knjigu tamo na vašem stolu.

Dikić ih omjeri obojicu, Spasoja osobito. Izgledaše mu užasno turoban i potišten ko debitant, što je iznenada nasrnuo na pozornicu i dok se snašao gdje je, odmah i uvidio da iz nje izlaza nema.

- Izvolite samo, mlada gospodo.

Izašav s knjigom iz njegove sobe izgledaše ko onaj isti debitant, što je najposlije našao onaj jedini, sretni i spasonosni izlaz.

- Vi se ne srdite, Darinko - prošapta Dikić. - Vi me imate pravo zamrziti, ali nemate prava braniti da za vas osjećam to što osjećam.

Bijaše ganut. Gledajući je sada odostrag, s ponešto raspuštenom kosom i sagnutu, poboja se da je ona uvrijeđena, a on da je učinio nešto silovito i grubo. Ali onda - ona se je okrenula s velikim, začuđenim i sjajnim očima, što nađoše svoj jednaki, traženi pravac. I Dikić je poljubi mirno i čvrsto u lice.

II

U nedjelju ujutro ustadoše gotovo svi u selu s jednakim usklikom: Lijepa li vremena! I oni, što se digoše u četiri kao pijetlovi, i oni u sedam kao gospođa Glavan i oni u osam kao Anita i oni u devet kao Matija, samo ne ona dvojica, što su u četiri izišla iz vlaka i zagrabili cvokoćuci zubima šumom. Bijahu obojica još mladi; jedan krupniji, drugi umjereniji, ali obojica svračahu na sebe oči radi dugih kosa. U ono vrijeme ne bijaše u modi duga kosa. Literati je prezirahu, a slikari nerado življahu u zemlji debelih moralista i mršave umjetnosti. Literati bijahu po zanimanju napola literati: novinari i profesori po zvanju, pisari radi kruha i filistri radi žene. U sveopćoj demokratizaciji udemokratiše i svoje kose: skratili ih. Tek najmlađi shvatio da je prvi korak k trostrukoj umjetnosti duga kosa, naiđoše na priznanje svojom praksom više kod javnih žena negoli javnog mnijenja. Ali duga kosa dekadiraše i zagledavajući pjesnike sa dvije rime, romansijere od dva stupca i filozofe od čike gubljaše ona s pravom poštovanje.

- Poeto - javi se onaj umjereni - ja ne vidim sela.

- Nesnosna kritika!

- Ali ja vam odmah izjavljujem da tu ne ostadoh do mraka, ne nađem li svoju rođačku koloniju.

- Ja krećem odmah sutra. Gledajte! Ovo je tu prva stacija, do Rijeke ih ima još šest. Ja kod svake stacije zastajem jedan dan, a svakog dana zarađujem dvije krune.

Umjereni je s posmijehom pogledao na paket knjiga.

- Dobro jutro, krasno jutro i vama, čestiti kupci! Nije napokon loše. Tako su i apostoli širili svoju nauku i došli do Rima. Bogzna do kojeg ćete redarstva vi dospjeti.

Poet je brzo koračao sitnim koracima i fićukao. On je jednom rukom davao takt, a kako je umjereni nastavljao svoje »nesnosne kritičke opaske«, on je stao psikati spuštajući svoje bucmasto tijelo, pričem su se odostrag pomaljale crvene točkice ko na licu ospičavoga.

- Ali jedno vam velim da sam ja došao k svojim rođacima, a vas sam slučajno sreo u vagonu.

- Pst! Pst!

Poet nije znao da one točkice primaju sve veći obujam.

- Želim vam sreću! Ali moje je mnijenje da ćete i prije i bolje prodati škatulju, negoli knjige.

- Pssst!

Tu se je sasma spustio i reski, uhodrapateljni, redarstveni zvuk zarezao kroz ušesa. Poet je probljedio. Sad je istom shvatio na čemu je.

- Kolego! Vi vidite i sami da se ovako ne može dalje.

- Ja bih vam uzajmio svoj salonrok, ali pod pogodbom da što prije uredite odnošaje s hlačama.

- Obećajem. - Do sela ne progovoriše riječi. Poete se nemilo kosnula cijela neprilika i - malenkost. On je mnogo davao na odijelo, makar se ponašao prema nošnji nehajno. Njegova okrugla, velika glava s bujnom kosom izgledaše ko repa. A ona njegovog suputnika - dugoljasta, s tankim, dugim nitima - ko kuruzna klas. Ovoga jutra ne bijaše obične magle. Ko da je rastjerala ona zvonjava, što se je nosila od crkvenog zvonika i talasala po apatičnoj atmosferi. Nekako ostarjelo, grbavo i sijedo pseto lajaše na njih.

- Ko Pluto - mudro se javi poet.

- Pluto ne bijaše pseto. Htjeli ste reći Cerber.

- Dakako. Ali figura, moj gospodine! Ja vam to drukčije ne znam reći. Ako razumijete, dobro; ako ne, ja vam ne mogu pomoći.

Na jednome se prozoru pomoli mlado, žensko lice i odmah iznikne. Poet zastane. Okrenuvši se k prozoru uzdigne glavu, ispolji uzrujanje usne i progovori:

- Ko zora! Ko sunce! Ko dan! Nebo s planetima! Noć sa zvijezdama!

- Ne ludujte - hladno primijeti kritik - da vas ne tresne koji planet s prozora.

Poet ga nije čuo. Iz sobe se je čuo smijeh.

- Žednoga napoji, gladnoga nahrani i smrznutoga ogrij... Zato se i vino i vatra i...

- Pasulj - zlobno prekine kritik i pođe dalje.

Poet se ne makne. On je gledao u prozor i sve više pridizao glavu i sve više ispoljavao usne.

- Grčki nos i grudi Venere. Svila i mlijeko, krv, mahovina.

- Ajte - oglasi se iz daljega kritik. - Tu se slični izljevi honoriraju batinama.

Njega je hvatao sjetno-porugljiv osjećaj. Poznavaše od nekoliko mjeseci svojega suputnika lično, ali po glasu i prije. Općenito je bilo mnijenje da je veća luda u životu negoli u svojim pjesmama. Jedni se podrugivahu njegovim idejama, a drugi govorahu da je zgodan u naslovima, koliko nezgrapno u stihovima. Njegova djela »Piano«, »Forte« i »Fortissimo« prodoše mimo cijele kritike kao osuđenik kroz šibe. Ali uza sve to on je imao svoje obožavatelje među onima koje je i sâm obožavao: šveljama i mlađim licejkama. Možda se je našao gdjegdje i koji đaćić koji je nešto saslušao o »modernizmu«, »dekadenstvu« i »satanizmu«. Ali nešto uvažavanja podavaše mu maglovita prošlost, o kojoj pripovijeda-

še sasma nevjerojatne stvari. Ali istina bijaše da je radi političkih iskaza odsjeo kod redarstva živeći od prežgane čorbe, čika i svojih stihova.

Suputnik, umjereni, bijaše sasma drukčiji. Sâm je govorio da je po zanimanju zabadač (on se tu analfabetski izražavao), da živi od rente i da je duvan njegova prva i zadnja ljubav. On je prama duvanu i dijelio znanje na pušače i nepušače. A poštenje definovao ovako: Sasma je pošteno u susjeda uzeti cigaretu, kad nemaš duvana; nije ni sasma pošteno ni nepošteno kod pune doze reći: nemam; ali je sasma nepošteno kraj punog paketa zatražiti cigaretu. Bio je poznat kao šibico-kradica i zato po javnim lokalima sumnjiv drug. Bio je uvjeren da bez cigarete ne može ni misliti, ni čitati, ni šetati, ni probavljati ni - pušiti. Bio je neprijatelj one »l'art pour l'art« kao one slične »pušim da pušim«. Njegova je filozofija bila u ovome: živim da pušim, a pušim da mislim.

Ko je njega stvorio? Nerazmjerni roditelji; propalo bogatstvo i embrij kuburluka; zaduženi glasovir i neplaćena odijela; nekoliko gimnazija i nekoliko knjiga; politički iskazi i tuđe iskaznice; trotoari i koševi; prakticiranje i nepraktičnost; al nada sve filozofiranje, kritika, zanos i cinizam besposlice.

On je - zvali ga Žaneto - našao svoje rođake u Glavanima.

- Spremam se na R. - rekao je on - pa kako čuh usput da ste vi ovdje, držah da je moja dužnost navratiti se k vama.

Uime te dužnosti ispio je dvije šolje kave i upisao u Anitin album jedan Balzacov citat, jer je znao da njegovim rođacima više imponira citat s velikim, stranim imenom, negoli original njihovog bližnjeg. Opodne je došao stari Glavan s tetkom i jednim brancinom kojeg je - govoraše - baš jutros ulovio. Gospodin Glavan uživao glas strasna i nesretna ribara. Govorahu da obično kupuje na ribarnici lovinu. Zato je išao na ribarenje potpuno sâm, »da ne bude smetnje i da bez pogibli baci u barku hobotnice, škarpene i sličnu avet morskoga svijeta; a što se njega tiče - lako!« Bijaše ispaljen od sunca i tu desetke kilometara udaljen od mora izgledaše izbuljeno, pozorno i za sve ostalo nesabrano ko da peca ribu. Djecu je ljubio, ali i zahtijevao da ga djeca štuju. Zato su se morali smijati njegovim šalama i uvažavati njegovu - često bezvrijednu - lovinu.

O objedu je Žaneto rasprio umni razgovor s gospodinom Glavanom, a tetka se je otimala sa sestrom za riječ. Spasuje je slušao nezadovoljno Žaneta, a Amalija upadala na mahove u riječ.

- Mlada generacija - govoraše Žaneto u stričev nos, a tetka tapkaše po zraku rukom:

- Ja sam glasno i jasno rekla...

- Mlada generacija, ali tu odmah ističem da su to svi oni koji su istupili kriticizmom...

- Ja sam rekla: ja znam sama najbolje, šta mi je činiti, a...

Ali kako je tetka stala vikati, prekine se i Žaneto i svi stanu pratiti njezine geste, riječi i »pfuj«, što ih je umetala da bude pripovijedanje što vjernije i masnije. Žaneto se je tako zagledao u nju, te nije ni opazio, kako je ujni neugodno, što bezobzirce pije. I kad su se svi spremili na počinak, on je još ostao kod stola, ispraznio i zadnju čašu i rekao nekoliko nepristojnih laska Aniti. Onda je izašao i legao na travu ispuštajući posljednje dimove.

Ipak su ga rođaci tolerirali uza svu njegovu besvjesnu drzovitost.

Prvo: radi tragične očeve smrti; drugo, što nije poznavao majke; treće, što je u govoru znao umetati riječi kao kriticizam, individualizacija, revolucionisanje; četvrto, što se je znao podrugivati; peto, što se je spremao već od dvije godine na nauke u Ameriku; šesto, što je rođake pobijao sa »to veli Taine... Marks... Spencer... Schopenhauer«... tj. s takim imenima, njima skroz nepoznatim, ali koja su oni radi svog dostojanstva primali sa

skeptičnim: »hè!« Začudo! Bili su svi uvjereni da je Žaneto »veliki talenat« i »kakva inteligencija«, ali ga nijesu nimalo poštivali. Imao je još dva brata, ali već od tri godine ne znadijaše im obitavališta. Ali oko njega je lebdjela očeva sjena, što mu i danas provijavaše porugljivo-sumorne misli. Njegov otac bijaše pomorski kapetan. Čudnim slučajem udari jedne večeri baš na ulazu u luku u njegov maleni parobrod jedan ogromni, a on kao kapetan mnijaše da mu je potonuti sa njegovim parobrodom, i ispali tri hica u sebe.

Ova čudna, hladna i grozna snaga dužnosti proganjaše njegovog sina. I on postajaše sumnjičav, porugljiv, ne imajući i onako pravog osjećaja dužnosti i jasnog pogleda u moral. Svi govorahu da nije ocu nalik i da je sasma drukčiji od braće.

Majku je izgubio, kad ga još ne zahvati svijest. Znao je tek da je umrla od poroda. Zato je i vezao o njih čudnovate svoje konsekvence: »Eto, otac umire rad dužnosti, a imađaše pravo na život; a majka ubija sebe i daje život meni«. On se ne ogorčavaše; ali gledaše u tom ledenu ironiju društva ljudskoga i još ledeniji sarkazam prirode same. I kad izvukoše kapetana, on je zamišljao strogost na licu mrtvaca, a zagledao nabuhlu, iznakaženu, bezizražajnu glavu. I mladić od dvadeset godina piljeći u oca bijaše uzdahnuo: »Zašto si vršio svoju dužnost? Za ovo tu...«

Oko tri ga sata pozvaše na izlet. S Glavanovima bijahu i Matija i Dikić. Zapremiše troja kola. Žaneto se, Dikić i tetka nađoše u prvima; Matija, Anita i gospođa Glavan u drugima, a u trećima imađaše doći stari Glavan, Spasoje i učiteljica. Ali učiteljice ne bijaše i uzeše Darinku.

- Ajde! Ne benavi! - vikaše Glavan na Spasoja, što nije htio ući.

- Ne idem - odgovaraše neprilično Spasoje.

- A šta ne! - vikaše iz prvih kola Žaneto. - Kaki si ti gimnazijalac, što ostavljaš gospođicu samu s ocem.

- Ajte, mladi gospodine! - vikaše i Dikić ne skidajući očiju s njega.

- Tjeraj! - domisli se Glavan. - Kad neće, šta ću mu ja.

- Čudnovat dečko - zamišljeno progovori Dikić. - Je li on uvijek ovako nedruštven?

- Divljak - ispravi tetka.

- Stani! - krikne najedamput Žaneto. - Evo treći!

Poet se je duboko klanjao i spremiše ga u trećim.

- Ovo je pjesnik Matijević, zapravo Antun Antunović Antunov.

- Znam ga i po viđenju i pjesmama.

- Šta vam se čini?

- Da vam pravo kažem, više mi se sviđa njegova ličnost, negoli njegove pjesme. Udara u oči, a ne zaudara po filisteriji.

- A ipak, vašoj je književnoj rubrici samo na sprdnju.

- Ali molim vas! Pjesme! Odmah pomislite na nešto, što će vas opijati idejama, rimama i figurama, i naiđete na idiotizam zaluđenih platonika.

- On je uistinu zaluđen. Ali dopustite. Ako je sve ovo iskreno, ako je ovo rimovani život jednog luđaka?

- Ja mislim da razgovor ne zanima gospođicu...

U drugim je kolima Matija ispovijedao:

- Zaludu milostiva! Ona je žena iz gornjih krajeva, dražesna, ali prazna. A dražest dosadi. Dok tu vidim i dražest, pa kad ona dosadi ostaje osjećaj.

A u trećima je Antunović pisao po zraku i tumačio svoju pisariju:

- Ja samo ovako pa ovako, pa opet ovako i onda pogledam, a ono na papiru čitava pjesma.

Ni Glavan ni Darinka ne vidjevahu ništa. Ali u svim kolima mladost vođaše glavnu riječ: starci nijesu imali šta da kažu.

Dan je bio čist, sjajan i topao; bez jedne sarkastične bore; bez ijednog ironičnog ćuha. A tamo daleko kostrušila se šuma, garava, mirna i nijema. A još dalje planine ko savita pleća Herkulesa, što je ispružio kukove u lice nebesa. Dolje, uz put, šumljaše potočić, šepesajući uz zelene obale i jednolično ćeretajući. Bijaše bistar ko nepomućeno oko djetinje, što ne zna za svoj patnički, mutni izvor. I same kolibe, potleušice i kućice bijahu iste bistrine i nepomućenosti kao da nikad ne zadere kletva kroz klimave njihove zidine. Odavde, iz visine i daljine, sve izgledaše spokojno, ugodno i sretno - nalik na prirodu u slikama, seljaka u literaturi i narod u političkim govorima. Tek što se naizmjenice čulo kukurikanje pučkih tribuna ili policajski, rastjerivajući glas seoskih pasa. I kad zapojaše zvonovi, slušao si njihov zvuk, ali ne vidio plaćene ruke, što vuku konopac i tragikomične lubanje, što se na njihov poziv kupe. Samo zvonik s mrko-crvenim krovom ko dlake pasmine i ušiljenim vrškom ko u rogate marve stršio je izazovno i ponosno ko August svojom maskom pred nedjeljnom publikom.

Ali društvo se u kolima na to ne obaziraše. Došav do šume, zađoše i raspremiše košare s kruhom, slaninom, poslasticama i vinom. Dva puna sata ostadoše u šumi i s obzirom na nedjelju i »zabavu« sprovedoše ih s dosta malo dosade. Gospodin je Glavan ispričao vrlo živo, kako je brancina ulovio.

- Znao sam da je progutnuo udicu. Ali ja ne vuci, nego pusti mu je. A on van, na more, nosi... A onda ja najedamput - kvrc! šćap! i paf! brancin je bio na obali.

- Tako jedamput s hobotnicom... Sjedim na kamenu, a nemam povraza. Ja uzmem obrišač, pa s njim u more. Ona na nj, a ja škvrc! Istegnem na obalu i bam! udarim o kamen.

Uopće njegovo je pripovijedanje bilo puno ovakvih onomatopeja. On bijaše ostao sa Dikićem i Žanetom kod vina. Ispiše ga tri pune boce. Dikić je nazvao Glavana čovjekom stare generacije, dobrodušnosti, jednostavnosti i familijarnosti koja se danas, u navali ukočenosti, formalizma i fraziranja, teško osjeća, a Žaneto je rekao da je njegov (stričev) sport pecanje ribe, dok je sport ljudi njegovih godina kavana i politika.

- Evo, striče, ja govorim o tebi. Ti ćeš ostarjeti i nećeš ko tvoji kolege u godinama kandidirati za narodnog zastupnika. Tu umirovljeni, tamo namješteni. Ne, ti ćeš sjesti na onu našu lijepu pasaru pa pod onim našim toplim suncem na ono naše masno more. I kad će umrijeti svi oko tebe i za tebe, ti ćeš imati i život i druga i shvatanje na pučini ili hridini. Ti možeš reći ko junak bajronizma: ja sam ko mornar. Moja duša živi samo na pučini i umire na većem, dosadnom, ljudskom i zavidnom kopnu.

Glavan bijaše ganut. Sav mu je život preletio u mislima, kroz koji se oženio, stvorio i odgojio djecu, ušao u visoko društvo i uvijek ostao onaj zamusani i izbiti birikin, što je ostavljao i objede pa na ono more... Oduvijek je osjećao da živi dvojakim životom, ali da ima samo jednu dušu. I kako njegov život urediše ljudi na svoju, tako je njegova duša ostala ona ista poludivlja, birikinska i ribarska. I sad je pogledao ganutim, punim i zahvalnim pogledom obojicu i progovorio:

- U vaše zdravlje, gospodo! Meni je drago, što smo se sastali i žao, što ćemo se rastati. Živjeli!

I oni drugi si laskahu toga dana uzajamno. Svi su si govorili slatko, simpatično i uvjerljivo. Jedne je kretalo vino, gusto, crno i muževno, a druge ljubav, mladenačka, samoljubiva i poluljetna. Samo je tetka uzela sestru za ruku i rekla:

- To mi se ne sviđa.

Tetka Amalija bijaše u idealnoj slici baš onaka, kako je to nacrtao Matija na oličju svoje svjedodžbe siromaštva. Inače je ona bila kozičava, blijeda i još - napudrana. Njezina historija bijaše isto tako blijeda, s mnogo pudra i dosta moralne kozičavosti. Ostala je usidjelica i već se bijaše smirila i priučila nazivu gospođica, kad u posljednje vrijeme izbiše na javu nekake komično-tugaljive afere. Jedan joj obećao ženidbu, zaprosio i već je stvar bila gotova, kad je tek ona doznala da je zaručen s - drugom. Onda se splela s nekakim Španjolcem, kapetanom i Amerikancem, i od njega sačuvala tek nekoliko *español-marcha*, nečitljivih pisama i kanarinca. I kad je na sve to zaboravila i kad su već na to svi zaboravili, onda je ona izašla s gotovim zarukama s jednim udovcem koji imađase po nekoliko parova djece i za koga govorahu da je otpremio svoju ženu na drugi svijet dobro snabdjevenu batinama. Ona bijaše već u četrdesetpetoj godini i njezina braća izjaviše da na ženidbu ne pristaju, a ona neka radi, što ju volja.

Amalija je i bila odlučnija poći svojim putem. I u svojem hodu ne slušaše one glasine i ne osjećaše umora. Iz pisma, što ih je pisala svojoj sretnijoj sestri izbijaše volja, prijemor i snaga: Pokazat ću svima i mi ćemo se uzeti. A to je i danas bio tenor njezina pričanja.

*

Drugog se je jutro javio prvi Matija:

- Šta veliš?

- O kome?

- O njoj.

- Ja velim da je žena glupa i kao djevojka i kao usidjelica i kao majka. Kao djevojka se zaljubljuje u svakoga; kao usidjelica u utvare, a kao majka u svoju djecu. Sad zapamti: onaj je »svaki« pustolov, utvara nema, a djeca se zaljubljuju u svaku ženu, samo ne u svoju majku.

- Ti si danas zle volje.

- Svejedno. To stoji, a volja tu ne ulazi.

Nakon stanke javi se i opet prvi Matija:

- A Antunović?

- On je idiot, zato ga vole žene. - Htio je reći »tvoja sestra«.

- Žaneto?

- On je uman mladić, ali će propasti.

Na vratima je netko zakucao.

- Eto nas!

Kad se obukoše, Darinka je donijela kavu. I ona i Dikić pomnjivo nastojahu da se ne sretnu pogledima. Dikić ne osjećaše ništa ogorčena ili mračna. On je jučer dobro primijetio da je Darinku očarao poet i spočetka gledaše na to s gnjevom, ali onda on se stade porugljivo podsmijevati. On je za Darinku osjetio istinsku, čistu strast, poštivanje i ganuće. Ali ono ga jedno poslijepodne uvjerilo da je ona obična djevojka, bakfiš, potreban stihova, a nesposoban za jaku, stvarajuću ljubav. A poet mu se pričinio potpuno sposob-

nim da je očara, oduševi i ostavi bez težih posljedica. Dikiću bijaše jedno neugodno: bilo mu je da je ispovjedio svoje najsvetije tajne nevrijedniku koji će te tajne ovjesiti za veliko zvono više od gluposti, negoli zlobe. On se nije zavaravao: onaj osjećaj u subotu bijaše i svet i topao i uzvišen; ali Darinka ne bijaše za ovako šta sposobna. I Dikić je samo zijevnuo i odlučio ostati do druge nedjelje, razgledati okolicu i možda se našaliti s Anitom. On se je sâm začudio toj silnoj promjeni, za jedan jedini dan, jer je bio uvjeren da je ono bila prva ljubav, što nastaje najprije slučajnim susretom očiju, onda iza besvijesne ispovijedi i najposlije nakon neproračunanog »ti«; da je to ona ljubav, ispričovijedana u novelama kao raskoš, sreća, zanos, sve - pa kao nenadani prijelom i sjetno slatka tugaljiva oktobarska uspomena. Sad je gledao prijelom i uspomenu, što bijaše nalik na dosadni zijev kišovite nedjelje.

Uto je došla pošta: novine, jedna razglednica za Milku od zaručnika Vukelića i jedna za Darinku od Antuna Antunovića Antunova. Dikić je pročitao naglas njegova četiri stiha a onda pogledao u onu drugu.

- Vidiš, kako ovaj komi jednostavno piše: »Srdačan pozdrav, tvoj Joso Vukelić«. A ja se kladim da je to gospođici Milki milije od onih neskladnih (tobože slobodnih!) stihova, gdje Vila ulazi u prozirnoj haljini, a poet otkriva u njezinoj maglenoj pojavi gospođicu Darinku. - Dikić zijevne.

- A taj Vukelić, veliš, bio je i u Zagrebu nekoliko godina. Ne znam...

- Gospođice! - vikne zagledav Darinku u kuhinji - evo stihova i naoblake.

Vani se je oblačilo. Oblaci su jurili kao da im se žuri, udarajući se i gurajući kao kazališna publika, što ne može vjerovati da će dospjeti, ako ne primi nekoliko »prostaka« i ako ne zada bar tri udarca u nečije - bilo sad čije god - rebro.

Darinka je uzela vrlo nevješto razglednicu, pogledala i ostavila na stolu. Ona se je zaručmenila, pogledala nehotice Dikića i izašla.

Naskoro je došao i Žaneto, ponudio ih duvanom i onda tek nazvao »dobro jutro«!

- Poet se izgubio, ali je ostavio u vašemu mjestu tri egzemplara svojeg najnovijeg djela »*Fortissimo*«. Jedan je određen za gospođicu Darinku, i ja ga predajem vlasniku u ruke.

- Poklanja knjige - nakrivi se Dikić - literata poklanja knjige. Idealno, da ne rekнем glu-po.

- Ovo je interesantno, brate! - klikne Matija.

Darinka je uzela knjigu, silno se zažarila i od uzburanosti joj vrcnuše suze na oči. Zato je prinijela knjigu k očima i poslala u kuhinju. Nitko nije toga zapazio, pa je i Dikić bez zlobe rekao:

- I ne samo to. On troši na razglednice. Slušajte: »U praskozorje, u magli prozirnoj - sunčan se krade trak - ko pojezije vila, - što prozaični tjera mrak. - To ste Vi, Darinka, bila!!!«

- Lijepo - mahne glavom Žaneto - pa lijepo. Ali pušite, gospodo. A šta mislite, jedna čaša, jer tu se u selu da piti samo rakija.

- Karlo! - vikne Matija - donesi...

I mladi se ljudi skupiše oko stola.

- Pojezija i proza. Slušajte, gospodo. Mene je raspoložilo ponašanje našega pjesnika i druga čašica. Pojezija i proza, to nije fraza, nije.

Žaneto isprazni i treću: - Uzmite našega Antunova. Oprtio se ko magare knjigama i pošao od mjesta do mjesta. Izdao svojom nakladom pjesme, novci sad bili ma čiji, a on

poklanja jedan egzemplar. Recite glupo, recite interesantno, ali mi stojimo pred jednim faktom.

- Gdje je on sada? - zapita Dikić.

- U bližem jednom selu, kod znanca župnika. - Žaneto zafrče cigaretu. - Da vam pravo kažem - obrati se Dikiću - kad ste mi se predstavili kao novinar, nijesam dao puno na to. Bez zamjere. Poznate vi Bel-Amija?

- To je Maupassantov roman.

- Jest! Bel-Ami ima lijep brk, brk vlada ženama, žene salonima, saloni štamptom, štampa ministarstvima. Među nama. Bel-Ami je ignorantniji od svih nas. Bez zamjere. Ali otkako smo stupili u razgovor, kažem iskreno: imate duha. U vaše zdravlje!

- Duh se ne traži - odazove se prezirno Dikić - a Bel-Amija potpuno shvaćam, samo što u nas nema ni salona ni žena ni ministarstva.

- Ali ima patriotizma, preporuka i laskavog ponavljanja općenitih fraza, tako reći moda ideja, stila i nadimaka i kroz to se tura u feljtone, dopise, uvodne članke, pučke skupštine i sabor.

- Interesantno! - Matija je počeo grohotati kao ono poslijepodne. On je morao da skače, da viče, da grohoće, da ljubi i da jede. Zato je odmah dodao:

- Karlo! Hola! - i odmah nastavio prama Žanetu: - A Antunović? Pričajte o njemu.

- Antunović? - zapita Žaneto. - Antunović je vječni mladić i on se boji više starosti, no smrti. A što je mladost? Prvo je njezino klijanje jogunasto ko probijanje brčića, ko duge hlače i prva cigareta. Šetalište - i pogledi. Ona je sva u pogledu - za pogled. Pogled od vatre, stida, zanosa i izazova: Šetalište, crkva i kazalište. To je sastanak dvaju spolova, izobijestena ljepota i cjelovi s polucijom. Ako ima baršuna osjećaja, onda je taki baršun mladost. Mladost je zaljublivanje: sva joj je snaga, čar i umnost u pogledu, zato nema ideje. Pogled joj je u ušima, u nosu, u srcu, u mozgu, zato je sabrana u kazalištu kao na misama, društvu i nauci. Ona ne vidi ništa - ona ima samo pogled za pogled, zato ona i voli šetalište, ulice i crkve. Veliki je svetak njezin najljepši dan, a procesija najljepši dio dana. Ali badava! Ona je slatka! Slatka, što ima samo cjelov. Ali ona je i svrbljiva! Svrbljiva, što nema koitusa. Zato je idealna: vjeruje u slačinu, ljepotu i život. Ona je naivna, jer ne zna, u što vjeruje: prvi koitus pogazi sve. Ona piše stihove i rimuje poglede. Može se uopće prisposobiti s bombonima: lijepi u očima i slatki na jeziku, ali suvišni za mozak i štetni za želudac. A Antunović? - zapita po drugi put. - Slušajte njegov osjećaj izražen u njegovoj formuli, što samo potvrđuje moje navode. Jedamput bijasmo zajedno na šetalištu. Puno svijeta. A njemu oči daleko od jezika. Vi niste nikada njega vidjeli u pravom izrazu: nazvaste ga ludom. A kad sam se ja mako u kraj, taj me je naivni poet zaklinjao da pođemo u svijet: on je htio da se vide njegove geste i razgovor!

- Rekli ste nešto o formuli - upozori Dikić.

- Jest, eto me. Toga mi je dana rekao: »Volute li vi kod žene masu ili ideju«. Kako to mislite? zapitam ja. »Je li se kad god vama dogodilo da ste se zaljubili u žensku, čeznuli za njom, mahnitali, a kad ste došli pred onim, znate, žena vam se odurila? Razumijete?« A ja sam razumio bolje od njega.

- Bolje? - javi se tiho Matija.

- Jest! Nikako preko pogleda, gdje prestaje mladost. Njegova ljubav gleda i kuša, ali ne jede, gospodo, ne jede. A dražiti tek, a ne dobiti jesti, može biti pogibeljno. Antunović je drukčiji. Ali o njemu dosta. Koga zasite bomboni, neka mu.

Žaneto tu natoči čašice, a Dikić ustane i reče:

- Ostavimo bombone, što nam pokvariše želudac i recimo: bomboni su za djecu. Ja pijem u zdravlje onih, što jedu jaku hranu i gospodo, dopustit ćete...

Ali se samo zanjiše i nastavi:

- Jest, u zdravlje ljudi što oplođuju ovu iscrpljenu, isisanu, izrabljenu i prostituisanu zemlju.

I opet se zanjiše i završi:

- A onda u vaše zdravlje, Žaneto, u vaše!

Kucnuše se. Žaneto je samo zaokružio svojim dubokim očima uokolo i zagledavši kroz dim pleća Darinkina i Dikićevo rastreseno lice i ono Matijino s vlažnim usnama i otprtim vjeđama reče:

- Vrijeme je da prekinemo. Dođite k nama. Ja odlazim.

III

Kad je Žaneto otišao, Dikić je osjetio da je izgubio čovjeka s kojim se dade razgovarati. Opazio je da je Žaneto čovjek u koga su opažanja točna, kad se ne podruguje. A kad se je podrugivao bijaše i u pretjeranosti umjestan. Nekoliko razgovora s njim i Dikić je osjetio da je u nečemu slabiji i u nečemu jači. U laskama i ženskom društvu bijaše pao, ali u svojim se mislima dizaše u snazi. On je bio uvjeren da bi se sada vrlo teško zaljubio i sama ga Darinka ostavljala hladna, kao kupljena žena iza akta. A od one pustolovine, što je bijaše zamislio s Anitom, ostade tek nekaki mlaki i blijedi zijev kao kad čovjek ne zna, čega da se primi. Zato je stao zapažati bolje svoju okolinu.

Stari je Tomac bio čovjek poslovan, pa je na svoga sina gledao kao na besposlicu koji će ipak jedamput služiti novac. Matija se je branio od te objede da besposličići, a starac ga slušao i uvijek svršavao zasukavši plavi brk: »Pa - no, ajde. A kad ćeš ti to meni vratiti?« On je bio uvjeren da je grad i gospodstvo ljenčarenje koje nosi novac i zato je te ljude držao umnima i rado slušao njihova razlaganja.

On je gledao na sina kao na uloženi novac, što leži i daje kamate. I on bi bio prekinuo sa školovanjem mlađe djece da nije podupirao njegov brat svoje rođake. On se bio vratio iz Amerike ko neženja i ostao neženja. Stari Tomac bijaše uvijek umjereno razgovorljiv ko oni mutni dimovi, što ih odbijaše sasma polagano i trijezno kao da im razumije svrhu i cilj i zna vrlo dobro, kolikom ih snagom treba ispustiti da do tog cilja dođu. Od djece je najviše volio najstariju kćerku Milku, jer će ona - govoraše - znati prirediti mužu i objed i uvijek dospjeti drugom rukom zgrabiti u polje.

A ova, mislio je Darinku, kad se uda, bit će lakše meni, a teže onome bedaku koji će je uzeti. Karla je često tjerao na posao i govorio da je dosta proljenčario za ovih deset školskih mjeseci i da je vrijeme da u ova dva mjeseca zasluži bar glavicu luka i komad kruha.

Stara Tomčeva bijaše radljiva, a poslove prepuštaše svome mužu.

Radila je više rad samoga rada ko da je to zahtijevalo njezino još uvijek krepko, rumeno i snažno tijelo, zanemareno od bračnoga druga. Možda je potrebovala cjelova i muškaračke ljubavi, ali ona je imala kuću, polje i djecu i vidjela da se tek na to dospijeva, pa postala upokojena i smirena zahvalivši bogu da je i tako. Kad bi njih dvoje stali jedno uz drugo, opazio se na oboma smijeh, u njega ozbiljan, u nje zadovoljan; stari je izgledao kao

da je za teško zarađeni novac kupio junicu koja uostalom vrijedi i više od onoga, što je on za nju dao; a ona kao junica, ugojena i ponosna, što se je tako ozbiljnome gazdi svikla.

On se je opijao samo nedjeljom i to uvijek onako ozbiljno ko da pri tome vrši kakav važan posao; a ona je to dopuštala kao nešto nužno, neizbježno i vratolomno, što polazi sretno za rukom.

On nije davao mnogo na popove, ali ih je cijenio kao i sina: »On je izučio pravo i ja ću njega u tim pitanjima poslušati; a oni su izučili vjeru, pa ću opet njih u tim pitanjima poslušati. Meni polje, Matiji fiškalija, a njima vjera. Svakome svoje«. A ona je gledala na njih kao djevojka na prvu svoju ljubav pod stare turobne dane uz drugoga muža: s mnogo sjete, sanjarenja i čeznuća. Ne bijahu bigote. Ali kao što se ne da zamisliti svadba bez melšpajsa, uskrs bez pečenke, razgovor bez rakije i fašnik bez tanca, tako se ne da zamisliti nedjelja bez mise, čovjek bez krsta i bog bez popa. I onda se uobičaji, pa se zamijeni svadba sa slatkišima, pečenka s uskrsom, razgovor s rakijom, fašnik s plesom, nedjelja s misom, čovjek s krstom i bog s popom. Uostalom dirati u boga, misu i krst proizvađaše onako neugodno i tjeskobno raspoloženje kao kad u fašniku ne smiješ radi crnine na ples ili nedjeljom radi društva na kuglanu.

I onda su mudraci mudrovali: neka rasuđuju ljudi u sebi, čini li uskrs pečenku ili pečenka uskrs, ali zašto smetati nekome da se u nedjelju pokugla ili napije?... S Milkom je rijetko općio, jer je ona bila uvijek uposlena u polju. A Darinka se od onoga jutra ponašala sve nespretnije, te nije najposlije znala, kako bi ga pozvala na objed ili pozdravila. Njezina smetnja postaješe sve veća, ali Dikić je znao da nije on jedini razlog. Antunović se više nije bio javio i nitko nije znao da kaže ma šta o njemu, a ona je zacijelo bila željna riječi, riječi i opet riječi. Dikić je prolazio uz nju sasma jednostavno, govorio samo općenite stvari i djevojka se najedamput našla bez laske i pogleda, gdje jedan mladić govori s njom istim tonom kao s njezinom majkom i gleda u nju kao u babu Maru iz trećega sela. Prvi cjelov i prvi stih istrgoše je iz njezinog pokoja i svezaše njezine misli i osjećaje o dva mlada, strana čovjeka. Ona je mnogo mislila o njima, o sebi i o svemu ovome, što se je u nekoliko dana dogodilo i preobrazilo njezine mirne osjećaje u nemirne. Katkad bi joj zarezale uši one jetke, njoj neshvatljive, primjedbe Dikićeve i voljela bi tad najradije zaplakati u nekakoj crnoj, osamljenoj i gluhoj sobici, dok ju ne bi umor stisnuo i zgrčio. Dikić je prelazio preko nje vidjevši da joj je potrebit mladić od šesnaest godina, ali se bojaše govoriti o tom. A Matija je često bio u Glavanovih i rijetko razgovaraše s Dikićem. Dikić zamjeraše njegovom ponašanju, što ga zanemaruje i mimoilazi i postajaše mu dosadno. Uto jednog poslijepodneva, treći dan po Žanetinu odlasku, nađe u šumi Spasoja. Dječak je čitao one *Uspomene iz uze* i pričinio se da ne vidi ili zbilja nije vidio Dikića.

- Dobar dan, mladi gospodine! A, vi čitate. Lijepo, lijepo...

- Da - zbuni se Spasoje.

- A šta to?... A! Pa čitajte samo. Ni najmanje, ni najmanje - brzo govoraše Dikić, kad se je dječak stao izvinjavati, što je bez njegova znanja uzeo od Karla knjigu. - Meni je dapače milo.

Spasoje izgledaše nešto izglađenije fiziognomije i Dikiću se pričinio da se dobro primjećuje sličnost s Anitom, samo što je ta sličnost bila nečim kao zablacena i crte se morahu spajati na mjestima, gdje bijahu skrenule ili nenadano prekinule.

- Čitate li vi mnogo?

- Čitam.

- Šta čitate najradije?

- Povijesna djela o hrvatskoj prošlosti, pa pripovijesti historične.

- A pjesme?

- Jest, i pjesme. Šenoa - brzo proslijedi dječak - one njegove povjestice kao *Smrt Petra Svačića*. Ja to znam napamet, gotovo sve znam napamet - doda, pa se i opet zbuni.

Dikić je došao u najnesnosniji razgovor, što ga je mogao odabrati, ali ga i nehotice nastavi.

- Sa Šenoom svi počinju; i ja sam s njim počeo, ali ima i drugih lijepih knjiga. I vi ste cijeloga pročitali?

- Jest, nekoje pripovijesti po pet, šest puta... Ah, naš je narod uvijek stradao, uvijek je bio najnesretniji i najpošteniji. Spasio svijet dva puta, kod provale Mongola i Turaka i nesa-
mo svijet - i kralja je spasio pod slavnim našim Jelačićem, pa kako mu se to danas plaća...

Dikiću su nejasno zabrodili pred očima davno prošli dani, kad je i on tako mislio, stilizirao i argumentirao.

- A naši Zrinski - govoraše dalje Spasoje - što su iz njih učinili! Ubili ih i pokrali. I sve, baš sve! O da su oni ostali u životu, nikada ne bi bili dopustili da njihov narod toliko pretrpi! O ovaj Matanić - zanosno nastavi Spasoje - i on je trpio i stradao, i on se žrtvovao, a ko njega pozna? A kolike je on krasne knjige napisao! I samo za to, što je ljubio svoj narod, mučili ga po tamnicama.

- Sviđa vam se? - zapita Dikić ni ne pomislivši da se nasmiješi.

- O da! Sve to on opisuje i kako su ga žandarima pratili na kolodvor, kako je gladovao, ali uza sve to uvijek imao na umu da trpi za svoj narod i zato je sve podnašao strpljivo. Slušajte! »Na tom svijetu bolje prođe - Ko se bolje propazari. - A što nama, brate, može - Zar tamnica, zar žandari. - Ne bojmo se, ne dajmo se - Naša srca su oltari - Tuj palimo Bogu žrtve, za Hrvate žive, mrtve«. Sve za onu: *dulce et decorum est pro patria mori*.

Bijaše to uistinu iskreni zanos, ali Dikić ga nije znao ni protumačiti ni definovati, makar ga je nekada sâm osjećao. I možda bi se bio u to zamislio da ga Spasoje nije zapitao:

- A i vi ste već to čitali?

- Kad je vi pročitate, onda ću ja.

- Niste vi još čitali?! - zabrinuto - razočarano zapita Spasoje.

- Ove ne, ali one druge jesam - odgovori Dikić samo da ga umiri. - A sad ajdmo, sunce je već zapalo.

Ali na klupi, više njih, zagledaše Darinku s učiteljicom.

- Ajdmo k njima - slučajno rekne Dikić, ali se Spasoje zbuni i okrene. Dikić mu je pregledao lice i što se je više mučio da ga uhvati, ono mu se je ukazivalo kao kod prvoga susreta i onda u kuhinjskim vratima, kad ga zaprosiše knjigu. Postarjelo, zbunjeno, bez pravca u pogledu i užasno ogladnjelo, te je nos izgledao nakriv, koščat i proziran.

- Vi ne volite društva, ženskog društva - zapita Dikić - a zašto to?

Pričini mu se zguren, a po strani lica nicaše nekaki bezbojni plamen, što mu je znojio čelo i nabirao oko usana razbacane, neizgladene bore, što još ne bijahu našle svoje pravo mjesto.

- Vi ste još mladić - turobno progovori Dikić kao da sluša one stihove svoje suputnice. - Zaljubljujte se, mladiću, i slušajte svoga pravoga učitelja Turgenjeva. Turgenjeva!

Ali ga svejedno pusti otići. Užasno tmurno i naoblačeno čuvstvo zahvati Dikića i on se okrene i pođe k ženama.

I Darinka, s biserastim zubima i lakim trzajem naježurenih ramena, bijaše turobna; ali njezina turobnost bijaše izazovna i pikantna. I Dikić se izdaleka pokloni pa stane pred njima. I učiteljica se odmah javi:

- Mi smo prisluškivale, i vi ste se kao novinar dali preteći od jednog gimnazijalčića.

- Kako to mislite?

- On je prije od vas pročitao.

- Ah! - huknu Dikić. - I vi ste valjda već pročitali, dolazim sada ja na red. Šta ćete, ne može se uvijek dospjeti. Ali ostavimo to, ostavimo to! - Dikić mahnu rukom. - Pustimo to, velim vam. Zar vi ne vidite zapada?! - I bez misli primi Darinku za ruku pa je skrene na drugu stranu.

- Gledajte zapad!

Bila je tamo strast, požuda i zanos, ko da milijun mladih ljudi izdiše svoju uzrujanu, poletnu sapu. Ona je sukljala ko stihovi Judejskog pjesnika, ko rime talijanskih soneta, ko misao jednog ogorčenog intelekta. Bila je to misao revolucije i samilost ruskih realista i ljubav turgenjevskih novela. Bijaše to val, kaki se gleda na senjskoj buri, kad se vjenča more s oblacima, pjenom, bludom i rodoskvrnom. I sad se činjaše da je pjenu šiknula krv - pohote, bestidnosti i prokletstva.

- Gledajte ga! - šaptom progovori Dikić - a sada prijedimo na stvar. Vi dakle znate Matanića po djelima? - zapita odmah i nešto ko zemlja napuni mu usta.

- O, jest! Mi ga znamo! O, ko njega još ne zna?

- I vi ga znate, gospođice Darinko?

- I ja.

Jest, to bijaše njihovo štivo. Matanić se je nosio kroz hiljade i hiljade. Što dakle bijaše u tome čovjeku i što u njegovim djelima? I sad najedamput - njemu se pričini da u njegovoj blizini postoji svijet kojega nije zapazio unatoč njegove raširenosti i intenzivnosti. I kaki svijet! Gle, tu se čita Matanić i sa zanosom spominje njegovo ime, kod Darinke, što je primila njegov cjelov, pa se zaljubila u nepoznata pjesnika i sva bijaše u toj ljubavi - pa kod ove učiteljice, što se bila razmahala rukama i jednakom punoćom Matijine bušmanske igre iskazivala suvišak snage i života - i kod Spasoja, toli isisanog i postaralog, što se je zbunio, kad ga se pozvalo na izlet, u društvo žena. I onda na osami našao tog istog Spasoja s knjigom u ruci i poslovicom koja pristaje samo na nevina usta, *dulce et decorum est pro patria mori*. Čudnovato - glupo...! I makar je Dikić govorio i odgovarao, on nije samo znao, kakve bijahu njegove riječi. Tek kad su došli u selo, on je ponovio one iste riječi:

- Gledajte zapad!

Ružičan se izvijaše ko poljubljena ručica djevojke ili голуšavo curče valovima prevarenog mora. A ružičnost se ne pomicaše ko oličena, pribita i slijepljena ploha nad modrim, jasnim i nabojadisanim planinama.

- Eno ga! Došao je Joso, gospodin Joso! - klikne Darinka. - Gledajte! Onaj tamo, kod lipe, ono je on.

Bio je to uistinu zaručnik Milkin i Dikić pruži učiteljici ruku pokloniv se ko baba pred propelom.

Zagledav pomnije Josu Vukelića sjeti se najedamput Dikić da je toga čovjeka negdje već vidio. Ali se ne domišljaše gdje.

- Odakle se mi znamo po viđenju, gospodine Vukeliću?

Ali Vukelić nije znao da odgovori, nego je samo promatrao svojega najnovijeg znanca očito s namjerom da se sjeti.

- Čekajte. Jeste li vi uopće bili u Zagrebu?

- Jesam pred dvije godine.

- Pred dvije godine. A kako dugo?

- Više godina.

- Čekajte. Vi ste stanovali u U... ulici

- Jesam, u posljednje vrijeme - odgovori u neprilici Vukelić i priskoči u kuhinju da raspreni darove.

»Jest, to je onaj, baš onaj, mislio je Dikić. Poznam ga po svemu ukratko. I nos je u formi ženske cipele, jest, to je onaj, baš onaj«.

Zašto je Dikić tako točno zapamtio fiziognomiju čovjeka kojega je vidjevao jedamput na mjesec i koji je bio jednostavni komij - sjetio se tek sada. On se je šetao glavnom ulicom s jednim trotoarskim znancom mlateći po najmilijoj temi: spolnom pitanju, jer oni su - Dikić i znanac - započeli svoju momačku karijeru izričito i izravno s javnom kućom, jer se je obojici činilo »prebedasto« šetati ispod prozora, a prepogibeljno splitati se s »nejav-nima«. U njima se je bio porodilo praktički nazor na ljubav pod dojmom materijalističke lektire i obojica bijahu jednostavnoga mnijenja da ljubav materijalna ima zadnju instanciju žensko tijelo, a ljubav idealna - gaće.

U ono naime doba bijaše nedostojno mlada čovjeka sačuvati se nevin do ženidbe. U mladenačkim se razgovorima prosuđivaše svaka ženska po tome da li je zgodna i bi li se podala. I ako je ko i pribijao oči u djevojku, razumijevalo se samo po sebi da ne misli pribiti samo oči; a ako je on i mislio ostati samo kod očiju, to nije smio misliti naglas da se ne prikaže glupim i naivnim u očima javnoga mnijenja. Zato se kod mladića stvaralaše također nekaki posebni odijeljeni i prikriveni svijet, o kojemu je svaki mislio u sebi. I najedamput svaki je stao držati svoje drugove velikim pustolovima, magarcima i fakini-ma, a svaku djevojku koju bi koji od njih samo pozdravio, sumnjivom, ako i ne gotovom bludnicom. A ako se je tko na osam samo prošetao s djevojkom, on je i time obavješćivao kao o gotovom djelu i slušatelji su primali izvještaj kao jasni i nedvoumni fakt.

Istina, većina ne bijaše samo razmetljiva na jeziku, ali uvijek više nego u praksi. Oni su priličili sajmišnim vikačima, što govore više negoli je za zastorom, samo zato, jer moraju da govore, kako to hoće gospodar, a njihov je gospodar bio jaka, nemila, mušičava neman: javno mnijenje. Polazna je točka ove karijere bila javna kuća: neke vrsti obligatne, opće, pučke škole; sluškinje bijahu viši stepen: srednja učilišta, a kelnerice univerza. Kroz te se dakako miješahu razne strukovne škole kao udovice, gazdarice itd. I prošav kroz to bijahu zreli, s maturom i doktoratom - za ženidbu.

Ovako jedamput govoreći bili su došli na jednu nepriliku: zarazu. To je bilo općenito smatrano vragom kao pokudno u svjedodžbama. Ali i u tom prevladavaše mnijenje: koliko i jest neugodno, pravi đaćki talenat ne može bez toga proći. A znanac je to bio nazvao vragom, pa zagledav ondašnjeg Josu Vukelića, upozori Dikića:

- Gledaj! I ovo ti je taki nesretnik. Već ga ima, što ja znam, kako dugo i ne može da ga izliječi.

A Dikić je pogledao nesretnoga heroja sa strahopočitanjem, kako se dočekuju ranjeni generali i isti vojnici, s ordenom ili krstom za zasluge.

Sad se je Dikić sjetio te zgrade i lako nasmiješio. U kuhinji je Vukelić pokazivao rupce, pregače i šalove sred udivljenih usklika i zanesenog pogleda mlade zaručnice. Dikić ju je

dosada mimoilazio i tek sada pogledao čvrsto u nju. Njezini skladni obrazi, pravilni i potpuno jednaki u formi, boji i veličini plamtijahu umjerenom, umirnom vatrom. I usne bijahu iste pravilnosti i jednakosti. Samo jedan okrajak rastezaše zadovoljni posmijeh, a oči gledahu onim pogledom, što može biti radostan sred najvećih bijednika i nikoga ne će uvrijediti. Milka nije s uzbuđenošću gledala na skori bračni krevet. Ona je na sve to gledala kao na ugodan posao koji će se uza svu ogromnost u redu obaviti. Činilo se da ona zna, što je tamo i da će sve biti baš onako, kako je to ona zamislila. Jer ona se bila odnijhala u radu i nije znala ni zamisliti budućnost bez toga rada. Samo što je taj rad bio ugodan kao glumcu koji igra sve role i najposlije dobije onu pravu, jedinu i njegovu, u kojoj je on sav s maskom, gestama i razumijevanjem.

Uto spremiše večeru. Svi bijahu kod stola osim jedinoga Matije. A stari Tomac natoči svima čaše i nasmijav se svojim običnim smijehom rekne:

- Matija nije glup, ne bojte se vi za Matiju!

Ali je Matija baš u tome momentu izgledao do dosade glup. Vrludao je u polju i sve nešto mumljao ispred sebe izbacujući svake minute »pfi«! Kadgod bi stao, slegnuo ramenima, nasmijao se, pa opet opsovao naglas jednog nepopularnog sveca. A kad bi odulje zastao zamišljeno, onda bi najedamput stao sipati silesiju prostota. Ovo je trajalo jedan debeli sat, a onda se stao smirivati i umoran skrene kući osjećajući iskidanu suhar u mozgu. Došav kući ne rekne nikome ni riječi, a drugo jutro dobije vizitkartu: »Marija Glavan. rođ. Djačić - Najljepše Vas molim da se ne uvrijedite, već da prepustite sve meni. Dođite za dva dana.« A Matija probljedi i porumeni najedanput zamahne kočijaški rukom i gromko zavikne:

- Ja sam to i predviđao! Hurra!

On se je stao vrtjeti udarajući vizitkartom o dlan i najposlije obuhvatio začuđenog Dikića, prodrmao ga i sjeo na stolac.

- A sada slušaj!

I Dikić je najposlije doznao. Matija se je naime u ovo dva dana bio približio za nekoliko koraka mogućnosti ženidbe s Anitom. On se, istina, nije približio samoj Aniti bogzna koliko, ali se je zato njezinoj majci. Ona se je pokazala spremnom. Sâm Matija ne bijaše po njezinome ukusu, ali zastrašna pisma njezine sestre (udovac je nije htio bez privole njezine braće i ona je sada psovala svijet, mrtve roditelje i žive rođake, nevidljivoga boga i vidljivi moral...), i ne baš osobiti miraz njezine kćeri, a pogotovo pravnička karijera Matije Tomca - sve je to na nju djelovalo više negoli seljačke tradicije budućega zeta. U ono vrijeme, gdje domaći trgovci uzmicahu pred tuđincima, u vrijeme najezde poduzetnih došljaka i faliranja urođenika - bijaše cijenjena penzija i obezbijeđeno živovanje. Za oznaku cijele ondašnje generacije valjalo je upotrebiti jednu aristokratsku i idealnu riječ: komotnost. Komotnost u svemu! Sve je voljelo koračati utrim putem koji nefaljeno vodi određenome i stalnome cilju. I tim su putem svi išli. Stramputicom nizašto! Narod vanrednih pijanica pokazivaše gotovo odurnu solidnost. I makar se je u kojoj zaturenoj kartašnici slušao glas: »Sve ću zakartati«, to je općenito vladala neka bojažljivost igranja na kocku. Nitko nije riskirao, nitko poduzimao, nitko nije išao novim putem i zato nije nitko dolazio do - Amerike. Usmrđeni konzervativizam primao je novotarije, kad već ne bijahu - nove. Tramvaj na konje bijaše još uvijek sigurniji od električnog i kočija od automobila.

Kad je dakle Matija vidio da su njegove namjere u volji gospođe Glavan, odlučio je odmah poći za korak bliže njezinoj kćeri. Po njezinome držanju mišljaše da je njezina mirnoća, gotovo hladnoća, njoj u naravi i da je to znak treznoće. A sjetio se Bel-Amija, brko-

va i salona, on se je ugodno iznenadio, kad se je pogledao, sebe, svoje sigurno mjesto i visoka poznanstva njegove buduće žene. Stupao je dakle u onaj visoki svijet, što nikada ne prospava objed, što sjedi i svejedno stupa sve bliže onome jasnome, određenome cilju. I jučer uveče on se očitovao. Ali najedamput, nenadano i prebrzo, nekaki zgroženi, oduravajući i prezirni izraz zaskočio je donji dio njezinog lica kao da je u ustima osjetila čuperak vlasi. Matija se tome nije nadao. Matija se počeo objašnjavati, kad je ona ista mirna žena stala drhtati po cijelome tijelu i kao od srdžbe stala ispuštati iz očiju teške, mučne i srdite suze. Ona im se je htjela oteti, ali one su kapale rijetke, odmjerene i suhe. Zašto je otišla.

Matija to nije znao protumačiti i sve mu je počelo postajati glupo, smiješno i odvratno. Od onoga momenta pa do danas ujutro on osjećaše dosadnu, iskidanu i tešku pustoš u glavi i sve mu bijaše - svejedno. Kad se je probudio, zijevnuo je isto onako dosadno kao i Dikić nazad nekoliko dana. Ali primivši pismo gospođe Glavan, on je uvidio da je sva ona pustoš bila nastala s izgubljenosti jedne žene, života i budućnosti, s prevarenosti osnova i momačkog ponosa i da je ova vizitkarta sve izgubljeno našla i sve prevareno obistinila.

- Vidiš, brate, to ti je baš interesantno! Razumi ti sad ovu ženu, ako možeš.

A Dikić bez radosti i bez turobnosti nagne se na prozor. Pred kućom sjedahu Vukelić, Karlo i Spasoje. Dikić dozna odmah da je razgovor o onoj istoj knjizi i da se Vukelićeve oči spajaju s pogledima onih trinaestljetnih dječaraca sasma skladno, s nešto samo kao stidljive neprilike.

- Tvoj je otac bio sinoć silno raspoložen - opazi Dikić.

- Zbilja? - zapita Matija, ali se nimalo ne začudi.

IV

Od svijetu utisaka, što ih je u posljednje vrijeme primio Dikić, u njega se je najjače utisnuo onaj s uspomena Matanićevih. Već ovo, što je otkrio jedan novi, prikriveni svijet u svojoj blizini u tolikoj snazi bijaše dovoljno da ga učini pozornim. I učiteljica Darinka i Spasoje i Vukelić primiše drugo, tj. još jedno obličje. Matanić bijaše u njih svijetu nešto čudesno i sveto; svećenik, patnik, rodoljub i pisac. Oni ga lično ne poznavahu; ali kako je Dikić prolistao knjigu i prešao preko svih fotografija, za koje je on (pisac) jamčio da su vjerne (!), mogao je odmah razabrati da su same slike (sve gotovo prikazivahu »Njega«) morale proizvesti na njih osobit dojam.

Prva: »U župnoj bašti prije uapšenja«. To je bila poza mislioca i poštenjaka, što iskazivaše još jasnije natpis povrh njega »Moja je savjest čista«. - Treća: »Pod puškom« uvijek u istoj pozi pod dvjema bajunetama, tek što su se one dugoljaste, zamišljene crte stegnule i samo lice poprimilo puniji izraz. - Četvrta: »Jutro u tamnici«. Leži na slamnjači u slabom i turobnom svjetlu i makar se njegovo lice sasma ne razabira, osvjetljuje ga samilosni pogled takmičarskog sluga. On se podupro jednom rukom i nabuhlo već lice cijelo je pod dojmom zjenica, što se ističu. Peta: »Dijeljenje hrane u podne«. Svećenik pruža голу zdjelu, a očali mu spuzli niza nos i pram mu se kose ko slijepio o čelo. Gledajući ga u IV. i sada u V., čini se njegovo lice odviše izduljeno i mršavo. Gledalac ko da vidi klonuće one ukočene poze iz prve slike. - Šesta: »Badnja večer u tamnici«. Ona klonulost iz VI. ko

da je primila prvašnju snagu u badnjoj noći i posvećenoj samoći - Sedma: »Oproštaj u zatvoru«. Lice nalik na ono u V-oj; ali cijeli je izraz jedno mirno, ozbiljno i poluuvrijeđeno stradanje. I sad tek prima i I. slika nešto od tog izraza i toliko gubi od svoje poze.

Dakako, mišljaše Dikić, došav do kraja, jer je i njega dirala ova živa slika jednog dugog puta od slobode do slobode i djelovala kao historija: Ovaj je general godine te i te potukao Pruse; g. te i te pobijedio generala Y.; g. te i te dospio u sužanjstvo; g. te i te pao u bici - ili: Nikola Rastić g. te i te postigao doktorat; g. te i te postao pristav... sudac kotarski... sudbenog stola... stola sedmorice... I onda čitalac misli da je onaj general za čitavoga života ratovao, a Rastić avancirao; da su oni živjeli samo u tom - kao Matanić za domovinu - i da nijesu nikada zapodjeli svađe radi neložene peći ili se zbunili kod očitovanja ljubavi ili nacijenkali zarad kile šljiva. I Dikić je sad osjetio tu osobitost. Ali kad je pročitao nekoliko stranica, stade osjećati mrzovolju. Nikako ne bijaše štivo u savezu s onim fotografijama; tamo čitavi čovjek, a tu potpuno dijete. Dikića je najprije ozlovoljio stil, jer sadržaja ni ne bijaše. On se je odmah sjetio da je nešto slično negdje čitao ili slušao. »Spasoje u šumi! klikne u sebi, tako je baš Spasoje govorio!« On ono poslijepodne u šumi slušajući Spasoja znadijaše da su ono njegove - Spasojine - riječi; on nije znao da su one riječi baš kao one u knjizi, pa je držao da Spasoje sve prilagodi svojoj dobi i sposobnosti intelektualnoj, pa da prema tome i daje. Ali sad je vidio da je Spasoje vanrednom točnošću i primio i dao da je dakle ono, što mu se je dalo, bio sposoban potpunoma i primiti i dati.

I Dikić nastavi čitanje. Bijaše sâm u istoj šumi. Reski zvuk kosa sjecijaše zrak i laki onaj šum crnogorica, što se valjaše kao zamah ogromnih, pernatih krila. I na zahvatu tih skladnih, odmjerenih zvukova, gdje se osjećaaše sanljivi, neodređeni i rašireni dah prirode, Dikić je samo pregledao knjigu ne mogući je točno pročitati. U šumi se ko iskapljivaše hlad i polutama, kroz koju prodiraaše sunčani trak ko utisnuti, tanki i dugački oštrac. A tu i tamo po koji drndaj ptičji s kratkim cvrkutom i daleko valjanje zvonca. Sve to ko val, talasanje, njijanje i lako, jutarnje zibanje...

»Spasoje, Spasoje je dobro upamtio«, mišljaše Dikić, ali on se vraćaaše nehotice na prošlost svoju s istim razgovorima i lektinom. Ali tu se zadivi. On je naime čitao Šenou, političke brošure... i govorio ovako ko Spasoje. A kasnije, za zrelijih godina, on je tu lektiru ponovio i vidio da je on iz tih knjiga povukao samo nešto, što bijaše i izvukao prema sebi, dok je toliko toga pregledao, ne shvatio i zabacio. Ali tu! Iz ovih je *Uspomena* izvukao Spasoje što i on, Dikić, i što će povući za deset, tridest godina! Onda, onda, mišljaše Dikić sve zadivljeniji, onda nije Spasoje progovorio ko Matanić, nego Matanić ko - Spasoje!!!!

I sad sred ovog blijeska misli stade rasplitati predmet dalje niti ne primijetiv da je blijesak bio kratak, a da rasvijetli sve ono ogromnog prostora... I opet stade lutati. Gledaaše one fotografije i Spasojinu fiziognomiju i opet zlovolja, izmiješana predodžbama, razmetaše se u njemu. Postajaše sve uzrujaniji i, spremivši knjigu u džep, spusti se u polje. Tuda se je baš pomicao voz krcat sijenom, a na njemu Karlo, Milka, stara Tomac i jedan momak.

- Dobro jutro! Ajte! Stani! - Dikić se uspne na voz.

- Eto mi s posla - nasmiješi se Milka.

- I ja s posla - nasmiješi se isto tako Dikić. - Zar vi mislite da mi zbilja ne radimo ništa?

- Ruke su vam ko najfinije brašno. A gledajte moje.

Dikić je sad tek vidio njezine ruke i nujno odgovori:

- Znaate, kako se ono kaže: nečiste ruke, čista savjest.

Voz se je njihao i njihove se glave suviše približavahu. Dikić sravnjivaše tu svjetlu i mirnu djevojku i nemirne, zakučaste svoje misli...

- Pjevajte! Ja ću da pratim...

Milka zapjeva ne preglasno. U nje bijaše grlo dosta krupno, ali jasno i nijedne note ne bijaše polovičaste. Pjevala je gledajući pred sebe, a Dikić je pratio, gledajući u smjer njezinih očiju. Stara se je Tomac oglasila potihom. Karlo još tiše. Svi gledahu pred sebe i kad su svršili, pogledaše se nešto zbunjeno, ko da im je smjer očiju bio nepristojan, a oni se tome kasno domisliše.

- Vi imate krasno grlo.

- I vi.

- Vidite, ja sam se oznojio, a vi niti umorili.

- To je zato, što ja pjevam, a da se ne napinjem. Tako ja grabim sijeno. A kad Darinka stane grabiti, ona se odmah umori, jer hoće da pokaže, kako je jaka i brza.

- Da - osmjehne se Dikić. Njemu se je to vanredno svid'lo. - Hoće da pokaže... Mislite da sam i ja htio da pokažem?

- Možda, to znate vi bolje - odgovori Milka, a Dikić pomisli: »Ona je opazila da sam je gledao« pa se obrati Karlu:

- A gdje je vaš prijatelj?

- On sigurno čita.

- A čita mnogo?

- Oh! Koliko je on već knjiga pročitao! I kako lijepo piše!

- On i piše?

- Da - zastane načas Karlo. - Pisma piše. I meni je pisao...

- Pisma? A hoćete li vi meni pokazati ta pisma? Ja volim, kad mladi ljudi čitaju i pišu, pogotovo, kad lijepo pišu...

- I onaj piše lijepo, što je Darinki pisao - rekne Milka - ali, svejedno, meni se čini da mu se malo miješa.

- Puno, puno, gospođice Milka.

- A vidite, onaj drugi mora da je pametan čovjek, samo što, čini se, rado pije, a to nije nikada pametno.

I ovako prevališe put i dođoše kući potpuno usposobljeni za objed. Matija nije gotovo ništa jeo. Danas je imao doći gospođi Glavan. I prije no što je poobjedovao, nakinđurio se sav i s jednim slabim »zbogom!« izašao.

- Nije glup! - rekao je za njim otac. - Jelte, gospodine?

- Dapače! - požuri se Dikić i odmah se obrati Karlu: - Obećali ste mi pisma.

Karlo ih je odmah donio i zaljubljeno dao u ruke Dikiću. A Dikić je odmah pošao u sobu, ni ne primijetiv da je Darinka povukla jedan dugi uzdah u sebe i vrlo ga kasno ispustila.

Kad se je podveče vratio Matija, našao je svoga gosta kod stola s hrpom pisama i olovkom u ruci. Prijatelji se sretoše pogledima, ali ovi su pogledi bili sasama tuđi ko pogledi prolaznika. I njihove riječi bijahu suho usiljene.

- Sve je u redu - progovori prvi Matija.

Izgledao je izgubljeno, nesabrano, zbunjeno i bez volje. Činilo se da je nešto vrlo vrijedno i nenaknadivo izgubio ni sâm ne znajući gdje ni kako, bez ikakve nade na iznašašće. A

Dikić je bio zadovoljan ko trgovac, što je sretno obavio veliki posao pa se našao u ugodnoj sobi, u svojoj kući, kod gotova objeda.

- Gotovo dakle. E pa živio. I zaruke već!

- Doći će i to. Ali ona je pristala. Anita je pristala!

- Dakle ipak. Predivno. A znaju tvoji?

- S ocem sam naširoko govorio. Možeš si misliti - starac je zadovoljan.

- Pa... onda je sve u redu! Ali ona! Gle, gle! Pričaj!

- Jednostavno. Našli se sami u sobi. Ja sam rekao: Dakle je sve izgubljeno? A ona je šutjela. Ja sam ponovio: Dakle nije izgubljeno? Bila je užasno blijeda. Ja sam pristupio bliže i - bijes ga znao otkle meni elegancija!... vrlo sam spretno pristupio i poljubio je u ruku. Ona je drhtala. A onda - šta ja znam!

Dikić ga već nije ni slušao. Darinka je u kuhinji spremala tanjire i ugledav Dikića na vratima, rekne:

- Vi niste ni izašli cijelo poslijepodne.

- Kako vidite, nisam.

- Pitaju za tebe - javi se Matija. - Pozdravlja te stari i Žaneto. On dolazi sutra.

- Sam?

- Dakako.

- Mislio sam da dolazi s poetom.

- Njemu se je trag izgubio. A jesi li čitao novine? Gadno ga opališe.

- Sasma prirodno, ali zato njegove pjesme nisu manje vrijedne. Šta mislite, gospođice Darinko?

Ona je bila baš zastala kod stola. Dikić je tu promjeri i odmah požali svoje pitanje. On je bio uvjeren da se njezine oči zasuziše, makar ih nije vidio. Začudo! Ne bijaše ništa propala, iako je nešto tužno kadšto preletjelo preko njezinih očiju. Ali to nije bila gola tuga, jer ona nije mogla biti samo tužna. To je bio neki posebni, djevojački, napola djetinji izraz, s više razdraženosti i tvrdoglavosti. I sada, kad se je pomakla, njezine su oči bile pune. Ona uistinu nije trpjela, što se pjesnik ne javlja. Ona je trpjela, što ima Dikić razloga da se podruguje. Sad je to i sama shvatila pa odgovori:

- A što mene pitate! Vi to ionako bolje znate!

A kasnije, za nekoliko minuta, našao se Dikić kod nje, pa je rekao umiljato, bez prikora:

- Vi se na mene srdite. Ali recite, imate li razloga?

Ona je poslušala taj novi i ugodni zvuk i brzo odgovori:

- Ne, zacijelo. - I nabirući crnu pregaču u krupne, nervozne bore prošapta: »Oprostite!« Bijaše sad dražesna ko svaka žena, kad se iskreno stidi. Njezini laktovi bijahu goli, istamnjeni i tanki, prstići se grčili, a jedno joj se koljeno bilo utisnulo u drugo i noga izgledaše ko slomljena i kraća od druge. Ovako pokadšto izgleda pseto, kad nanjuši trag ili košutka, kad zastane neodlučna.

Darinka je bila prama svojoj sestri tanka, vitka i mršava i manje pravilnosti. Dapače! Sada je izgledalo jedno lice neravno prama drugome i pravac usana kos. A među steg-nima propadaše pregača i Dikić je jasno razabirao valjkasti, polučunjasti i nemirni dio njezinih udova. Samo je zarudana kosa ispuštala nekoliko nesređenih niti, što izilazaahu iz svoga kruga. A Dikić se nehotice oglednu za njezinim naivnim bokovima, bez prave forme i tako uzanim, te bi je jednom rukom dospio obuhvatiti - i za stisnutim ramenima

ko u golušavih curica, kad zagaze u vodu - i sa stegnima, što se nehotice pridizahu i na cijelu tu neproračunanu pozu izazivajuće, drečeće i pretanko napete puti - pa odmah otkorakne s grubom srdžbom na jeziku.

On je vidio da bi nešto došlo i da je ono poslijepodne zauvijek otišlo i da bi se mogao i zaljubiti u nju ko poet, ali da bi njegov cjelov bio ko siloviti i pomamni cjelov *jus primae noctis*, što se je predaleko zaletio. Jest, ono je poslijepodne otišlo i on joj više nikada ne bi dospio poljubiti u ganuću kose i umirno prosanjariti na luninoj njihaljci od blijedih užeta. Izašav poslije večere, bijaše srdit. Bio je odlučio privesti svoje pisanje kraju, ali bijaše uzrujan. I srdačno primi društvo učiteljičino, ono Glavanovih i još jedne, danas tek prispjele, obitelji.

Ova je obitelj bila sastavljena od gospođe i tri dječaka koji su se uvijek vodali za ruku i obično trčali cestom tako, te bi majka svaki čas viknula »Gdje ste«, a onda »Pazite se!« Činilo se da je to sve, sve uopće, što zna da kaže.

Selo je već bilo opustjelo. Pred kojom kućom tek po koji momak s djevojkom ili usput nekoliko mlađarije u istom redu. Sad je tek Dikić vidio, kakva je to pustoš radna noć na selu. On sela ne bijaše zapravo ni vidio, i sve, što bi znao da kaže, bilo bi: kroz dan na polju, kroz noć u krevetu, nedjeljom u crkvi, birtiji i kuglani; govore malo, svade se rijetko, psuju češće; u selu je jedan pop kome dolazi drugi pop i koji polaze trećem popu; onda je tu učitelj koji se rijetko kaže, načelnik koji na kuglani najviše psuje i bilježnik koji najbolje cilja. Onda vozovi sijena, krave i čobani. Pa djevojke s kablovima, pjesma i tučnjava.

Dikić uistinu ne bijaše ništa više vidio. Mislio je upoznati selo, a on se došav u selo kao po nekom zakonu našao u - građanskom društvu. Njemu se je činilo da ovako i provodi inteligencija život u selu pa da rad toga i unosi onake pojmove u svoje društvo, kake je mogla u svojem društvu primiti i stvoriti, a pronosi naučene pojmove u knjige koje je iz knjiga i naučila.

On je morao sebi priznati da su to dva svijeta koja bi se možda bolje razumjela, kad bi znala i mogla razgovarati. Izgledahu daleki i bliski - inteligencija i puk - ko kapitalista i radnik, što se bave oko jednoga posla, ali ne sjede oko jednoga stola. I oni se nikada ne porazgovore i nesporazumak biva sve veći, dok najedamput - radnik uništi tvornicu, što bijaše njegov kruh, a kapitalista puca u radnike, što bijahu njegovo bogatstvo... I onda, kapitalista možda podigne spomenik i tada pišu novine »Veliki naš rodoljub, što je žrtvovao za narod...«, a narod misli: on je nahranio jednoga kipara, uljepšao jednu ulicu i proslavio jednog mrtvaca - i mi smo ostali ko i prije, jer kiparov trbuh nije naš, u onoj ulici nijesu naši stanovi i mrtvaca ne poznavasmo. A novine pišu dalje »Narod je usrećen remek-djelom i kulturnom tečevinom«, ali narod toga već ne čita... ni ne vidi...

Ali Dikiću su te misli pale slučajno na um, jer kako je učiteljica povelala riječ o *Uspomenama*, on se je povratio na svoj predmet. Ali joj ne izjavi svojega mnijenja.

- Pročitao sam. Ali ja ne poznam uzničkog života. Uostalom, ja imam nekakvu simpatiju za svećenstvo.

- Danas je takav zrak kod nas, ali ne recite.

- Rekli ste zrak. A ja bih rekao, željeznice bacaju u pozadinu kolni promet, a parobrodi brodove.

- Ali ipak! Šta bi bez toga narod? Dođite vi samo s takim nazorima među seljake... O ne, vi ne poznate naroda...

- Priznajem. Ali taj narod koji se je bunio protiv željeznica, danas puni vagone. Uostalom, ja ne poznam naroda.

- Ne, nikako ne. To vi samo u gradu tako mudrujete.

Ali Dikiću bijaše već postalo svejedno, što ona govori, jer je znao unaprijed, što može ona da kaže. Uto vikne nova gospođa:

- Gdje ste? - a Glavanova odmah doda:

- Kako su mila vaša djeca!

- Oni uvijek tako. A zašto nije vaš došao? Moj će najstariji sad u treći razred realke.

- Moj je vrlo ozbiljan; on nije za igru. Zar ne, gospodine Dikiću?

- Sjećate se - šapne učiteljica Dikiću - »Turgenjeva«?

- Sjećam se - šapne isto tako Dikić. - Ali ja sam ga već prešao i svaki ga prijeđe. Uostalom, ne svaki. Netko ga samo preskoči kao gradski ljubavnici noćnih kavana, a netko ga za-
guši. To su vam, mislim, ljudi koji se izgube u histeriji »žrtvovanja«, »domovine«, »boga«
itd. kao primjerice Matanić.

- Mislite? - zapita kao porugljivo učiteljica. - Mislite? - ponovi. A Dikić slučajno rekne:

- Vi ga možda poznate bolje nego ja.

- Jest - odgovori ona nehajno.

Dikić je bolje pogleda, ali razabere tek nabuhlo i tamno lice ko dobro ispečena uskrсна
pogača i oči ko dvije ispaljene, crne cibebe.

Ove je noći sjedio on još dosta dugo kod stola.

- Ti još pišeš? - ogłosi se Matija.

- Ljubavno pismo. Zaljubio sam se u učiteljicu, ali mislim zaprositi ruku »tvoje« tetke.

- Prekasno, brate! Ona je totalno poludjela. Njezin je zaručnik neće!

Stara pjesma starih djevojaka.

- Okreni lampu! Laku noć!

- Laku noć!

*

»Zapisci jednog uznika. Napisao Juraj Matanić. Cijena 6 kr. Ove uspomene izazivaju
naslovom, imenom pisca i slikama. I kad se neodlučno kupac vrze pred izlogom ne
znajući, bi li za onih 6 kruna uzeo knjigu ili zakrpao cipele, pravo je da mu se kaže:
Zakrpajte cipele! Jer evo dolazi kiša i prehlada, jer je nužniji popravak vaših cipela
nego popravak nečije desete crkve. (Dikić je naime ciljao na onaj Matanićev poziv,
gdje obećaje eventualnim suviškom cijene popraviti crkvu.)

»Uspomene jednog uznika neka vas ne bune: jer ono, što je u njima prema naslovu,
vrijedi najviše sedam filira; ono, što je prema piscu, to ste i sami već davno napisa-
li, a ono, što je prema slikama, to ćete jeftinije dobiti na razglednicama, jer je pisac
vrlo, vrlo - tašt.

»Uostalom - nitko vam ne brani da bacite 6 kruna ali vi ste čitatelj i pretplatnik na-
šega lista, pa kao što u svom pozivu kaže poštovani gospodin pisac: »vi koji biste
bili rado žrtvovali i sto kruna da me spasite tamnice, žrtvujte sada tih šest...« tako
velimo i mi: »vi koji biste sada žrtvovali (uistinu žrtvovali!!) tih šest, dajte obnovite
- pretplatu!«

»Ali mi vršimo i drugu dužnost: branimo interes naših pisaca i čast naše literature.
Ako se na pozornici iznese kakva neuspjela stvar, odmah pita sva kritika: kojim

pravom degradira uprava hram umjetnosti na ladanjsku kapelicu? Kritika zaboravi na interese propalnice pisca; ona brani interese kulture i publike. A ako pristaša koje političke stranke počini zločin gluposti, dužnost je stranke da izjavi: jedan nije još stranka i - Uspomene jednoga uznika nisu - literatura!

»Mi ovoga puta nećemo govoriti o vrijednosti od 7 filira. Na to ćemo se vratiti u narednom članku. Mi ćemo se osvrnuti samo na ono, što je prema piscu.

»Pisac je, veli, stradao za narodnu stvar. Ali i pisac je ovih redaka stradao za narodnu stvar, kad je jedamput u školskoj zadaći napisao: Mađari dolaze na more da vide, je li slano - i dobio zato šest sati zatvora. Uostalom - nama čast! Ali pisac sâm priznaje da je vršio tek svoju dužnost, a tu ćemo dužnost vršiti i mi pa reći da je čovjek u četrdesetoj godini napisao knjigu, kako pišu trećogimnazijalci; a treće se gimnazijalci vuku pokadšto i za ušesa, a velečasni je g. pisac možda i kateheta u pučkoj školi. U tu ćemo svrhu navesti jedan citat iz pisma jednog trećogimnazijalca i jedan iz knjige g. Matanića, ali ne radi bliskosti ideja kojih ni nema, nego radi potpune sličnosti patriotskog raspoloženja, stilističke bujnosti i idiotske fantazije. Evo ih:

» - Bio je neki starac koji je svršio gorku i tešku školu života. Izgorio mu rodni krov, djeca mu i unučad padoše na bojištu, a on je ostao tužan i samotnan ko okljaštreno drvo usred polja. Rodna mu njegova zemlja opustjela; starac je vidio, kako mu zemljake jednoga za drugim vuku na stratište, a najposlije se baciše i na njega, sputaše ga u verige i odvukoše preko granica mile mu zemlje. I starac se ovaj u tuđini svaki dan uspinjao na visoku goru i gledao suznim očima spram one strane, gdje su mu se modri gorski vrhunci pričinjali ko vijenac plavomilja. Mnogo je puta pokleknuo na toj gori i sklopljenim rukama u sav glas vapio k Bogu: Gospodine, Bože moj, ne daj mi umrijeti, dok ne vidim sretnu opet zemlju svoju. Udijeli mi da još jednom u životu svom mogu poljubiti dragu domaću i slobodnu grudu svoju, a onda da u njoj otpočinem zauvijek. I gle! Jednoga dana uzvrtjela se unaokolo silna prašina, a njezin zapovjednik upoznao je starca, druga svoga iz mlađih ljeta, užurio se k njemu i saopćio mu radosnu vijest da mu je domovina oslobođena i tuđinski jaram slomljen - - - Starac je sjeo na konja i kad je prekoračio granicu, bacio se na zemlju, stao je goruće ljubiti, a zatim? - - - Umro je od radosti. - - - Bog će dati, pa će i Hrvat, stari patnik i sužanj, poput onog starca zagledati jednoč zemlju svoju ipak oslobođenu, samo svoju, a onda tek moći će malko odahnuti i sa svojim patnjama spokojno umrijeti...

»... Kakva nam je domovina, nekad vladarica, a sada - - - ? Eno je... eno mučenice. Jednu je ruku položila na hladno čelo, s kojega joj curi hladan znoj, miješajući se s toplim suzama koje se skližu niz alabastrova lica, a drugom se hvata srca koje silno kuca, kuca da pukne. Usne, okrunjene nekad blaženim smiješkom, sad su grkošću stisnute... sve joj oteše. Ali to još nije dosta: eno se sa svih strana pružaju ruke tustih razbojnika i mučitelja mile nam domovine... Djeco, sinovi, ove nekoć toli slavne, a sada toli potištene domovine - gdje ste! - Probudite se, složite se, jer će vam evo majci kucnuti posljednji čas, a kamo ćete vi sirote, kad bi vas potlačio okrutni tuđin!... Postavite joj nanovo krunu sreće, zadovoljstva i blagostanja na krasnu i umnu glavu - otarite joj sa čela znoj i suze s očiju - razveselite je da joj usta nanovo oki-te rajski smiješak... A što se tiče onih ideja kojih nema, nazovemo li ih shvatanje prema intelektualnoj sposobnosti, naći ćemo da su potpuno jednaki kako u stilu - tako u logici i shvatanju: jedan i drugi spaja boga i domovinu, narod je hrvatski najbolji, najljepši i najpošteniji, a domovina s *unicum*-geografijom i *unicum*-narodom: najljepša, što je ima na svijetu; da nema Talijana i Mađara, da Hrvati prekinu

sa svakim i da samo uvide da je sloboda i samostalnost naš spas, oni bi bili slobodni, sretni i možda bi od sreće ko idejal-simbol-starac i - umrli. Ali nadasve - Zrinski i Frankopani! Ubila ih crna izdajnička ruka i reklo im se *b u n t o v n i c i*, što su ljubili svoj narod, ugovarali s Turcima i radili o glavi državnome sustavu... A crna Turčad, što je zaprijetila Zapadu, našla je nasip o hrvatskoj grudi i - Hrvat je spasio svijet kršćanski - i Hrvat je sve žrtovovao za Boga - i zato ga nagradiše ropstvom - pa živio Bog! živjelo kršćanstvo! živjela sloboda! živjeli Hrvati i apcug Turci! - a Zrinski je pregovarao s Turcima - i slava Zrinskomu! i valja se žrtvovati i živjeli mučenici! A vjera je kršćanstvo, kršćanstvo je katoličanstvo, a bez katoličanstva nema Hrvatske, pa živjeli muhamedanski i pravoslavni - Hrvati!!!

»Izvinite! Reći ćete: pa to smo sve i mi vikali, govorili i pjevali, kad nijesmo znali za logiku i miješali pojmove ko piljarica znanstvene izraze i kad smo sa srednjoškolskih klupa odnosili svijetle, prozirne hlače na smijeh prolaznika i svoju nepriliku.

»Ma jest! A o tom se radi! Ali sada recite, nije li zgodno da brkajlije slušaju golobrace, još zgodnije da đaćići zasjednu katedre, a najzgodnije da pisac kupi iz prvih svojih nazovi-literarnih godina knjigu, koju je zaboravio i prezire, za vrlo, vrlo skupe novce. Popravite radije cipele ili bolje: zakrpajte - hlače!!«

Dragutin D.

Drugo jutro je odmah otposlao na uredništvo svoj sastavak, ali ne bijaše baš zadovoljan. Bijaše mu dapače neugodno, što se obavezao progovoriti o samom predmetu - što ne poznaš iz iskustva. I pomislivši da će to doći možda u ruke i učiteljici i Spasoju i Mataniću, postane turoban. Pričini mu se da ovaki osjećaj hvata prvi put učitelja, kad ispraši derana i pogleda u njegovo zastiđeno lice. I njega gane više ta zastiđenost, negoli ljute masnice na prenježnoj koži. Ali o podne je bio pred Žanetom upravo oduševljen i dao mu ekscerpat da čita. Žaneto bijaše zadovoljan, ali je dva puta sumnjivo mahnuo glavom.

- Ali znate šta - zabrinuto progovori Dikić - ja govorim o Spasoju; kad uzmeš da je to njemu sve i da pokraj toga, pokraj te žrtve mašte prolazi i mladenaštvo i vragolija i žena... Kad na njega pomislim, budne mi žao, što se podrugujem životu, jer samo je u tome njegov život.

Žanet se podrugljivo nasmiješi i činilo se da se podruguje više Dikiću, negoli Spasoju.

- Vi ste se tu ipak prevarili.

- Prevario?! - Dikić je pomnivo gledao u Žaneta. A uto mu preleti pred oči Spasojina fiziognomija, ali je njegovu riječ bio već izgovorio Žaneto.

- On je onanista. Skriva ga lektira, patriotizam i ozbiljnost, ali samo ignorantima, oprostite.

I prošetav se sobom stade se dugo, razvučeno smijati istom porugljivošću koja se nije ticala ni Dikića ni Spasoja.

- Davidova, dakle! A poetu opališe. To već umiju, ali vaše neće uvrstiti. A Matija se je zaručio, tj. zaručit će se. Ali velim vam, neće biti sretan. Vi si ne možete zamisliti, kako je ono glupa obitelj. Ali to nije ništa neobično. Glupost je kod nas u zraku: ona se udiše i izdiše i - honorira, gospodine Dikiću, i honorira.

V

Žanetino otkriće odmah se pričini Dikiću kao da nije otkriće. »Ja sam to znao, samo se nisam sjetio, mislio je, ali to je bilo tu, svakako je bilo tu«.

Sad je stajao pred novim faktom. I tu su, u Spasoja, dva svijeta; jedan je javni, a to je onaj, što je u čitavoj onoj legiji od Darinke i Vukelića, od nevinosti do izmorenoga spola neka-ko ko prikriven: »patriotizam«. Drugi je tajni, a to je onaj, što u njih prima jasni izražaj u raznim formama: ljubav spolna. Ova spolna ljubav ide upravnim smjerom: Darinka je na prvom dijelu puta, što je pod vedrim, bodrim i neumornim suncem ljetnoga jutra; na drugom Milka, što je ko u samom žarkom, znojnom ljetnom podnu; a nekadanji Vukelić na trećem, ko u noći, kad se šuti i počiva... Antunović je zastao na prvome, na kome je Spasoje zastranio, a tetka, kad bi trebala stupiti u četvrti, bližala se drugome. Matija se i Anita bližahu trećem, ali u istom nerazmjerju kao i Vukelić prema Milki. Ali ovaj nerazmjer bijaše u ono vrijeme ipak razmjer košto je »elipsa bila nekada ploha«.

Ovaki su bili u jednome svijetu. U drugome: Darinka, Spasoje, Vukelić, učiteljica bijahu na prvome dijelu puta, otkle ne razbiraš cilja, pa maštaš preko njega jače i slabije, već prema tome, koliko je kome do toga cilja stalo; Anita stajaše ni sama ne znajući na drugome, ali zato je Matija bio čvrst: on nije mislio ni na prevaljeni ni neprevaljeni komad puta, jer je bio sav zaokupljen prašinom i pripekome; a Žaneto i Dikić bijahu već na meti i ne našavši tu čestite hrane i noćišta, krenuše drugim putem dalje. A Vukelić se nije mako od Darinke ni Matanić od - Spasoja.

Ovaj mu je, Matanić, logičnim slijedom njegovih razmatranja došao sada na um. Obojica stajahu sad jedan prama drugome: Spasoje, s deklamacijama koje podnipošto ne izražavaju njegovih masturbatornih, životnih fakta, s deklamacijama, u kojima izgledaše - što-no riječ eteričan da mu nijesu oči, podočje i depresna pojava odavale - tijela; Matanić s istim takim deklamacijama koje ne pokazivahu da je taj čovjek proživio na ovoj tvrdoj, suhoj i kaljavoj zemlji dugih četrdeset godina i da još živi, kad ne bi na jednome mjestu čitao: »razgovor se prekinuo, a oči nam se obojici orosiše suzama«, a niže gledao fotografiju momenta i istoga i kad ne bi u priloženom proglasu uime žrtvovanja tražio da mu se knjiga kupi, a uime crkve pošalje što ozgo i kad se ne bi pozivao na 50.000 primjeraka svojih djela, što se doskitali u narod, i na tome dizao vrijednost svojeg najnovijeg opusa... Spasoje dakle stajaše tu sa javnim zanosom na jeziku i napola u mozgu, koliko je to dopuštao uđavoljeni bog i bez zanosa u izopačenom spolu.

I Matanić stajaše tu s istim zanosom na jeziku, s poluzanosom u mozgu, jer je drugu polovicu ispunjala artistska, poetska i feministička taština, a bez zanosa kod svemožnoga presvijetloga i prečasnoga - novca. I iz njegovih djela dospio je Dikić uhvatiti teškom mukom čovjeka i život u taštini i nešto lakše u - novcu. Ništa nije našao više: mozak je ostao isti ko u Spasoja, makar mu je tijelo izraslo i sjedine povukle nepremostivu crtu.

I odmah došao do tog rezultata, on nije tu našao ni smijeha ni podrugivanja. »Njegova djela, promrmlja u sebi, idu u narod u 50.000 primjeraka, dižu mu vilu, a prvi možda talenti zgroze se s pravom, ako im kažeš: Izdajte djela«. A jučer je k tome čitao u novinama da će u naknadnim izborima kandidirati - Matanić! »To je dakle ličnost! Muž! Čovjek! Velika ličnost - ovaj sićušni umišljenik; veliki muž ovo potpuno dijete; veliki

čovjek - ovaj drobiš čovječjih misli, osjećaja i poriva. A tamo, pokraj njega, gladni umnici, upisareni talenti i poniženi velikani«.

Dikić se razgnjevi, odmah to izjavi Žanetu. Ovaj je čas šutio, a kad je Dikić ponovio, Žaneto se rastegne i porugljivost se odmah ispolji kod lijevog okrajka usana.

- Slušajte. Darinka se zaljubila materijalno u idealnog poetu; bezvjerac Matija voda bigotnu Anitu pred oltar; plodna Milka prodat će se besplodnom Vukeliću, a moja tetka, pošto je opsovala boga, crkvu, anđele i arkanđele, iza kako je prije dakako ostavio i posljednji izazivač krasnoga spola, jezika i psovanja - stupa na čelo jedne kongregacije! Jer svi ovi, sve uopće, svi ljudi - vrše volju prirode i cjeline - sve je drugo ništica: uvjerenje, savjest, svijet, progres i reakcija, liberalizam i fanatizam, talenat i mediokritet. Pa tako i vaš »drobiš« kandidira za zastupnika narodnog.

- Hoće, ali mi ćemo ga srušiti. Svući ćemo ga i pokazati svijetu sramotnu golotinju.

- Svući čovjeka i pokazati ga svijetu? Ovome svijetu, što golotinju smatra nemoralnom, a onoga koji je pokazuje moralnom propalicom? Srušit ćete, prijatelju, sebe.

- Varate se. Ovo je novo doba, novi ljudi i nove misli. Ja u to vjerujem.

- A vaš članak?

- Tiskat će se bar sada.

- Neće i to zato - Žaneto se stade i opet porugljivo smješkat - jer sudbeni spisi imaju svoj stil i izraze kao i molbe na vladu - izgladite ga, uljepšajte, usajte i uništiti će vam i spis i molbenicu... A to je još krupniji brk!

- Tiskat će. Stvar najposlije i kaže nešto.

- Ako vi želite da ono što »kažete« dobije vrijednost, dođite u položaj, jer oni određuju vrijednosti. Župnikova riječ vrijedi više od kapelanove, a kraljeva od svih ostalih. Tako besmislice dobivaju smisao, veći još veći... najveći... trice vrijednost... običnosti neobičnost veću, još veću, najveću... A budite vi bez položaja i recite mudrost - bit će glupost i misaonost besmislica. Jer položaj je uvijek onaj - najkrupniji brk. I laku noć, *domine!*

Ali Dikić je vjerovao u nove misli, ljude i djelovanje. Vjerovao onako, košto se vjeruje u realnosti: možda im se kadgod i izrugao, ali ih u sebi uvijek priznaješ, jer su fakta. I pun nada, volje i zanosa napisa istu večer drugi članak. Svršavao je:

»Novo vrijeme ruši diplome, diže ljude, vrijedne, sposobne i jake, jer nema papirnatih privilegija. Ima ih samo - umnih... Gdje se hoće razbor, ne možemo poslati historiju; gdje se hoće umnost, logika i oštrina, ne možemo poslati idiotizam... Jer već je vrijeme da se naša zemlja prestane gnojiti deklamacijama, a narod osvješćivati tradicijama; vrijeme je već da se kaže da sloboda nije dar božji, nego narodna nužda; da ona nije ideal koji su svi fantomi, nego zrak, voda i sunce, što je realnost i zbilja... A priviđenja manijaka i spekulacija podmuklaca i dva života u jednome biću - odijeljena i nespojiva - ne mogu dati jednoga čovjeka, jednu silu: dvije se sile uništavaju... Prošlost je mrtva i ne vraća se više; sadašnjost živi, a budućnost postaje sadašnjost. Ostavimo dakle prošlost i - volja nas! - dajmo joj poštu: spomenike i propovjedaonice - ali ne katedre i tribine!«

Dikić od same žurbe nije ni prepisivao, nego odmah pošao na poštu. Sutradan ne razgovaraše cijeloga jutra ni s kime, tek što se oprostio sa Žanetom!

- Idem ujaku za praktikanta. Bit će smijeha... osjećam to u truhu... Grmljavine smijeha.

Žanetu se pričinilo da je njegov smijeh do rugobe ciničan. Ali brk mu je podrhtavao i stisnuvši Dikiću ruku izgubi se sâm, bez ikoga u polju. Sâm. Bijaše uistinu sâm na tome pustome, neizrabljenome polju, sa suviškom grmlja, šturaka i skakavaca. A noću, iz one bare, javljaše se javno mnijenje, pravo većine i glas božji. A sunce? I opet majestetično, blijedo od užarenosti i možda srdžbe. Traci mu padahu i u ovaj nijemi i pusti kutić najdrskije, najrastrušnije, najbrbljavije i najiskvarenije žene njegovog svemirskog harema... A Žaneto se osjećaše sâm na toj pripeci i tišini. Činilo se da se ni sama zemlja ne oziva strašnome pozivu, cjelovima plamena, stisku trakova i pogledu svjetla, što se je rušilo na nju iz one visine božanske i herojske... Sâm... I opet ga je mučio onaj porugljivi fakat: smrt očeva i majčina... A ljudi? Preziraše ih... More, mišljaše tiho, more... U ovome momentu ne osjećaše druge ljubavi i nagona.

A Dikić je baš bio kod objeda, šutio i gledao. I svi mu postadoše najedamput dosadni i samo se začudi, kako se je u Darinku mogao zaljubiti kao u nejavnu ženu... On je pregledao svu tu naivnost, što zna biti i drastična i brutalna... Matija je bio u istom raspoloženju od posljednjeg puta i izgledaše mu da će svi ovi ostati u raspoloženju u kojem se sada nalaze. I odilazeći uvidi da ovako raspoloženje preostaje i njemu, ako se ne makne u drugi, možda i teži, ali svakako - živi život.

*

Sutra je ujutro, odmah kako se digao, dobio pismo. Probljedio - rastvori ga i pročita letimice u tren:

»... Ne možemo nikako - razumijet ćete i sami... Dođite odmah, trebat ćete kod agitacija... Matanić kandidira na temelju koalicionog programa, a mi smo - kako znate - u koaliciji...«

Š č i k !!!

Zazvonilo mu u ušesima, ali ga ne zapekoše obrazi.

To je bila ćuška, žestoka ćuška.

Ali kome!

Da - kome...!

Pod kraj listopada 1906.

»Ecce homo!«

I.

Mijo se vraćao ove noći kući dva sata kasnije no obično. On se na to sad nije obazirao kao drugda. Jedamput je tako bio izostao, zabrljao se s jednim znancem i na povratku bijaše mu neugodno kao đaćetu, što prvi put dolazi kući sa šetnje, a njegovi ga bijahu poslali u školu. Mijo življaše sâm s majkom već nekoliko godina. O tom životu nije vodio računa, jer taj je život bio jasan i jednostavan kao »knjiga računa«, gdje nema velikih i čestih potrošaka i primitaka, pak se točno od samoga suviška vremena - zabilježi i sračuna sve svaki dan. Baš tako! Mijo ustajaše u sedam i pol sati, onda u školu, gdje je učio glazbu, pa na objed, spavanje i opet u školu, onda u šetnju, večeru i najposlije uz glasovir, dok ne bi tihi i bojažljivi glas rekao:

- Već je deset!

U takome živovanju bijaše radi te jednostavnosti i jasnoće neka umirenost ponašanja i ljenjivo počivanje strasti. Zato, kad je ono bio izostao, bijaše i njemu neugodno i njegovoj majci krivo, pa kad mu je ona rekla: - Ta gdje si, zaboga?! - on se stao opravdavati, a bijaše već momak. Ne drugovaše u pravom smislu ni s kime. Njegovi su drugovi bili drugovi od nauke, s razgovorima o nauci i sa strastima rad nauke. Školski sat bijaše radni dan, odmor nedjelja, a šetnja od kuće do škole lumpacija i ples. U ovom uzanom, stisnutom bitisanju rešetavahu se strasti baš onako, kao što se u drugim mladićima rešetavaju od trotoara do kavane, od prvog ferala uveče do posljednjeg ujutro. One su bile nalik na šetnju uznika koji ide nogama kao svaki slobodni čovjek: razlika je u okolici, cipelama i svrsi. I makar se je ove večeri tako silno udaljio od svakidašnjosti, on ne bijaše toga još svijestan sebi. Žurio se, istina; ali u nesuzdržanom smješkanju, što se je bilo sraslo s usnama, odrazivaše se njegovo osjećanje. On se je našao u sasma novoj situaciji koja je iziskivala sve njegove sposobnosti, ne ostavljajući mu ni trenutka vremena da pomisli na nešto, što bi bilo izvan nje. Bijaše nalik na brodolomca, što se bori za život ne pitajući ni što je bilo ni što će biti u tome životu. Evo:

Vraćao se sa sastanka, što ga je imao kod prve klupe u parku. Sastanak u nastupu jeseni. Prvi hladni, stakleni lahor; prvi žuti, melanholični list i prvi rani suton. Šetalište prazno. I tu je Mijo došao vrlo rano. Bijaše uzbuđen i nemiran pred zagonetnom budućnosti; zanosan, što mu je urekla sastanak žena s razbuđenom strasti, što mu najedamput stade podavati snage i ambicije. Na pragu nečega novoga bijaše on već nalik brodolomcu i zaboravi na majku. Sav se podavaše momentu zirkajući u prolaznike i prislušujući koracima bez daha. I možda baš ovo, što je bio kao »bez daha«, podavaše mu onu izgubljenost i zaborav, te je sada uništavao svaki obzir, spreman ostaviti svoj krevet prazan preko jedne, dvije i deset noći; postajaše tako »heroj bez daha«, nalik na heroje - ratne. I

ona je došla. Nekoliko besmislica, stisak ruku, bliski dah i šaptanje - sve je to trajalo po sata. Ali Mijo je ovo nosio u sebi kao nešto vrlo veliko, ne dugo, ali široko. I zato mimo-ide stan i pođe dalje.

Sjećao se svega. Ona, Mica, bila mu je pred očima: ovisoka i tanka ko turistica, s kvačicom na nosu koja je prekrasno pristajala dosta razvučenim, nasmiješljivim usnama; s vrlo prozirnim obrvama, zaobljenim kao u Japanke, i zato vrlo pikantnim; s kosama, povrh čela kovrčastim; s ušiljenom bradom, bljedilom lica i modrim očima. Gledajući je sad ovaku, zamišljeno se je smješkao i koraćao dosta brzo, zagledavajući se u asfalt... »Došla je«, sjećao se sad. Odmah je bio prepoznao korak, pošao ususret i pružio ruku. Ona nije imala rukavica. A onda - on je rekao:

»Odavna vas čekam; čini mi se da vas već dvije godine čekam!« Mijo joj baš tako nije bio rekao, ali ova ga fraza sad uznese i on stade pjevuckati.

»Dvije vas već godine čekam, jest!«

I osjeti da ju je zaista čekao dvije godine. Sad mu se dapače pričini da se vrlo dobro sjeća onoga časa, kad je primio prvu vijest njezina dolaska. Prema jutru, što se izvijaše iz tame, nenadano i brzo, u nekoj omamici i raskoši, što mu je strujala čitavim tijelom i rasla poput uzavrele vode, kad podigne pokrovac - bijaše mu ta vijest stigla. I uzrujan pošao je da dočeka vlak. Vrlo je dugo čekao... A onda, prije no se je mogao sabrati, bijaše u pretjeranoj blizini njezina daha...

I sad - udaljujući se od prvoga sastanka - gledaše u tu prošlost, što bijaše čekanje. Ali zbiljska radost smete ga, te nije ostajao dugo kod te prošlosti, nego se našao u sadašnjosti, s njome u preporođenoj, radosnoj i poskočnoj duši. Opit od sreće bijaše sav u nekoj melodiji, što je bila tako slatka da je i nehotice rastvarao usta i kao pjevao, gubeći se u njezinu modrom, nasmiješljivom pogledu.

II.

Kad je došao kući, nije mu trebalo zvoniti. Vrata bijahu otvorena i majka je bila za njima. - Gdje si, zaboga?!!

Iste riječi i isti usklik. Bilo je tiho i zato podmukli zvuk njezina glasa udari u tišinu dosta jasno i ne bijaše nalik na siktanje. Ali je to ipak bilo siktanje. Za tren, što stadoše jedno do drugoga, njihove se fiziognomije sudariše. Ona majčina, zgužvana, istočkana nekakim žutim mrljama, bijelih usana i kao posijedjela, ispaćena, s vanredno tankim i krivim nosom i nekakim ispremetanim crtama po obrazu, čelu i podbratku - i ona njegova, nenađano izobličena, što je progutala smješkanje... sudariše se i pogledaše.

Onda je on zateturao pokraj nje i nešto nejasno izgovorio, pa odmah zatim dreknuo:

- Tu sam!

Sudar je bio žestok i oni se odbiše i, kao dvije kruglje, motahu se sve slabije - amo i tamo - dok ne stadoše u određenu daljinu, kad su već ležali svako u svome krevetu.

Ovdje je Mijo najprije odahnuo. On je bio pošao kući sretan i zadovoljan. Ali sad je osjetio da od svega onoga nije ostalo ništa. Htio je i opet začu u ono isto raspoloženje, zamišljajući Micu, ali pred njenom slikom padaše koprena, poluprozirna i zgužvana. Majka. I želeći odstraniti koprenu stane se zabavljati toli silno oko nje, te ga je počelo napunjati

cijeloga i on zaboravi na samu sliku. Jest, to bijaše majka. Njezin usklik, siktanje i zgužvana fiziognomija. Ali začudo - on se ne osjeti ovoga puta nimalo krivim. I sav ovaj veliki prijelom učini mu se vrlo običnim, te nije o samom prijelomu ni razmišljao: on je nastojao odstraniti koprenu.

»Šta? Šta hoće? I kojim pravom? Mislila me uprepastiti, ali ja se ne plašim nje. Ogorčila se, a to je ogorčenje vrlo glupo, neumjesno i naivno. I kako je izgledala i zašto to sve?!«

On nije obrazlagao svojih usklika. Nazvao je njezino ponašanje glupim i neumjesnim i tek kad je nepojmljivo uskliknuo: na što to sve?! - osjeti užasnu srdžbu. I začas ga je samo srdžba obuzimala, srdžba od hiljadu jednakih usklika, pogrda i upita koji ne nalažahu odgovora. Sve ono što je bila onaj prvi tren sastanka izrazila njegova fiziognomija i što on ne bi bio mogao nikad opredijeliti, sve se to sad izražavalo u njegovim mislima. On je nju osuđivao; on je bio uvjeren da je ona bila pretjerano glupa, da njezino ponašanje bijaše bez razloga, a želio joj i pokazati da je sve to suvišno, da ona neće tako zapriječiti da on nastavi svoj put kojim je pošao. Ne uvidi li to, onda - zbogom! Nije on dijete - napokon. Sutra će on sve to razložiti, ovako jednostavno i mirno.

I ovako - lagano popuštajući i izvijajući se iz jedne misli u drugu - uvjeri se da se to sve može uistinu mirno rasuditi, i odluči na njezin izazov, siktanje i zgužvanu fiziognomiju odgovoriti ovako mirno, razložno i porugljivo.

III.

Kad je drugi dan ujutro sreo majku, pričini mu se da je i ona prošla isti slijed misli. On joj ne kaza ništa. Odluči dapače da prekine vrlo rano sa sastankom ili bar da izjavi da ide u kazalište. Htio ju je svakako umiriti i od njegova prkosa ne ostade ništa. Od mržnje i srdžbe pa do one odluke da će sve razložiti, proteklo je vrijeme mišljenja, istanjilo grubost i iscijedilo nakupljenu žuč, a od ove posljednje odluke do jutra protekla je cijela noć počinka, polurasudbe - i oni stajahu jedno do drugog s istim pomišljajima, pozama i fiziognomijama kao svako jutro.

- Majko!

Ona se spremila slušati, ali ne odgovori ništa.

- Večeras idem u kazalište.

Ona mu poda novac. I u taj čas on nije znao, bi li uistinu pošao u kazalište. Oklijevao je. Ali kako je došao na ulicu, on je počeo zaboravljati majku i postajati sve veseliji... Sastanak podveče u parku... sa ženom mladom, dražesnom i ljepuškastom... On se je udaljavao od jedne luke i što se je više primicao drugoj, ona je prva postajala dalja i manja, a ova veća i bliža.

Zato je on podveče pošao u park.

Pred njim je bila i opet Mica, brbljava, brza, sa sto besmislica, trica i novosti. I onda - najedamput - ona je zašutjela. Mijo je držao njezinu ruku i slušao izdisaje, šum haljine i tanko titranje njezinih vlasi. I tad je pogleda u bijeli, prokšeni vrat. A ona osjećajući da on sluša i gleda, svrati iz prikrajka oči u njega. I oči se sretoše. One njezine, bezvoljne, izgubljene i lutalačke i one njegove, energične, svijesne i nepomične. Ona mu se podavaše kao nemoć, a on je držaše kao snaga. I imajući ženu u svojim rukama, njezin posmijeh, suze i riječi - osjeti da je ogroman, jak i vrijedan.

Ona se otme: rastavljahu se. Ali on ne podnese. Pričini mu se da bi bez nje on savkolik, s cijelom ogromnošću, jakošću i vrijednošću postao sitan, slab i bezvrijedan, i sad osjeti, što mu je ona. Kao da je sve ono jako i vrijedno, što bijaše u njoj, sašlo u njega, a sve ono sitno i bezvrijedno, što bijaše u njemu, izgubilo se u njoj - i rastanak mu postade težak. On je zadrži. Bijaše ganut. Prošlost ga olako dirne, dugačka, tmurna i mlaka - majka bijaše tamo zgužvana i siktava - a tu ona, žena, mladost, smijeh, zanos, sve. Nikad toga ne osjeti. Nikad mu prošlost ne iznikne u takoj kukavnoj, podrtinastoj slici i pričini mu se da je tek sad proniknuo u svu mlakost i turobnost njezinu. Nenadano, jako svjetlo rasvijetli sve ono i u njezinome odlasku gledaše utruće toga svjetla. Ali i više! Ovo se svjetlo sipaše i na sadašnjost - sadašnjost bijaše sama to svjetlo, to ogromno, jako, nenadano svjetlo.

- Mica!

I njihova šetnja svezanih bokova, čistih stiskaja ruku i sudara glava, i cvijet što joj ga ubrao, i nocturno što joj ga u misli prikazao, i ona, Mica, njegova ljubav, mladost i zanos, i ova večer s melanholijom lišća i šutnjom smrznutoga zvijezda, i on, snaga, polet - sve, sve...

Njegov je cjelov bio dug i vlažan.

Miji navriješe suze na oči.

IV.

Ove ga večeri nije dočekala kod vrata. A on se zaboravio i došao u nevrjeme; došao je ranije no što bi trebalo da dođe.

- Tako rano?

Ona je znala sve. Fiziognomija ne bijaše besvjesna kao sinoć, ali bijaše slična onoj. Činilo se da je svaka crta (one ispremetane crte!) dobro promišljena. I uza svu sličnost ne bijaše na njoj ništa od onog sinoćnjeg očaja. Mijo baci novac na sto. I opet one iste siktave riječi, jačeg akcenta, kao odrezane:

- Gdje si bio, zaboga?!

On je bio odlučio odgovarati i razlagati razložno. I možda je već i misli prema tome upravljao, ali njegova fiziognomija stajaše već naprama njezinoj onako kao sinoć: svjesnija i tvrdoglavija pomičući se prema svakom trzaju majčinoga lica. Nevidne niti vezivahu uzajamno njihove crte i nevidna ih ruka potezaše.

Od obrazloženja ne ostade ništa. Oni bijahu na istoj polaznoj točki, tek s nekim već iskustvom. I Mijo je pogleda:

- Bio sam.

Ne prosljedi; stao je slušati njezinu tužbu. Ona je pogodila da se radi o ženama. Zato se je toga uhvatila. Brzo, vrlo živo stade pripovijedati o pokojnome ocu. Njega, govoraše, upropastiše žene. A brat njegov, onaj nesretni Mirko, što je utekao za granicu, postao je varalica radi - žene. Iskustvo! Iskustvo! »A ti - govoraše Miji - što bi ti znao...«

A i Mijo je tu prestao slušati. Ono za brata - dogodilo se to pred deset godina - sad je tek doznao. I »sveta uspomena očeva« bila je zablacena i zato ni začas ne posumnja u istinitost njezinih riječi. Ove puste večeri, kod pjegave svjetlosti, iza prvih cjelova - on je čuo

od rođene majke koja je poštivala očevu sjenu ovako nešto. To bijaše zacijelo istina. I tu se sustavi. Njezin govor bijaše sad uvjeravanje i zauzetost. Pa kad je ona rekla: - Čuvaj se žena! - on je odgovorio uvjeravanjem i istom brigom da nju umiri: - Ma kakih žena! Ja sam bio s Nikolom!

I više nije rekao ni riječi. Zagledao se nepomično pred sebe kao da pozorno prisluškuje laganom hodu svojih misli.

Jest! On je sad počeo da vodi računa o svome živovanju. U »knjizi računa« bijaše nešto neskladno i nejasno. Ovo je sve govorila majka s iskusnim pogledom u život; ovo je govorila majka, što hoće samo dobro svome sinu. A on, Mijo, osjeća da je kod Mice dobro; a ona, majka, kaže da je kod nje zlo. Ona možda ni ne zna, kaka je ta žena, što otima njemu večeri, one večeri koje je dosada sprovodio kod glasovira čekajući njezin: »Već je deset!« A on to njoj ne može da kaže. Čini mu se da bi majka i opet rekla da je kod Mice samo zlo. I možda bi imala pravo. Mijo je siromah i ona nema ništa. Kud dakle srcu i što ih čeka? Što?... I tu ga podiže čar neizvjesnosti i draženje neopredijeljenosti, što mu ga dosada podavaše samo glazba za bijelih, zimnjih dana na škripljiv prasak leda... Ono isto, što ima u Čajkovskoga, kad doziva u pamet jednostavnim akordima ili samim notama stranicu iz »*Ruđina*« - baš onu, gdje vjetar zavija, a beskućnik Ruđin ide, ide i ide, bogzna kuda i zašto...

V.

Odsad započe igra zavaravanja. Majka je htjela da dokaže da je u kući, kod nje, sve dobro, ugodno i sretno, i poljepšavaše mu život. A on odgovaraše opsjenjujući je, kako ide ili u kazalište ili instrukciju, kako su glupe žene i kako krasno napreduje u naucima.

Slutili su oboje da lažu, ali ne bijaše razloga povjerovati u to. Mijo je, dapače, nagomilavanjem izmišljenih i proračunanih obećanja, osjećao neku dužnost da se pred njom prikazuje bez obzira na vjerojatnost onakim, kako to ona želi.

I da nije nešto nenadano prekinulo ovaj klimavi odnošaj, u kojega stalnost ne vjerovahu ni majka ni sin, bili bi se oboje privikli laži i možda priznali njezinu nužnost, pa se smirili i sredili.

Ali majka bijaše saznala da se njezin sin viđa češće na šetalištu s jednom vrlo lijepom djevojkom. Ona mu to i rekne.

Mijo se ne zbuni. On je to očekivao. Prema svojim slutnjama, koje naslućivahu nešto od laži u majčinu ponašanju, i prema svojem vladanju, koje dokazivaše laž s njegove strane, prema svojem dakle odnošaju, u kojem se je ta laž udomaćivala, on je znao da će i majka doznati, da će on sve poreći i oni će živjeti dalje. Postajaše već miran i »knjigu računa« vođaše kao iskusni i prometljivi knjigovođa, što unaša krivo račune, ali se sve najposlije slaže. I na eventualne prigovore svojega gospodara, on je spreman dokazati da su prigovori neumjesni, a ako to ne uspije, onda je pripravan udariti se u čelo, nazvati sebe blunom i priznati da je pogriješio.

Zato je on majci sve odlučno poricao. On nema nikake »svoje«, nikake »simpatije«. Nije najposlije lud, jer što će mu draga, kad se ni ne misli ženiti. On ima svoje više ciljeve; on ima svoje »ideale od sedam nota« i »simpatije od nekoliko vrlo nepopularnih imena«, što

žena, ova naša glupa žena, ne bi nikada razumjela sa svojim »ovčjim mozgom«... A ako - ako ide s kojom, to je nešto treće; tu ulazi samo glazba i - ništa više.

Mijo je sebi u tonu grdno protuslovio. Ali, začudo, ovo očito protuslovlje bijaše njemu umjesno, razložno i logično. Pričini mu se da je tako djelovalo i na njegovu majku. Ona je najprije - izjavljujući mu »novost« - izgledala prezirno, zlobno, i ogorčeno. Onda pod dojmom njegovih dokaza počela opravdavati žene, braniti ih pred takim muškim klevetama i predrasudama da su glupe i da ne osjećaju ništa. A onda; kad je on pobio sama sebe i rekao da ih samo glazba veže, ugodio je njoj kao ženi i priznao opravdanost njezinih dokazivanja.

I kad su došli do te točke razgovora, izgledahu oboje umireni. Jer od one prve noći koja je bila nešto novo i neiščekivano, pa za ovo nekoliko dana laganja i opsjenjivanja pak napokon kroz ovaj razgovor - priviknuše se oboje na to da razgovaraju o - Mici. I besvijesnost, nespretnost, iskreni očaj, mržnja i ogorčenje pred ovom jasnom, običnom i rasuđenom činjenicom - sve ono od prve noći postajalo svijesno, razložno, razumno, postajalo - uobičajeno.

I jednog dana prođe Mijo ispod majčinih prozora s Micom.

VI.

Majka ih je vidjela. Da se je Mijo dospio okrenuti, da je on uopće znao da ih ona gleda onim istim prezirnim ogorčenjem, pri kojem joj je vazda nos izgledao tanji, veći i iskrivljeniji, možda ne bi bio tako bliz Micinome dahu. Ali pred njim bijaše sunce, zaduvena svježina i posljednje zelenilo. Njezine se nasmješljive oči bacakahu pogledima, obijesnim. Ona ih sustavljalo na profilu svoga ljubavnika kao ptica, što zasjeda granu, iskoprca se na njoj, pijucne i odleti. Išli su bez stisaka i bez cjelova; išli su kao jutarnji ljubavnici, zaljubljeni u petice svojih cipela, čavrljanje i šaputanje zavidnika.

Pa kad je Mijo došao na objed, prvo što je čuo (a majka je i više toga rekla) bila je majčina rečenica, duboko promišljena i izvrsno naperena:

- Fina roba! Vidjela sam je danas s tobom, a pred nekoliko vremena s jednim drugim.

I sad odmah, bez ikakvog promišljanja, Mijo je razumio da to nije istina. Da mu je to rekao tko drugi, bio bi možda posumnjao; ali saslušav to od majke, bijaše mu jasno da ne može biti istina. Majka je dakle slagala - i to mu se pričini sasvim prirodnim. Zato je samo slegnuo ramenima i rekao: »Pa?« - a onda, sutra, prošao i opet.

On nije znao da izaziva, makar je pošao samo da izazove. Išao je sasvim uz Micu, govorio intimnije i smiješak, što mu je pritom titrao na usnama, osjećao da je usiljen i neprirodan, ali ga nikako suspreći nije mogao.

Vrativši se kući dobro je čuo sve; on je i došao više zarad toga da čuje majku, negoli rad objeda. I kako je dosad dolazio mašinalno ne gledajući majke i ne razbireći njezinih pitanja, tako je danas došao navlastice pomnivo joj motreći lice i prosuđujući svaku riječ.

On nije nikad kasnije mogao opredijeliti ondašnji izraz njezina lica, ali ga je vazda gledao. A tako je bilo i s njezinim razlaganjem. Ona je sve znala! Ta njegova Mica! Fina roba! Pitati valja samo gospođu N. I sve druge!... On je protuslovio porugljivo, i ona je govorila porugljivo. Ali oni su rasli u izrazima, akcentima i činjenicama. Kroz taj dijalog pogledavahu se naizmjenice: blijesak očiju iskazivao slavodobitno zadovoljstvo. Jer oni

gledahu naizmjenice samo svoje lice. Pa u tom porastu riječi, fakta i naglasaka ispolji se jedno:

- Djevojčura...

Sva zloba, zavist, muka i prezir, što se prikriješ slavodobićem najedamput provali.

- Nakazo...

I oni se rastadoše. Mijo je reagirao i rekao: »Nakazo«. Ova je riječ sama po sebi spuzla s njegovih usana i on je nije ni mario zadržati. U nabujalosti osjećaja mogao je biti nepravdan; ali on i kasnije morade priznati da je ona riječ sasvim dobro i točno izražavala ustuk na onu: »Djevojčura«. Rasuđujući ponašanje vlastito priznade i opet da je bilo bez prigovora. On je opazio na svoju veliku radost da je majka zablatala sjenu očevu koja je dotada bila sveta, i isto tako izustila sada riječ koja dosada nije imala pristupa u njihovu kuću. I sravniv ovo dvoje postane mu jasno: ona je slagala. To je dokazano! Slagala je bila preko oca da mu otuđi Micu; slagala i preko nje da mu i opet otuđi - nju. I postane mu očito i razumljivo da se je cijela ova borba od tjedan dana vodila oko nje, mirne i nasmiješljive Mice: jedan je branio, drugi napadao. Protivnik je upotrebio sva sredstva i onda ispustio posljednje - a on, Mijo, reagirao i - održao pobjedu. Jer Mica bijaše njegova - on se raskrstio s majkom.

VII.

»U čemu bijaše dobro?« - mišljaše, »nitko ne ide u propast; a ja vidim i osjećam da je moj život nepojmljiv bez Mice. Nepojmljiv! A zašto mi onda ona otima - nju? Zašto?«

Došavši do toga pitanja uvidi odmah da to prestaje biti pitanje i nikako ne može ostati pitanje. Odgovor je bio u samom tečaju njegovih misli koje su to pitanje postavile. I odmah je uvidio da se je borba vodila oko njega samoga. Mica je tu bila kao jedno s njim, a majka se je borila za - njega. On je njoj *bio* život, Mica smrt - a Mica njemu život i majci smrt! On je dakle bio majci život i *postajao* smrt!

»Moja je majka mrtva« - prošapta onim dubokim šaptom koji je šumio kroz grudi, grlo, usta i uši. »Moja je majka mrtva« - prošapta na pragu svojega života, pravoga, velebnoga života. Izašao kao pobjednik, što je preko mrtvoga heroja iznio svoju pobjedu. I u ovome momentu, kad je počitanje drhtalo nad umrlim i živim, u momentu uspomena i nada, u zadnjem spoju prošlosti i budućnosti, u mirnoj formuli vječitog bitka - bijahu suze; suze što ukazivahu lice, osjećaje i prirodu - suze ogromne, pijane, histerične.

Mijo je ridaao.

II.

Knjiga lakrdija

Brada

Obrijao sam bradu. Do tada sam naime imao bradu gustu, zašiljenu, crvenkastu. Zašto sam obrijao bradu? To je pitanje velevažno i zanimljivo! Ljudske psihe se ponajviše dotiču onih sitnica koje samo u životu velikih igraju veliku ulogu da ih učine zanimljivijima od njihovih djela. Naša duša nije ekonomija i znanost; ona je literatura, jer je vrlo elastična, slučajna, ekscentrična, originalna. Jedan je individuum živio godine i godine uredno, pošteno, solidno; najedamput plane i ubije; ili plane i siluje; ili opet plane i orobi. Nigdje nije čudo, slučaj i religija tako očita kao u zlodjelima; nigdje se nevidovni duh ne izražava toli vidljivo kao kod ubojstva, pića i seksualnih ekscesa. Uvijek naime ulazi boštvo i duh onamo, gdje naša duša hoće da prosvjeduje protiv modernog društva ili da izrazi svoje intimne, besvijesne, živinske instinkte. Ignorante apostoli progovoriše u nekoliko jezika preko noći, veli priča; mladi je naš talenat počinio samoubojstvo preko noći, veli kronika. Jedan je jedini duh sveti ušao u svete duše i primakao ih onome božanstvu koje evocira sve ono, što se u našem socijalnom poretku ne može snaći i srediti. Vjera u moralno biće koje je nad ljudima - ta je vjera jedno isto u vjerenika i anarhiste. Hrist je dapače govorio o Bogu koji je nad nama i u nama, i opravdavao anarhiju prošlosti i budućnosti. Jedan je đaćić u pijanstvu govorio perfektno njemački, a bio se jadnik opio od žalosti i očaja, što je dobio drugi red iz - njemačkoga.

Tako je i jedan stariji već čovjek za čitavog života prijetio svom susjedu da će ga ubiti i - dakako! - nije ga ubio; a susjed je dapače tvrdio da želi svome neprijatelju svako dobro, i jedne mu je noći upalio kuću... Pas koji laje neće ugristi, jer laje i jer su psihologije ljudi i životinja slične u kontradikciji, apsurdima i čudesima.

Tako sam eto i ja najposlije obrijao bradu. Dotada sam ja bio čovjek vrlo ozbiljan, radin i solidan. Živio sam za nauku i nisam osjećao nikake potrebe veselice, dokolice i ljubavi. »Vi imate zacijelo već 30 godina« - govorahu mi - »tako ozbiljno i starački izgledate«. Ja sam imao tek 20 godina. »Vi ste zacijelo slikar« - primjećivahu drugi. Ja o slikarstvu nisam imao ni pojma. Uopće: držahu me za nešto što nisam bio, i davahu mi više godina, no sam uistinu imao. Djevojke su me kao »mladića« mimoilazile. Nijedna nije žedala moje usne, nije tražila moga društva, nije pomišljala na moje stiske. Jedamput sam bio došao u jedno selo i svi su me držali za učitelja! Drugi sam put vodio svog malog nećaka i svi su mislili da mi je to sin. Treći sam put pošao sa svojom 40-godišnjom tetkom u dućan i trgovac mi je rekao: »A, to je vaša milostiva!«

Jednom riječi: djevojke se za mene nisu otimale; imao sam svoj mir. Nije se zahtijevalo da na šetnji odgovaram na poglede, da noću slijedim uzvinate suknje, da u kavani počastim s dotičnom namjerom kasiricu. Tako sam ja živio i učio; iz svijeta ne primah nikakvih seksualnih podražaja, jer, no - nisam dražio i nisu me dražile.

Ali, ali! Nisam ni dražio ni razdraživao, ali sam svejedno izazivao. Onako suh, visok, obrašten dugom i suhom bradom, s poluprezirnim i suhim usnama, pogrbljena i učena

stasa, i s dugim nosom, na kojem umorno počivahu očali - nisam nikako mogao proći neopažen. Čudnovat čovjek! šaputahu, a nestašna obospolna mlađarija klicaše gurkajući se naizmjenice u rebra: »Kakvo čudovište!« Jedna je djevojčica bila dapače jedamput kriknula zagledav me iznenada, a druga, što je bila pokraj nje, bješe prasnula u smijeh. Ostale su mi, kad bih ih fiksirao, obraćale leđa. Tetka me je zaklinjala dan na dan da obrijem bradu; na ulici se svi osvrtaahu na mene i u javnim lokalima kao novodošla ličnost nijesam mogao ni sjesti za stol ni ispiti kavu. Ja dakle mira u potpunome smislu riječi nijesam imao. Ali ovo, što sam među svijetom zauzimaao tako u oči udarajući, smješkanja, gurkanja i neslanih primjedbi vrijedan položaj, učini, te sam ja gubeći mir na ulici sticao spokojnost u sebi. »Među ljudima sam smiješan, a šta će meni ljudi? Živim sâm o sebi i o svom radu, za sebe i za svoj rad.« Neki se logični, uvjereni i ledeni mizantropizam stvarao u mojim osjećajima koji nijesu među svijetom mogli podnipošto mladenački, plemenito i toplo proteći, nabujati i prosuti se. Dolikovalo je meni tj. mojoj bradi, stajati kod uličnih iskaza mlađarije postrance, primati patriotske deklamacije i izjave s bagatelnim, sažalnim smiješkanjem i proći bez interesa pokraj uličnih avantira pseta, licejka, mačaka i realaca.

Djevojačko ćeretanje koje je samo o sebi pusta besmislica, ako ga istrgneš iz onih začuđenih, naivnih i obijesnih usta, očiju i grudi i svega onoga, što se sklada u nepojmljivu dražest pod taktom onih nestašnih kretnja, tanašnih prstiju i brzih koraka - nije iz mene moglo posve prirodno izvabiti smiješka, riječi i opčaranog pogleda. Govorahu mi: »Pa ti se ni ne znaš smijati« - a ja sam mislio: »Čemu da se svačemu smijem? Nijesam dijete!« A oni su mislili: »Da. Ti si već čitavi čovjek«.

Teško je reći da li je mojoj majci bila počudna moja brada. Uzevši u obzir položaj, svrhu i raspoloženje svake majke, moglo bi se reći da joj je brada smetala toliko, koliko ju je umirivala. Kod nas je bila na stanu moja mala rođaka koja se preda mnom nije htjela nikad nasmiješiti i zabrljati. Majka je tu antipatiju svodila sebi u prilog, ali je ujedno mogla opaziti da ja nijesam više dijete.

Putovao sam mnogo, govorio malo; čitao uvijek. Šalio se nijesam nikada. Negdje me u tuđini titulirali sa »profesore«, a tu mi mogao nepoznati mirne duše reći i »doktore«. Po selima me držahu učenjakom, a neki su tvrdili da mi je u pogledu naobrazbe donekle ravan samo mjesni učitelj koji je nosio cviker. Ja sam nosio očale. Zato me ni seoske cure nijesu volile.

Moji ideali izadoše tako sasma iz života i ljudi među knjige i studije. Ispočetka me laktanja uzrujavahu, kasnije im se priviknuh i svagdje stadoh gledati - laktanja i upozoravanja na moju »čudnu i smiješnu« spobodbu. Ja sam reagirao: prezir i hladnoća stade odražavati svu okolinu koja je tako bez srca i opet s mnogo osjećanja izvrgavala ruglu - mene. Kadgod bi me dječurlija slijedila hihotajući, ja sam osjećao na sebi rug sparno, mučno i umorno, kao da je hihot onih zamusanaca svjetlo, što se sa staklenih, praznih pogleda prolaznika odražuje i udara nepomično u mene. Tako je moj odnos prema svijetu uopće, odnos kako ostaje na ulici, u kazalištu, u javnosti - bio sav u mojoj bradi i očalima. Ljudi su prema tome mene prosuđivali i cijenili, i ja sam prema tome prosuđivao i cijenio - ljude. Izgled čovjeka učena, ozbiljna i smiješna!

Ja sam ta dva mnijenja ljudi - ozbiljan i smiješan - sâm spojio i tu je moj mizantropizam zašao u cinizam. Postajao sam sve hladniji i porugljiviji. Znao sam stajati na ulici i gledati u mnoštvo, kako se klanja, prolazi, kicoši i previja, i najodurniji mi postadoše ljudi uredni, lijepi i elegantni. »Sve je to pomada, karmin i parfem: parfem za naš njuh, karmin za naš vid, a pomada za opip...« Najantipatičniji mi postadoše mladići; ja sam zaljublivanje protegao na mladost, glupost i brčiće. Koketiranje mi postade nešto slična karikiranom

majmunu, ljubav karikirano koketiranje, a zabave, šetnje i plesovi karikature karikatura. Naprotiv sam zavolio bradate ljude, i sretajući ih pokadšto, ja bih se razmiljio i unježio, kao da sam našao srodnu i plemenitu dušu.

Ne. Ja nijesam bio normalan. Ja sam znao da na djevojke ne činim dojma dvadesetgodišnjeg mladića radi očala, brade i ozbiljna života. Ako bi me one gledale izdaleka, smješkahu se obijesno i bezumno. Ali, ako bih im se približio i udario s njima u razgovor, ona obijest postaje tjeskoba, a ona bezumnost strašljivost. Dojam, što sam ga činio na njih izdaleka, bijaše smiješan; izbliza strog: ja sam dakle činio na njih isti dojam, kakav čini profesor na đaka!

Nijesam li poradi toga bio jednu djevojčicu napola silovao, izbivši je, što mi se rugala, i počeo osjećati naklonost k dječacima? Jedan paradoks bijaše očit: da ja nijesam imao brade, činio bih onako izduljena lica, nosa i stroga pogleda, radi očala, dojam jezuite.

Ali ja sam bio svega sit. Odlazio sam na nauke i poželio potpuni mir. Nije bilo podnipošto u mome interesu izazivati nepoznate ličnosti: netko mi se naruga, ja reagiram i izvučem još batina.

Zato i samo zato obrijah bradu. Čudno me osjećanje obuze. Primih se podbratka, i pričinio mi se neobično nježnim, malenim i djetinjim. Pogledam se u zrcalo, kliknem, zbunim se, isplatim brijača i poletim svojoj kući. Svi kliktahu. Majka me poljubi - kao izgubljena sina; tetki oživješe oči i besvjesno me zagrlji, a mala rođaka pljesne rukama, porumeni i pobježe vičući pomamno. Osjetim odmah da sam olakšao; uspravih se; zaredah skokom po ulicama, pogledah na prolaznike, i videći posmijeh na ženskim usnama, postadoh nekud obijestan, veseo, dijete. Ja sam se bio i poljupcu majčinom prepustio, kao čedo, zagrljaju tetkinom, kao dječak, pogledima djevojaka, kao mladić. Sada ti pogledi nijesu nikako mogli biti rug: ja sam to osjećao i znao. Tako prođoh dan lunjajući ulicama i kavanama. Dapače, osjetih najedamput volju i želju poljubaca, kao da me je onaj majčin i tetkin cjelov, pa onaj zaplamsali skok male rođake prenio u dječastvo, kad se sve vragolije praštaju i osuđuju istom blagošću, prijetećim prstom i dobrodušnošću. Sada sam izgledao mlađi no sam bio; neki mi rekoše: - »Kao gimnazijalac!« Pogledah jednu moju fotografiju iz pučke škole i isti je prokšeni, maliciozni izraz dubao i sada rubove mojih usana. Sjetih se moje prve ljubavi u pučkom vrtu - jedne tanašne i vitke curice, sa zafkrnutim nosićem i s jednom usnom zavinutom preko druge. Ja sam je bio čak i poljubio, i ona je tada zaplakala i od stida zabola lice u suknjicu koja joj je sezala tek do koljena. I mala je rođaka pobjegla danas, i iste sam onake oči vidio na njoj, što izgarahu na prebujalim obrazima. Ja sam stao sada zapažati sve ove boje i crte mladosti neobičnim tekom. Ja sam izašao sasma smušen i nesabran iz zagrljaja tetkinog i majčinog. Isto čuvstvo izgubljenosti i raskošne rezignacije bio sam osjetio nazad šest godina, kad me je obujmila, poljubila i pošakljala žena jednog javnog lokala sa skroz privatnim ciljevima. I s istim onim udovoljenim i lakim korakom izađoh iz brijačnice i rođene kuće, kao da sam gubitkom nevinosti stekao ono isto, što danas gubitkom - brade.

Ove sam se večeri prošetao šetalištem kao i ostali, i stadoh pogledavati u djevojke, najprije iz znatiželje (da vidim, kako se doimam), a onda iz prave strasti i raskoši; jer sad su oni posmijesi i pogledi govorili: »I iz daljega i iz bližega jedan si, dragi, mili, jedini! Ljubi sada - tvoj cjelov ne bode! Približi sada tvoje male brčiče našim tankim nozdrvama; brada nas sjeća staraca, naših očeva, i učitelja koji nam brane koketiranje, našu prvu i zadnju ljubav, našu jedinu i vječnu cigaretu.«

Ja sam osjećao zimu na podbratku; osjećao sam da mi nešto fali, i kao da sam obrijavši bradu počinio jednu pravu mladenačku pustolovinu, postadoh nasmiješljiv u istim

očima: više se nisam ni mogao ni znao smijati cinički. Sav je moj cinizam ideja i ličnoga izraza bio u mojoj bradi.

Može se reći da je to apsurd; ali, ako je to apsurd, onda je to psihologija. Učenjak traži logiku i izmišlja teoriju; literata iznosi činjenicu; ako mu je stalo do toga da se uzmu kao istine, onda troši vrijeme, tintu, papir i zdrav razum u to da ih poveže, učini logičnim, shvatljivim i interesantnim i uloži sve u to da dadne rog za svijeću. Učenjak daje teoriju - apstraktnu neistinu; literata pripovijest - konkretnu laž.

Ja sam tako eto obrijao bradu i otputovah na nauke još drugi dan, snabdjeven čokoladom, pekmezom i s nekoliko adresa raznih gospođica, a čvrstim uvjerenjem da ću učiti na miru u sobi i na ulici. »Više ne izazivam; ali razdražujem. Svejedno. Samo kad ja nisam razdražen« - mislio sam, sjedajući u vagon, pošto rekoah svojoj rođaki da ću joj pisati pismo rastopljenom čokoladom i slijepiti pekmezom, i da je nikada zaboraviti neću.

Otputovah uveče. Putovao sam cijelu noć. U vagonu je bila i jedna djevojka. Bili su i drugi; ali ja sam zabilježio u svojoj pameti, gotovo podcrtavši, tu djevojku. Razgovaralo se ispočetka, onda su nekoji usnuli sve onako sjedečke; drugi su zadrijemali sve onako spavajući, a ja sam šutio, gledao u djevojku i zaklapao oči! Onda su svi usnuli. U vagonu nagrnuše novi putnici; djevojka se morala stisnuti i ja sam se morao stisnuti: tako dođosmo jedno u blizinu drugoga i nastavismo spavati. Ali ja sam samo napola sklopio oči.

Slabo je svjetlo lunjalo po našim licima, mamurno od onog štopota i šuma. Kadšto bi nam se glave sudarile, ali samo načas. Stegna nam se postojano dirahu. Spojna njihova crta urezivaše mi u mesu žeravke. Ja sam svaki čas trzao nogom, i onda bi nam se koljena sudarila, i ja bih se tad sasma stisnuo uz nju, jer, no - nijesam mogao podnijeti; nijesam mogao ni govoriti. A nosio sam kratak kaput. A ona je bila toli blizu... Jedamput sam joj vidio oči, podočnjake i obraz sav užgan, pocrnio od besanice, umora i teturanja vagona. A ja nijesam mislio ni na što; ova dva dana »bez brade« ostajahu daleko i blizu: kao san, što se doziva i osjeća, ali zaboravlja. A vani je noć padala na zemlju, udarala u nebesa i stiskala se u začađena, sleđena stakla. Letjeli smo kroz poljane, podno gora, kraj sela, gradova, potoka i šuma. A tamo ostajaše uvijek na istome mjestu i sve dalje i dalje kuća, rođeno selo, majka i znanci. I ova je djevojka polazila u svijet, u službu. A noć je dublje, dalje, bliže i gušće tekla poput bujice i samo je bjelina misli, osjećaj zime i skoroga snijega, crvenih nosića, brzih koraka, tapkajućih tabana, raspucalih usana, vune, rukavica, mantela i punča obuzima mene cijeloga. Nekaka pijana, sanljiva sjeta bješe začas ohladila moju strast i dodir mlade puti. Ulazeći u nepoznate krajeve, ostavljajući poznata lica, zamišljajući život velegrada s noćima provedenim na galeriji teatra ili kod kavanškog prozora ili u maskeratama besvijesno se ganem, i poželjeh jedno žensko biće da imam o svome boku na trotoaru i galeriji, omotano u vuneni rubac, o koji se zapletoše pahulje snijega; koje dršće, a oči mu suze, kao da mu je cigara poškakljala njuh i okus.

Danilo se. Zora je probijala na prostranom vazduhu, ali sva umotana u guste magle. Ja i ona ostasmo sami. Vlak je tu imao zastati pol sata. I mi smo zastali četvrt sata prozebli, zapackani, slomljeni. Ali dah novoga dana, i rekao bih, prstići svježega jutra, kao da nam stadoše trti krmeljive oči. Stisnusmo se u ugao vagona. Stisnusmo se još. Čvrsto. I ne puštasmo se još. Što si rekosmo? Glave nam se dirahu, usne upijahu u zgužvanu put i golicanje mesa, vazduha i zime: stadoše nas srsiti, trzati i nervozno čeprkati nam po mozgu. I samo blijedo svjetlo sukljaše kao dah jednoga kadavera, što može biti i duša... vječni život i vječna smrt.

Ja sam trnuo. Jedna mi misao prohuji mozgom. Poživjeti! Momaštvo! Pustolovina! U svakoj od ovih riječi bijahu i druge dvije. Kratko me dirne spomen na prošle dvije godine nauke, ozbiljnost i smiješnost - pa nenadana želja topline, osjećaja i izljeva - i spominja-

nja, i po drugi mi put nešto britko, ledeno i toplo prohuji mozgom, mišicama i koljenima... Ja nemam uspomena od ovo dvije godine! Ja nemam uspomena! A sve, sve živi da može spominjati - prošlost i mlade dane pred onima koji polaze živjeti, da onda jedamput i oni stanu i otpočinu kao živeći od kamata svoje životne glavnice - uspomena.

I ja sam blijed, uplašen, drhtureći primio onu djevojku i kad sam vidio isto tako blijedo, uplašeno, strastveno meso, laloke mi se zapjeniše i nenadani nas je čas zbunio: zakrvarismo se, začudismo, smutismo... Fićuk je željeznice najavio odlazak i svršetak, i mi se rastadosmo. Fuć! Onda sam uzeo prtljagu i otišao u drugi odio vagona, za nepušače. Tu sam zapužio i uzeh sebi dokazivati da je moj čin plemenit i doličan; da mi ona ne može ni u čemu zamjeriti; da je žena koja po noći putuje sama, stvar koja se stavlja izvan zakona, i da su ljubavi samo onda zakonite, tj. ulaze u moral i savjest, ako imaju posljedicu - dijete. A dijete je ono jedino, što od stvari čini biće, od vanzakonske žene zakonitu. Ali djevojka je već virkala na ona vrata i najposlije ušla u odio za nepušače i zamolila jednu cigaretu... Ja sam kasnije konstatovao da me je ta uspomena koštala nešto manje od medaljona, škapulara i sličica, što hodočasnici kupuju na licu mjesta. Na rastanku joj dapače stisnutih ruku i rekosmo si: Do viđenja!

A tamo vani, u velegradu, ujutro, u magli, kod bijele kave uz novine, svjetlo elektrike i isto tako blijede poglede jedne kasirice - oduševljen prvim uspjehom stadoh laskati onim električnim očima, puti i opravi. I drugi dan, našavši stan, zaljubih se odmah u sve četiri kćeri moje gazdarice, i vraćajući se s njima iz kazališta platih im sladoleđ, i nakon četiri dana nijesam već imao ni prebite pare. Tek što sam osjećao, kako sam povučen u drugi svijet nerada i dangube i kako mu se oteti ne mogu, jer su pogledi i posmijesi kasirice i četiriju kćeri jedne gazdarice bile stupica u koju se je ulovila jedna velika zvijer.

Brzovjavih po novac i, lišen svega, bez oslona i pripomoći, nepoznat u nepoznatom gradu, bacih se jedne noći gladan u krevet. Nijesam se izuo; ni razodjenuo se nijesam. Ležao sam u vrućici. Iščekivao sam novac i novi život, tj. onaj stari, onaj prijašnji; onaj rad i ono zadovoljstvo. Ono zadovoljstvo koje je bilo u meni, kad bih se odijelio od svih i kad nisam htio vidjeti nikoga... A sada! Osjećaja ne mogu umiriti na osami, kako ih prije nijesam mogao u društvu. Sad za umirenje trebam i tražim upravo nužno društvo, poglede, lica, posmijeha - sve ono, radi čega ostadoh bez objeda i prebite pare. Ta sada bi mi ti pogledi i posmijesi bili možda zahvalni; postali bi još veći, dublji, jači, strastveniji, i ja bih morao i dalje živjeti, kupovati, sticati i plaćati - uspomena. Ova me osama sada muči, ismjehiva i izvrgava ruglu kao i ono prije ljudi, dječurlija i djevojke. Ova osama donosi samoubojstvo, grižnju savjesti, radi potraćenog novca sirote majke i potraćenog vremena moje ozbiljne mladosti... A ono društvo sve umiruje, jer draži dalje... Ma tu valja imati milijune!

Ljubav i avantira, to je igranje na lutriju, plaćanje zavjeta, misa i medaljona koji su vrijedni samo toliko, koliko već može da vrijedi čudotvorna moć, vjera u raj i obmana bitka...

Oh, ja sam iščekivao novac, i činjaše mi se da bih s novcem mogao tako strpljivo i pokorno čekati, dok mi naraste brada.

Onda bih se možda zamislio u to: gdje je moj ja - u ozbiljnosti ili objijesti, cinizmu ili temperamentnosti, posmijehu ili preziru, ljubavi ili hladnoći?

Bih li tad mogao priznati da je moj ja u obrijanoj ili obraštenoj bradi i da svi individualizmi sjede na dvjema stolicama i zato su vrlo riskantni i vratolomni. Oni vazda stoje na nečemu, što je izvan njih; i ako se ovo nešto pomakne, onda oni i opet padnu na nešto, što je izvan njih... A svijet i patos ne osjećaju boli nečijeg pada... Jao si ga od pada samo bijednim kukovima, trtici i stegnima... bijednim individuima koji moraju osjetiti bol na

onome mjestu, za koje se od stida i pristojnosti ne smiju ni počesati i koje ne mogu vidjeti onako, kako to vide drugi...

Jug - Zvono, 1912.

Selo

Gospodin je kapelan nizak, debeo, crven, okrugao - jedna zdrava, prosta, obična seoska - recimo ljepota. Jesti i ne raditi ništa, u gradu nije nikada lijenost, jer živjeti u gradu već je nekakav rad.

»Kamo ću na objed? Što ću za objed? Kamo ću iza večere? Bih li u kazalište? Ili u kinematograf? Je li dograđena nova bolnica? Hoće li na pučkoj skupštini govoriti i dr. X...« Ova pitanja na selu ne postoje: dakle se ni ne postavljaju ni ne rješavaju. Jedno jelo, jedna birtija, jedna crkva, jedna dogodovština: misao je jednolična i nepomična, i kako nema na izbor jela, kazališta, novina, kavana - nema ni ideja; i kako te ne lomi pitanje »bih li za večeru uzeo čokoladu i biskvit, ili gulaš i pivu, za dessert čašicu rozolija, krevet kod Pepine, sjedalo u šantanu« - tako te ne tišti ni skepsa. Za večeru ribe, za dessert čaša vina, za rješanje svih problema i za uzrok svih posljedica jedan Bog i jedan Belzebub. Zato nisam mogao uvjeriti g. kapelana da ateizam nije još nemoral, da vjera u nepogrešivost papinu nije još kršćanstvo, i da katoličanstvo nije još jedina religija.

To je bilo prvi dan moga dolaska.

Djevojka Marija je mlada, mršava, oparena lica, crnih očiju, masnih kosa - jedna obična, možemo reći - ljepota koja ima za gradskog čovjeka prednost tipičnosti, prirođenosti i nepriličnosti. Poljubiti u gradu ženu - tuđu ili svoju - nije još isto što i ljubiti: u deset sati ujutro moraš ići u kavanu na novine: popodne imaš randevu s usidjelicom iz N. ulice; uvečer te čeka licejka Y. na čošku trga B.; iza kazališta si obećao kolegi Joti ispiti u noćnoj kavani čašu piva... Eto: jedan poljubac ne može ostati na tvome licu čist, zapušten, netaknut, usađen; ako si na gradskoj cesti bacio kup smeća, otpatke, ljubavno pismo, novčarku, tu je gradski pometač, nepoznata ličnost, nepoznati vlasnik. Na selu se opiješ i svi znaju; imaš neugodnu tjeralicu, i deseta ti susjeda donaša lijek; nisi bio na jednoj misi, i svi te drže socijalistom; zadovoljiš svojoj potrebi na glavnome trgu, i žig će ostati netaknut, nepomičan, pun dojma, dok ga vrijeme ne izbriše. Zato se nisam ni u snu mislio približiti djevojci Mariji, makar sam snivao o njoj.

To je bilo drugi dan po mome dolasku.

Svejedno. Imao sam more, besposlicu, mlijeko, mjesečinu, nebo, ribe, sunce, vino, cigarete i klisure; dane jasne, bijele, ukočene; jutra drhtava, rumenkasta, vlažna; večeri guste, šarene, gojne; noći zelenkaste, nujne, prozirne, i - apetit. Znao sam ležati gol na kamenu, u moru, na pijesku. Moje je tijelo upijalo sav žar punoga ljeta iz vode, iz hridina, iz zraka. Milijun tragova usijanih, oštrih, britkih, tankih, rivalo se u moje pore, a tamo se je nebo prašilo zlatnom prašinom i more je mekano i modro odražavalo strast sunca jače, grublje i strastvenije nego pjesnik strasti bitka. A podvečer se je miris voda širio po turobnoj i umornoj obali poput kokote koju prije oćutiš njuhom, no vidom i opipom. Bilo je to peti dan, kad osjetih miris i pogledah pozornije Mariju. Bila je moja susjeda. Nudila mi svako jutro smokve. Govorila nije ništa. Nuđala mi ih šutke, najviše s dvije riječi, sa zastiđenim smiješkom i uvijek nenadano zapaljena, kao da je lice izvadila iz kipuće vode. Ja sam joj prviput polaskao, ali ta je laska više zbunila mene, no nju; jer, ako je laska bila neumjesna

za nju, onda sam bio još neumjesniji ja koji je izgovorih. Opazih odmah da s Marijom neću moći razgovarati, i ma koliko se mučio, predmeta za razgovor ne bih mogao naći. O umjetnosti? O životu? O odijevanju? O kuhinji? Duh je razgovora svih inteligentnih ljudi i građana jednak; duh je seljaka različan već i zato, što u njih duha nema. Za duh je potrebno uvijavanje, slikovitost, neiskrenost; govor točkica i aluzija, prekinute rečenice, ime kojeg autora kao Boccaccio, spominjanje koje poze kao one Venere Medičejeke. Seljak voli jasnoću, bjelodanost, i ako vjeruje u boga, on vjeruje samo radi rukopipateljnosti svog uma i dijaloga: jednostavnije i lakše je shvatiti da ima jedno biće koje grmi i povlači sunce za ušesa, negoli shvatiti zakone fizike, elektricitete - i tako dalje. Jer u svakom je slučaju tamo jedno biće, tumač i razloga; a tu su toliki zakoni, pokusi i dokazi. Tamo je bažul, tu riža, meso, poslastice, voće, krumpir, crna kava... Tako sam i ja zanijemio pred Marijom. Isključih odmah prenavljanje i koketiranje ljubavi gradske: doskočice, stihove, pisma, poglede čeznutljive, melanholične korake, smiješak usiljene slačine - sve ono što je uvertira ljubavi, a uvertire kod opera slušaju pomnjivo samo inteligente, jer nema - akcije... Ja sam zavolio njezino tijelo, ono što sam mogao shvatiti, obujmiti, podržati i osjetiti. Rukopipateljnost.

Nijesam, rekoh već, radio ništa. Priroda mi je oduzela riječ. Pred njom nijesam morao ni mogao imati obzira: protiv oluje ne reagiraš svojim diplomama; iskaznicama, kao protiv uredovanja državnih organa; bujicu i poplavu ne sustavljaš duhovitim govorom, kao demonstrante; drveće i more ne zanašaš pjesničkom dikcijom, kao mladost. Svi obziri ljudi i kulture - »pardon!, gđice, ja sam vas gurnuo u rebra!« - ne postoje, kad te govodo zamiluje zablacenim repom. »Izvolite! uđite vi prvi, vi ste dama« - nema smisla, kad ulazi marva u staje. Ja se sav prepustih instinktu i prirodi: oštromno opazih da pseta ne govore i da krmci ne pišu ljubavna pisma.

Ali u tome i zarad toga je i Marija utonula. Vidio sam i druge djevojke; sve mi se svikoše. Ja se zaljubih u cijelo selo, u koliko se to sastoji od djevojaka, mladosti i ljepote. Ni jedna nije mogla ostaviti kakav poseban čar, individualnu crtu, sopstveni miris, izraz i formu: moje se je seksualnopsihološko raspoloženje razvijalo iz bezizrazitosti njihovih lica, jednoličnosti njihovih razgovora, vjerovanja i nošenja, i jedinstva njihovih duša. Ni u jedne nije »sjeta ispijala krv, zanos izgarao oči, bol gutala poglede, tuga gladila kose, očaj varao kožu ili sanja stezala usne«. Nisam mogao nazvati jednu »blijeda ljubavi«, drugu »mutna«, treću »vedra«, četvrtu »crna«; ili »rumenim usklikom strasti, crnim upitnikom sreće, žutim smiješkom užitka ili čarobnim himnusom smrti...« Jer ako bih jednu nazvao Madonom, drugu sam mogao najviše nazvati Afroditom.

Ali Marija je imala jednu prednost: nije imala - zaručnika, stanovala je pokraj mene, i imala je oca u Americi.

To je bilo prvi tjedan moga dolaska.

G. kapelan je nastavljao dokazivati, mada sam uporno šutio, da je ateizam nemoral i da će se njegovi dobri župljani poklati vilama onim časom, kad postanu bezvjerci. Upozoravao me na novine koje doniješe vijest, kako je jedan mladić ubio zlatara, drugi orobio kućegazdu, jedna sluškinja zadavila dijete, a druga otrovala muža... i sve je to dokazivalo da je vjera čuvarica morala, grad leglo zločina, i da moji slobodoumni nazori navještaju sudnji dan poštenja. Iste je večeri prema kazivanju mog kolege Martina, g. kapelan hvatao njihovu (Martinovih roditelja) sluškinju na stubama za none. Meni se ražalio. Poželjeh mu od srca sreću. Mene bi oduvijek do suza ganuli oni bijednici, što su se za objed morali zadovoljiti komadićem kruha, a ovo je hvatanje za none značilo da g. kapelan trpi od apetita i posta. Međutim zaviđao sam Martinu: on je dvije noći uzastopce pohodio onu sluškinju, i kod naših debata odobravao g. kapelanu, i nešto načitan, upo-

zoravao na Francusku, gdje se provađa zakon rastave crkve od države i gdje se ljudi ne plode kao bacili i Nijemci, a Nijemci eno imadu jaki katolički centar, i njemački nacionalizam ponijemčuje s uspjehom poljačku djecu.

Ja sam malo važnosti podavao ovakvim argumentima. Nisam više ni debatirao. Dosađivahu mi ovakvi problemi; misao me je umarala; rasuđivanje mi postade nejasno kao ljetne muhe i korizmene propovijedi. Ja sam osjećao muku strasti, žeđu ljubavi, glad puti. Bijah uvjeren da Martinove noćne ekskurzije ne mogu biti tajna za kapelana; da ja dakle slijedim Martina, slijedio bih ga i u tome. A pomisao da bi se moglo saznati i najmanje moje nemoralno djelo plašila me strahovito.

Ja sam bio među svim onim ljudima nešto posebna, iznimna: svi su znali da ne pohađam crkve. Jedna uvažena seoska ličnost, prvi gazda u selu, gledao me nepovjerljivo od prvoga dana: jedno radi naglaska, drugo radi izraza na »izam«, treće radi toga, što sam na njegovo pitanje: »Jesu li uvijek pune rimske crkve«, odgovorio: »Pune - stranaca, kad nema - mise«.

A ja sam k tome, polazeći onamo, maštao o rehabilitaciji mlađe generacije u puku: uvjeriti ljude da su mladi ljudi - ljudi, da su svete slike - slike i da je škapular - škapular. G. mi je kapelan bio rekao: »Eto, što pišu vaše novine o škandalima u svećeničkim krugovima. A morale bi uvažiti da jedan pop nije još stališ i da je najposlije i pop - čovjek«. Dakako, mislio sam ja, i pop je čovjek i samo čovjek. Eto, mislio sam dalje, kad se vratim, rehabilitirat ću svećenstvo pred gradskom inteligencijom, uvjerit ću je, naime, da je i pop čovjek, i onda zavapiti iz dna duše: Budite dakle ljudi, kao i mi, bez posebnih povlastica nad dušama ljudskim, i ne uzimajte savjest i milostinju od onih koji ih imaju, već ih radije dajte onima koji ih nemaju.

Ali sad nisam više maštao; bio sam zaljubljen do vrh glave; žalio g. kapelana i zaviđao Martinu, a kad je Martina zamijenio g. kapelan, žalio sam Martina, a zaviđao g. kapelanu. Trpio sam fizički; ali fiziku bacio sam do vruga. Osjećao sam materiju, ali materijalizam zaključah u biblioteci. Čutio sam živinu, ali filogenezu i ontogenezu zaboravih, kao grčku gramatiku iz mature.

Eto! Eto! Da sada slijedim g. kapelana, kako je on slijedio Martina, kompromitovao bih sve ono što sam došao rehabilitirati.

Krivnja bi pala ne na moju ličnost, mada sam i ja čovjek, nego na moje principe, stranku i novu generaciju. Osjetih to odmah, tek sam primio sluškinju za grudi »u - zabuni«, kako uvjeravah g. kapelana. On mi je naime oštro zaprijetio: »Vašu modernost čuvajte za - vaše!« A ja mu nisam mogao reći ni to da none nisu još - brevijar...

Osjećao sam nemoć i krivnju. G. kapelan je naprotiv iskazivao odlučnost i snagu. I to me je zbunilo. Onijemih i krenuh kući.

Tu mi se stane sve objašnjavati, kako sam već dozivao u pamet svoja raspoloženja od ovo petnaest dana.

Da sam ja rekao g. kapelanu da je on učinio isto što i ja, odgovorio bi mi zacijelo: »*Quod licet Jovi, non licet bovi*«. Jer što je on i što sam ja? On je svećenik, živi na selu, jede i misli; ja sam đak, živim u gradu, jedem i učim. On nauča vjeru, ja je rušim; u ovome sam selu ja jedini prvi javni bezvjerac. - Sad, do danas je bilo uvijek tako, da je vjernik i svećenik morao biti i čovjek i zadovoljavati svojim čovječanskim potrebama kao životinja. Ali do danas nije još bilo toga, te bi se našao u selu čovjek koji bi bio bezvjerac i laik, i koji bi svojim čovječanskim potrebama itd. Jer - a to je glavno - sve je to bilo i bit će, ali bezvjeraca još nije bilo.

Shvatih da je moj položaj vrlo kritičan, da se ja svojim nazorima istrgoh iz kruga čovječnosti i da svojim bezvjerstvom izgubih pravo: biti životinja. Moje su ideje bile za moju okolinu neobične, protuslovne, nove - nešto posve oprečno njihovima - nenaravne. A tu sam bio u prirodi. Da sam pošao sa sluškinjom za korak dalje, bio bih učinio još veću nenaravnost: nenaravan čovjek koji počinje nešto - naravno!

Tako mi se ote dohvatiti žena i život. Nisam mogao više; pomislim da pobjegnem u grad; nije se dalo: nije bilo čime. Moje misli, moji problemi, moji dojmovi - sve se je to skupilo u jedno jedino rješenje; moje boli, moje muke, moja stradanja - sve je to ušlo u jedan jedini uzrok: i nezadovoljstvo i hipohondrija i besanica i anemija... Ja sam ulazio u najjednostavnije shvatanje, najrukopipateljniju filozofiju, najtvrđe argumente. I ne mogući više podnijeti apetit s glađu rekoh skrušeno:

- G. kapelane. Evo ruke. Uvidjeh da sam bio na krivome putu. Mora biti netko koji je sve to stvorio. Tu, na selu tek, čovjek otkriva boga i shvata prirodu. Mora biti jedan razlog svim posljedicama. Ja vjerujem!

Punat, studeni 1908.

Žena

Bio sam u kazalištu; došao sam među prvima, da dobijem sjedalo, dobio ga i svejedno izgubio. Ja sam došao sat ranije, jedna gospođica pet minuta, i ja sam joj ustupio svoje mjesto. »Gospodine, rekla mi, kad biste bili tako ljubezni - samo za pauzu - razumijete...« Ja sam joj odmah ustupio mjesto i za pauzu i za predstavu, jer ona je molila samo za pauzu, a ja sam joj kao kavalir morao dati više no je ona tražila. Da sam se sjetio svoje muškaračke dužnosti prije no se je ona sjetila svojega ženskog prava, imao bih sjedalo za same predstave, jer bih joj ga ja bio ponudio za pauzu. Bila je lijepa i to je mislim dosta. (Opisivati ljepotu je najugodnije i najlakše: laž bez protudokaza i tat bez svjedoka - eto poezije! Umjetnik otkriva, tj. vidi ono što drugi ne vide jer gleda onako kako drugi ne gledaju, i piše, tj. radi ono što nitko drugi ne čini.) Ako te žena prva poljubi, onda ne možeš ostati samo kod poljupca ako si kavalir. A ipak, ako se pravo uzme, ona je gospođica počinila jednu nepristojnost - bila je drska. Jedno, jer je zamolila »za pauzu«, a drugo, jer je primila moju ponudu i »za predstavu«.

Znam da je galanterija krepost muškarca, makar kult žene datira otkako je blažena djevičica Marija ušla kao model u slikarske atelijere i makar lijepa pjevačica vrijedi više od dobre pjevačice. Rafael, Murillo i Sarto dali su nam prekrasne madone, Van Dyck ružnoga Hristosa, Spagnoletto upravo odurne martire. Grčki nam kipari dadoše naprotiv božanski lijepe Apolone, što nije čudo ako se uzme u obzir Sokrat, platonizam i Safo i ne pusti s vida zanos svete Terezije i Veronike za Isusom. Svaka rijeka ima svoj izvor, a ako je umjetnost stvaranje, onda pretpostavlja ženu, muškarca i dijete. Ali o tome ne moram pisati; odviše je vulgarno i obično. Već od nekog sam vremena obuzet pravom manijom otkrivanja i artizma. Trista trica ostavlja u meni trista boli i trista puta trista misli, i ovako izgubljen vrludam po svijetu i samo kiša može da me prikuje za stolac.

Dani mutni, dremovni, alkoholični; zelenilo žuti i trune; obrisi se gora, kruta modrina i suhar sijedoga sunca tope i rastvaraju kao čirovi; atmosfera kao groznica; oblaci kao hunjavica; zemlja kao neotrti otpaci na tijelu svemira, a boje i oblici degeneracija. Pogled naš ne pliva više; on se utapa; misao naša ne leti; ona se ruši; zora se ne luči od podna, ni večer od noći: nebesa samo siva i crna mračno i bez volje leže omotana pamukom i gazom oblaka, i kad se tamo pomoli trak sunca, čini se da je ono mlaz pusa zapackao obloge. Samo za večeri i šetnja pokraj razdraganih izloga i svjetla gdje svjetina unaša dah jesenske sjete, lišća i one intimnosti zatvorenih lokala, zurenja kroz staklo prozora u staklo čaša i lelijanja dima i misli povrh tinjajućeg, modrikastog plamena punča - dolaze uspomene i san. I ja otkrivam. I kad se vratim u svoju sobu, volim puštati posmijehe, sažalne i žute kao lišće naših parkova, da zasiplju mrtvu prošlost kao cvijeće i zemlja.

.....

Ona je žena moga prijatelja. Nije lijepa, ali je bila lijepa. Sad je omršavjela; jabučice joj iskaču kao dvije suhe kruške i kad je zle volje, lice joj postane naglo asimetrično kao da joj je tkogod prilijepio žestoku čušku. Laka je, kosturna i suha kao škica; podočnjaci su joj kadšto nabuhli; dvije joj tamne crte koso režu obraze, i njihova je sjena nježna, prozirna i sanjarska kao impresija; usne su joj rastavljene, a kad ih stisne, rekao bi, boli je zub. Ujutro zna pokadšto začudo biti vrlo lijepa - ako baneš iznenada, ako je zatečeš, ako nema bluze, ako se zasrami, ako su joj kose bez frizure, zubi neisprani, ako vonja po krevetu; ako zna da je nedolična - ako je zatečeš naime u prilici - nedopuštenoj. Eno, onda je ona lijepa.

Jedanput sam sjedio u kavani pokraj nje i prijatelja. Prijatelj je govorio o zastarjelosti materijalizma; ja sam slučajno primicao moj palac njezinim prstima; onda sam se dota-kao njenoga koljena i vidio da je divna, prekrasna, neodoljiva. Evo kako: Ona ljubi svoga muža i štuje mene; ona zna da njezin muž ljubi nju i mene; ona zna da ja ljubim njenoga muža i da štujem nju. A sada osjeća moj palac, onda moje koljeno - onda zna da ja osjećam njezine prstiče, suviše stisnute u cipelicu, i njezino koljence, omotano u crnu čarapu i platnenu suknjicu gdje tek dosiže bijela čipka njezinih svitica. Ona zna da činimo nešto - nedopušteno! Zato joj se oči smiju i plaču; lice blijedi i rumeni; srce udara u prsa i pleća, u njezinu grud i hrptenjaču. Kad bi ona smjela reći mužu: »Ja samo tebe ljubim, a on me samo poljubio - ja sam bila uvijek tvoja, a njemu sam se samo za pet minuta podala - ja sam grešna, ti me kazni - ja ću obaviti skrušenu pokoru, grijehiti opet i okajati grijeh!« Žena je potrebna grijeha i kazne.

Ona uživa sada u dodiru moga koljena kao na ispovjedaonici: ona ljubi Krista kao Magdalena, pa bila nevinija od Alojzija.

Ovako je eto počela naša ljubav i može se reći svršila.

Ja sam tad pozvao šartrez. Njegov lascivni, masni i priljepljivi tek, miris i boja pristaje najljepše jednoj večeri koju provodiš u društvu zanosna prijatelja i oduševljene žene. On veže društvo vezom simpatija, slatkorijeka i duhovitosti. Čini se kao koljeno koje svaku nogu dirne, kao usna koja svako lice zbliži, kao smiješak koji se svakoga dotiče. U svih su nas bile usne jednako zaslađene, nosovi jednako pomilovani, oči jednako razdragane. Ona je rekla: »Neću piti«; muž ju je zaklinjao neka se ne nećka. On je nije shvatio. Ona je rekla »Neću piti« da uistinu uzmogne piti; ona nije ni pila radi želuca i mozga: ženski je želudac i mozak niži od našega. Ona je postojano tvrdila: »Ta ja ću se opiti!« I kad je liker strastveno zaigrao u njezinim očima, jeziku, grlu, i utrobi, ona je izgledala kao curica koja na vaš nenadani pozdrav ili poljubac krikne od straha i zabune, a postojano je i pozorno pazila da je ne mimoiđete ni pozdravom ni cjelovom. Jedna je čašica ne može opiti; ona to zna. Ali ako vas ne uvjeri da će se opiti, tj. počinuti nešto nedopušteno, zašto bi onda - pila?

Moja je pokojna majka bila vjerna mome ocu: ni jednog nedopuštenoga pogleda ne bilježi njezina šezdesetljetna prošlost. Ali ona je bila rastrošna: ona je pravila dugove, radi nas djece, dugove i - krivnje, pravila potajno, da otac ne sazna, mada je najposlije otac svejedno morao saznati. Njezin je život bio pun ovakvih tajanstvenih, nedopuštenih, sitnih dugova: ona je kupovala sladora, slatkiša, voća... sve ono što je bilo suvišno, »da joj djeca ne gladuju«, kako je to ona uvjerala; uistinu pak, ona se je morala zaduživati da se može prenavljati, lagati, činiti nešto nedopušteno - imati osjećaje grijeha i draž krivnje. I uvijek kad bih zagledao razgaljenu grud žene moga prijatelja, njezinu jutarnju opremu sa dahom kreveta, njezino nećkanje na ponuđeni liker - ja sam se sjećao svoje majke, nepoznate gospođice u kazalištu i ovih nevinih uprepašćivanja i zgražanja nedu-

žnih djevojčica pred cjelovima za koje ste vi uvjereni da su nešto tako jednostavno i - nedužno...

Rastasmo se. Ja sam joj pisao dugačka pisma o artizmu. »Vaš dodir one večeri, i - kasnije - Vaša tanana pojava koju je vodio Vaš muž i moj prijatelj, i koja je poput sjetne sjene polazila njegovoj kući; Vaš pogled koji je polupijano posrtavao po mokrom asfaltu; Vaš vrat koji je osjećao moje oči što su se topile na ugrijanom metalu Vaše puti; Vaš šesirić što je nahereno-jogunasto trepetao s crvenom vrpcom na disajima velike, mutne, plačljive noći; Vaše cipelice što su tapkale po trotoaru kao obijest i prokšenost gospodske djece, Vaš struk koji je stiskao moj prijatelj i Vaš muž: Vaše ručice, ukočene, mršave i blijede, što su besvjesno tražile milostinju topline i poljubaca, i sva ona večer što je poput ledene sape srtala na staklo Vaših očiju i mutila bistrinu vida - sve je to ostavilo u meni nezaboravan dojam. Odonda uđoste u intimni krug mojih misli i osjećanja: kao slika, kao kip, kao glazba. U sumraku se ovako krade Vaša pojava i čini mi se da uvijek dršće na zidu moje male sobe Vaša sjena. I ja tu sjenu ljubim, tu sjenu gledam, tu sjenu hvatam. Nedo-hvatnu. I u tome je Vaš čar - u tome je moja umjetnost. Kad bi ona sjena postala živo, kad biste Vi ušli u moju sobu onako sjetna i živahna najedanput, kad bi se moj dah sudario s Vašim, moje usne srele s Vašima, moj pogled utonuo u Vaš - onda bi došao život koji u prasku - ne samo baruta! - ubija umjetnost... Ostanite daleko, plava ljubavi - mi cjelivamo trak sunca - i sunce je život, dok mu se ne približimo... Evo, sumrak biva mrak, lampe ne palim; palim cigaretu...«

Ona mi nije odgovorila. Razumjeh da mora biti užasno nesretna, jer bi njezin život mogao biti sretan samo u takvoj nesreći da joj njezin odgoj dopusti i da meni otpiše, da mi se poda, da njezin muž sve dozna i oprost. Evo, ona je uvjereni da njezin muž ne bi oprostio, da bi je jednostavno otprovio, da bi tražio rastavu (on je slobodni mislilac) i da bi se ona našla bez sredstava. Zato - nije lijepa! Pripovijedahu mi oni koji je češće viđahu da postaje sve bezvoljnija, mršavija i ružnija. Razumijem: ona je u svojojaturi potpuna, prava kulturna žena i toj svojoj naravi ne može udovoljiti kako bi htjela i kako to naša kultura zahtijeva. Tako gubi čar, ženskost: degenerira se, i bog zna neće li postati stup feminizma ako za vremena ne postane majka, pa će ljubiti djecu tako ludo, izgubljeno i strastveno da će se osjećati krivom bar pred svojim mužem. Moj prijatelj mora to shvatiti i dati svojoj ženi ili dijete ili ljubavnika.

I ja sam mu pisao; pisao o njegovoj ženi i svom artizmu, i rekao da sam ja u nju zaljubljen samo do nekih granica i da to on mora smatrati najčišćim izljevom moje umjetničke duše i ne biti - ljubomorani. Jer mi se je, da iskreno kažem, njegova žena ražalila. Znam da ona strepi od pomisli na ljubavnika: njezin odgoj i egzistencija to brani. Jedini je spas njezine ženskosti u ljubomoru njezina muža. Ja međutim poslah pismo i otidoh s jednim prijateljem na pivu. Ovaj prijatelj nije oženjen: zaljubljen je u zaručnicu jednog mog znanca. Ona zna da je ovaj moj neoženjeni prijatelj ljubi, zato je zadovoljna i zato može iščekivati sa namjernom i neobičnom strpljivošću. Ona će biti svome zaručniku to vjernija što će više osjećati simpatiju prema ovom mom neoženjenom prijatelju. To je moje najdublje uvjerenje.

One sam večeri bio silno raspoložen. Nešto ljubav mog prijatelja, nešto piva, nešto razgovor o proljetnim bojama Bukovčeva platna, o čovjeku-životinji Rubensovih bojeva, o muskulaturi Michelangelovoj, sve me je stalo ugodno škakljati i rekoh: »Ajdmok - onima!«

U salonu u kojem se vrzahu šarolike ženske s istim pospanim pogledima što činjahu dojam arapskih priča slušanih u zimi i pripovijedanih od sijede tetke, stadoh osjećati veliku raskoš djetinjstva i igranja. Jedna je djevojka bila sjela na moje krilo; malena, puna,

i puti tako mekane te mi se pričini da su moje ruke upale u snijeg. Dobih apetit: slina mi se nakupi na usnama kao na pogled sladoleda: creme, jagode i limuna, i pomislih u paroksizmu alkoholizma prinijeti jeziku nju cijelu i pustiti da se topi slačina, ljubav i mladost, sva ona hladna, jeftina i prodajna žena na gorućim mojim usnama i nepcu. Gorio sam od alkohola, ne ljubavi. Ona me je rashlađivala. Nekoliko je puti primih za vrat i srsi mi prodoše tijelom. Snijeg! I velika me žeđa stade moriti; žeđa gladi, ne žeđa sitosti. I opet je primih za vrat. Moji tvrdi, neravni, dugi prsti upadoše sasvim u onu mekanu, gojnu put: ona se je smijala. Usta joj se rašire, usne stegoše, utanjiše i samo rubovi gotovo bojadisanim crvenilom upisaše tanku, dugačku, ostru crtu. Pade mi na um kako je jedna žena u šali zavezala ljubavniku oči, kako se je on toj šali prepustio, smijući se grohotom i kako mu je ona ispalila samokres u grkljan. I ta je pomisao umah izbrisala jednim tankim i strelovitim kretom sve boje njezinog lica: oči joj se smijahu. Mene je stao oduševljavati kret kiparski i dramski, ne slikarski i lirski: zadaviti je dok se smije, u šali... Gušio sam je sve jače. Ona se je smijala; do suza, hrapavo. Ali ja glasa ne čuh. Oči joj igrahu upaljene, pijane kao na iglama; obnevidjeh. Gledao sam svoje koščate prste i vore njenoga vrata i veliko me oduševljenje strahote i neobičnosti, krivnje i zlodjela stane ledeniti. Smijao sam se. Ona se je otela. Ja sam se bez prestanka smijao. Sviđala mi se ta poza davljenja; kao kip; i dramski efekat: od šale je u šali udaviti. Činilo mi se da glumimo. Moja me je uloga zanašala. Tri je puta primih; tri se puta otela. Ja sam je bio odlučio baš zbiljski zadaviti u šali: zato sam se smijao i ona nije niti u snu pomislila da je davim ozbiljno. Prijatelj me je vukao u stran; i on je mislio da se šalim; glumili smo prekrasno. Ja sam blijedio od uklesanog smiješka što mi je poput kliješta širio usne. Nikada, činilo mi se, neću skupiti usne. Svečanost me je bila ukamenila. Zadaviti je! To je imao biti efektan finale i ja sam stao hotimice zavlačiti konac. Činilo mi se da ono gleda publika bez daha, nestrpljivo i da će moje zatezanje, njezin otpor i sprečavanje mog prijatelja samo dovesti nerve gledalaca do kulminacije natege. Primih je i četvrti put: aplauz kao da je siktao iz pogleda i daha umišljenog općinstva i ja sam postajao sve ledeniji; onaj led prostitucije bio me ukočio: bila je poza nepomična, uklesana, vječna: davljenja od šale za šalu - ulaz efektne, nenadane, britke smrti... Stisnuti jače i led će probiti sve ove grudi: publike, bludnice i umjetnika. I nisam je zadavio. Prijatelj me je odvuкао dobrodušno grohoćući. Ona se je smijala pravim hihotom i ja ne dospjeh nikako stegnuti usne. Pođosmo na likere. Pio sam. Onaj je prizor ostao u mojim zjenama urezan i kad sam pijan stao posrtavati, činilo mi se da su moje oči izvan mene i da sam za njih privezan užetom kao pseto i da ih slijedim pod udarcima, naježuren, opirući se, daveći se o čvrste ruke svog gospodara.

Drugi dan bijah budan, ali ne trijezan. Drhtao sam kao od ganuća, zanosa i strasti. Pođoh i opet na pivu. Kostura ne osjetih; glas hrapav i mekan; oči pune i mutne; sunce nužno i blijedo; ljudi mračni i pokisli; a tamo su se dalje klisure otimale bespomoćno i osamljeno laskama nakostrušenog mora. I nekaki masni oblaci kao zapaprene slanine, stadoše se nositi povrh planina i kružiti oko sunca, poput noćnih mušica oko lampe. I oni se rastapahu. I opet pođoh na pivu. Žeđao sam.

Uspomene me stadoše oblijetati poput nedohvatnih mirisa, uzdaha, vila i melankoličnih leptirica, šarbojnih, prozirnih, sprešanih, umirućih. Konobarica, plavojka, blijeda, mod-rooka i nijema, gledala je u mene, i jamice joj se stadoše dupsti na obrazima i bradi. Vidio sam joj zube i blijede, uske usne, i žena moga prijatelja i zaručnica mog znanca i moja sinoćnja prijateljica stadoše koketno sipati na mene svoje poglede, crne, plave i smeđe. »Nisi zadavio« - šumljahu oko mene njihove kose, haljine i mrežice njihovih očiju. Šumljahu žalosno i umorno. Bilo mi je da sve one traže na meni krivnju, grijeh i zločin, da traže ideal svojih sanja i ženskosti, ali ne pokajanje. One su očajno i tužno tražile muš-

karca koji davi i ne kaje se: koji ubija prostitutku, nevjernu ženu i izgublenu ljubovcu, i prezire pokoru... A ja sam mislio mutno i magleno, ganut od alkohola i pijan od ganuća i osjećaja, da nisam za nevolju žena, da nisam majka, da sama ljubav ne može biti za mene izvor krivnje ako nije povezana zločinom. Žena udata ima ljubavnika - drugo je to ako muž ima ljubovcu; žena se poda svakome koji plati - drugo je to ako muž ima sve; žena se iznevjeri, proda, izlaže i čar je njezin iskupljen - muž mora da siluje i okrvvari - on rani prvi put svoju ženu i čar je već izgubljen; drugi put mora ubiti - jer ako ti žena ponudi poljubac, ne možeš ostati samo kod cjelova ako si kavalir. Naš je život nasilje - njihov umiljavanje, mi smo krvnici - one lašci; mi grijeh - one pokora...

A žena se mog prijatelja ono krade kroz retke... Kao da ne znam! Ti si bila djevojčica i pogled je za tebe bio ono što za tvog današnjeg muža stisak. Ti si bila tek dala poljubac kao anđeo, a on ga je već bio dao kao čovjek. A anđeli su bili prije od ljudi... Čuj svete knjige, plava ljubovco i crna sjeno, mrtva ljubavi i zasipana prošlosti. Vi idete naprijed progresijom života, mi onom životinja. I dok ćete vi smjeti doći do cigareta, dugih hlača, sabora, i nasilja, mi ćemo već biti prešli onu točku gdje se je sustavila moja ruka i usna... Nećete biti više žene... Jer evo mi javlja jedna pouzdana ličnost koja je u samu stvar dobro upućena, da je moj prijatelj primivši moje pismo pošteno izlemao svoju ženu... I još doda ista pouzdana ličnost da je žena moga prijatelja kaoti dobila boju i formu; postaje, vele, sve ljepša, punija i - pikantnija...

Jug - Zvono, 1912.

Katastrofa

Kako se je vlak srušio, doznao sam sutradan; što sam kod te prilike osjetio, dozvaao sam si u pamet nakon nekoliko dana; što sam kod svega toga vidio i opazio, sjetio sam se tek nakon nekoliko tjedana, pošto sam počeo misliti. Bilo je lako shvatiti da padamo; kad smo se sustavili, rekoh: Dobro je. Čini mi se da sam za padanja bio ogrlio svog druga na đaćkom putovanju, Pankracija. Kad se sustavismo, vidio sam lice jednoga popa potpuno ogrezlo u krvi. Onda je jedan tanki, blijedi suputnik kao u velikoj žurbi stao kupiti neke papire i knjižice, uspeo se na prozor (prozori su sada bili nad glavom) i pobjegao. Sjetih se da je prije njega isto učinio kondukter; onda učinih isto i ja i nađoh se na kame-nju. Sve je to trajalo nekoliko sekunda; ali rekonstruirajući čitavi prizor, vidim tako jasno sve sitnice, te mi se čini kao i čitatelju da je sve to moralo trajati bar pola sata. Eno, sjećam se i toga: padanje, činilo mi se, trajalo je dugo; ja sam vrlo opširno dokazivao supniku glumcu Babiću i njegovoj ženi, kad smo prestali padati, da je sada sve dobro. Sve je to trajalo; ponavljam, nekoliko sekunda: padanje i debata!

Evo nešto za razjašnjenje: često snivam o bojevima. Jedamput snivah čitavi roman: revolucija, ruši se državni poredak; ja sam general; pravimo utvrde; narodna me skupština proglašuje diktatorom; bombardiranja; ja imam vjericu; izađoh tek iz njenog zagrljaja; debatiram s jednim reakcionerom; jašim na konju; proglašuju me kraljem; krunidba; brat me odvraća od revolucije; ja se opirem; narod akklamira; neprijateljska se vojska približava; mene vješaju... I kad se probudih, uvjerih se da je sve to što bih morao pripovijedati nekoliko sati trajalo tek nekoliko minuta.

Drugi sam put snivao da sam umro: dizah se visoko, nad zemljom; imao sam tijelo, ali lako kao dah; dugo plivah u zraku; zemlja - magla; atmosfera - magla; sve nekud smeđi, laki, prozirni oblaci. Mene je tresao nujan smiješak, sjeta i bolesno zadovoljstvo. Onda dođoh u veliki park, mrtav ko grobnica; polutaman ko zora, beskonačan ko vasiona. Bio sam sâm; sjetniji, nujniji; kao razočaran; ali nijem, smiren, resigniran. A boje su drveća, zemlje i zraka nepomično održavale moj dugi, mutni, pospani pogled. Bio sam obišao svemir i tu sam imao ostati za sve vijeke vjekova i nije me nimalo mučila pomisao, kad će sve to prestati, hoću li naći čovjeka, hoću li dočekati promjenu. Ovako ostah stoljeća... Kad se probudih, nije bila još ni ponoć.

Treći put - a to biva često - snivah da letim: samo manem rukama i eto me u zraku; manem još i eto me do zvonika; manem i ne vidim više zemlje. Onda se vraćam; obično obletavam kupole i crkve, plivam, tonem, dižem se i najzad ostavljam za sobom gustu crninu, zemlju, noć i prošlost i poput ptičice zaletavam se u staklo vasseljene i uzdišem za zemljom, krovovima i trotoarom.

I čemu da duljim: ovaka duševna stanja kod velikih događaja, rata, paleža, katastrofa, zločina i heroizma - sva su ravna snu; mi činimo nešto strašno, grozno, heroično i to nam je u dotičnom momentu nešto obično, lako izvedivo i jasno: naša intenzivnost i ekstaza čini te snivamo revoluciju, ubijamo ljude, vidimo boga, govorimo s dusima, a da pritom

ne prezamo, ne drščemo, ne malakšemo. I danas kipar Cifariello ne zna, zašto je ubio ženu, ali detaljno pripovijeda, kako ju je ubio, i još se svađa sa svjedocima, nije li, je li bio u sviticama. Kad je zamišljao zločin, da ga je uopće zamišljao, morao se je boriti sa zdravim razumom, logikom i posljedicama - i čitavi kaos! - ali kad ga je izveo, on je bio sav zaokupljen svojim poslom i ničim drugim... Međutim bio sam se našao na kamenu: željeznica se je bila skotrljala niz nasip, samo je mašina bila zastala u tračnicama i vagoni ostadoše tako viseći. Užasna bura mi nije dala uspraviti se. Uspinjah se potrbuške. I drugi su činili valjda to isto, ali ja ih ne vidjeh. Lokomotiva je bez prekida zviždala očajno vapeći i bura joj je komadala krik. Ja sam samo jedno želio: uspeti se do tračnica i samo sam vidio svoje ruke, ispaljene od zime, i kamenje. Čas mi se pričinio da je to uspinjanje, upiranje i plazenje čitavi moj život, da je to moje zanimanje, moja svrha, moje zvanje i da nisam za čitavog života ništa drugo činio. Uklanjavao sam se baš vještački zamasima bure lijegajući potrbuške, sasma; dizao sam se vrlo pozorno i baš sam instinktivno znao, kad će vjetar popustiti, kad opet ojačati. I sve je to moglo trajati najviše četvrt sata!

Kad se uspeh do tračnica, prepah se prvi put: sprijeda i straga imao sam strminu; u lice mi je udarala bura; za plećima me stadoše plašiti oni povaljeni vagoni i ravna, kosa trokutna ploha, obrubljena šikarjem, sastajući se dolje na dnu u jednu točku.

Pogledah bolje: tamo je dalje bio tunel, u tunelu ljudi. Ali svi su šutjeli, ne mičući se i gledajući isto tako kao od slučaja i dosade na mene. Tu zagledah i Pankracija. Smijao se, ali usne mu bijahu uske, suhe, blijede. Smijao se i gledao kao da je nenadano došao iz tmine u svjetlo ili kao da ga je nešto nenadano probudilo. Sjetih se da je u vagonu bio naišao na košaru s jajima i da ih je sve pogazio; onda naišao na kup novaca i dao ih jednoj ruci koja se je stvorila pred njegovim nosom. Ali mu ništa ne rekoh.

Babić me je zvao rukama. Bio je predebeo i nije se mogao provući kroz vrata ili prozor. Ja ga i Pankracije stadosmo izvlačiti. Udarasmo ga po trbuhu - bez razloga. Onda mu otkopčasmo prsluk i ovratnik i opet zakopčasmo. Babić je na sve pristajao. Onda izvukosmo njegovu ženu; i ona se je svemu prepuštala s rezignacijom ili uvjerenjem. Tad ju je valjalo dovesti do tračnica, u tunel. Pankracije se i ja dadosmo na posao s velikim marom i ozbiljnošću, bez žurbe, kao da nam je do toga da posao obavimo solidno i u redu, pa i žrtvovali više vremena. I kad bi zapuhнула bura, padasmo kao po taktu potrbuške; nju smo bacali kao vreću i ona je bila uvjerenjena da sve što mi činimo mora biti i da je ona i vreća, ako to mi pronađemo shodnim. U tunelu našosmo nekoliko njih; dolazili su i drugi; ali ne primijetih nikakve žurbe ili osobitosti. Kao da je taj tunel kavana, gdje se dnevno sastaju gosti, tarući ruke, nijemo buljeći, priviknuti do dosade na ista lica. U isti mi se mah pričinio da nije ništa ni bilo; i mada je ta nijema poza buljenja i dosađujućih se pogleda bila trenutačna, meni se sad čini beskrajnom.

Onda je jedna žena stala miljiti do tračnica; nekolicina nas stadosmo ljubopitno gledati njezine naporene kretnje kao u cirkusu, ali nitko se ne mače. Ona se međutim nije skotrljala, što možda očekivasmo, i mi stadosmo ponešto razočarani gledati isto onako dosadno u nebo, mutno, gusto i nisko. Dim se je mašine pršio na rubu dimnjaka; zvižduk je trajao; zviždala je sada bura.

Onda smo se konačno odlučili; valjalo je krenuti; mračilo se. Mnogi otiđoše, neki tu, neki tamo i nitko nije pitao za drugoga. Tu mi se približi čovjek. Nije govorio; poput nijemaka stao je upozoravati rukama na sebe. Priđoh. Ruke su mu bile blatne; nos mu je visio; lice puno grešpa, krvi, krasta, zemlje i sline. Mislio sam da me upozorava na nos. I ja sam sada gledao istom pomnjom na njegovo lice kao ono na svoje ruke i kamenje. Slegnuh ramenima: »Nije se dalo ništa napraviti«. Ona je uvijek upozoravao; oči mu bijahu pune

krmelji. Onda čuh slabi i hrapavi glas: htio je da mu svežem kravatu. Ja učinih bez čuđenja; dapače se začudih kako nisam mogao shvatiti odmah da tome čovjeku, kojemu nos visi na tankoj niti kože i tmasta, krvava, slinasta zemlja poput lijepa drži na okupu brkove, trepavice i lice - da tome čovjeku kravata ne stoji, kako se pristoji. On mi je kretom zahvalio i izgubih ga s vida. Drugi je jedan čovjek otirao čelo rukom kao da se je uznojio; ja si odmah opipah podražavajući ga mašinalno lice; ruka mi je bila krvava. Otrh opet čelo; rupca nisam vadio; nisam ga htio omrljati. Onda pljunuh i stadoh čačkati zub. Bila je Babićeva žena, što me je povukla za rukav. Pankracije je rupcem otirao cipele i hlače. Zovnuh ga. On se nije odmah odazvao; prije je isprašio šešir, dao mu formu i čas stao ko pred ogledalom. Jedan je žandar vodio jednu ženu: ruka mu je jedna bila crvena; ali to je bio rubac. Priključismo se njemu. I kao da je to moja familija, s kojom sam oduvijek živio i s kojom ću morati zauvijek živjeti, krenusmo svi zajedno. Žandar nas je vodio do prve postaje; žena Babićeva nije pitala za muža; bura je žestoko duvala; valjalo joj se opirati i ovo nas posve zaokupi; mi zaboravismo na sve što je bilo i ne pomislismo ni izdaleka na ono što će biti.

Kod prve postaje dočekasmo liječnike, komisiju, policiju i druge neuredne, prljave, blijeđe ličnosti, za koje se konačno uvjerismo da su i one bile u vlaku. Koliko ima mrtvih? pitahu. Ja sam znao manje od njih. Kako se je dogodila katastrofa? pitahu dalje. »Bura«, rekoh odmah i stadoh se sjećati svega, čega dotada niti ne primijetih. »Bura je užasno bjesnila. Svi osjećasmo da vagoni skaču; kao da plešu čardaš. Nekoliko puta mišljasm: gotovi smo. Zamasi bure bijahu dugi, uporni. Uto se je čuo jedan i odmah razumjeh da neće proći samo tako. Vlak se je uistinu srušio; izgubio uporište i onda se vagoni stadoše sklizati i najedamput - moj je vagon udario u klisuru i stao. Ja sam odmah shvatio, na čemu smo. Ali da se još bolje orijentiram, uspeh se na prozor; bura mi nije dala izaći. Međuto pogledah, nije li mi se što dogodilo, pregledah džepove, utješih suputnike i zađoh da vidimo; što bi se dalo najprije napraviti. Tad se vratih i izvukosmo ostale napolje. Htio sam još pregledati ostale vagone, ali »jedan« mi je rekao da je sve uzalud: tko se je spasio, taj je već izašao. Ja sam međutim morao nastojati spasiti gospođu Babić, jer je bila potpunoma izgubila svijest...«

I drugi su opširno pripovijedali; »željeznica je plesala čardaš« upotrijebiše svi. I što sam se udaljivao više od samog događaja, stadoh ga sve življe i opširnije opisivati. Pankracije je velikim glasom, gotovo izvan sebe, pripovijedao, kako je iz puste komedije, da okuraži druge, razbio nekakva jaja. Jedna je djevojka ležala na fotelji i uzdisala. Liječnik je žalosno mahao glavom: lice joj je bilo izranjeno, tu i tamo ko ofureno, a k tome je bila zadobila ozbiljnih nutarnjih ozledina i smrt je bila neminovna. Ja sam je hrbio i sokolio; i svi ostali, koji izadoše čitavi, stadoše je bodriti veselo, raspoloženo i šaljivo. Što smo se dulje osjećali na sigurnom, postajasm sve objesniji i stadosmo bučno uvjeravati jedan drugoga, kako se nismo a ma baš ništa prepali i kako smo zadržali ozbiljno lice samo iz obzira prema onima koji su drhtali od straha. Tu nam liječnik šane povjerljivo, u po glasa: »Ne tako. Recite, da ste se užasno prepali, jer je to samo vama u prilog. Dobit ćete odštetu za pretrpljeni strah.« Pankracije je osjećao bol na desnoj ruci; saslušav liječnika stao se previjati. On radi svog ponosa ne bi mogao reći: »Prepao sam se strahovito«. Možda je i zato stao urlati od boli i hvatati očajno desnu ruku. Ja sam mislio: »dakako: prepao sam se za komisiju radi odštete« i namignuh Babiću. On je baš uto namignuo i meni, gurnuo me u rebra i šanuo gušeci se od smijeha: »Đavla smo se prepali«.

Ona je djevojka sred naših veselih i ironičnih usklika neprestano uzdisala i plakala. Lice joj je bilo nagrđeno i pluće povrijeđeno. Ali ona nije marila za pluća, za ono što se ne vidi; bijedno je i očajno pitala, hoće li joj one rane na licu zacijeliti? hoće li joj komadićak nosa narasti? hoće li i opet postati lijepa, kako je bila? i hoće li je tko ovako unakaženu

pogledati? Mi smo si namigivali. Babić je šaptao: Ja bih bio dao drage volje čitavi nos za nekoliko tisuća. A ja sam mislio: što ti je žena! Mi volimo život s novcem, one ljepotu bez novaca da tad mogu svojom ljepotom kupovati i naš život i naš novac...

Ovako smo bučili jedan sat očekujući drugi vlak da nas odvede u grad. Žene odlučiše da neće putovati: sablast ih je porušenih vagona još proganjala.

Ja sam osjećao veliko zadovoljstvo i nisam ni pomišljao na one bijednike visećih nosova i povrijeđenih pluća drukčije, no kao na bogati materijal, iz kojega ću moći vući dugo i dugo kamate - pripovijedanja i uspomena.

Kad smo prispjeli u grad, bilo je već kasno. Ja i Pankracije pođosmo sve onako neuredni i kaljavi ravno u kavanu. Svi nas saletješe pitanjima i mi se stadosmo ljubomorno i zavidno natrkivati s pripovijedanjem i onaj smo čas željeli jedan drugome, što nismo željeli zacijelo sebi. Govorili smo sve opširnije. Mudro bismo prečuli upite: »Koliko ima mrtvih i ranjenih«, jer o tom smo znali vrlo malo. Dapače! Mi nismo znali ni kako leže vagoni; jesu li se valjali ili sklizali; koliko su udaljeni od tračnica; koji je vagon najoštećeniji; tko je sve bio u vagonima... Mi smo faktično o samom događaju imali i krive pojmove: sad mi se je činilo da vagoni vise, sad da je naš vagon zadržala klisura; tvrdio sam samo da je razmrskan. Mi smo naprotiv opisivali sve ono što je bilo sporedno i što možda nije bilo ni istinito; strahotu bure, krvava lica, krik žena. Pankracije je opetovao do dosade svoju komediju s jajima; ja, kako sam vodio onoga s visećim nosom, kako su bile užasne njegove boli, grozno njegovo lice, i strašna moja hladnokrvnost... Onda smo dalje pričali o čudesnoj sili bure: kako smo se jedan sat uspinjali do tračnica, kako nas je bura nas trojicu dizala u zrak i onda bacala na zemlju... Pankracije je međuto stao osjećati uistinu bol na ruci i povedoh ga u bolnicu. Tu sretoh žandara.

- Dakle, ima i mrtvih! - žandar se je začudio. Ni on nije znao ništa.

Sutradan doznah iz novina da je njih šestorica teško ranjeno, a jedan starac da je ostao na mjestu mrtav s lulom u ustima. Sad sam u pripovijedanju bio sigurniji i ja se stadoh zanašati:

- Nije mi ni žao, što sam to prošao. Zamislite samoću, oblake, buru, kamen. Željeznica zviždi. Bura urla. A tamo lelek, zapomaganja, kletve. Dolje ponor, gore ponor, a bura neumolna, divlja, mahnita. Da, ja sam u tom uživao - u tim velikim strastima prirode, gdje se čovjek rastvara u duši orkana, groma i smrti. To opija! To je delirij! Ekstaza!!

Slično pisah svojoj majci. Treći je dan ona djevojka bila mrtva. Svanuše i razglednice: »željeznička nesreća«. Ja sam ih gledao dugo, duže no onda porušene vagone i ostah osupnut, kad najposlije otkrih svoj vagon. Prepoznah ga samo po tome, što sam znao da je bio po redu - drugi. On nije bio ni četiri metra udaljen od tračnica! To me je odmah oneraspoložilo. Ali sad sam mogao biti u pripovijedanju još sigurniji - ma kao da sam uistinu i bio - na licu mjesta!!! Iako su do danas bila moja pripovijedanja puna humora (ne snalazeći se još od udarca, udarca što mi ga je zadala katastrofa, htio sam pokazati svoju hladnokrvnost), odsada su bila puna zanosa. I što je događaj odmicao, zanos je rastao; što je zanos više rastao, pripovijedanja su bila sve točnija, punija refleksija, komentara i kritike. I kad smo pročitali novine, mi stadosmo tumačiti - ljudima, kako je razlog čitavoj nesreći u tome, što je putnika bilo malo, vagoni laki, bura jaka; i kako je u tome bila ujedno i sva sreća, jer da su vagoni bili teži, a putnika mnogo, bili bi povukli sobom niz strminu i lokomotivu i ne bi mogli ostati ovako viseći...

I danas, kad o tome pripovijedam, ja najradije spominjem kako je na mene najdublji dojam ostavio onaj starac, što je ostao na mjestu mrtav s lulom u ustima... I svi potvrđuju da je to bio najstrašniji prizor... A mrtvoga starca vidješe samo oni koji su bili s njime u

vagonu i to, ako se ne varam, prije, no se je katastrofa dogodila... Mi smo za njegovu klasičnu smrt saznali iz novina, a njegovi su suputnici isprva pripovijedali da ga je netragom nestalo... Da smo za njegovu smrt bili saznali istoga dana, bili bismo zacijelo pred komisijom prikazali samu katastrofu crnijim bojama, s više gestikulacije i - humora...

Ali kad se dublje zamislim, čini mi se još uvijek da je onaj pad od 2-3 sekunde trajao vrlo dugo i da je moj život od ovo 25 godina protekao vrlo brzo. I činjenice - 2 sekunde i 25 godina - kako grdno protuslove mome utvaranju i makar sam uvjeren u istinitost fakata, moje uvjerenje ne može da uništi mojeg - utvaranja. I ovo bi zamračilo sve moje predodžbe i razum da me ne osvjetljuje Pankracije koji još i danas pripovijeda pun zanosa i cinizma, kako je iz komedije razbijao jaja, i da se navrijeme ne uvjerih da sam uživao u orgijama i deliriju prirode i katastrofe i da je mrtvi starac s lulom u ustima bio dostojni finale velike tragedije koju vidjeh svojim zdravim očima i u kojoj odigrah svoju ulogu savjesno, temperamentno i bez treme...

Spomenuh da smo bili sigurni za odštetu. Novinstvo je dokazivalo nepobitnim argumentima da se je nesreća dogodila, jer se je morala dogoditi, jer oni koji su uzeli graditi željeznicu nisu uzeli u obzir prilike atmosfere i položaj i proteste urođenika i općina, koji su dokazivali da ovako laki vagoni i uskotračna pruga ne mogu izdržati jače bure.

I kad sam nakon tjedan dana gladovanja, neopran, bez kreveta, dobio svotu od 500 kruna radi - »pretrpljenog straha«, ogrlih svog druga Pankracija. I imajući u džepu ovotliku svotu novaca, zasluženu preko noći jednim nesretnim slučajem koji smo nas dvojica slučajno sretno preturili - naš se je umni sustav poremetio: do danas zalagasmu i prodavasmu za groš, sekser, ili lanac ili cipele ili kravate i naša je misao i rasuđivanje ušlo u ovakve malene i svejedno velevažne svote novaca i mi smo se bavili oko pitanja: bi li bilo unosnije za naš želudac i egzistenciju uzeti topli krevet ili objed, komad kruha ili kestene, juhu ili vino, rakiju ili duvan. Sad smo najedamput stali baratati s velikim svotama: i objed i duvan i vino i krevet - sve smo to mogli imati, i više: novo odijelo, ženu, izlet u Nizzu. Najposlije ta je svota bila došla kao napojnica i mi smo s njom mogli raspolagati po volji (za dnevne potrebe dobismo od kuće novaca). Kako dakle došla - tako prošla. Ali baš ovo: »kako je potrošiti«, nismo znali. Nikada nam se nešto takova nije još dogodilo: imati 500 kruna koje su suviše našem načinu života. A tu - u mene - toliko želja koje bi se porodile na pogled žena, likera, vina; na pomisao velegrada, kazališta, Pariza; želje uživanja, sporta i komoditeta. I kako sam morao paziti, kako izgleda birtija, u koju ću ući (po izgledu pogađaš i cijenu); koliko traži žena, s kojom ću spavati; koliko košta vino kojeg ću se napiti - tako sam od danas mogao bez straha i premeditacija ući, gdje sam htio, i uzeti, što sam htio. I pođoh brijacu: dadoh mu tri krune; pođoh na večeru; platih i ne uzeh ostatak od desetače; pođoh u kavanu i opih se likerima, pođoh u bludište spavati - san pravednika, jer sam bio totalno pijan; kupih si odijela bez pogađanja i trgovac me je poslužio vrlo nesolidnom robom; uzeh stan u hotelu i zaspah pijan na klupi; iznajmih jednu elegantnu sobu i otputovah drugi dan u prvoj klasi; kupih violinu, za kojom toliko žudah, i niti se je ne dotakoh, jer nakon petnaest dana založih i violinu i salonsko odijelo i pobjegoh ne plativši stanarine neobrijan, bez kaputa i objeda.

I bio bih se ubio da me nije spasilo moje duboko uvjerenje koje stekoh iskustvom da će opet doći nešto, kakva nesreća, lutrija, tisuće, milijuni i da ću onda znati nakon ovog iskustva novac bolje potrošiti i više ga se naužiti. I prečesto, kad nemam ni krajcare u džepu, idem ulicom i mislim: »možda ću slučajno naći stotinjarku«; kad imam krunu suviška, uzimam srećku: »možda ću slučajno dobiti«; kad nemam posla, kombiniram pisma kakome miljarderu u Americi ili naslućujem po snovima da me čeka nenadana baština.

I ja čekam strpljivo, pun nada, planova, vjere i idealizma i nikakva me novčana stiska ne može natjerati na samoubistvo. Dapače! Strah je smrti u mene tako velik, te malo putujem, a ako je bura, ne bih za sve blago ovoga svijeta ušao u željeznicu...

I to mi ne oduzima vjere u sretni slučaj; to me naprotiv uvjerava još više da se slučajno može naći hiljadarka i na cesti...

Torino, 30. 10. 1908.

Odijelo

- Na, tu imaš jedno odijelo, gotovo još novo. Uzmi, ja ga ne trebam.

Uzeh, zahvalih i pođoh svojoj kući. On me voli; nema ni djece ni žene; ne radi ništa; živi od rente, a vidi da ja kuburim, da učim uvijek, da bih trebao ženu i da možda imam već za nevolju i dijete - i ovako je rekao u sebi: »Zašto da mu ne pomognem? Najposlije sam mu rod; a dečko uči, nije glup, slabo se hrani, piše pjesme i nosi se kao prosjak.« A ja rekoh u sebi: Nije loše! Imam odijelo, pravo, gospodsko odijelo! Neću morati prolaziti kao nevino osuđeni kroz sažalne poglede znanaca i prezir neznanaca. Štaviše! To je prekrasno! Eno, sinoć dokazivah u kavani nekoj gospodi da ne volim kinematografa radi prostote sižeja i grubosti zapletaja, što ne može podnijeti moje istančano umjetničko čuvstvo, i primijetih odmah da oni tu istančanost čuvstva dovode u vezu s mojim istančanim turom. Tako na šetalištu prateći koju gospođicu primoran sam poput nespretnjaka šutjeti; jer ja u govoru gestikuliram, a ako raširim ruke, rukavi mi postanu tako kratki (nosim bratovo odijelo), te bi udarili u oči i da imam manšete. K tome mi je odijelo uopće prekratko: ako se uspravim, kako to dolikuje mojoj dobi, vidi mi se neoprana košulja i da zadržim naravni odnošaj između prsluka i hlača, moram se sasma skutriti i onda ljudi vele: »Ide ko starac«.

Tako se ja priučavam ugrbljenome stasu i staračkome kroku i počinjem vjerovati da upadam u marazam i da moja mladost rapidno prolazi.

A kad tamo! Ja ludujem za ženskim društvom. Čini mi se da ono ne zaglupljuje, kako se to s pravom misli, nego da bistri i krijepi kao konjak, dok se uzima na čašice. Naš njuh postaje rafiniraniji, naše oko oštrije, naš jezik okretniji, naša gestikulacija umjetničkija. Dati samo poljubac prava je tjelovježba; naše mišice, krv, nervi - sve se to tim aktom progimnasticira kao na prečki. A pogledi: onaj šapat, stisak i nabacivanje očiju širi i steže srce kao veliki čučanj; znati ogrliti ženu, znati naći priliku, pogoditi mjesto i u pravo vrijeme pritajiti dah, to upravo izvještači mozak, i naša duševnost postane akrobata: sve si kadar osjetiti i zavoljeti i svaku zaboraviti; poljubiti sve po redu i ne zaljubiti se ni u jednu.

Veli se, istina, da su sve te laske krasnome spolu glupe; ali se pritom ne naglašuje dosta da su i lažne; da primjerice »ja pogibam za vama!« jest glupost u pravom smislu riječi, ali je i laž da ova tako jednostavna i najbedastija laska spaja upravo klasički instinkt i kulturu, za čim teže svi veleumi i apostoli našega života.

Ali ja nisam mogao ući u pristojno žensko društvo, gdje su cjelovi gimnastika: moje odijelo bila je jedina zapreka. »Bijednik!« eto što bi pomislile gospođice slušajući moje poetske izljeve i gledajući moju uličnjačku toaletu. A ja to ne bih mogao podnijeti: obuze-lo bi me čuvstvo srama i više: ja bih se osjećao nepoštenim, prostim nitkovom, jer je danas u kulturnome svijetu za odnošaje između muškaraca i žena prvi uvjet da muškarac časti, i najzadnjim je stvorom smatran individuum koji ljubavi ne plati.

A mene je čuvstvo srama fatalno pratilo kroz život: sažaljivanje znanaca i očiti biljeg siromaštva oduzimahu mi svaku energiju, samosvijest i vedro raspoloženje, degradirajući moj momački ponos, kavalirsku čast i muževno imponovanje na sažaljenja, milostinje i napojnice milosnica i konobarica.

Može dakle svaki da zamisli, kako me je odijelo preobrazilo i razveselilo. Sad sam mogao bez neprilike i zabune promatrati izloge zlatnina, što me toliko zanošahu svojom finocóm, blistavošću i čistoćom. Jer sada će svaki reći: »Eno taj gleda koji bi prsten kupio zaručnici«, a ne kao do sada: »Taj promatra, što bi se isplatilo ukrasti«. I modne izloge koji me interesirahu kao papir, tisak i vez moderne književne produkcije, mogao sam mirne duše gutati pogledima i nisam se trebao bojati primjedaba: »Eno ga bulji ko tele i smeta prolaznicima. Valjda je sad na banuo iz sela!« I u kazalištu mogao sam gustirati bar jedamput sjedalo i komotnost i biti uvjeren da moje intenzivno gledanje u glumce neće izazvati usklike susjeda. »To mu je valjda prvi put, što vidi predstavu, zato se ne prestano i nervozno javlja na svaki šušanj sa psst« i više. Dosad se nisam ufao ući ni u finiju kavanu, jer bi - činilo mi se - udarilo svakome u oči da ne znam ni kako se sjedi i da bi me konobari s prezirom zanemarili i da se ja, znajući zašto me mimoilaze, ne bih usudio naručiti glasno »Konobaru, kavu!« nego da bih morao ovako do sudnjega dana sjediti, izvakan od pogleda gostiju: »Ne zna ni kako se naručuje«... i da bi me konobari, videći da ništa ne uzimam, odstranili iz kavane...

Obukoh novo odijelo i pun poleta izađoh. Šešir i cipele malo distonirahu, ali šešir se u pristojnim lokalima skida, a noge se ne turaju susjedima pod nos. Upravih put u kavanu. Na zakretu sretoh fićfirića Mrzljaka. Pogledao me, približio se i uskliknuo: »O!« Moj je polet odmah spao. On je bio vrlo elegantno odjeven i imao dapače posve nov sametni prsluk i ja se nisam nimalo začudio ni svratio osobitu pažnju na nj. Dok ja sam bio samo uredno odjeven i on od čuda nije mogao više reći od slova »O«. Šta ovo znači? To je dakle neobičan događaj za njega i on će sada svakome pričati da sam ja dobio pristojno i gospodsko odijelo. Jest, on će reći »Dobio«, vidim to na njegovu držanju. I on je uistinu nastavio:

- Tko ti je dao? Baš mi je milo. Bio si ispod kritike. Baš mi je milo.

Meni se oči napuniše suza i bijesa; riječ mi je zamrla; pregrizoh jezik i stadoh frkati brk. (Bio sam bez duvana onoga dana i mislio zatražiti u Mrzljaka cigaretu.) Mrzljak je moju zabunu opazio i rekao:

- Zdravo. Dođi večeras na šah.

Ja pobjegoh kući. Sad mi se moj položaj ukazivao još gorim, mračnijim i poništenijim: Eno, reći će sada: dobio odijelo ko prosjak. Zacijelo se vidi i na meni i na odijelu da nismo izričito bili stvoreni jedno za drugo. Dosad su me svi znanci mogli smatrati bijednikom, ali bijednikom karakternim kojemu se može ponuditi milost, ali je on odbija, ili bijednikom originalnim kojemu se može darovati pristojno odijelo, ali koji voli ići u dronjcima prezirući etiketu i rugajući se obzirima društvenim.

Svukoh se i obukoh staro. Pomisao da su me mogli držati originalnim i ekscentričnim, opet me raspoloži: »Gle, Mrzljak me je pozvao na šah. A sinoć je otišao iz kavane tek sam ja ušao da ne mora sa mnom izmjenjivati prijateljski i intimno pred ljudima glasna »tikanja«. Čekaj! Sad ću mu pokazati. Baš me uznosi pomisao na naš skori sastanak, njegovo iznenađenje i moju osvetu, kad me dočeka u ovom starom, istančanom ruhu«.

Ali se predomislih: »Ne. Obucimo radije novo i ovako se pokažimo ljudima. Valja da svi vide, te ja imam pristojno, štoviše, gospodsko odijelo, a onda ćemo odijelo skinuti i obući

dronjke. Tako će se uvjeriti da bih ja, kad bih htio, mogao postati čovjekom elegantnim preko noći, ali da - neću«.

Opet se svukoh i obukoh novo. Ali kako se vidjeh u ogledalu, izgubih odmah dobru volju. Naviknut na kratke rukave, pričiniše mi se ovi predugi; odijelo preširokim, a hlače su mogle same dokazati bjelodano da sam mršav i nenahranjen i da bih učinio pametnije, uzevši mastan objed no gospodsko odijelo, iako nije bilo teško razumjeti da oprava nije najposlije ni moja...

I stadoše me napadati još crnije misli: »Da me sada vide i ostali u tom odijelu, začudili bi se kao Mrzljak; ja bih se pred njihovim čuđenjem logično zbunio i moja bi zabuna još logičnije dokazala da odijelo nije moje. A kad bih sutradan osvanuo u staroj opravi, s pravom bi zaključili da ja nisam nikakav bijednik i original, nego jednostavno bijednik i nespretnjak koji se ne snalazi u novom odijelu, i još bi dodali da sam obukao staro, pošto vidjeh dojam, što ga je novo proizvelo«. Skinuh se i ostah u gaćama. Onda legoh valjajući se po krevetu. Postajah sve neodlučniji. »Mrzljak me je već vidio - Mrzljak će me čekati - Mrzljak će tumačiti da me nema - radi smetnje«.

Obukoh se i izađoh. U starom odijelu. Imao sam u džepu nekoliko seksera; sutra sam imao dobiti od oca svoju običnu mjesečnu svotu. Moj je otac bio jednostavni kramar u provinciji. Usiljavao sam se da iz ovakih kontrasta: »otac kramar - ja pjesnik; novo odijelo u ormaru - staro na meni; pedeset novčića u džepu - hiljade ideja u glavi«, proizvedem u sebi raspoloženje lakoumnosti, humora i idealizma, gdje se podruguješ ljudima, jer ih voliš, sebi, jer sebe štuješ, životu jer ga cijeniš - i gledaš pesimistički u napredak čovječanstva, jer ti pesimizam daje više gradiva za analizu, kriticizam i duhovite doskočice.

»Vi vjerujete u tjelesno uskrsnuće mrtvih i sudnji dan. Ali, molim vas, kako se ima s onima kojima amputiraše noge ili koje zakopaše bez glave?« Eto, ovako skepsa izražava vedro poimanje života i totalnu odsutnost svake prekogrobne problemnosti. »Jedan cjelov važe deset laži, jedan zagrljaj dvadeset, a ono, što logično slijedi, jedinu istinu koja dokazuje da su sve radosti užitka i čari života iluzija«. Ovaki pesimizam izvire iz pravog mladenačkog idealizma koji bezinteresno uživa samo u mislima i frazi.

Tako sam i ja mislio sastati Mrzljaka i na njegovo čudo reći: »Vidiš, prodao sam odijelo za nekoliko forinti. Ostah s nekoliko seksera u džepu. Moj je otac sirota. Ja sam novac potrošio. To ti je moj život: vječni kuburluk i prolazno, časovito uživanje«. I kad uđoh u kavanu, kad ispriповjedih Mrzljaku, kako sam za odijelo dobio pet forinti i da sam skoro sve potrošio na duvan, vino i napojnicu ostavši samo s jednom jedinom krunom u džepu, Mrzljak je ostao osupnut i najzad rekao:

- Ti si čudak!

S time sam bio potpuno zadovoljan; ispih crnu kavu i ostavih sav novac na tanjuru i pođoh kući. »Šta sada Mrzljak misli? A konobar? A svi oni ostali kojima će, nema sumnje, Mrzljak pripovijedati... Čudak! Čudak! Prezire etiketu, novac, blagostanje, sve ono što mi cijenimo i uvažavamo. Da li je on cinik, lakoumnik ili ekscentrik?«

Ali približavajući se svojoj kući uvjeravah se sve više da sam počinio dvije velike gluposti rekavši jednu laž: »Prodao sam odijelo« i da je vrijednost te laži paralizovala druga istina: četrdeset krajcara napojnice.

Jer što sada? Sutra me rođak očekuje na večeri. Ja sam pri apetitu već večeras. Nemam ni prebite pare. Šta će biti tek sutra? Ako odijelo uistinu prodam, uvrijedit ću vrlo osjetljivo svog rođaka i neću moći reflektirati na njegove česte petokrunke i možda danas sutra - tko zna - na njegovu ostavštinu... A ako obučem novo odijelo i ako me Mrzljak vidi,

dobit će o meni vrlo loš i mizeran pojam: »To je dečko još koji se isprazno hvališe i misli da imponira, ako kaže: »Potroših u jednom desetaču« koje nije ni imao«...

Moji živci bijahu već umorni i svejedno budni. To me je umaralo još više. Osjetih veliki teret na svojoj duši, težinu života, gušenje, pomanjkanje zraka. Od uzrujavanja me je zaboljelo srce; disanje postajalo sve brže; velika praznina mojih grudi osjećala oštri ubod ko da me je proburazio mraz. Sve gluposti, što ih počinih, i laži, s kojima svezah svoju ličnost uvjeravajući sebe i druge da sam čudak, osvećivahu se sada: ja sam morao pripoznati da su laži identične gluposti.

Drugi dan u noći obukoh novo odijelo i pođoh krišom svome rođaku. Bez volje i bez apetita. Drugdje sam znao u pravom smislu riječi polizati tanjure, što je rođaka neizmjereno veselilo; piti, govoriti naizmjenice o glumi, filozofiji, slikarstvu, što je rođaka uvijek obradovalo i on bi mi dao obično na odlasku petokrunku. Sad sve obratno: onamo sam polazio nezadovoljan samim sobom, u strahu da me Mrzljak ne opazi. Rođak je to odmah primijetio i zapitao: »Šta ti je?« To me je pitanje ozlovoljilo još više i odgovorih kratko: Ništa.

Ali kasnije na pogled crvenog rižota i bijele jedne butilje stadoh osjećati želučanu umirnost i duševno zadovoljstvo i baš tu je rođak rekao nezadovoljno:

- Vidim da danas nisi raspoložen. Neću ti smetati - jedi, šuti i idi...

To me je totalno utuklo: ovo, što je on ponovo opazio moje neraspoloženje baš sada, kad sam se spremao na raspoloženje, ovaj me je prokleti slučaj rasrdio i zamuknuh. Rastasmo se bez riječi i petokrunke. Na ulici pobjesnih.

I to mi je čovjek. Misli da ga ja moram zabavljati umjetničkim impresijama i refleksijama, ako me on počasti ručkom, i da se moram smiješiti i hvaliti bez prekida, ako mi je darovao jedno odijelo, s kojim nisam znao šta početi. Jest! On je bio danas tako hladan sa mnom samo zarad toga, što mu ne poljubih valjda za dobročinstva papuče. Baš kao da je iščekivao samo to da ja stanem dizati do neba kraj, sukno, eleganciju *njegovog* odijela? I da se topim u usklikima: »Kako mi krasno pristaje!« Sad vidim svu duševnu rugobu svog dobrotvora. On mi je poklonio odijelo samo radi sebe, da ljudi ne govore: »Vidiš, kako mizerno izgleda rođak gospodina N. To je sramota za obojicu«. I više: on mi je poklonio odijelo da me obveže, da me sveže uz sebe osjećajima, društvom itd... budući da nema ni žene ni djece. Ma zar nije to već jedna uzurpacija mojih individualnih okusnih i probavnih prava: dati mi rižu i zahtijevati da ja s apetitom pojedem sve ono, što mi se donese na tanjuru - i uzurpacija moga ukusa: zahtijevati da nosim odijelo koje se njemu sviklo i koje mi je on poklonio? Jer da sam došao u ovome starome odijelu, on bi me zamrzio i ja bih ga uvrijedio. Ovako on i preočito pokazuje da me želi nahraniti i obući samo zato da tad može uživati u kontemplaciji (drugog posla ni nema!) svojih dobrih djela. Ja dakle moram hoćeš-nećeš jesti obilno, nositi se gospodski i živjeti udobno - radi njega! Hvala lijepa na takvim dobročinstvima! On je star, bez posla, bez inteligencije, a da bi se mogao zanimati za kazalište itd. i on je uzeo, gotovo kupio mene, kao konja i kolica za dokolicu. Nema smisla i ne zna vježbati psa, vodati ga, gledati, kako na njegov »hop« skače, jede i nosi njegovu batinu, pak je uzeo mene da može gledati, kako to ja nosim njegovo odijelo i kako na njegov »hop« praznim tanjure. Ta ja sam eto i postao baš pasji podao: smiješio se njegovim vicevima, jeo njegova jela i obukao njegovo odijelo samo da njemu ugodim! Pa i petokrunke uzimao da ga ne uvrijedim! Kako si podlo, čovječanstvo! Da nema prosjaka i bijednika, valjalo bi ih stvoriti za bogataški sport i luksuz kao i boga za komoditet našega mozga i zabavu naše mašte!

Tako ja prodah odijelo za sedam kruna i kako sam pazio neki dan da me u novoj opravi ne bi zagledao Mrzljak, tako sam sada u staroj izbjegavao »dobrotvora«. Ali u tom izbjegavanju i bojazni i moja je srditost stala hladniti.

Zašto izbjegavam rođaka? Zašto se sakrivam pred njim? Dakle sam kriv? Ja sam prodao odijelo koje mi je on poklonio, a to nisam bio vlastan učiniti. Jer on mi je dao odijelo s namjerom i uz uvjet da ga nosim. Ja sam ga jednostavno prevario, izigrao. A najposlije, je li on to zaslužio? Volio me je uvijek. On je uživao u tom: činiti meni dobro - a ja uživam u tom: činiti njemu zlo. Jer kad bi on mogao znati da mene svaki dar može uvrijediti, zacijelo ne bi ni pokušao takovo mi što ponuditi. A ja, makar sam znao, da će njega uvrijediti, ako njegovo odijelo prodam staretinaru, ipak sam to učinio. I ako sada bježim pred njim, to znači da sam ja krivac.

... Nakon dva tjedna dobijem pisamce i paket.

»Dragi moj i jedini, ne vidim te. Bit će da učiš ili si možda bolestan. Posljednji si put bio zle volje i ja te nisam htio suvišnim pitanjima ozlovoljiti još više. Javi mi po poslužniku koji ti donša ovo pismo i paket, jesi li bolestan i možeš li večeras k meni. Ja već tjedan dana ne izlazim. Ti znaš za moj nesretni reumatizam. K tome kašljem cijeli dan. Neću dugo. Bolestan sam i star. U paketu imaš šešir, vunene rubenine i cipele. Vidio sam, da one tvoje cipele i stari šešir ne pristaju onakome odijelu. Sad ćeš biti potpun. Dođi. Očekujem te. Nemam nego tebe. Tvoj...«

Poslužnik je čekao odgovor. »Da!« rekoh glasno. Rođak je očekivao mene, »samo mene, nema nego mene uz sve hiljade - bolestan - na rubu groba - Oh!« Pobjegoh. »Što sada?« Kako ću sada pred njim bez odijela, a da ga ne uvrijedim, ne rasrdim, ne ožalostim možda u zadnjim danima života?

Podoh staretinaru. »Ako ne nađete odijela, gotov sam. Reći ću: Rođače, prodah ga, jer sam bio gladan. Ponovit ću: Gladan, znate, bez kruha, tri dana bez mrve kruha. Zamislite! I oprostite - Ja sam bijednik, mizerija, oprostite. Evo plačem...«

Ali odijelo nije bilo prodano. Odahnuh. »Pošto?« zapitah staretinara. On me nije mario prepoznati. Odahnuh i drugi put.

- Dvadeset i pet kruna.

Ja sam imao u svemu trideset. Ali ne oklijevah ni čas. Tamo možda umire moj dobrotvor koji je učinio toliko dobra za mene - vrijeme je već da mu se odužim i da žrtvujem ove posljednje krune prema onoj: neka ne zna ljevica, što učini desnica... Neću se trebati ponizivati, umiljavati i lagati. Stupit ću pred njim vedra čela i ponosno, kako to i dolikuje mom karakteru.

I rekoh:

- Dajte!

Torino, 6. studenog 1908.

Potres

Prvi je put došao neočekivano: činilo mi se najprije da idu kola i da pseto laje kao obično, kad noću začuje buku. Onda sam sreo bratov pogled (ležali smo u krevetu obojica i ja radi prehlade već od tri dana nijesam izlazio iz kuće) - pogled smješkov, snen i bludan, i odmah shvatih da njegova fiziognomija izražava tajanstvenost, sablasti i dizanje pa spuštanje, plivanje, zibanje i pršenje mozga. Bio je to potres.

I svagda - kod trešnja ili kod govora o dusima ili na kakav sumnjivi ponoćni štropot - zapažah na svojoj okolini ovakav sličan, razbludan izraz, kao da se pripovijeda nešto lascivno, ili gleda golotinja ili kao ono kad starci miluju ili natežu djevojčicu tobož dobrodušno, a kose im nevinosti srse dlanove. Odakle to? Možda je u tim momentima strast ravna strahu: jedno i drugo neposredno izlazi iz instinkta samoodržanja, a tajanstvenost obavlja i priču o dusima i sumnjivi štropot i potres kao i našu maskiranu strast u prilici dobrodušnosti, estetskog promatranja golotinje i ciničnog ili nedužnog viclanja o seksusu. Naše usne jednako blijede, krv stine, hrptenjača se srsi i kose se pomiču kao da ih netko vuče onako strasno kao staračac pedagog vlasi djevojčice, te je ona najprije zaplašena i od straha blijeda i planula bi stidom radi sramotne kazne, da ne osjeti najedamput, što zapravo ovo povlačenje znači, i tako - probljedi opet...

Tako smo jedamput spiritizirali: jedna starija gospođica, jedna mlada udovica, jedan moj kolega i ja. Kad se je tronožni stolić stao dizati, mi smo se stali nasmješljivo gledati, fiksirati i kako su se naše zjenice sastajale načas ukočeno, pitajući, bivalo je, te su se naše oči same vidjele i mi već ne gledasmo ni u što drugo: samo su ti pogledi govorili, kretali se i gledali. U tim momentima ne lučiš muško od ženskoga: bitišu pogledi: oči, što pitaju, što se boje, što se čude, što se smiju - i misao je rastresena, mozak utanjen i osjećaš da ti se mozak diže lagano poput dima... I ono neprotumačeno, onaj misterij pomicanja stolčića, što se može lako preobraziti u pomicanje plafona, zidova i podova - čini, te mi svi postajemo jedno: ljudi, slabići, nemoćni pred jednom čudesnom snagom, božanstvom i voljom; osjećamo se ko djeca pred jednim učiteljem koji nam prijete batinom za naš neposlus i obijest, što se može preobraziti i u - izrugavanje tajnama stolčića i spiritizma... Neka kateheta uhvati *in flagranti* svoju učenicu, kad ova piše ljubavna pisma, vidjet će se ovaki pogledi: iznenađenje i strah koji primaju boje strasti, kad nedopušteno djelo razdraži krivca i suca: suca, jer ima žrtvu, vlast i podavanje, a krivca, jer osjeća snagu i jer joj se opire umiljavanjem...

- Jesi čuo? - rekao je uto brat. - Pseto je bilo kratko i gluho zalajalo. Majka je bila došla u našu sobu. Meni su ušesa šumjela. Onda me je oblila rumen. Međutim se skupiše svi u našu sobu: i sestra i stariji brat. Sluškinja je ostala u drugoj sobi i disala velikim i brzim disajima.

Ja sam bio bolestan: za majku je to bilo kao razlog da ostane kod mene. Ni ostali nijesu odilazili: sestra je govorila da ju je strah samu; stariji je brat tjerao s njom sprdnju; ja sam propagirao rezignaciju:

- Ako mora doći, doći će, bili mi u krevetu ili na nogama.

Ali nas je uistinu samo strah držao na okupu, jer ovako smo mogli jedan kraj drugoga čavrljati, tjerati šalu i uvjeravati se da strahu nema razloga.

- Ti si - rekoh u šali starijem bratu - od straha utekao iz svoje sobe kao i sestra. Mi ne. Mi smo ostali mirno u krevetu kao da nije ništa ni bilo.

- Jer se od straha niste mogli ni maći - odgovarao je on porugljivo, ali taj je rug bio tako ljubezan, nježan i tih, te mi je godio. Nas je uopće ruganje umirivalo. Šala ne vrijeđa, karikatura prija, ako s tijem ono nešto tajanstveno gubi čar kao raskrinkani čudotvorac, a ono nešto strašno gubi snagu kao secirana ljubav. Ali u isti nas je mah ruganje i poništavalo: pekla nas je malo i savjest. Jer s ovim izrugivanjem u ovakim momentima, gdje se ljudi osjećaju slabima i nemoćnima kao dječica, podvrženi smo svim onim utjecajima i dojmovima kojima i djeca: onim naime pričama o zloj dječurliji koja se je rugala svetome čovjeku »Hodi, čelo!« i tako izazvala kaznu i osvetu božju u prilici medvjeda - pričama koje prirodnu dječju »savjest« dirnu samo strahom, a onu nenaravnu, podjetinjalu i grižnjom. Mi smo se bojali da će doći možda zгода, gdje će se zidovi rušiti i naša uobražena šaljivost, nebriga i bagatelisanje doživjeti fijasko, a strašljiva i izrugana sestra - osvetu... Baš tako. Mi smo svoje raspoloženje doveli na primitivnost, osjećaje na predrasude i slutnje kao i mišice na nemoć. Nama nije bilo moguće uza svu inteligenciju raskrinkati čudotvorca tako da ga se ne bismo trebali bojati: i bojazan je odmah paralizovala naš um i naobrazbu i ostajalo je sujevjerje. K tome se je i pas bio javio. Sestra se nije bila još osvijestila. I stariji je brat stao opširno tumačiti da nema razloga strahu, jer da su prvi udarci obično najjači, da bi za porušenje ovih naših kuća trebao biti potres kudikamo jači i da su najzad naše moderne kuće tako građene, te elastičnost cigle isključuje svaku katastrofu i u slučaju neobično jakog potresa.

Govorio je vrlo živo; govorio ko stručnjak. On se razumije, pomislih i to me je moglo posve umiriti. Ali ja sam opažao da je brat stao tako ozbiljno dokazivati poglavito zato da umiri sestru, i činilo mi se - sebe. On se je bojava sestrinog straha kao i ja; sestrin ga je strah plašio, jer žena i majka sluti više od muškarca i brata... Konačno se je i sestra umirila. Pseto nije dalo glasa od sebe.

- Daj rakije, mamo - rekao je tu bučno brat - da proslavimo -

Stao se smijati. Mi s njim. Brat je vrlo rado pio. Eto, mislio sam, hoće da i tu priliku izrabi. To me je i više umirilo: ovo, naime, naći u momentima tako strašnim dobru volju koja raskrinkava ono tajno i kobno... Ali u mojim dubinama stvaralo se ko za inat protivno uvjerenje: brat pije samo da zaboravi, da se utuče, opije...

Ispismo nekoliko čašica. Mi se smijasm. Brat je htio još. Grohotasm. Sestra je bila vesela, pas je šutio i mi se rastasm puni dobre volje.

Ali i u meni i u svima bila je ista nesređenost i protuslovlje: strah u dubini koji je logično iskazivao kuražu na površini. - Svako junačenje nije no oprava, u kojoj bojazan oblači svoje neukusne i mršave forme, i ako muškarac hini više srčanost od žene, on to čini, jer je kulturniji i kao takav mora više paziti na pristojne manire i doličnu opremu i nošnju.

Ja nisam mogao dugo usnuti. Pas je šutio. To me je najzad umirilo i uspavalo. Dan je rastjerao sve predrasude, slutnje i uzrujavanja. Ali kad bi došla noć, vraćaju se i one. Znao sam da se potresi obično pojavljuju noću. A noć sve uvećava baš zato, jer ništa ne vidimo; nemoćan je naš vid: mrak može da nosi u sebi zlikovca, zmiju, škorpiju - mi ne vidimo ništa; ali mrak može da nosi i ništa - mi tad vidimo sve: duha, avet, grdosiju - sve je tad »*tabula rasa*«: noć, duša i ništa...

Bilo je to zimi; čekao sam proljeće. Noću iščekivah dan. Besanica me je mučila. Pridigoh se iz kreveta: šetnja, šah, zurenje na ulicu, sve je to topilo ukočenu moju dušu i širilo moje stisnute misli. Živeći ovako zatvoren, među istim zidovima, s jednim strahom, postojah sve ukočeniji i jedino me je trešnja proganjala. Zato sam počeo štipati sluškinju. Verao se po kuhinji, zapinjao o njezine noge, hvatao joj ruke. Ja sam morao naći jedan drugi, jaki događaj koji će umanjiti trešnju; i drugu misao koja će paralizovati onu noć, šumljave i valova zidnih; i drugu bojazan koja će potisnuti u kraj onu nenadane smrti, pasjeg laveža i tajanstvenih pogleda. Zato me je stala sluškinja zanimati i zaokupljati: ja sam morao paziti da me majka ne zateče, da nađem priliku, da osvojim ženu i - jedno poslijepodne ne propustih zgrade... Za pola sata opazih da sam onom prilikom počinio jednu nepriliku: svezao se sa ženom koja je sa mnom pod istim krovom... Dijete! Eto!...

I sad je strah djeteta stao istiskivati strah trešnje i ja sam se sada morao uvjeravati da je ona dosta iskusna i da ne moram ja biti jedini koji je upotrebio priliku... Stariji je primjerice brat mogao biti sumnjiv, jer je spavao podalje od nas, imao svoju sobu i štipao prečesto sluškinju, tobože kao da ispituje vrstu njene bluze. Ali se nisam mogao uvjeriti. Preda mnom je uvijek lebdjela pojava one male, krupne i dobre ženice koja se je mojoj strasti prepustila bez protesta, puna radosti i podatnosti. Kad bih je gledao, žarila se: žarila od zabune, veselja i vatre. Kad bi unijela objed, gledala je nice i dim je vrele čorbe ostavljao na njezinim jabučnim obrazima kapi proljetne rose i ljetnoga znoja. Koli je bila dražesna, kad je širila ruke otimljući se mome zagrljaju, a prsti joj bijahu zalijepljeni tijestom, nos napudran brašnom, a usne pune sladora i čokolade koju je skrivečki gnjavila u svoja slatka, tečna i sočna usta. Da li je ona mogla biti još koga drugoga? Da li se je ona mogla podati bratu svoga ljubavnika? Zar je ona bila sva u toj čokoladi, tijestu i brašnu - bez mrve idealizma, poštenja i ponosa? Nikako! U onoj zaprtjoj i toploj kuhinji, gdje je strujio miris pržolice i masti, odjeknuše i naši cjelovi ko mužari o uskrsoj pečenci. Mila, dobra, skromna i topla kao krušac grijala je moje zube i srce i njezine sise cvičahu pod mojim prstima kao da se jabuke prže u vinu...

Ja sam, ovako zanosno opisujući nju, i sebe samo još više mučio: Iz ovake ljubavi da onda ne bude ploda? I dijete me je stalo plašiti: sav moj život i budućnost s tijem su morali zaglibiti i stati. A onda majka, škandal, poštenje i lopovluk - sve se je to stalo ritati u mome mozgu i ja pomislih na - potres. On bi jedini mogao sve riješiti. Pa da! Eto: dođe iznenada; krak! jedan zid se ruši na njezinu glavu, plafon na moju, ura na maminu i zakopan je i škandal i poštenje i lopovluk... Najzad, ako se pravo uzme: Šta može da znači i vrijedi jedan ovako sićušan i običan događaj - dijete - naprama jednoj trešnji koja u sekundi obori hiljade? I sve u svemu: Zašto da se mučim ovakvim tricama našega života, ako na koncu moramo i onako svi umrijeti?

Moja rezignacija postade tako iskrenija. Smirih se i dodah: »Čemu sve to? O djetetu nema još ni govora. Kod one prilike ne osjetih da je ona nevina. Sve je išlo tako glatko - zašto onda sada stvarati suvišne komplikacije, zaplete i kvрге?«

Potresi se ponoviše. Obično u noći. Pseto ih je uvijek javljalo kratkim, gluhim lajanjem. Mislio sam opet na ljubav. Osjećao potrebu zaboravi; otkopčati, odvinuti napete živce pa ma i navinuo mišice. Trpio sam na besanici. Pas me je svojim prisustvom i slutnjama uzrujavao, plašio i srdio. Da ga nema! poželjeh toliko puta. Sad me je njegovo lajanje u svakoj prigodi razdraživalo. Uveče ga obično uzimasm sobom u jedaću sobu. On je na svaki šuštanj - kao uvijek - napinjao uši; s njegovim se ušima napinjahu moji živci. Obično je njuškao; s njegovim je njuškanjem kucalo i moje srce. Zalajao bi pokadšto, ako je tko išao stubama, kao uvijek, ali meni je bilo kao nikada prije da mi pas čita smrtnu osudu. I kad bi lajao, ja sam ga lemao.

- Zašto ga tučeš?

- Zašto laje.

- Neka laje. Ta pas je.

- Ne. Ne treba da buni susjede. I danas nam je vratarica rekla da se susjedi i ukućani bune.

I ja sam udarao nesmiljeno po njemu. Pas bi učutao, zastenjao i počeo opet. Onda mu se stadoh umiljavati sladorom, milovanjima, slatkim riječima: htio sam ga - potkupiti! I tek bi napeo uši, pokazivah mu komad kruha. Kad bi se stao nemirno vrzati po sobi i njuškati, dobacivah mu hljeb s maslacem...

»Da ga nema! ta bena laje često, a u stvari nema ništa. Zašto ga držimo u kući?« Stao sam ga - ogovarati pred majkom da je pun buha, da se je nekidan osmradio i da sam ja pogan odnio u zahod, samo da se ona ne srdi, da me je htio ugristi i da vratarica veli, te su nekoji stanari već otkazali...

Trešnje se ponoviše. Sluškinja je otkazala i otišla kući. Ona da se ne da za deset forinti plaće živa zakopati. To mi je zapravo imalo skinuti sve terete sa srca i sve one kvрге i uzlove u mozgu, jer me je njezin odlazak rješavao svih dužnosti i eventualija. Ali to je ujedno bio i zlokoban znak, kao pasje lajanje i ćuljenje. Sluškinja je bila žena i seljakinja, dakle još primitivnija od moje sestre. To me je razbjesnilo: ovo što jedno dobro mora za mene značiti još veće zlo - i ja se i više uplaših.

Pas međutim nije otišao. Ja sam ga neprestano tukao i milovao; na dijete nisam mislio; žalio sam za svojom ljubavi u kojoj bih mogao odahnuti i zaboraviti. Uzesmo drugu. Jednu staricu. Pobjesnih. Ona je govorila o sudnjemu danu.

Jedne je večeri pas bio neobično nemiran. Stao je njuškati, onda lajati. Tukao sam ga i milovao; a svojima dokazivah da ga tučem samo zato, e bi prestao lajati, pa da nas susjedi ne prisile da ga odstranimo od kuće. Ništa nije pomagalo. Svi smo bili blijedi; i mi smo puhali kroz nos, stiskali usta, grizli usnice i govorili na prekide da on tako često laje, a da se potresi već tri dana ne pojaviše. Ali tjeskoba je postajala sve tjesnijom, zubi sve tvrdi, usnice sve tanje. Na trešnju začas zaboravismo. Pas nas je zaokupio. Izbismo ga na mrtvo ime. Ja sam ga udario nogom i okrvario mu zub. Bio sam spreman izmrcvariti ga, ubiti ga ko - psa! Od straha postadoh krvoločan; udarah ga s pohotom. I kad bi zacvilio, uživah: jer to mi je dokazivalo da cvili od boli, ne od slutnja... Oči mu se krvavo stiskahu; sad će na skočiti na mene. Trnuo sam. Ali ga ne puštah. Strah je pred psom paralizirao posve strah od trešnje.

Sutradan stigoše tužbe od stanara: to da je previše, to da se već ne podnaša; oni da hoće mir, jer stanovi nisu badava itd. Tako smo pseto prodali. Malo se umirih. Kad dva dana zatim javio se opet potres. Bilo mi je dosta. »Kao da ne misli prestati. Ova rovanja moraju konačno razrovati temelje naših kuća i slabiji će potresi ostaviti tragove... Naši su organizmi razrovani posve. I ako dođe najedamput finale? Ah! Ah!«

»Eto, sada ne mogu ni začas mirno zaklopiti oči. Prije je bio tu pas: lajao je često i bez razloga, ali zato, kad nije lajao, mogao sam mirno usnuti... Sad ni to.«

... Došlo je tako proljeće. Novi život. Trešnje se ne ponoviše. Ljeti na njih zaboravismo posve. Potresi se ne javiše više. Ali javila se je sluškinja... Kao majka. Oni su potresi ostavili tako trag i tu posljedicu, te sam sada požalio što nas nisu sve skupa zakopali.

Ja ne spavam mirno. Peče me savjest. Trpim na besanici. Pomoći ne mogu, ne znam ni neću. Moj je život uništen. Moje nedjelo ubija u pojam sve moje osjećaje i planove i umara bez razloga i bez rezultata moj mozak. Tražim zaborav, ali je ne nalazim: ono je dijete ipak moje i ja moram štovati majku svoga čeda. A tu moj položaj, zvanje, inteligencija,

ideali - što hoće ženu prema sebi i sebe prema ženi... Ne znam, na što ću se odlučiti i kako riješiti problem koji je nastao radi puste moje nesmotrenosti i puke gluposti i - slučajnosti. I kad to konstatiram, ima momenata, kad bih najvolio prepustiti rješenje ovakog slučajno nastalog problema jednoj slučajnoj trešnji i kad bih mogao - čini mi se - pozdraviti zlokobno lajanje pasje ko zvonjavu, što najavljuje Uskrs...

Torino, 8. 11. 1908.

Stjenica

- Gazda!

Spavao je kraj vrata. Povukoh ga za rukav:

- Gazda!

Gledao me pospano.

- Gazda! - ponovih jače. - Vratite mi onih šezdeset filira. Ja tu ne mogu da spavam. Na krevetu me izješe stjenice; legoh na pod i imao sam posla sa žoharima.

On mi je vratio novac, uzdahnuo, zijevnuo i rekao:

- Šta ćete. Na ovom krevetu nije već dugo nitko spavao. Drugi su zapremljeni. Dođite sutra i naći ću vam čišći.

Ispadoh na ulicu, u noć, na zrak. Trzao sam ramenima, češao se za bokove i palcem sam obilazio oko ovratnika. Pleća su me pekla, ušesa gorjela, trbuh grizao. I pored svega toga: onaj strašan miris gamadi, što udara jače u želudac, no u nos. Išao sam ulicom vrlo hitro. Činilo mi se da sam izašao iz tamnice i mučilišta, ne iz noćišta i kreveta. Nijesam znao kuda. Drugog prenoćišta uz onu cijenu nije bilo moguće naći, a da sam i našao, mogao sam biti unaprijed siguran da ću prema cijeni naći i krevet. Pođoh u glavnu ulicu. Ne sretah skoro nikoga: samo nekoliko stražara i više žohara u svečanim, salonskim i crnim opravama koji su šetali po trotoaru, uživajući u poetičnoj noći i aristokratskoj promeni, kad demokracija vrlo grubo hrče, a proza vrlo nepristojno spava. Bilo je hladno; svjetla svjetiljaka zelena i nepomična; nebo duboko i visoko; kuće kao sjene. Nijesam imao ni gdje sjesti, kamoli usnuti: javni su vrtovi bili zatvoreni; samo je jedan znao i kroz noć ostati slučajno otvoren. Ali, tu su često dolazili stražari i nemajući drugoga posla, onako da utuku vrijeme stali bi buditi beskućnike, sporo, jednog po jednog, debatirajući vrlo opširno i dosta temeljito o temi: smeta li njima to što oni tu spavaju, ili vrše li oni samo svoju dužnost. Prepuštahu se i sentimentalizmu i tiho šaputahu:

- Žao nam je, ali zakon je zakon, a mi smo policaji...

Beskućnici odgovarahu isto tako tiho i sentimentalno (bili su još pospani), i često se je moglo dogoditi, te bi ih stražari ostavili na miru, a onda bi se vratili ponovo, onako da utuku dosadu. Možda su i žalili, što ne nailaze na otpor: od ponoći do zore vrijeme prolazi sporo, a radni je dan s trijeznim ljudima pravo prokletstvo.

Ponoć je već bila prošla. Uđoh u kavanu. Kavanar je obično u to doba bio u poslu. Mene je cijenio, jer me je vidio nekoliko puta u društvu s jednim mladim novinarom, a novina je njemu silno imponovala: možda i zato, što je opazio da njegovi gosti plaćaju i piju njegovu crnu kavu samo zato da mogu čitati novine... Noćas mi se je odmah približio. On me je upozorio na povoljno pisanje talijanskih novina o balkanskim Slavenima. Govor je dakle bio o pangermanizmu. Ja - češući se neprestano tobože od nervoznosti - rekoh odmah:

- Njemačka je jedini naš neprijatelj. Ona treba jedan veliki trg, gdje će moći istovariti svoju industriju, a piljarice možemo biti i mi Srbohrvati. Ona nema kolonija, radi mnogo, plodi se još više: ona se mora isprazniti. Tj. ona se mora prazniti normalno, redovno, dnevno! inače će dobiti takvu stitičnost, od koje će je zaboljeti glava i radi koje će morati uzeti takve purge koje će je tako otvoriti da joj neće dostati za potrebu sav papir njezine kolosalne žurnalistike... Ekonomija bi morala uzeti za princip higijenu: svaki dan jedi i idi od sebe...

Uto je došao onaj mladi novinar, radi kojeg me je kavanar cijenio. Vidio je on da sam ja »per tu« s jednom ličnosti od redakcije i s pravom zaključio da moram i ja znati nešto više od onoga što smije ući u novine i pred cenzuru. Moj se je drug na pisanje talijanskih novina nehotice začudio (ja sam se nervozno češao i drhtavim glasom govorio da to pisanje na svašta sluti i da mnogo znači). To su u izvatku donijele njegove novine, a on nije ništa znao. Kavanar je već htio oštromno i zlobno opaziti da on, novinar, samo tobože ne zna, jer uistinu mora da zna puno toga više, a moj je drug već htio značajnim smiješkom dokazati da on uistinu samo tobože ne zna, dok zna još mnogo toga - kad je kavanar odjedared skočio:

- Čekte!

Njegove su oči nemirno brzale po mome ovratniku. Ja sam se nehajno smiješio i pun crnih slutnja stadoh nonšalantno trzati ramenima.

- Ček! ček! ček! - i kavanar je već nešto držao u ruci. Ostah bez daha. Kavanar se je bio zapuhao i kad je htio udahnuti zraka, smrknuo se, stisnuo bradu i pošao je da opere ruke. Uvidio je konačno da je ono nešto bila stjenica i to ga je razočaralo. Nije se više vratio. Nije mi ni rekao: Udaljite se. Ja razumjeh, i izađoh s dobre volje. Koliko se sjećam, samo sam se smješkao gorko, vrlo gorko. Dok se ono »nervozno« premještah i češah na stolcu, moja je savjest bila mirna; ali kako je kavanar uglavio na meni stjenicu, bilo mi je kao da sam uhvaćen *in flagranti*. Zamislite muža koji svog najboljeg prijatelja uhvati na svojoj ženi, ili prijatelja koji se nađe pred svojim prijateljem na njegovoj ženi, onda ćete moći da zamislite i mene i kavanara.

On je uvažavao moje političke sentencije i esprit i dapače uživao u mome talentu. Ja sam znao da me on cijeni, i velikom pozom i napravom izricah sudove o vanjskoj politici, tikajući se s Bülowom, Tittonijem, Izvolskim... kao ono moj znanac od redakcije sa mnom. Sad je jedna jedina stjenica učinila od mojih političkih refleksija mlaćenje prazne slame, kako to čine nadripisari bez kancelarije i pisari bez mjesta - potepusi oni najniže vrste koji po kavanama samo zato raspredaju političke debate da se mogu grijati, sjediti i proći noć, a da ne uzmu više od jedne crne kave! I ni po jada, dok se ljudima zanovijeta s pustim razgovorima, ali kad se stane zanovijetati stjenicama - kad jedna viđenija kavana ima da bude stovarište gamadi - šta će onda gosti? Plaćaju li oni tu crnu kavu skuplje no drugdje da mogu uživati komoditet, čistoću, svjetske novine, ili zato da stave u smrtnu pogibelj svoju opravu, svoju kožu, svoj njuh, svoj želudac - cijelu svoju egzistenciju i položaj? Eno gospodin doktor: elegancija, frizura, sjaj - što hoćete; uđe on u tu glasovitu i finiju kavanu; sjedne, ispije kavu, baci napojnicu i pođe u salon kojeg presvijetlog i odjedared se utvrdi da ono na doktorovu kaputu nije ni leptir ni smrdljivi martin, nego prava pravcata stjenica!!!

Shvatih odmah da sam se izigrao; da odsada neću moći da sebi ravnam kravatu, ni nervozno da pritežem prsluk, ni neodlučno da se češem za zatiljak, ni nemirno da čistim uho, ni da se hvatam za bok radi grčeva, ni za srce radi uzbuđenosti - sve ono što sam čas prije radio kod naše debate, ne osjećajući potrebe da protumačim te svoje kretnje, budući da smo kavanaru već jedamput bili rekli da su svi novinari i književnici vrlo

nervozni ljudi... Bio sam raskrinkan. Potišten. U noći, van grada, neispavan, osjećao sam na plećima, trbuhu, vratu, zatiljku i bokovima kao da mi se lupi i prži koža. Bojao sam se da uđem u drugi lokal. Zora se je već javljala. Bijela me je kava čekala kod nekakvih mojih znanaca. Ali ja nijesam imao snage ni da maštam više o njoj. Da se na meni i pred njima pomole stjenice? Bilo mi je da sam okužen; da se na mene pribila tabla »priljepčiva bolest« i da me ta tabla boli više od bolesti. Buha ne pravi nikada sličnoga dojma. Ona je već po svojoj naravi okretna, poskočna, obijesna; dođe i prođe. Ali stjenica je gora i od uši, jer smrdi. Ja sam se stao bojati, proganjan uvijek onim smradom, što kroz nos udara u želudac i pogađa u mozak - da će se ovako na meni pojaviti u po bijela dana, kad neću ni slutiti. A imao sam k tome još prilično čist ovratnik. Čuvao sam ga brižno, jer iz svega će ovoga biti lako razabrati da sam bio došao u taj grad nemajući ni prebivališta ni zanimanja, ali pun refleksija na objede kod znanaca. U tu sam se svrhu imao danas da otpravim u pohode. Kao govordžija okretan i neumoran bio sam rado vidjevan kod stola; k tome sam bio proputovao sve naše krajeve i moje putne impresije otvarahu apetit, dobru volju i po koju specijalnu staklenicu. Ali sada! Ja i vizite! Ja i apetit! A da još kavanar ispriповjedi kome gostu koji može biti i moj znanac, kako sam se ja tobože nervozno motao na stolcu, kako je na meni našao jednu stjenicu i kako ne može biti sumnje da sam pun puncat gamadi...

Ja sam se neprekidno češao. Onda se skinuh na obali i pod prvim tracima rumenog, rujnog i hladnog sunca stadoh pretraživati sve šavove, pjege, kutiće i zakutke svoje košulje, gaća, čarapa - gol golcat, dršćući na zimi. A morski je zadah solio sav onaj smrad, što sam ga tu imao da progutam, izrigam i zakopam.

Na moje veliko čudo i veću žalost, ne nađoh gotovo ništa. A bio bih tako požudno sklopio svoje nokte kao ruke na pozdrav evanđeoski. Javljahu se i zvonovi; vozovi; pijetlovi; mljekarice. Svi oni mliječni, svježi, jutarnji zvuci i boje. Krajina je sada izgledala čista i oprana kao da su s naših trepavica ispali svi krmelji, s naših mozgova sve paučine, s našega planeta sve magle, s naše rubenine sve gamadi. Obukoh se. Pomlađen. Moj je mozak stao brzo i okretno raditi. Velikom snagom volje i većom voljom snage i rada, stadoh osjećati kako mi misao sve brže i sve više raste. Krenuh u grad. Zaduvan. Veseo. Nakon nekoliko minuta ovo moje nijemo i poletno raspoloženje stade se izražavati i govoriti.

Rehabilitacija!

Nitko nije vidio osim kavanara; drugi će saznati, ako kavanar ushtjedne: razoružajmo dakle njega. Da mu kažem u četiri oka: »Tako i tako, g. kavanaru, zapao slučajno... radi studija«... - ne bi pomoglo. Jer, uopće, bih li ja sada bio hrabar da mu se približim? Ne bi li on kakvom kretnjom pokazao da mu se ne približim lokalnu? A možda je već i dao nalog konobarima, da me ne propuste?... Svejedno: ja ne osjećam snage stupiti sada ovako pred nj. Ima li tata koji bi se htio nakon prve krađe rehabilitirati, kad to ne može? Kad su oko njega uvijek sumnjičavi i nepovjerljivi pogledi? Ima li dužnika koji nije isplatio duga i traži drugi novac, da stari dug isplati, garantujući svojim poštenjem da će sve povratiti? - A poštenje je u tom slučaju kao ura koju založiš i ne iskupiš i koja zacijelo propadne, ako ne produljiš navrijeme zaloga - s dovoljno izvinjavanja, laži, obmanjivanja, i tako dalje...

Tako eto imam i ja produljiti zalog, uvjeriti sve da sam užasno dalek po svom položaju, odgoju i osjećaju od stjenica - slagati naime tako da mi laž prođe pod istinu... Pišimo, tj. člančić u novine... Jer, reći nešto u četiri oka i kroz novine ili tribunu, nije nikada isto. Ja sam napisao već nekoliko knjiga pjesama i nijesam nikakav pjesnik, jer ih ne izdah štampom. Sad naravno nijesam pjesnik za one koji ne znaju da pišem pjesme; ali nijesam ni za

one koji znaju za moje pjesme i koji ih dapače čitaju. Pjesnik naime u pravom smislu riječi. Jer, ovakvih pjesama u rukopisu ima svatko, koji ih nije razderao i koji je došao do pete gimnazije. Rukopisi nijesu literatura kao ni pisma, spomen pjesme itd., sve ono što se ne štampa; kao što ni razgovor oko stola u četiri oka nije politika, ako vaše misli i riječi ne dođu do novina. Jer onda smo mi svi političari, od poslužnika do pometača. I tko će se odlučiti za mnijenje kojeg kočijaša radije no za ono kojeg nadripisara, ako to mnijenje imamo mi prosuditi svojim ušima i svojim mozgom, a ne i svojim očima? Možeš reći: »Ja sam grof«, ali ti se ne mora još vjerovati, ako to ne dokažeš ispravama. A krsni je list, iskaznica i svjedodžba literate i političara - štampa; njihovi su župnici, kumovi i svjedoci - slagari koji se plaćaju kao svi župnici i koji uz plaću i radi plaće mogu kao svi svjedoci učiniti da se vašoj eventualnoj laži i vjeruje i da jednostavna tikva, lubenica, repa, krum-pir i kupus budu smatrani pjesnicima, romansijerima, kritičarima i novinarima...

Uđoh u jednu zabitnu rakijašnicu i napisah članak sa slijedećom otprilike stilistikom:

»... Ovaj grad slovi kao velegrad: dosta je upozoriti na hotele (onaj s uspinjačom), na slastičarne (ona najnovija), na kavane (ona s odjelima za pušaće, gospođe i čita-onu), na zahode (onaj podzemni s češljaonom, praonom i glačaonom cipela - čita-on na još fali!), na javne vrtove (zatvorene u noći), na električne tramwaje, rasvjetu, javne automobile... a da mimoiđemo karakteristike gradske: nekoliko dnevnika, jedna biblioteka i pola galerije slika... Naša je štampa puna hvale za ovaj napredak našega grada... Pa i ona štampa koja grmi protiv velike politike, a za malu, u svojoj neposrednoj blizini, kod prosuđivanja prilika ovoga grada, zaboravlja na malu a gubi se totalno u - velikoj politici... U hotele idu samo stranci; u pučke vrtove mogu po danu zalaziti samo starci i djeca; zahode s onakvom tarifom ne upotrebljava ni stoti dio pučanstva; kavanu onakvu posjećuje tek inteligencija u nedjeljama, a slastičarnu možda samo na Uskrs... Takvo pučanstvo ovoga velegrada uživa samo ono, što je gradsko: električku... »I ta ista štampa koja je opjevala veliku politiku našega grada i malu našega naroda; ta ista štampa koju kupuju i sastavljaju široki slojevi od urednika do slagara, nije se sjetila da ovaj velegrad nema ni onoga, što drugdje imaju gradići: pučku univerzu, biblioteku, čitaonicu, kazalište, kupalište, kuhinje, noćišta i zahode... Ako se bijednik onesnaži na cesti, veli se: »Ta nije, za-boga, pas!« - i ne da mu se ni za vruga da udovolji svojoj potrebi kao čovjek: jer onaj koji je kroz cijeli možda dan dao za primitak kestena deset filira, ne može toli-ko da da za izdatak kao onaj koji je primio samo objed za pet kruna... Eno dnevne tužbe na noćne beskućnike, što se provlače kroz ograde vrtova, i na slavnu policiju koja bdijući spava. A nitko ne pita: a imaju li gdje zakloniti glavu ti bijednici koje privlači sjaj našega grada, koji zarade na dan dvije krune, koji spavanje i počinak služe teškim dnevnim radom, - mogu li naime oni trošiti na spavanje više no zaslu-že kao što oni koji trpe na besanici u orgijama, šantanima i separejima, plaćajući sobe koje ni ne uživaju?... Pa reći ćete: »Ima noćišta i za nekoliko seksera!« Jest, krevet, ali ne spavanje i počinak! Ova su noćišta prava sramota za sve nas koji nije-smo primorani noćiti u njima. Pisac je ovih redaka žrtvovao malo od svoje gos-podske komotnosti i udobnosti, pa je htio da se glavom uvjeri, može li se u onim konacima i konačiti. I evo što je vidio: plahte zamrljane žutim i crvenim, te čovjek ne zna, bi li to pripisao oskudici zdravlja i žena ili hiperprodukciji hrekače, proto-plazme i stjenica; podovi vlažni i mekani kao samet, po kojem se sanjkaju žohari; zrak pun truleži i smrada, te bi rekao: to su oko tebe same strvi i ti si u grobištu, kad te ne bi dozvale k životu one male životinjice koje ni u čemu ne naliče crvima... Pisac je ovih redaka htio da zaviri i u dušu ovoga velegrada: u stare stanove, gdje

se otkrivaju njegove tajne, tjelesa, plahte i kreveti, i odatle je ponio jedan dojam: smrad - i jednu jedinu uspomenu: stjenicu -«

Članak ponudih jednome dnevniku; urednik je rekao, neka se vratim poslijepodne. Pomislih na njegovu susretljivost i honorar i posve zaboravih na kavanara. U vizite ne pođoh. Legoh na travu i usnuh. Noćas sam imao i opet spavati na - cesti. Onome gazdi nijesam mogao nikako više u konak, jer sam se pred njim ovim člankom i javnim vapajem za čistoćom protiv gamadi učinio nemogućim kao ono sa stjenicom pred kavanarom. Poslijepodne pođoh u redakciju. Članak je bio tiskan i na moju naročitu želju stajalo je dolje potpuno moje ime. Urednik mi je uručio deset kruna i ponudio suradnju. On da baš treba ovakve članke koji će raskrinkavati sve truleži našega grada pod imenom kojeg vanjskog suradnika, da tako list uđe u volju nižim slojevima, a da se ne zamjeri sâm njegov urednik višima.

Pristadoh. Bio sam presretan: rehabilitiran kod kavanara i kao novinar koji proučava prilike grada i zaviruje u njegovu dušu; mogao sam sada mirne duše sjesti u najnižim lokalima i noćiti u najsmradnijim noćištima: stjenice bi bile sada samo trofeji i dokaz da mi je do čistoće i da s dušom shvatam svoju dužnost.

Ali, sad sam imao deset kruna: pođoh u šantan i pred zoru uđoh u jedan hotel na spavanje.

Otada pisah sve češće: pisah o kiselinu koju niži slojevi piju za vino; o mesu koje jede proletarijat, pošto ga ne htjedoše ni muhe dojesti - ali ja sam se hranio kod jedne udovice višeg činovnika i obično pio pivu u restauraciji. Nakon godinu dana dobih povišicu plaće, stadoh pisati uvodnike o velikoj vanjskoj politici i prestadoh zalaziti svome starom kavanaru: postadoh stalan gost velegradske kavane u odjelu za pušaće i danas nemam drugoga posla nego cenzurirati pretemperamentne i suviše primjedbe mlađih drugova koji pišu gradsku kroniku... Da, otvorilo se jedno novo noćište pod upravom gradskom; naš ga je list pohvalio. Moj stari drug od redakcije opaža da u ovom ima, kako se kaže, više stjenica no u drugima, ali ja danas ne pamtim više kako stjenice izgledaju i pripisujem tu opasku njegovoj zlobi i zavisti, što sam danas ja u redakciji uplivnija ličnost od njega - - -

Genova, 11. veljače 1908.

»Ispovijest«

Žao mi je što moram prekinuti pisanje. Ali nastavivši ovako pokvario bih sve ono što sam napisao i bilo bi kao da sam s nespretnosti prevukao vlažnu ruku preko neosušene tinte. Kad sam naime pošao pisati prvu novelu, nisam ni u snu mislio napisati njih deset, čitavu jednu knjigu, i nazvati sve to »lakrdije«. Tek pošto prvu otposlah jednoj redakciji, pomamih se za honorarom i rekoh: »Vidiš malo! Ono istina bacih onda jednu krunu za brijanje; ali da je ne bacih baš u ništa, ne bih mogao sada napisati toliko redaka koji vrijede dvadeset kruna.« I ovo me je tako raspoložilo, te odlučih pisati još jednu, dvije, deset... Uzeh život i stadoh izvlačiti iz njega sve one dogodovštine koje su tako sitne i bezvrijedne, te ih svaki ima napretek i svi ih mimoilaze; a s druge strane tako velike i neobične, te ih vrijedi podcrtati. Sitne kao materijalan fakat, velike kao psihološka činjenica. Tako koncipirah »lakrdije«: naći u našoj psihi ono što drugi već nađoše u životu: grotesknost vezanu za trice, krupnoću za beznačajnost, nevjerovatnost za običnosti, slučaj za svakidašnjost: »Začarani ormar - Seljaci u gradu - Jedan sat poslije pol noći - Miš...« Svagdje je tu slučaj glavni faktor, grotesknost jedina nota, a duh ovisi više o dobroj volji glumca, negoli o maru autora. Autor baci lakrdiju na papir lakoumno: slučaj može napraviti od nje vrijednu stvarcu; glumac prođe svoju ulogu površno: slučaj može iznijeti briljantnu igru...

Tako eto ni ja ne uložih u pisanje ovih noveleta ni mara ni vremena ni studija: pisao bih, kad sam se odmarao od nauka, probavljao objed, čekao da prestane kiša i -

tu valja stati radi razjašnjenja:

Ja sam čovjek vrlo nespretn: dogodi se, te s neopreza razbijem očale i ta me nespretnost tako natjera u bjesnilo, te u srditosti razbijem lampu...

Ja sam i naivan: jedamput vidjeh napisano na prodavaoni likera »Bar amerikanski po 10 filira«. Uđoh i rekoh: »Jedan bar!« Svi prasnuše u smijeh. Protumačiše mi, šta je to bar i da se to ne pije na čašice kao ni stvarca »kavana«, »pekarna« itd. Ja se užasno zasramih. »Držat će me za ignoranta, glupana, seljaka, divljaka, kretena, tele...« pomislih i to me je ubijalo u pojam. Pokušah se nasmiješiti kao da sam ja samo htio napraviti »vic«. Ali rumenilo me je već bilo izdalo. Onda se snađoh: kraj mene je jedan gospodin plaćao svoj račun; ja stadoh pozorno pratiti njegove prste, gledati postrance u novčarku, džepove i čitavu njegovu osobu. Ne uzeh ništa; izađoh, zastah i stadoh ga izdaleka slijediti. Svi su opazili moje ponašanje i dapače stadoše gledati za mnom. Ja sam slijedio nepoznanca i ugledav jednog stražara, dobih nenadano maglu... S time sam bio zadovoljan. »Oni me sad drže za tata; to više, što ništa ne uzeh u baru. Tako će sada tumačiti moje naivno pitanje i zbunjenost kao majstorsko pretvaranje jednog prefriganca koji ima druge namjere, no što to može i hoće iskazati...«

Ja sam i plah: Na nosu mi se je napravila krasta, žutocrvena, velika i smradna. Boli me, ali me više boli dojam, što ga pravi na okolinu, na sve one koji me moraju gledati: krčma-

ri, poslužnici i gosti i brijači. Ja sam tako obziran, te posjećujem javne lokale, u kojima ima najmanje svijeta, tj. skupe. Radi one kraste nemam apetita, ali ja svejedno naručujem razna jela više no drugi, uzimam skuplje porcije i ostavljam velike napojnice: tako eto hoću da paraliziram onaj neugodni dojam, što ga pravim na gazdu i podvornike; da uvide, e sam ja dobra konta i da im uđem u volju i da profit anulira posve krastu... Tako eto jedem bez apetita i trošim novac bez razloga. A kad sam se sjetio da bih mogao kod kuće kuhati si sâm čaj i čokoladu, kraste više nije bilo... A dok je bila krasta, to mi nije moglo pasti na um, jer mi se je činilo da uzimati za objed ono što drugi uzimaju za zajutrak, znači - ne objedovati i da bi svi mogli na meni to opaziti. Tako bih uz onaj smradni dojam ostavio na prolaznicima i onaj - gladni... a to bi me učinilo u društvu nemogućim posve...

Ja sam i majušan: Diogen je imao jednu jedinu želju; da mu se kralj Aleksandar makne sa sunca. Diogen je bio polubarbar, jer je prije svega mislio na svoj komoditet. Ja obratno. Dobih hunjavicu; upotrebih sve rupce; nos sam morao otirati - ustima. A kad bih se otro rupcem, zamrljao bih i nos i ruke i brkove. Sad moja je želja bila jedna jedina: čisti rubac. Ovako sam bio u vječitom strahu da ne bi kogod saslušao moje otiranje nosa s ustima ili zagledao na mojoj koži ono što spada u džep... Bojao sam se da ću se ogaditi ljudima i da će svaki odvrnuti pogled gnušajući se od moga lica, a ustegnuti pruženu mi desnicu. Trpio sam Tantalove muke. Nisam ni izlazio; sjedio sam u sobi, pun crnih misli, mračnosti, samosmiljenja i samoprezira. Postah sâm sebi oduran: žut, strvinast, glibljiv dojam hrekače hvataše se prstiju, duvana, mozga i duše. I kad najzad dođoh do čistoga rupca, pođoh pomlađen, veseo, svijetao u svijet i cijeli se bogoviti dan šetah ulicama otirući se bez prave potrebe svaki čas, te ubrzo oprljah rubac i požalih ljuto sutradan na svoju - neekonomičnost...

Ja sam i podao. Neki dan posjetih svog rođaka s tom izričitom namjerom da me pozove na objed. Zadržao me. Ja se usprotivih. Ali vrlo oprezno. Tek kad poobjedovasmo, stadoh kukati, kako sam već platio u birtiji unaprijed za danas objed (nisam imao ni prebite pare u džepu). Rođak mi je nato kazao: »Pa to si mi mogao odmah reći«. »Šta ćeš! Nisam htio odbiti tvoje ponude da te ne uvrijedim.« On mi je dao tu dvije krune za - odštetu. Ja ih srdito i tobože uvrijedeno uzeh i sunuh napolje. On je to opazio i poslao mi poštom desetaču: on da onom prilikom nije imao više pri sebi i neka ne uzmem za zlo, što mi je dao kao prosjaku dvije krune... Ja se pomamih od nenadane sreće i napisah, kako slijedi: »Tvoj me dar u pravom smislu riječi boli: boli, jer se bojim da ćeš ti misliti, e sam ja podlac koji radi sve samo da iznudi od tebe novaca... Nemaš pojma, koliko sam se napatio radi ovih deset kruna... Bio bih zadnji stvor na svijetu, kad bi ti mogao samo pomisliti da te ja kanim izrabljivati...« On mi je povodom toga pisma postao iskren prijatelj i dobrotvor, jer je, veli, vidio da sam karakter...

Ja sam i tašt. Čitam sve pisce da mogu reći: Pa čitao sam i Maupassanta itd.... baš kako i pijem razna vina, pušim inozemni duvan i posjećujem izložbe... Inače sam siromah; u birtiji uzimam samo objed. Jedan mi je moj susjed ponudio još jednu porciju, držeći da ne mogu valjda platiti i večere i ja bih tu porciju bio od srca rado pojeo da nisam bio prinuđen dati uime civilizacije i takta slijedeću izjavu: »Ah, molim vas! Ja sam teškom mukom pojeo i ono što mi je donio... Mjesto večere uzimam slatkiše i likere. Druge hrane ne podnašam. Šta ćete! Naš je želudac vrlo delikatan... Nervi! gospodine!« Jednom riječi: ja sam kulturnan. Kakav dojam pravim na druge i kakav pojam imadu o meni - drugi - to su pitanja moje savjesti, putokazi mome kretanju, regulatori moga života. Ko siluje djevojče, ko nekome u lice kaže »magare!«, ko javno kaže javnoj - bludnica, ko u kazalištu pljučka... taj je prostak, nije kulturnan čovjek, jer je iskren, instinktivan, bezobziran.

Veli se: razbojstvo i otimačina su delikti varvarština, prevara i defraudacija civilizacije: sve ono grubo, izravno, otvoreno, herojično prelazi u mekšanje, uvijavanje, hinjenje i podlost; akrobatika mišica postaje akrobatika jezika: ubojstvo laž, nagost odijelo, prostodušnost sram, nagon razum - tragedija komedija: čisti, veliki, puni osjećaji postaju brbljava, izvještačena i sićušna osjetljivost, a fatum, umorstvo i rat - preljubi, zapleti i vicevi. Eto, zato sam htio ove lakrdije nazvati »Ispovijest heroja naših dana«: jadi i tajne, što ih pati i krije čovjek koji hoće da bude prije smatran...

III.

Žalost

1

»Ona umire!«

Jako je prošaptala i suviše glasno naša majka. Oči joj se stisnuše, lica raširiše: sva je okrugla i crvena. A sestra leži na krevetu okrenuvši nama leđa. Ja i majka smo sami. I sestra se je stisnula. Kose su joj rijetke pa izgleda da joj je glava puna prhuti. Majka plače. Suze joj teku neprekidno i sve gušće iz očiju; ona grize usne i gleda mi u lice.

Meni je dvanaest godina. Idem u drugu gimnaziju. Smrt me sestrina ozlovoljuje, ja ne mogu plakati. Možda zato što je došlo sve to u nevrijeme, kad je sunce još vrlo visoko i sve su sobe pune svjetla i veselih glasova radnica koje se s posla vraćaju kući.

Kako je to bilo drukčije pred četiri godine, kad sam prvi put u svome životu vidio mrtvaca! Podvečer, cvokoćući zubima od zime, sav pokisao - stajao sam s drugom djecom pod jednom jednokatnicom i s dubokim udivljenjem gledao u jednoga gospodina koji se bio naglo proturao kroz mnoštvo iza kojega šaputahu:

- To je pokojnikov prvorodenac...

Onda su žene iznijele iz kuće pokojnikovu djecu: jednog dječaka i jednu djevojčicu. Ja sam odmah osjetio zavist prema ovom mršavom i ružnom dječaku koji je sada bio predmet razgovora, interesovanja i gledanja. Njemu sam zaviđao i samo me je donekle umirivalo što sam držao da je mnogo ružniji od mene. Ali djevojčicu sam srdačno žalio.

Oni su gledali začuđeno oko sebe i nisu plakali. Mene se to dojmilo onako, kao ono na ispitu gdje je jedan moj kolega deklamirao jednu Šenoinu pjesmu, a ja sam morao odgovarati samo na obična pitanja iz računice i katekizma. On je deklamirao na stolici kraj katedre; ja sam odgovarao iz predzadnje klupe. Od tada stadoh i ja pomišljati na deklamacije: »Onaj muca, gleda nice i drži se kao da ne zna lekciju... Ja bih naprotiv digao glavu kao učitelj kad čita, govorio glasno i jasno kao ravnatelj i mahao rukama baš kao pravi učitelj kad deklamira... Ovaj ne umije da se drži! Istina: on je na stolici pa izgleda veći i od ravnatelja, i svi gledaju samo u njega, ali svejedno - ne drži se nikako... Čekaj rano... do godine, ako meni dopuste deklamirati na ispitu!... Hoću li ja doživjeti taj veliki dan da pokažem što mogu i što znam...? Ovaj nije dostojan deklamiranja. Nije vrijedan važnosti koju si podaje i ugleda koji uživa...«

I sada sam želio nešto slično. I u ovoga su gledali i ovome sam zaviđao; ni ovaj se ne zna »držati«; ni jedne jedine suze nije propustio. »Ja bih se - mislio sam sada - drukčije držao da meni umre otac. Ja bih plakao i čupao kose. A kad bi me htjeli iznijeti, ja bih udarao nogama, grizao i vikao kao susjeda Kata, kad joj umre muž. Da mi umre otac! Ili brat! Pa

i sestra!... Bilo bi drukčije, derane, što tako gluho u nas gledaš, kao da je nama umro otac... i još si umišljaš da si bogzna što... Ne, ti nisi zavrijedio da ti umre - otac!...«

A kad sam vidio sprovod, a za lijesom onog istog gospodina u crnini koji je zastirao oči rupcem, pa još drugu dvojicu koji su mu stiskali ruke za utjehu, a u kući mu naricale ženske - ja sam u sve gledao istim čuvstvom strahopočitanja kao na svećenike, kad na Veliki petak zakapaju Isusa Krista.

Kako je to bilo drukčije pred četiri godine!

A sad ne mogu ni da plačem! A sestra mi je mrtva! Dan je vedar i svijetao. Ljudi žamore. Radnice kikoću. Samo majka grize usne i suze joj bez prekida cure i kaplju na grudi. Tamo u kutu velike sobe još se vide pleća bijedne sestre, vlažna maja i jedno uho bijelo ko ušesa voštanog anđelka... Da, svijeća gori. Ali popa nema. Sluškinja je otrčala već pred jedan sat u grad. Je li to smrt? Zar se tako umire?

A majka me gleda. Da me sad vidi! A možda je već primijetila da ne plačem... Šta će ona misliti o meni? Mene je stid. Ja sam ništarija, ja sam grijehnik; mene će kazniti bog... Meni nije žao sestre; ja ni ne plačem, a kamoli da udaram glavom o kamen i da čupam kose.

Majka se pridigla. Sestra se, čini mi se, pomakla. Ništa ne vidim. Majka je ljubi... Majka je grli. Majka rida. Majka se smije. Majka je luda.

Je na znam. Morao bih se i ja tako baciti, grliti, ridati, ludovati... Zavidam li ja majci ili sam ljubomorani na sestru? Majka je ljubila sestru više nego ja, majka je ljubila sestru više nego mene.

Bože! Bože!

Majka me pridigla. Mutnim i mokrim pogledom gleda na mene. Kao da govori: Ti si ništarija ili glupan; ili nećeš da plačeš, ili ne znaš?

Bože! Bože!

Ja ne mogu! Ja sam ništarija. Ja ne znam! Ja sam glupan. Ja sam zbunjen kao moj kolega deklamator. Ja sam djetinjast kao susjedov sinčić. Ja sam nevrijednik, nedostojan i nada-sve glup.

Zaplakao sam od srditosti.

2

Došla je sluškinja i kriknula. Ona je ružna. Pop će, veli, doći, ali ga još nema. I otac će, veli, doći, ali ni njega nema. I braća tako. Prozor i vrata su zatvoreni. Od susjedstva nema nikoga. Sestra leži mrtva. Oko nje smo samo nas troje. Majka sjedi i plače. Sluškinja je stala škropiti sestru svetom vodom. Onda joj stala tiskati u ruke križ. Ali ruke su slabe, a križ težak. Sluškinja se srdi; ne znam da li na križ ili na sestru. Uvjeren sam da u sebi psuje. Oduvijek je ona bila takova - srdita i nestrpljiva. Kad nije bilo u blizini majke, psovala bi nam mater. U nas je već mnogo godina. Kad sam bio mlađi, znala me udariti pesnicom po čelu. Njezine su kose crvene. Mi je odavno već nazvasmo »paprika«. A kad bih zaplakao, onda mi je usta zatvarala šakom. Ona je mršava. Kad me je nosila, umarao sam se više no da idem sâm. Ona je koščata. Kao muškarac. Kad grdi, vrijeđa. Glas joj hrapav i vidjeh je ne jedamput, gdje pije rakiju. Često zaudara na petroleumu, a stariji mi je brat, Milan, povjerio već pred nekoliko godina da ona pije i ocat i da je zato mršava.

Ne, nitko je nije nikada volio; ni ona nas. Općenito je smatrana špijunom i otkako sam počeo pohađati gimnaziju prezirem je još više, jer se tu drži špijunstvo za nešto »najpodlije na svijetu«. Ja sam od svih najmlađi; danas se već ne usuđuje ni mene udariti. Zato laže ocu da pušim njegove cigare, a ja sam samo jedamput uzeo u ruke jedan čik da vidim, kako je to kad se puši. I radi nje sam već kao gimnazijalac dobio od oca zaušnicu.

Zato mi je baš drago, ako sestra neće da drži križ onako, kako to »paprika« hoće. Ja bih se sada od srca rado nasmijao i znam da mi to dobra sestra ne bi mogla zamjeriti. Ne. Ona neće da drži križ onako, kako »paprika« hoće. Kako sam joj zahvalan! Kako ljubim sestru i kako mrzim »papriku«.

Još je ne pušta. Sestra se izvalila poledice. Vidim joj tako dobro u lice. Usnice joj se stisnuše. Ona je mrtva! Umrla je bez ispovijedi. Bože! Bože!

Da li je ona u raj? Je li ona u smrtnome grijehu? Ne, ona je bez grijeha. Istina, u posljednje je vrijeme i ocu grubo odgovarala, ali to je bilo od bolesti. To onda nije grijeh. Tako je i u petak jela mesa, jer to bolesnici smiju. Ni u crkvi nije već bila pola godine, jer to bolesnici ne moraju. »Paprika« je još oko nje. Križ stoji. Sestra je popustila. I »paprika« sada plače, a ja znam da joj nije do plača. Ona je srdita, što je nije vidjela umrijeti i što joj ona nije zatvorila oči! I ona misli da je »bogzna šta«!

Prišao sam krevetu. Ne mogu da trpim da bude ona pored nje. Ona hoće sve po svoju. Ona hoće da ima u svemu pravo. Ona hoće i sada da baš poljubi sestru. Ja sam već kod nje i već joj ljubim oči, usta, kosu. Ljubim je, makar mi je neugodno u ustima. Plačem, mada mi nije do plača. I »paprika« ju je stala ljubiti, samo da mene otisne. I ona plače, mada joj je do psovanja. Otisnula me da me tobože utješi. Tako me je bijesno stisnula za mišicu. Ali ja se ne dam. Ja vičem. Ja udaram nogama. Ja se derem. Ona je mene uštinula, ja sam nju ogrebao. I sada zaudara po petroleumu i po rakiji, makar bi htjela reći da to zaudara svijeća. Mora da je pijana. I ovakva da ljubi mrtvu sestru! Sve ću to kazati majci...

Svijeća se izvrnula, a »paprika« se opekla; ja sam se primirio. Majka mi ljubi čelo, draga kose, a ja jecam na njezinim grudima i znam da je sad majka zadovoljna sa mnom. Ja nisam - ništarija i nisam glup. Ja sam se tako krasno držao! Ja sam svojoj majci na diku i ponos i ona je zadovoljna sa mnom.

Ovako stojimo zagrljeni. Mi se razumijemo. Majka je ljubila sestru ko mene, ja sam ljubio sestru kao majku.

»Paprika« puše u lakat. Zacijelo se ljudski opekla.

Kako mi je ugodno na majčinim grudima. Ja sam zadovoljan sa samim sobom, majkom i »paprikom« i sa mrtvom sestrom...

Tako sam sretan!

Oca sam očekivao s velikom ljubopitnošću. Hoće li on plakati? Otac je dosta star, prosjed i ozbiljan. Nikada se ne šali. Ako se igramo, on onda kaže: »Zašto ne uzmete u ruke školsku knjigu?« Koliko nam je puta rekao da nismo već djeca i kad ćemo postati ozbiljni? »Ja sam, rekao je meni, u tvojim godinama radio već u kancelariji, a ti plačeš, ako ti

dadem prepisivati najkraće pismo«. Naš je otac uopće strog i pristojan, on kažnjava pogledom i šutnjom.

No majka mu je već više puta rekla: »Ti njih (tj. nas) ne ljubiš, ni oni ne ljube tebe«.

Kako će se sada on držati?

Ulazi s popom. Mrk je i zlovoljan. Obrve mu se ježe, brada mu se tresu; usne mu stisnute, usta raširena. Ja sam se njega oduvijek bojao, sad ga se bojim još više. Pokojnu je sestru volio najviše, jer je bila najozbiljnija i najtiša. Sada ne gleda ni u koga, mene je samo kratko ošinuo pogledom, kao da sam mu kriv. Strašan je. Ide čvrstim koracima i sve se sobe tresu. Šešira nije skinuo. Ja ga se bojim.

Da zaplačem sada, bogzna, bi li me on grdio? On mi je toliko puta rekao da sam tvrdo-glav, prokšen, razmažen, da me je majka iskvarila, da plačem za svaku tricicu kao dijete i da nisam ni muško. Zato ga ne ljubim. Ja ga se bojim i štujem ga.

Stao je kod postelje. Vidim mu pleća. Zgrbio se. Šešir je bacio na fotelju. Pop nešto šapće i pravi neke znakove. Otac se ne miče. Dokle će stajati tako? Tko je on?

Gle ga! Okrenuo se, zarumenio i uhvatio za kose. Kašalj ga guši. Lice mu je mokro, čini mi se od znoja. Bacio se na fotelju i zgnječio šešir. Novi šešir. Rida.

Ono je - on! Dakle, ipak! I on - plače. A mene je grdio... Meni se rugao. A on, eno, čupa kose i udara se po glavi zgrčenim šakama. Tako! Tako!

Pop ga tješi. Otac nije strašan. Ja ga se ne bojim. On se guši od kašlja i plača. Tako! Tako!

Radi li on tako, jer ga boli ili - »samo tako«? - Da se pokaže? Nije li on uvijek bio ozbiljan »samo tako«? Da se pokaže...

4

Mene su otjerali iz sobe, gdje leži sestra. Sad je presvlače i peru. Odar će napraviti dolje, prizemno. I braća su već došla i svi smo muškarci u sobi. Otac puši. Milan je maturant i piše pjesme. Josip je devet godina stariji od mene i radi u očevoj kancelariji. Ja ih nisam dočekao pa ne znam, kako su se oni držali, a to mi je žao. Najstariji je brat u Zagrebu, brzojavismo mu da dođe. Njegov dolazak očekujemo s velikim zanimanjem. Kako će se on držati? Gledajući sad pozorno iz prikrajka u braću, sumnjam da su oni plakali. Milan ima čudne ideje: on je, veli, bezvjerac, ruga se i svetoj misi i popovima, makar to i ne bili katehete! Josip ima već dragu i odnaša iz našeg vrta najljepše cvijeće. Ja mu to ne zamjeravam, jer ga zato baš poštujem. A želio bih od srca da me njoj pokaže i da joj reče: »Ono je tamo, vidiš, moj najmlađi brat...«

Meni i Milan imponira, on se i s ocem prepire i, svejedno, otac ga i voli i štuje više nego mene. Milan je prvi đak u razredu, a ja sam prvo proljeće dobio drugi red iz tri predmeta i sada »stojim na petici« iz tri predmeta. Otac mi je rekao da ću u šegrte, a Milan će, veli, biti liječnik. Svakako. Oni su već gotovi ljudi. Zato Milan puši i pred ocem gotove cigarete; a ja sam radi čika dobio već i ćušku. Zato me interesira, jesu li oni plakali...

Rekao bih da nisu. Šute, puše i gledaju u pod. Za Milana se općenito drži da je neobično volio pokojnu sestru. Tako oni iskazuju svoju žalost, kao ljudi i kao prava braća. Otac je plakao kao malo dijete i kao pravi otac.

Toga, eto, ne razumijem. Zašto je i otac plakao? Ja ga sada manje štujem i manje mi imponira. Čini mi se da ga više ljubim.

Ušla je majka; ona je, čini mi se, nezadovoljna s braćom. Valjda nisu plakali? Hoće li mi oni kazati sutra, prekosutra, za tjedan dana: »Plakao si kao malo dijete«. Hoću li moći još plakati? Koga da slušam? Jesam li ja uistinu samo dijete pa me zato maze žene, a majka me zove: »Moje miljenče...«

Meni su oba brata neugodna i volio bih da ih tu nema. Oni su tako ozbiljni, tihi i jednostavni. I otac tako. I sva trojica puše - možda zato?

Mene za čik ćuščaju. Na Veliki sam petak morao ići s majkom po crkvama, a Milan su i Joso kod kuće krišom pili. Jer ja sam dijete. A Milan smije biti i bezvjerac, pušiti i - ne mora plakati...

Sada sve razumijem. Kod stola pije Josip više i od oca, a meni daju, samo nedjeljom, dva prsta vina. Jedan jedini put sam htio malo više da nitko ne vidi, i majka me je pred gostima istukla. Jer ja sam dijete. A Joso se još na sav glas hvali, kako je lumpao! Kad braća govore »štošta o svakojakim stvarima«, šapuću ili mi pred nosom zatvore vrata. A ja znam, što oni govore, i da Joso ne ljubi svoju dragu samo u usne, nego da je i hvata... Znam ukratko više, no iskazujem i ono što oni misle.

Kad otac pošalje Milana po cigare, Milan tad šalje i mene po cigarete. Mene smiju tući, meni smiju zapovijedati, ja moram šutjeti i slušati, kako moram plakati i kako ne smijem pušiti... Jer ja sam dijete.

5

Ostao sam sâm u sobi. Mrači se. »Paprika« unosi lampu. Braća su i roditelji sašli u salon, jer su došla gospoda i gospođe. Mene ostaviše gore, jer - to je samo za odrasle... Međutim, ja sam se odlučio svima se osvetiti i pokazati im, da sam već momče. Ja sam, naime, odlučio - ne plakati... »Paprika« veli da neću ni na pogreb. Vidjet ćemo. Ja sada mrzim sve, jer me svi preziru. »Paprika« je sjela sučelice i gleda me sućutno, tj. ona se uopće krasno pretvara, kad to hoće.

- Je li te strah?

Ja se dosada nisam ničega bojao; na strah nisam ni pomislio. Ona me je na to sjetila. Kako je zlobna! Ona meni govori »ti«, makar ju je zato već i majka grdila. Ona je odgovorila da to čini zato, jer se priučila i jer me voli! Sada je neobično nježna sa mnom.

- Dođi dole, k meni, mali... - Približila mi se i draga mi kose.

- Pustite me. Ja nisam mali, ja se ne bojim.

Uistinu, sada me je bilo strah ostati sâm.

Moj je glas zadržtao. Ja se bojim da ću sada zaplakati. Mene je njeno milovanje ili raznježilo ili rasrdilo. Ne znam. Znam da me je razdražilo.

Dole, k njoj... Što ću dolje, kod nje? Zašto me sada miluje? Svi su dolje, ostaviše me sama. Oni dolje govore o svakakvim stvarima: o sestri, o bolesti, o smrti, o ljubavi... Znam da je sestra imala »jednoga« kojega je zvala »nore«, koji je u nju gledao s ceste, kad bi bila na prozoru i sa crkvenih vrata, kad bi ona bila kod glavnog oltara. To znam samo ja... I Milanovi kolege su koketirali s njom, mada im se ona u lice rugala... A profesor Jarić koji

još nikad nije bio u nas i koji s našima ne govori zapitao me pred mjesec dana: »Kako je gospođici sestri?« Dakle? I ja bih znao svašta pripovijedati. A oni me ostavljaju samoga, preziru i omalovažavaju i drže da nisam »baš ništa«!... Nema nikoga doli ove ružne, mršave i srdite i zlobne ženske koja sada jedina sa mnom lijepo, toplo i blago postupa.

Zašto nije ona ljepša?

Dole, k njoj?... Neki dan je bio u nas Milanov kolega. Kad je prošla pokraj nas »paprika«, kolega je zapitao Milana smiješeći se: »Jesi li ju?« I Milan se nasmiješio, ali nije rekao ništa. Samo je upozorio na mene i kolega me je sažalno - porugljivo pogledao. Kao da to nije za mene, kao da ja toga ne razumijem... A znam da se o poljupcu nije radilo, jer to bi se i preda mnom moglo reći. Zašto ona nikada ne gladi kosu, recimo Milanovu? Zašto nije ona ljepša, a ja stariji?... Ja bih se sada svima osvetio. Tako sam - nesretan.

Ulazi jedna gospođa, moja kuma... Sva je soba zamirisala po parfemu. Od nekog doba gospođa stavlja drugi parfem, ugodnijeg i jačeg mirisa od onoga moje majke... Oprava moje kume šušti, kad se ona makne: Tako šušti i moja majka, kad polazi u vizite. Ali to je sada posvema drugi šuštaj. Ja sam se zarumenio i zbunio. »Paprika« veli: »Samoga jadrnika ostaviše«. Drugo ne čujem. Oko mene se vrti soba, ja se vrtim oko pokušstva, a ono se vrti oko nas. Na ramenu osjećam nečiju ruku, u kosama nečiju rukavicu, u uhu nečiji šum, u nosu nečiji miris.

Oči mi gore.

Kuma me vodi, držeći svoj crni, široki i tanki rukav oko moga vrata. Ona me tješi, a ja još plačem. I obrazi mi gore... Ja nje ne vidim, ja znam vrlo dobro, kakva je ona. Punašna je kao moja majka, oči su joj crnije, kosa posve crna. Lice joj je nešto bljeđe, a korak lak i čvrst najedamput. Uvijek se smiješi samo jednim okrajkom usana. Tako joj se smiješi i jedno oko. I glavu drži nahereno, pognuto. Ona je uopće slična mojoj majci i svi govore da su one kao rođene sestre, ali ja sada osjećam da je ona posve nešto drugo od majke. Ja jecam, ali ne od srditosti. Ona je spomenula sestru i meni rekla: »Bijedni moj!« Ja jecam sve jače. I ona me sve više pritište na krilo, tješi sve tiše, gladi sve mekše i ljubi sve toplije: Ja sam crven od plača, stida i sreće. I što više plačem, više se stidim. I što se više stidim, sretniji sam. A ja njoj mogu poljubiti samo ruku, bijelu, meku i - hladnu svojim crvenim i toplim usnama.

Odlazi. Bedra joj se naizmjenice dižu. Zavrнула je suknju. Crne joj se čarape i bijeli vrat jednako krijese na lampi. Za njom ostaje samo miris... Zašto sada ne mogu usnuti? Zašto me tjeraju na večeru? Kako su mi sada tuđi i nesnosni i braća i otac - i majka!... I kako bih bio sretan, kad bih mogao imati za majku - moju kumu...

6

Danas nitko ne plače. Braća uopće nisu plakala. Oni vrlo malo govore; Milan nije dapače ni jeo ništa. Joso vrlo malo. Ni ja se nisam usudio jesti, makar sam bio užasno gladan.

Majka me je nutkala, a ja sam samo mahnuo prezirno i turobno glavom, kako je to učinio Milan. Sada mi je Milan uzor, jer se svi (i »paprika« i mljekarica) slažu da je on silno ljubio sestru i da je vrlo lijep i ozbiljan mladić. Majka su i otac ipak nešto jeli. A oni mogu jesti - (ja to tumačim tako) - jer su plakali. Ja sam od svih plakao najviše i svejedno, ne usuđujem se jesti, dok se nije otac počeo srditi.

Meni je dosta neugodno. Ja ne znam, koliko drže do mene sada moji roditelji, braća i susjedi. Jesam li pokazao da sam neizmjereno volio svoju sestru i da sam radi njezine smrti užasno žalostan? Ja držim da jesam. Kuma će znati pripovijedati. Ali držim, naprotiv, da nisam ni očima pokazao da nisam više dijete. Kad bih mogao šutjeti i pušiti kao Milan ili gledati u tanjur i piti kao Joso... Oni se, izgleda, malo brinu za žalost drugih i nije im stalo da vide, kako se žali za njihovom sestrom... Milan će možda ispjevati pjesmu, kao ono pred četiri godine pokojnom stricu, i ta pjesma još i danas visi u salonu i svi koji k nama dolaze, šute, čitaju i najposlije uskliknu: »Prekrasno!« Joso će svake subote na sestrin grob sa cvijećem, kako što ide na grob i naše pokojne braće koja su pomrla, dok još mene nije ni bilo... A ja? Čime ću ja iskazati svoju ljubav i žalost? Plačem ko dijete... Fui! Ja se prezirem... I ja ću ispjevati pjesmu. I ja ću na sestrin grob umjesto u školu...

Ne, nisam ja baš tako djetinjast i plačljiv, kako to moji misle... Ja ne plačem samo od straha, žalosti ili srditosti. Ja sam i prvo proljeće donio drugi red sav zaplakan, otac mi nije rekao ni jedne žestoke riječi. Inače bi me bio možda i istukao. I u školi, ako ne znam lekcije, plačem, i profesor samo kaže: »Sjednite!« - i ništa ne bilježi u notes. On misli da plačem od straha i da od straha ne znam. Ja tako plačem i prije no će me kateheta povući za uši. Drugi se naprotiv smiju i dobivaju još i čuške, a mene odmah ostavi i niti me ne dodirne. Tako isto, kad me hoće koji profesor da upiše u razrednu knjigu. I ja se smijem, ali u sebi. Ja sam pametniji od svih vas! Eto, kad baš hoćete znati, kakvo sam ja dijete!!... Bože! Bože! Meni dakle, sestre nije žao - ja sam veli grijешnik... Bože! Bože! Što da radim?

»Paprika« veli da ja neću za lijesom. Ovo je međutim treći dan, što me nema u školi. Još sutra, a možda i prekosutra. A kad pođem, neću morati još tjedan dana odgovarati - jer me iz obzira profesori neće pitati. Jarić pogotovo. Tako je bilo i s Jerkom, kad mu je otac umro, tamo, prvo proljeće, dok su još stanovali u gradu... Ja, međutim, kroz cijelo vrijeme niti onako »tobože« ne zavirim u knjigu i to sada ne može i ne smije ocu smetati. Ja neću još nekoliko dana trebati uzimati knjigu u ruke. Meni je umrla sestra pa tko bi još na školu mislio!

I - najposlije, šta je to jedan pa i deset drugih redova - pokraj jedne jedine smrti!

7

Odar napraviše prizemno. Danas, po objedu, vidjeh pokojnicu. Preko lica joj veliki, bijeli veo, čini se, radi muha. Susjedi - same žene - dolaze, škrope je vodom i šapuću. Mole i govore. Ne mogu razabrati o čemu. Soba miriši, uistinu zaudara, po vosku. Sestrino je lice čvrsto stisnuto, usnice joj se posve utanjiše ili izbljediše, tek ih se ne vidi. Namrštena je. Ne smije se, a to je dobro, jer »paprika« veli: »Mrtvac koji se smije taj zove nekoga da ga slijedi...« Mene se sve to nikako ne doima. Sunce je isto onako jako kao juče, isti žamor na ulici, sve isto, samo miris drukčiji. Boli me želudac. Majka nas je poslala, bolje prisilila da poljubimo sestru. To je valjda najstrašniji momenat u mom životu. Poljubiti ono lice bez krvi, bez mesa, bez topline! Tko je ono?... Ja sam sada porazno hladan. Jedva se dotakoh usnama, pošto je prije dirnuh nosom. I majka koja nas je natjerala na to izgleda sada strašna, nasmiljena i odvratna, kao da ni nije majka. Ni sestra nije sestra. Ja bih je tako mogao gledati (kad bi me prisilili) do sudnjega dana, a da ne bih ni jedne jedine suze prolio. Ona je tako hladna da je i meni zima. Ja, dapače, sumnjam da je ono tamo i

bila moja sestra, da sam ikada imao sestru; sumnjam da je ono tamo uopće bilo živo... Ja bih »ono tamo« gledao možda ljubopitno, da mi ono nije sestra... to jest da se ne bojim da će tu ljubopitnost i samo ljubopitnost, opaziti i drugi...

Ja sam zlovoljan.

Kako sam toplo, kako čuvstveno, kako bratski žalio svoju sestru jučer, dok je uz mene bila moja čista, mirisna i prekrasna kuma, a ne ove prljave, iskrivljene i žute babe, što zaudaraju ko znojne čarape. Sve su mi pokvarile i plač; nemam ni za što više volje - ni za žalost...

I majka je danas ružna, suha i navorana, i sva je pomodrljela. Baš kao i one babe... Kako je bio drukčiji onaj cjelov jučer. I sad još vidim svoju kumu - kao sinoć... Ja ljubim nju, nju i samo nju. I nikoga više.

Jer sestre - nemam više.

Došuljao sam se u salon. Mračan, vlažan, tih. Na divanu se nešto pomaklo. Joso! Turio je žurno rubac u džep i izašao.

Ah!

On je plakao da ga nitko ne vidi! I on. Meni se dakle neće moći rugati; ja nisam dijete. I Joso je dakle ljubio sestru više negoli ja. On se usiljavao da ne zaplače pred drugima, da se ne pokaže. Ja sam se usiljavao plakati da se pokažem.

Bože! Bože!

Jesam li ja baš jedini griješnik? Ni jedne suze ne prosuh baš poradi sestre. Svi su je ljubili i ljube je i sad više od mene. Jer ja tu, na osami, gdje me nitko ne vidi, ne mogu plakati. Ne mogu!

Bože! Bože!

Dozivam u pamet njezino lice, ali zaludu! Glupa glavo! Nisu mi zabadava govorili da nemam memorije. Zaludu turam lice u šake, u fotelj, na divan, zatvaram oči rukama, laktima... Ništa. Ja sam zaboravio na lice svoje sestre... A ona me je nosala, češljala, prevlačila. Kad sam bio bolestan, ona mi je čitala... Kad sam bio malen, ona mi je pripovijedala. Bila je lijepa i rumena. Oči joj se nikada ne smijahu i uopće se rijetko smiješila. Kad bih je pratio u grad, muškarci se ozirahu za njom. Svi su je ljubili, i ja sam se ponosio njom. Svi su govorili da je vrlo lijepa, i ja sam je ljubio...

Zaludu! Ne mogu da je sada zamislim onakvu. Ono tamo na odru, ono je sve poremetilo. One babe, one su sve pokvarile. Onaj cjelov, onaj je sve uništio. Tamo su na zidu fotografije. I ona je tamo. Ovo je posljednja, ali na ovoj nije dobro pogođena, i fotografija je loše ispala. (To je fotografirao brat.) Na ovoj tu je naprotiv onakova kakvu je ja, istina, ne vidjeh, ali na njoj je toliko nalik na onu koju sam ja poznavao: tu je u kratkim suknjama, djevojčica. Tu je baš onakva kakvu sam ljubio i koja je mene ljubila. To je ona. Ovu i sada ljubim, za ovom i sada plačem - plačem od srca, toplo, bratski i - nitko me ne vidi i nitko neće to nikada saznati...

Moja mala, moja dobra, moja lijepa sestrice. Ja ljubim tvoje prosute kose, tvoje velike oči, tvoje ozbiljno lice... I tvoje gole nožice i kratku suknjicu. I tvoje male ručice i sitne jamicice... Moja mala, moja dobra, moja lijepa sestrice.

Gledaj, gledaj! Sami smo, i svejedno plačem onako od srca kao jučer, kad mi je kuma ovijala oko vrata svoj crni i široki i laki rukav... (ona te je tako ljubila), i nitko ne će za to saznati, i nitko ne smije za to znati. Bog vidi i ti čuješ, jer si ti sada gore, kod dobrog boga, dobra moja sestrice...

Sve. Sve. I tvoje koljence, i tvoji prstići, i tvoje cipelice... Sve. Sve... I tvoj medaljon, što ti leži na tvojim svetim i toplim grudima. Nikoga nisam tako ljubio i nitko te nije tako ljubio!

Ja plačem. Svu ću te okupati u suzama, svu ću te utopiti u plaču. Moja je žalost velika, moja ljubav još veća...

Bog vidi - ti znaš - i drugi nitko. Nitko.

8

Večeras je došao najstariji brat Matija. Ne vidjeh ga punu godinu dana. Mi ga rijetko vidimo; on je veletrgovac vinom u Zagrebu, pozna se sa svim našim viđenijim ličnostima, katkad nam pošalje po koju petokrunku, na Božić, Novo ljeto i imendan. Uopće, svi ga cijenimo i štujemo. Ako ćemo pravo, taj mi je Matija uzor, jer Milan, kako da kažem, Milan je samo đak, kao i ja. I Joso, iako sam zaslužuje novac, zaslužuje ga ne daleko od nas, nego kod našeg oca. Najposlije, i Milanu i Josi rekoh nejedamput »magarac« i štošta još. A Josi, kad me vija, pokazujem sa vrha kojeg stabla rogove i jezik, i kad bi se tobože htio popeti (a znam da ne može, jer je debeo i nespretan), ja mu pljujem na glavu, i kad ga pogodim, onda mi on zaprijeti pesnicom, a meni je baš tako kao da mi je dobacio smokvu. (Smokve, naime, osobito volim.) Ja ga se ne bojim, jer mi se tad i majka smije, a kod ovakovih je zgoda i »paprika« sa mnom. Ona mrzi Josu, otkad je našao dragu.

Tako, eto, potpunoma štujem samo Matiju. Za mene je, dakle, najodlučnije njegovo držanje... Eno ga, ide. Mi smo mu svi istrčali u susret, osim Milana i oca. Ali on se s nama samo rukuje i ništa ne govori. Joso je odgurnuo glavu, majka ga je zagrlila, a ja sam uhvatio njegovu ruku. Čini mi se da će i on plakati. Opet se mračí. Nebo je vedro. Susjedi su svi po prozorima. Vidim svakoga pojedinog. Kolega Ferko, dapače, pokazuje nešto prstom. On je još deran. Majka ga je udarila po licu. Dobro je učinila: on ne zna ponašanja. Ko je to vidio: pokazivati prstom! Na drugim su prozorima njegove sestre, sve jedna ljepša od druge... To je već danas. A što će tek da bude sutra? Sve će kuće biti pune svijeta. A ja da ne idem? Vidjet ćemo. Kako to dugo traje! Čini mi se da već idemo jedan debeli sat, a cesta je skoro blizu kućnih vrata. Znam da Joso može s prozora pljunuti na cestu i zato smo ga pred nekoliko godina osobito cijenili. Ali danas! Ta nismo više djeca!

Matija će, po svoj prilici, plakati. Hoće li? Na vratima su one iste babe. Matija gleda nice i drži jednom rukom podbradak. On će zacijelo plakati.

Ušao je. On jeca. Ne može više. On rida. Babe šapuću: »To je onaj najstariji brat. On je nju najviše ljubio.« - On je prekrasan čovjek. Milan stoji postrance. Gledam ga, ali on se boji mene - vidjeti. I Joso je odvrnuo ponovno svoje lice. Oni se boje pogledati u njega, u Matiju. A moj pogled hoće da kaže: I on, eto, plače, a on nije dijete. On je čovjek, veći, stariji od nas... On puši cigare najfinije vrsti... pije, bože moj, što ni jedan od nas nije vidio još... Jednu je već zaručnicu imao i ostavio... On je već sposoban da bude i muž i otac, sposobniji od Jose i... učeniji od Milana. Pa eto, on ne skriva svoga plača!! On se tako krasno drži: svi to osjećamo, svi to vide i svi će to pripovijedati. I mi smo s njim zaplaka-li. Ja se ponosim svojim bratom Matijom i svi se možemo njime dičiti. To je čovjek! To je brat! Taj zna - da se drži! Uistinu, to je prekrasno - »držanje«.

Vidjeli to Milan i Joso, i nestali. Oni su pobjegli pred mojim pogledom. Jer ja, ako plačem, nisam još dijete; ni oni, ako ne plaču, nisu još »bogzna što«. Ta valjda će mi više imponi-

rati Matija koji, naprimjer, piše članke u novine i koji je »per tu« s mnogim piscima, negoli Milan kome je pred tri godine štampao jednu jedinu pjesmicu - *Pobratim*.

Najzad, Matija živi u Zagrebu, bio je u Beču, Pešti i bogzna kuda, a Milan je vidio samo to što i ja. Ni više ni manje. Zato može Matija znati bolje, kako treba da se drži ozbiljan čovjek u takovim momentima. Dakako, ako je taj svoju sestru uistinu i - ljubio.

9

Milan je sada postao antipatičan. Njegovo držanje - što nije htio plakati ni kad smo svi zaplakali - vrijeđa i napunja tjeskobom. On je mlađi od Matije, čak je kao i ja i - svejedno - Matija mi je sada mnogo bliži. Plač je, čini mi se, jedini ili bar glavni razlog. Milan postaje nama tako tuđ, dakle nepojmljiv; on se ne ponaša i ne drži onako kao mi kod zgode koja bi se njega isto tako dojmiti mogla i koja za njega znači isto što i za nas. On je nešto ekstra ili bar to hoće da bude, on je tako i bezvjerac, i on ne vjeruje radi istih razloga, radi kojih i ne plače. On samo misli da je »bogzna što« i - hoće da se pokaže.

Ja mu ništa ne govorim; čini mi se da mu svi u sebi zamjeraju i nitko naglas ništa ne prigovora. A da nije došao Matija, ne znam, bi li tako gledao na Milana. Zato se bojim za svoga brata da možda neće htjeti ni na pogreb, ili da neće htjeti nositi crnine. Bojim se, jer ga ipak volim i bilo bi mi neizrecivo žao, kad bi drugi držali za istinito ono što se na njemu vidi i što se od njega čuje.

Ja već držim boga i plač u sebi i kako se on toga može stidjeti... Možda onako, kako je svojih suza i cjelova u vlažnom i tamnom salonu, kraj malene sestre, kad pomislim na kumu...

Tad sam žalio sestru, radi sestre, inače radi drugih... inače sam htio pokazati, a onoga puta - sakriti...

Zašto se stidim svoje iskrene žalosti? I zašto se ponosim svojim hinjenim suzama?

Ja ne razumijem nikoga, i sve mi je nejasno, i Milan je sve pokvario. On me rasrdio i zamislio. Njegovo ekstra-ponašanje i ekstra-mišljenje uznemiruje me i zanima. Njega već probiše brci; mršav je, glas mu okrupnio; lice izgubilo boju, ostao je na strani, kao da se među nama osjeća tuđim i osamljenim, meni ga je žao. Rekao bih mu od srca rado koju utješljivu riječ. On me uznemiruje, zamišlja i zanima.

On je uistinu nešto ekstra!

Radi njega - čudnovato! - mogao bih sumnjati u svoju žalost i ljubav. Ali jedno znam: sada ne bih mogao plakati, ni cjelivati. Meni je sada sve tijesno, odurno, nesnosno. Prisiljen cjelov na ledenom licu mrtvaca - eto, to smo mi svi i to je ona. - To je naša žalost i to je naša ljubav!

Milan ne plače i ne vjeruje, Milan je nešto »ekstra«.

No, ja sada ne mogu plakati, ni mirovati.

Milan je sve, baš sve pokvario.

Eno ga, u hodniku. Sâm je. Zašto osjetih potrebu da mu kažem jednu utješljivu riječ, da ga udobrovoljim, razgovorim, da se pokažem prama njemu - kolegijalnim?

Zatražih ga cigaretu. On mi ju je odmah dao. Dim mi je udario u oči, kašljem, plačem, gušim se... na silu, da njega raspoložim. Ali on se ne smije, i ne ruga.

Okrenuo mi je žurno pleća i još žurnije pobjegao.

10

Mislio sam da je »bogzna kakvi kunst« ići za lijesom, i bilo mi je teže ići na sprovod, mada sam imao posve novo crno odijelo, no nepripravan ići u školu, kad sam se nadao biti pitan. Kad tamo! To je bilo tako jednostavno i zašto da tajim, nimalo zabavno. Cipele su me užasno tištale, i ja sam mislio samo na to, kako ćemo se vratiti kočijom, i to me je ponešto veselilo.

Nisam plakao, dok ne dođosmo na groblje. Tad zajecah, jer je zajecao i Matija, i jer me došla moja kuma - tješiti... Čudnovato. Prije osjetih njezin miris, no što vidjeh njezinu crnu, laku i tanku opravu. Uostalom, rekao bih da se na sprovodu redovito ne plače, zato, valjda, za lijesom i ne idu žene i djeca. A to, što su mene propustili, znači da me ne drže više za onog za kog su me držali. I ja se osjećam nekud starijim, jačim, iskusnijim. Ja sam nešto osobito doživio i o nečem ću neobičnu moći pripovijedati.

Ja više nemam sestre, dakle -

Strašno zvuče sada te riječi, možda zato što sam sâm i što oko mene sve šuti. Prošle sam dvije noći spavao u istoj sobi s majkom i ocem. Ova smo dva-tri dana bili svi skupa, i danju i noću, i kuća je bila puna gostiju, susjeda i rođaka... Ali sutra! Prekosutra, kad ode Matija, kad ostanemo sami, daleki od grada, kad Joso pođe svojoj zaručnici, Milan kolegama, otac u čitaonicu, majka u vizite, a ja ostanem sâm u velikoj i mrkoj kući, gdje je svirala na glasoviru nekada zdrava i ozbiljna sestra koja se nije nikoga bojala, koja je u ponoći mogla sama šetati po bašti i šumi i koja se je rugala »papriki«, kad bi ova stala pričati o duhovima... Sâm u tim tihim sobama, gdje je još prošli tjedan i noću bilo svjetlo, a majka je bdila, nadvirući se kadšto i nad moj krevet... Kako ću sada dokazati ono što ću drugima pripovijedati da je, naime, moja sestra, s kojom sam govorio, šetao, pjevao, jeo, čitao - mrtva... Mrtva! To već znaju svi, o tom su već i novine pisale, i o tome će me svatko ispitivati... - ali sebi, što ću sebi reći i za sebe napisati, i kako ću sebe uvjeriti?!

To je strašno. Ja mogu o njoj vrlo lako govoriti, ali užasno je teško na nju misliti. Mene je, jednom riječju, strah. Meni, tu na osami, dolazi svašta na pamet. Snivati... o mrtvome koji ti se smije i zove te, kao da bi bio živ, znači, kako tvrdi »paprika«, da ćeš i ti brzo za njim... Neću li ja mnoge i mnoge noći željeti usnuti da se riješim svakakvih misli i bojati se usnuti da ne usnem onakav san. Strašno. Sestra je mrtva. Ja ne smijem misliti na ono što je bilo. Ono umiranje; smrt, odor, zadnji cjelov, cvijeće; pa na to, kako je brzo mršavila, kako joj je kosa opadala i kako je dugo gledala u ispljuvane komade. Ja ne smijem uopće misliti, dok sam sâm, na sestru koju sam poznavao, koju sam vidio - živjeti i umirati.

Ja mogu misliti, kad sam sâm samo na onu sestru, u kratkim suknjama, koju nisam vidio ni živu ni mrtvu... koju sam cjelivao i oplakivao u malom salonu; o njoj mogu sada na osami misliti; da, o njoj bih mogao i želio snivati. Tek jedino... o njoj ne bih mogao govoriti...

Sve. Sve je ostalo strašno i makar je sunce vrlo visoko, ja se bojim samoće... Kad je se ne bojim, onda me je stid.

11

Kod objeda je majka upitala nekoliko puta: »Kako je bilo? Ko se sve priključio sprovodu?« Ali je Matija rekao: »Ne znam, tko bi na to još gledao i pazio u ovakovim zgoda- ma?« Ja sam vidio vrlo dobro, tko je sve bio, ali i ja odgovarah kao i Matija. Tako odgo- vara i Joso i Milan. Ja sada sumnjam u svoju braću... »Odgovaraju li oni kao Matija ili kao ja?«

Jesu li oni ili nisu li vidjeli?

Joso nije plakao na sprovodu. On je plakao samo dva puta (i to tiho i bez jecanja).

Kad je ono ridao Matija (i taj put je pobjegao u salon). I kad je bio sâm u onom istom salonu (i taj put pobjegao iz njega). Joso ima dvadeset i tri godine. I on mi je sada sum- njiv; jedna me naime čudna misao mori... Bih li plakao ovako od srca da mi umre recimo brat i da nemam kume? I kako bi bilo da mi umre otac, i bi li to bilo onako isto, kao da mi umre majka?

Ja ne smijem misliti. Svaka me misao uznemiruje i uzbuđuje. Ja sam bez volje.

Sutra ću u školu. To je jedna crna misao. I Matija će otići. I to je jedna crna misao. Nasta- vit ćemo živjeti kako smo živjeli. Ocu će smetati, ako ne budem imao u ruci školske knjige. (Ta sada barem nije žalost u kući!) Kuma me neće milovati (ta sada bar nema zašto da me tješi!), i susjedi neće upozoravati na mene. (Ta sada sam bar isto, što i Ferko i svi drugi!)

Auf!

Ni Milan mi neće davati cigareta! (Ta sada je sve, kao što je i bilo, kad nisam pušio!)

Auf! Ako sam pravo čuo, nećemo smjeti neko vrijeme ni pjevati (a valjda ni smijati se, i šaliti i tući), kao jučer dok je bio mrtvac u kući... samo što sada nema mrtvacu u kući...

Auf!

12

Danas sam nakon toliko dana bio opet u školi. Drugovi su mi postavili nekoliko pitanja koja su me manje zbunila, nego što me sada zbunjuju moji odgovori.

Jedan me kolega zapitao: »Da li je tvoja sestra imala zaručnika?«

Ja sam rekao: »Jest!« - makar nije imala.

Drugi me zapitao: »Od koje je bolesti umrla tvoja sestra?«

Ja sam dugo i dugo pleo, i nisam nikako mogao reći: »Od jektike«.

I ja ovoga ne razumijem. Meni se čini da bi moja sestra bila među mojim kolegama manje cijenjena, i ja bih se morao stidjeti radi nje, ako bi oni doznali da nema zaručnika. Jer djevojka koja nema zaručnika ili je ružna ili je glupa... A jektika je sramotna bolest, kao što je i riječ »jektičar« pogrda. Tako mi zovemo jednog profesora koji je ružan, koji se

uvijek srdi i dijeli treće redove i za koga je jednom rekla pokojna sestra da bi mogla prije poljubiti njegova psa - buldoga, nego njegova gospodara.

Sve me uopće zbunjuje, i ništa ne razumijem. Ja sam mislio da će mi neobično laskati, kad će mi drugovi reći: »Kako si plakao« (na pogrebu je bio Ferko i toliki drugi), i »Kako ste ju vi (braća) ljubili!« A meni laska daleko više, kad mi drugovi kažu da su za njom ludovali mnogi Milanovi kolege, a profesor Jarić da je naprosto poludio za njom.

Da, meni sada laska više, kad mi se kaže da je sestra bila lijepa, no da mi se kaže da je bila - dobra.

.....

Ne. Ništa ne razumijem. Danas sam dolazio s Ferkom kući i on mi je pripovijedao, kako je to bilo, kad mu je ono umro otac. On je tome davao osobitu važnost i gledao nekako prezirno na mene, kao da sam ja neiskusniji i djetinjastiji od njega.

Htio sam mu reći, a nisam mu rekao, da on - koji pokazuje prstom... nije zaslužio da mu umre otac, kao ni prvi red. Za njega obično ide profesore moljakati njegova majka i to ga spašava. Jer njegova je majka vrlo lijepa. Ferko mi je još rekao: »Alaj si plakao!« - i mene to sada zastiđuje. On mi se zacijelo ruga i on me omalovažava. Hoće da kaže: »Šta je to, molim te, sestra... naprama ocu!«

Uostalom, na njemu se sada ništa ne vidi od žalosti, makar ima tome samo pola godine. A hoće li se to na meni vidjeti? Vidi li se to još na meni?

.....

Nisam danas bio u školi pitan. Profesori imadu prema meni obzira. Neće ni sutra. Ali za koji dan... Ja moram sada sve nadoknaditi, učiti, bubati... Iz tri predmeta moram ispraviti drugi red. Proljeće se primiće kraju... A da ne dobijem ni popravka?

Zašto ne bi išla za mene moliti moja majka? Ili - moja kuma? Ona je ljepša. Moja majka - uopće - nije lijepa.

.....

Noćas sam snivao o svojoj kumi i o svojoj sestri. Kuma je bila onakova, kakva je i danas, a sestra onakova, kakva je bila odavna, kad je ja nisam poznavao.

Danas je o objedu pripovijedala majka da je snivala o sestri. I Joso. Ja sam šutio. Majka je zapitala mene i Milana: »Zar niste vas dva baš ništa snivali o njoj?«

Milan je slegnuo ramenima. Zašto je to pitanje mene smelo i zbunilo i zašto sam slagao gledajući u tanjur rekavši kratko: »Ne!«

Čini mi se da svoju majku volim sada daleko manje no što sam je volio, i da ona na mene gleda onako, kako je gledala na braću, kad nisu mogla ili htjela plakati. Ja više nisam njezino mezimče. Sada mi je, čini mi se, mnogo bliži - Milan...

.....

Danas je majka opet rekla i meni i Milanu: »I vi niste baš ništa snivali o njoj?«

Ja sam, naprotiv, vidio pokojnu sestru još dva puta u snu i uvijek je bila onakova, kakvu sam oplakivao i cjelivao u salonu.

Zašto o tome ne mogu da pripovijedam?

Zašto ne osjećam potrebe i nemam volje da makar što slažem i da tako utješim svoju majku?

Ja više ne bih mogao plakati na njezinim grudima.

Ja sam zlovoljan.

Sutra moram odgovarati iz tri predmeta, a ne učim ništa. To jest učim, ali ne razumijevam onoga što čitam. A ne mogu više zamoliti svoju majku da ide moliti za mene.

.....

Profesori mi rekoše da ću dobiti drugi red. Ja sam žalostan. To je danas i majka primijetila i sućutno rekla: »Šta ti je? Ti si se nakon sestrine smrti posvema promijenio...« I poljubila me u kosu.

Kako to ona tumači? Hoće li me ona bar braniti pred ocem, ako donesem svjedodžbu drugoga reda?

Ja mislim da hoće... Ona je toliko ljubila pokojnu sestru i - mene.

I - ja...

Punat, u travnju 1909.

Sloboda

1

Osamnaest se je godina šuljala jedna strašna misao kroz moju narav, zamisli i čuvstva. Prije sam pred njom zamirao, blijedio i klecao od straha. Danas blijedim, klecam i zami-rem od strasti. Moj je život u punom ljetu: moj temperamenat priliči psu koji pobjesni od žeđe. U mene je jedna ćud u pogledu i u duši, jedna volja u zamišljaju i u oživotvorenju, jedan osjećaj na jeziku i u srcu. Da počinim zločin, ne bih ga zatajio; ako ga pomislim, ja ću ga i izreći. Sve u meni traži izlaz, hoće izraz i nalazi ga. Planem brzo, nenadano, mah-nito; ako se rječkam, ako pijem, ako ljubim, ako pjevam. Jedna me čaša opije, jedan me pogled zaludi, jedna me fraza zanese. Sve je brzina, momenat i nagon. Sav je ovaj dvo-godišnji život momenat: duševnost bez procesa, osjećanje bez analize. Moja je ćud - opo-zicija; logika - nedisciplina; filozofija - prevrat. Pubertet! Sve je konačno pregaženo: dobrota, svetost i familijarnost: četvrt sata grljenja i cjelivanja daje više užitka od svega onoga što me je zadržavalo kod kuće. Na grudima najprostije ženske zaboravljam na obitelj, uzgoj i sram; a kad sam kod kuće, sjećam se samo da sam na svačijim grudima mogao zaboraviti na sve ovo što me sada okružuje, sputava i ogorčava. Pijanka me odu-ševljava kao i žena; samo u mamurluku mogu pjevati pjesme. Ne pravim nikakve razlike između licejke, sluškinje i prostitutke, kao ni između vina, piva i rakije. Pijem da se opijem i ljubim da se naljubim. Ukratko: volim sve ono što moj otac osuđuje. On je ozbi-ljan, trijezan, moralan. Za njega počinje život sa ženidbom, za mene svršava. Njega zanosi blagost, ljubav, dobrota: evanđelje; mene strast, nasilje, zločin: stari zavjet. Njemu je ideal Hrist koji otkupljuje; meni đavo koji zavađa. Za njega je prostitutka nešto ogav-no, za mene nešto raskošno. On će reći: Familija je reakcija na bordel; ja: bordel je opozi-cija familiji. Ukratko: ja sam opozicionalac, a on je reacioner.

Ali mi o tome ne razgovaramo. Kad prolumpam noć, on šuti, skuplja obrve i vrijeđa se. Ja izostanem i drugu noć, a on šuti, smiješi se i odlazi. Treću noć već ne mogu izostatiti... Ja pišem pjesme, on memoare. Rijetko nam se sretnu oči; odmah se zbunimo i oborimo pogled: on bi htio reći nešto meni, a ja njemu... Jedamput je izjavio: »Lijepo je to od tebe da radiš i da pišeš pjesme, ali to što gubiš noći, nije ni zdravo«. A ja sam se srdio: samo u mamurluku mogu da pišem pjesme... Ja sam napisao: »Volim Židove, jer je njihov per-verzitet revolta, zločin i grijeh; idealizam počinje s prvom pobunom anđela, čovječanstvo s postankom pakla, život s umorstvom Kainovim, a poezija s otkrićem Satane«. Da to otac pročita, on bi pohvalio rad, ali bi pokudio ideje, a protiv rada se cijela moja poezija užitka buni...

Osamnaest se je godina šuljala jedna strašna misao... Kada je primijetih po prvi put? Čini mi se da je to bilo tamo pred više godina, kad sam se nenadano probudio u krevetu i

pred ocem koji me je došao buditi čvrsto stisnuo oči. On me je odmah ostavio, a ja sam slutio da je doznao sve. Otada me je počeo pozornije promatrati... Pred pet godina dođoh kući pijan i povratih vino. Otac je oštro rekao: »To ti zabranjujem, jer nije lijepo i jer ti škodi!« Pred četiri godine zapušio kao gimnazijalac u glavnoj ulici. Otac je nezadovoljno rekao: »Ti pušiš i još prkosiš; a pušenje je nezdravo, prkos je znak zlobe i gluposti...!« I tu mi je pokvario veselje. Pred tri je godine majka otpustila jednu sluškinju radi mene i otac nije sa mnom govorio tjedan dana. Vidio me je u društvu s jednom kokotom i učinio je kao da me tobože ne vidi. Ja njega nisam htio vidjeti. Da mi je rekao na ulici jednu nepoćudnu riječ, bilo bi mi lakše, slobodnije i veselije. Ali onaj je muk pokvario veselje. Kod kuće mi je prigovorio s velikom ozbiljnošću i mirom (a ja sam još drhtao od njezinih cjelova): »Ono nije žena za tebe; ona će te iskvartirati«. Ovo me je posljednje uvrijedilo. Zlovoljno se okrenuh i pomislih: Zašto mi on uopće govori, kad je sve što kaže reakcija na moju narav, ideale i nagnuća, a moja je ćud opozicija svih njegovih savjeta, nazora i želja... Jedamput sam bio čužio jednog kolegu koji je pogrđnim imenom nazvao jednu gospođicu. Otac mi je ljubazno rekao (a dlan me je još svrbio): »Lijepo je, ti braniš čast onih koje su časti vrijedne; ali ćuške nisu nikada časne, jer ponizuju i onoga koji ih daje i onoga koji ih prima«. I opet sam se srdito okrenuo i mislio: Pošao sam braniti žensku čast, samo da mogu prilijepiti ćušku, a on mi je i tu pokvario veselje... Otac je prečesto polazio sa mnom na šetnju i razgovarao, ali ja sam preko volje i šetao i govorio; a morao sam se pokoriti njegovoj želji, jer nikada ne bi rekao: »moraš«. I on je onda tako ljubezno govorio da mi je bilo teško protusloviti; izricao je svoje nazore tako skromno da se nisam ufao pobijati... Kadgod bi me zvao na čašu piva, ali već bi kod treće rekao: »dosta«; a meni bi tek one, koje bi slijedile, išle u tek. Prve sam pio da njemu udovoljim, a on bi samo ozlovoljio mene...

Tako sam često u najsitnijim događajima dana imao prilike poželjeti da ga nema. Pomislio bih kadgod pobjeći u svijet, ali on ni za to nije htio dati povoda. Vrlo ljubezan, tih i miran, suzbijao je neizravno moje želje, strasti i porive. I što sam osjećao više objijesti, to sam pred njim postajao sve nezadovoljniji i mukliji. Ja sam šutio pred njim i podvijao rep. Njegova mi finoća i ozbiljnost smetahu to više što mi nijesu davale razloga za žešču riječ i odlučniji korak. Moja otvorenost i strastvenost kukavno bi se raspršile u njegovu prisuću. Sve hladnije i tromije stezao se je napon mojega zanosa, volje i krvi... Tako se je šuljala ona misao; tako sam ja pokraj njega sve više podvijao rep; slijedio sam ga bezvoljno, slušao nesabrano, odgovarao dosadno. Pred njim sam se ponašao usiljeno, nenaravno i službeno. I tada je ona misao sve jače kopala po mojoj duševnosti. Ja bih s velikim mirom i hladnoćom poželio da ga nema, da nestane, da ode zauvijek. I u tom bi se nešto laka, objijesna i vesela smiješilo u meni, oko mene, daleko od mene. Kao uzniku, kad se zagleda u premodro nebo i pomisli na slobodu. Njegova sijeda brada, duboke vore i starački korak izazivahu ovakve daleke, modre i beskrajne predodžbe. Oči bi mi se tad napunile uzdaha i pleća srhova. U dugoj onoj šutnji, koju su prekidalali naši koraci, škripa pijeska, šum lišća i njegovo teško disanje - nešto gusto, raskošno i sneno kupilo se na horizontu, u duši, na očima. Kad bismo se rastali, on bi polagano i nujno odlazio pun cigarskog dima. A ja sam bježao svojoj Anki, stiskao joj ruke i slušao, kako joj pucaju zglobovi. Ona se misao nije više šuljala. U blizini bih žena i vina podigao rep. I tu sam osjećao da je ona misao u mojoj krvi.

Osamnaest se je godina šuljala... Već u djetinjstvu poželio bih kadšto da umre netko, s kim me je nerazdruživo svezao moj život. Poželio bih to onako iz znatiželje, kako sam iz znatiželje volio gledati, kad se svlače žene i turati prst u crijevo svoga susjeda. Ali sve su znatiželje nemoćnog djeteta prešle u moćnu momačku strast. I danas, kad otac već od nekoliko mjeseci boluje na raku koji se liječi smrću, osjećam takvu navalu krvi, suza i žuči, te ljubim, pijem i pjevam bjesomučno. U mene je mržnja, bol i užitak jedno: rane na očevu grlu, koje propuštaju juhu, kužni dah katara, gnoja, i iskvarene krvi, očeva srditost, zlovolja i jecanje, majčina briga, suze i prigovori, moja ljubovca, orgije i misli - drže me u vječnoj ekstazi, afektu i vrijetu. Kad se ocu približim, srdi se, što sam ga sama ostavio; srdi se, ako glasnije govorim; zahtijeva da mu čitam naglas novine, a on zaspri kod trećeg retka i odmah se probudi, kad prestanem čitati. Kad me zove, sakrijem se u svojoj sobici. Tu pišem pjesme, a majka virka na vrata i zgraža se nad mojom bešćutnošću i nemarom. Pred ocem brani mene, preda mnom oca. - »Ti se vucaraš sa ženetinama, piješ sa skitnicama, smiješ se, čitaš i pišeš kao da nije ništa u kući. A otac ti umire. Šta će reći svijet? Sramotiš njega i mene i ugled naše familije. A otac ti umire.«

Njezin refren udara u polutamu moje sobice i razdražljivo ozvanja u mojim ušima. Ona me je i prije tako odvrćala od mojega života, ljubomorna na bučne čare svijeta govoreći: »Što će reći otac?« Sada, kada je ocu katar sasuo grlo, govori: »Šta će reći svijet?«

Kuća je puna žuči, podmuklosti i smrada. Ako sam kod kuće, ne smijem se smijati, govoriti, čitati, jesti... A ako otiđem, to je onda još gore. Majka strahuje s ocem i sa svijetom. Govori o ugledu, ljubavi i poštovanju. Doziva mi u pamet smrt, crninu, žalost. Smrt glave obitelji napunja je strahom: i braći je pisala neka dođu. Velike suze oblijevaju joj zažareno lice i meni se čini da ona izrabluje očevu bolest za svoje čisto materinske interese: bolest će, misli, mene prisiliti da budem uvijek u kući, da dođu i braća, pa da ostavimo svi svoj posao, zabave i nagnuća i da budemo svi jedna familija boli, nesreće i intimnosti.

Sunce je na zapadu. Kroz spuštene zastore topi se zadnji plamen. Užareni komadi nečega nevidnoga ruše se na moju glavu. Preda mnom igraju vizije rastopljenih metala, osjećaja, predočaba. Oči ugrijane, grlo suho, pleća zapaljena. Izderao sam nekoliko rukopisa.

Misao me jedna vitla, lomi i baca. Cijela kuća priliči tamnici: mukla, zlovoljna, mučaljiva. Majka je disciplinarni red sa zabavama i prijetnjama. Osamnaest su me godina učili i uvjeravali da je familija jedina svetinja, u koju ne smiješ dirati. To je bio otac zakon, religija i moral: sve dobro iz nje izlazi i sve se dobro u nju vraća. Osamnaest je godina otac kovao okove da u tim momentima, kad smalakše i iznemogne, može imati jake i krepke na raspolaganje - sputane.

A Anka me čeka. Moja ljubovca sva miriše od mladosti. Crna joj kosa pada preko čela kao gusta tekućina masti, pekmeza i likera. Usne tvrde i malene kao na mramornim boginjama grčkih kipara. Oči duge kao u bojadisanih kokota. Ruke meke i tople kao perje. Suknje joj sasma slivene za tijelo. Forme joj nervozne, neopredijeljene... Obećala je večeras doći u šumu, prepuna smijeha na usnama, suza u grudima i strasti u očima. Obećao sam joj čitati svoje pjesme. Zapalio sam sve suhe i praskave stvari njene ženske duše. U podne je sretoh i pogledah je u po bijela dana na usijanom trotoaru pogledom da

me je oblio znoj, a nju rumenilo. Ona je od odlične obitelji, nešto uplašena i dosta nevinna. Ali nada sve lakoumna. Moje pjesme sluša ne razumijevajući ništa, ali ih osjeća. Tako je zbune, te izgleda i uspavana i izljubljena.

- U tebi ljubim grijeh, u grijehu ljubim tebe - rekoh joj nekidan u parku, kad je sunce bacalo svoje trakove na cvijeće i njezine vlasi, a obrazi joj se zapališe od ljubavi, ljeta, vrućice i taštine... Ona tako gubi nevinost u svakom dodiru naših koljena, daha i usna. Ja sam đavo, rekнем joj uvijek, kad joj želim polaskati. U sumraku stisnem njezinu ruku i ona mi odgovara kao jeka.

Anka me čeka. Ništa nema vesela u njezinoj mladosti ni dražesna u mojoj ljubavi. Pomisao na oca i majku, na njihove interese starosti, na ovu kuću koja je postala bolnica u tamnici - preuveličava Anku, moju strast i čare svijeta. Moja je misao jasna. Zakoni života rastu u meni i iz mene. Smrt i tumači i opravdava. Šta da se brinem za posljedice? I najgori život opravdava smrt. Moja je odluka jasna, moj je problem riješen. Otac će umrijeti - Anka će izgubiti nevinost -... Tu me je majka pozvala da joj pomognem izvesti oca u zahod. On se je grčevito uhvatio za naša ramena; pleća mu zgrbljena, koljena zgrčena; stišće nas do krvi. Sav je u znoju, stenjanju i smradu. Donja mu se usnica tresе i cijela se soba s njom tresе. Podupire se o nas. Zadnjom nategom svog organizma za životom čini od nas stvar, nijemu materiju, štake. On ne zna da nas to boli, on ni ne misli da to uopće može boljeti. Ni truna samilosti nema za nas. Postupa s nama kao s rupcem, štapom, čarapama... kao sa stvarima koje je za svoju upotrebu kupio. Žuti mu oblozi dopiru do mog nosa. Moja su ćutila za njega samo krpe.

Ostavismo ga tako i pritvorismo vrata. On teško diše, upinje se i kletve mu se muklo guše u kataru. Svaki čas stisne oči; ramena mu se sastaju kod uha. Od silne mu je boli postao trup elastičan. Mlado se štene nadviruje na vrata i otvara široko oči i usta. Bore su na majčinom licu pocrnjele. Sjedine moga oca dršču; zadah gnjiljenja ispunja prostor. Otac ne može. Usiljava se i postaje sitniji; brada mu udara o prsa; stenje, znoji se i davi. Suhim se koščatim pesnicama udara po koljenima. Sad tek vidim, kako je omršavio, kako trpi i kako bjesni. Oblozi su mu zapackani mrkim žutilom. On ne može. Zadnji se je put udario očajno po koljenima i oblozi mu se ovlažiše. Na košulju, prsa i kamen kapa krv... Ja sam problijedio.

Odnesli smo ga na krevet. Vonj me krvi opija; očeve se oči rastvaraju i mutne se zjenice zabadaju u moja prsa. Ja mu moram iznimno promijeniti oblog. Otac sklapa oči. Razotkrivam mu vrat: dvije rupe na grlu gledaju na mene strašno ko dva šuplja oka. Pojava mi se Ankina zakrvari u misli; pomišljam na nju i krv moga oca bojadiše njezinu sliku. Anka se sva kupa u krvi, boli i strahoti.

Mračni se. Na prstima mi se skrućuje mlaz žute krvi. Ona dva zjala sada i gledaju i - dišu. Gust me, vlažan i mastan vonj uspavljuje, omamljuje i vuče. Mogao bih i pasti na očeva prsa. Na hodniku cvili pseto; ne znam zašto. Majka ga udara korbačem. Oštri i puni zvizgaci odjekuju s njegove mekane, mlade i gojne puti. Ona me dva zjala gledaju nepomično: čini mi se da gledam u pakao. Miriše po sumporu, paljevini i strvini. Mirisi me omamljuju, zvukovi draže; ocu se lice krivi; donja mu je usnica velika, bijela i slinava.

Nešto se strašno skuplja u meni: oni mirisi, one boje, oni zvukovi tvrdnu, kočе se i kao gvozdena šaka stišču me za grlo, za prsa, za srce. Sve je puno materije: i zvuk zvizgaca i vonj gnjileži i boja iskvarene krvi. Moja su ćutila ispunjena mesom, moje predodžbe obojadisane krvlju. Ne znam što radim. Čini mi se da od oca, majke, pseta i mene nastaje jedna bezlična masa mesa kao u mesnici. Od osjećaja i misli jedna rastopina s mirisom protoplazme, krvi i otpadaka; od naših duša, jedna kloaka puti.

... Kad izađoh, majka je još prijetila psetu. Ono se bilo uvuklo u zahod i ispilo očevu krv ližući pod udarcima još pohotnije zaprljani kamen.

3

Sunce je već odavna zapalo. Neću dospjeti navrijeme. Anka je zacijelo otišla. Majka mi je na odlasku proseći rekla:

- Dođi odmah. On može izdahnuti. Sama sam. Bogzna, hoće li i večeras doći tetka. Dođi odmah.

Pritom joj bijahu bjeločnice sive.

Brzozjavismo braći da dođu. Majka je htjela da napišem: »Otac umire«. Ona je uprla sve sile da nas skupi oko domaćeg ognjišta. Doći će i braća; i oni će me zajednički s majkom siliti da ostanem kod kuće i da zaboravim na Anku.

Moja su ćutila još ispunjena očevom krvlju, ranama i gadom. Zvukovi mekih i masnih udaraca odjekuju u mojim ušima. Sve me goni u zagrljaj moje ljubavi. Odmah, sada, dok sam pun bolesnih mirisa i okrutnosti. Otac se je svijao pod mojim rukama, a nisam ni mislio da ga to može boljeti. I moja su se pleća svijala pod njegovim pesnicama, a da on nije ni slutio da to može zadati bol. Majka je izbila pseto do krvi, jer se je napilo očeve... Krasnu li ću priču ispričati svojoj ljubavi! Tako strašno žedam. Tako ću je strašno uplašiti da će se ona preplašiti i umrijeti od anemije. Moje će riječi strahovati nad njom i ispijati njezinu krv. Život je krvopija.

Crni se šuma. Feral slabo svijetli; prašni put ko noćna utvara bijeli se među gustim naslagama drveća i mraka. I nemoćno nebo očekuje zločin. Zagledati sada nju! U bijeloj opravi! I okrvariti bjelinu njenog odijela, duše i mladosti.

I nema je. Ne oglašuje se. Zaludu! Zvao sam, tražio sam, urlao. Mrak je progutao moje glasove i poglede. Da je sada nađem. Sada, kad me je ona tako razdražila, rasrdila i izazvala. Sada, u samoći, u mraku. Sada, kad je otac raspalio moju narav i ugrijao krv. Kome bih odgovarao za svoj zločin? Ocu ne, on umire. Gdje bi me doveo zločin? Kući zacijelo ne.

... Prošetao sam se glavnom ulicom u potrazi za njom. Došetao sam se do ispred njezinih prozora. Eno je na prozoru. Hoće li sići? Izvinjava se. Šetamo dugim drvoredom. Ona se zabrbjala. Ja je ne slušam. Idemo sve dalje, gdje je manje svjetla i ferala.

Koliko se puta nisam mogao odlučiti na ovakav korak: zvesti djevojku odličnu i nevinu s jednom jedinom nakanom - ostaviti je. Obzir i uvažavanje ljudskih svetinja nije bilo drugo no omalovažavanje i prezir moje naravi i uvjerenja. Moj je odgoj u tom slučaju bio jači od mojeg instinkta; familija od moje individualnosti. Sve su to bile strašne mreže mog oca. Njegova dobrotu, finoća i ljubežljivost odvrćale me od takvoga koraka koji bi za njega bio zlo, prostota i zvjerstvo. Ali slinave, velike i bijele njegove usne, jame na njegovom vratu, vonj krvi i mesa, očajni, besvijesni i živinski stisak njegovih ruku - njegov neobzir prema mojim ćutilima, nepoštovanje mojih osjećaja i omalovažavanje mojeg literarnog rada - nije li me sve to konačno oslobodilo? Dobri, fini i ljubazni otac razotkriva se pred svojim najmlađim sinom i pušta mirne duše da se najmlađe dijete dira svojim vidom, njuhom i opipom odvratnosti i grubosti organizma.

Prenuh se i pogledah Anku. Ona me vraća natrag. Ja joj srdito stišćem ruku.

- Kamo se vraćaš? (Ona se otima.) Zašto se vraćaš?

Ona me gleda sumnjivo i uzmiče:

- Šutiš cijelo vrijeme. Tako si grub danas.

- Oprosti. Zamislih se. Otac mi umire.

Rekoh glupost. Ona se čudi:

- I ti, ti ostavljaš oca...

Zamrzih je strastveno. Hvatam joj ruke i muklo šapćem:

- Šuti. Šuti. Ni riječi. Radi tebe. Razumiješ.

Vučem je u kraj. Ona se otima. Oglasila se suzama. Zglobovi joj pucaju.

- Otac! Tvoj otac!

Mene sile ostavljaju. Zamrzih oca. Poželjeh mu smrt. Ankin je jezik pun otrova i narkoze... Ona se vraća. Ja zaostajem.

Ne znam jesam li Anku dopratio do njezinog stana. Nekuda se žurim, guram i spotičem. Nitko mi neće da kaže: prostak! A to samo očekujem. Ne razumijem ništa, osim svoje srdžbe. Ne opravdavam ništa, osim svojih apsurdnih želja da bi me naime ma tko nazvao prostakom.

Uđoh u javnu kuću. Zora me zove u sobu. U meni se je strast uledila. Opih je pivom i onda pođosmo. Ponudih joj oveću svotu novaca. Ona je legla potrbuške. Strašno se oboje mučimo. To je prvi put, što ona čuti bol i muškarca... Ali ja svemoćno padam na njezina pleća i grcam. Gadim se samome sebi. S njome mogu sve što hoću... A ono što sam iz prkosa i srditosti htio... nisam mogao... Moja se sloboda kupuje. Pošao sam je tražiti u javnoj kući, među robove... Otišao sam.

Ferali, zvijezde i osvijetljeni prozori umaraju moj pogled. Mučim se da iznađem jednu misao, ali nalazim samo znoj, šum i tjeskobu. Gle sada! Ukazuje mi se današnje predvečerje i ekstaza mojih čutila... Veliki jedan uzdah užitka i slobode prodire kroz šum, nebesa i slike moje mašte. Krvavi dah izlazi iz očeve puti pa se ruši zgusnut na bjelinu moje ljubavi. Ja znam, što mogu... Na cvijeću, na lišću, na travi iskri se rumena rosa, a velika, ledena kosa smrti hara poljane... Zašto nijesam ubio Anku? Moje su riječi ispile moju krv! Mogu li sada krenuti svojoj kući? - Nešto je ogromno bilo u meni, što je tražilo izlaz. A kao da ni nije bilo ništa i kao da ni u meni nema ništa. Dozivam u pomoć svoje stihove, vizije svoje mašte, iluzije svojih predodžbi... Kuća me je odavna već prestala oduševljavati - javna je kuća profanirala slobodu... A tamo sam mogao ono što sam htio... nešto nenaravno - iz prkosa, srditosti, znatiželje... Ali ono što sam htio - nisam mogao...

Noć se ruši niz strminu. Naša je zemlja abis. Cijeli osvijetljeni grad priliči zjalu u kojem leprše mušice i milje crvi. I nebo je zvjezdano ovakovo zjalo. I gdje obrnem oči, vidim jame. I moji uzdasi leprše tako oko rupe koja je vlažna, mračna i beskonačna.

Sinoć sam došao kući malo pripit, ali pri potpunoj svijesti. U zahodu sam povraćao. Majka me je škropila vodom i suzama. Ja sam govorio:

- Pio sam. Zašto si mene pustila da mijenjam ocu obloge? Zašto sam ja morao vidjeti njegove rane? Pio sam od očaja. Smučilo mi se, pa sam pio. Pio sam i opet mi se smučilo.

Danas sam ostao kod kuće. To, što mi je naškodila rakija, poništava me više od svega ostaloga. To je za moje doba tako porazna činjenica, kao ostati nemoćan pred nagom ženom. Zastiduje me. Mene bi pak posvema poništilo, kad bi zato doznali moje kolege: ja sam se uvijek ponosio tim što mi piće nije škodilo.

Vrlo uslužan, tih i skroman pomažem majci i njegujem oca. Otac me pokadšto pogleda i njegov nijemi pogled ostaje ko upisan u zraku. Na prozoru se krade sunce i crveni se trakovi razbludno skližu niz parkete dopirući do politiranog kreveta. Otac bi htio nešto reći, ali onda odmah žalosno spušta glavu, usne i trepavke. A sunce se sve veselije skliže po nebu i parketima, niz moju mamurnu glavu i rastužene misli.

Čini mi se da sam već i sebe uvjerio da mi rakija nije škodila. Tetka je došla i tri joj puta poljubih ruku. Mljekaricu dopratih do vratiju i u misli poljubih plave joj vlasi i zdravo rumenilo obraza i rupca. Nadgledavam se nad prozor, i prolaznici ostavljaju ugodni dojam kretnje. U susjednoj se kući ukazuje jedna djevojka i smije se mojim pogledima. Gledam u nju zurilom i svejedno - zubi joj ostaju bijeli. Anku zaboravih. Postajem mirniji, obzirniji i prepređeniji. Majka me drži sada za suviše osjetljivog i čuvstvenog sina. Ja sam je uvjerio i uvjerit ću je... Bilo bi strašno da ona samo i pomisli da mi je rakija mogla naškoditi. S time bi posve uspješno mogla agitirati protiv mojih lumpacija, ogovarajući me pred drugovima.

5

Danas po objedu napala me neodređena tuga i zadrijemah na stolici. U polusnu vidio sam oca, kako me tajanstveno zove da ga slijedim. Smiješio se žalosno i porugljivo i pokazivao na more, otoke i sumrak. Onda se udaljio pozdravivši me kretom ruke.

Kad se probudih, san me je zamislio, jer nijesam mogao naći nikakvog saveza ili tumačenja u događajima. I sad me na javi san zamišlja. Tako je jednostavan i turoban. More veliko, sivo i mrtvo; otoci ko uleđene barke na kojima je umrlo sve živo, osim jedinoga pseta koje javlja poput zvonca smrt svojih hranitelja i gospodara. Ovaj me se mrtvi i sivi pejzaž duboko doima. Veliki mi se mir spušta u moju dušu. Zadivljuje me to što me je bacanje poništilo i zasramilo, a sve one patnje oca i majke i moje zločinačke misli uznesle i zagrijale. Kroz tu tišinu moje duševnosti i okoline i prejasno razabiram u čemu su bili okovi, što ih je kovao moj otac i sloboda koju je iziskivao moj organizam. U očevom sam prisuću mogao osjetiti sve prije od nagona; pred ocem bi klonule nemoćno moje misli, osjećaji i - uda... Dobrota, ljubeznost i finoća bili su nespojivi sa bitnošću mog momaštva. Osjećaj neprilike i spolne nemoći stvarao se je iz same pomisli na oca koji bi mogao saznati za moje životne dogodovštine i o tome povesti riječ... A njegovo dnevno prisustvo, pogledi i razgovori bili su samo sprečavanje i uništavanje rasta i cvjetanje moje ideje koja je mogla oteći i isteći samo daleko od njega. Štoviše: ja nisam mogao ocu reći ni to da je to moja potreba, a kamoli da ga pitam za njegovu mladost. I svi su naši razgovori tjeskobno prelazili preko predmeta koji je jedini možda bio moje životno pitanje i razlog našoj antipatiji. A kad sam ga vidio bolesna, nemoćna i degenerirana, moja misao koja se je šuljala osamnaest godina i podvijala rep podigla je najedamput sav moj organizam od glave do - pete...

Čudesno je to; zadivljuje me i zamišljava; čini mi se da bih prije propustio očev sprovod negoli ljubavni sastanak. I protiv tog osjećaja ne vodim borbe, ali me sada više niti ne oduševljava kao jučer. I to, što je tako čudesno, kad o tome mislim, postaje tako prirodno, kad počnem osjećati.

Niti me zastiđuje, što je to nedolično, sramotno i zločinstvo; što je to zvjerstvo, divljaštvo i potpuna iskvarenost. U mene sada nema borbe između dobra i zla, ali me u taj moment ni zlo ne oduševljava. Ono bacanje koje me je tako užasno poništilo, zastidjelo i ugrizlo za savjest, čini od svega moga zanosa naivnu iluziju. I čini mi se da bi se tome i moj rođeni otac nasmijao žalosno i porugljivo kao nad onim mrtvim pejzažom. Na pragu smrti - što je to sve za njega? I njegovi savjeti i majčine suze i moje bacanje...

- On teško diše - šanula je majka. Osjetih joj ruke na plećima i stresli smo se oboje. - Htio je da tetka izađe iz sobe... Večeras dolaze braća, ali on pita samo za tebe.

Izađoh sporo. Neobični me je glas moje majke zbunio i uplašio. Pomislih da ću sresti očev pogled.

Sunce je žuto i cijeli je zapad osvjetljen gustim svjetlom. Sa stakala se odrazuju boje kao upaljene svijeće na ogledalu. Mene obuzima velika znatiželja: otac pita za mene. Šta li će mi reći? Šta mi ima izjaviti?... Poljubit će mu ruku, ako umire...

I cijela me okolina uvjerava da se vrši nešto sveto, veliko i obično. Pas je legao ispod stola i muhe su prestale zujati.

Majka me je povukla za rukav, onda me je poljubila. Meni zasuziše oči. Čini mi se da mi mušice zuje u obim otvorima, a kroz kosti lijeno milje crvi... Ulazim u očevu sobu s velikom znatiželjom. Ostajemo sami nas troje. On će nešto izjaviti, mislim, i mirno očekujem. Velika tišina unosi uistinu nešto veliko, sveto i veličanstveno. Majka i ja čekamo pazorno. Otac govori samo kretnjama: da zatvorim vrata? Zatvorili smo... Da ga pridignemo? Upozorava na noćni ormarić: Knjigu? Kronicu?... Ne shvaćam. Upitno gledam u majku. Majka je odmah shvatila i postavila je nokšir na krevet. Ali otac govori: Hoće li da siđe? Jest. Podigli smo ga i postavili na noge. Ja mu podmećem nokšir. Ne mislim ni izdaleka na to: Zar mi je to imao izjaviti? Otac je uspravan, izgleda viši. Ali najedamput - ja sam otkoračio. Majka ga je uhvatila svim zadnjim silama. Njegove se oči otvaraju tako strašno kao da bi htjele progovoriti. Kratki, začuđeni, nepojmljivi pogled i otac se je srušio mrtav na krevet.

6

Po sata iza toga pravdamo se majka, tetka i ja. Tetka je poslala po popa, a ja sam rekao da ću ga istjerati. Počeo sam osjećati da sam ja tu da branim uvjerenje i čast mojega oca. Tetka je u jednoj kongregaciji. Ona tvrdi da je ona tu koja ima da čuva ugled kuće. Srđi se neizrecivo, valjda zato, što je otac dao nju odstraniti iz sobe i što je zadnja pokojnikova želja bila nokšir, a ne sakrament. Opažam vrlo dobro, kako bi tetka htjela imati upliv na našu familiju, prisvojiti neka prava; uzeti bar svoj dio. Toliko ima pohote i zainteresovanosti u njezinom zauzimanju, te mi se čini kao da dira u moju zakonitu baštinu. Majka samo plače i više očajava zarad toga, što ja neću da dođe svećenik negoli što je otac umro. Mrtvaca smo ostavili sama. Tetka prijeteći i viče iz svega glasa da neće ništa učiniti, da se neće ni maći, ako prije ne dođe svećenik. Stala je čak i mene tjerati napolje: ja da sam profanirao pokojnika, jer da sam pijančevao, dok je on umirao; da sam se stidio svog

rođenog oca, kad sam bio u društvu propalih žena. Sada sam tek počeo osjećati veliku ljubav za pokojnika i u prepirci s tetkom došao sam do uvjerenja da sam ga ja ljubio više od sviju.

- Mene je zvao - zlobno zaključujem - a za tebe nije ni pitao. - To zadovoljava i majku. Ona odobrava, ona oživljava: mrtvac je vratio sina familiji. Majka me strastveno cjeliva, plače i vodi u očevu sobu.

»Naš je«, čini mi se da govori majka. »Moj je«, čini mi se da odgovaram ja pobjedonosno. »Vidjet ćemo«, čini mi se da zagrižljivo šapće tetka. I šutnja koja nastaje, zloba koja ne može govoriti, interesi koji uvijek intenzivno rade - razvijaju nijemu borbu oko jedne lešine i svaki laska svojem samoljublju; mi se sjećamo da imamo neke nazore i uvjerenja koje hoćemo i moramo izraziti na tijelu koje je već počelo zaudarati.

U meni se nešto novo pojavljuje. S raspadom očevim počinjem osjećati sve strastveniju ljubav za njega. Samouvaženje, imperativni ton, drsko isticanje moje tetke izaziva moje sinovske dužnosti, prava i osjećaje i moju mladenačku ćud odlučnosti, energije i prkosa... Pošao sam k liječniku, k društvu za pogrebe, brzobjavih rođacima... i za četvrt sata sve obavih i vratih se pun volje, zanosa i snage - pokazati da sam tu ja gospodar.

Ulazeći u stan sretih fratra; žurno pođoh do pred vrata stana, sačekah ga i rekoh:

- On vas nije zvao.

Tetka otvara vrata. Fratar se smiješi. Ja sam spreman gurnuti ga niza stepenice, ali on tvrdi da je došao na poziv. Prepuštam ga bagatelno i govorim za njim:

- Možete najposlije. Mrtvaci su vaši, ali dok je bio živ, vjerovao je u boga, ali ne u popove; a samostance je uopće prezirao, jer je bio čovjek radljiv, svjetski i moralan.

Ali tetka me zaglušuje.

U meni se ono novo čuvstvo ispunjava i razvija. Pa već i to, što je svećenik ipak došao, mada sam ja to htio zapriječiti - to naime, što je ipak pošlo sve onako, kako je tetka htjela, izaziva moju momačku taštinu, čast i ćud. To je prvi puta, te u svom životu osjećam da imam i ja neke nazore koje moram što doličnije afirmirati. Oduševljava me dapače poza branitelja pokojnoga oca.

Tetka je rekla: Ti si pijančevao, a on je umirao i ti se još brineš za njegov ugled. I tako me ona misli razoružati. A mogu li ja uistinu govoriti o - moralu? A smijem li ja pokazati da je moje izlaganje - pusti prkos? I tetka je svoju želju raspolaganja, savjetovanja i protektorata zaodjela u - religiju... Oblačim li ja to svoj prkos u uvjerenje? Čini mi se da se prkos uistinu pretvara u... uvjerenje. Toliko mi riječi navire na jezik, toliko zanosa u grudima, toliko ideja u mozak.

Dolazi liječnik. Pregledava i konstatira. Ja mu stojim na usluzi. Vodim ga u svoju sobu da se opere, dajem mu čisti ručnik, pružam šešir, klanjam se i pratim ga do ulice. Zahvaljujući mu na svemu, u ime svih... Moja osamnaestogodišnja mladost uživa neizmjeru u toj ljubežljivosti, s kojom govori o važnim stvarima, s doličnom pozom i odličnom osobom i izazovno i ujedno fino daje tetki pod nos: pokazah prema liječniku toliko finoće, koliko naprama fratra. Primio sam liječnika s većim poštovanjem, negoli ona svećenika. Dapače. I ja sam jedna nužna ličnost u familiji i u tom velikom događaju. I više. Primajući liječnika, činilo mi se da uvodim u kuću opoziciju reakciji, ignoransi i - svojoj tetki koja je kraj očevog odra izbacila toliko osvada, zlobe i kleveta na njegovog sina. A ja sam jedini od djece bio uz njega. Braća tek sada dolaze. Čujem kola. To su oni!

Kako mi se osvjetljuje glava. Kako se vedri horizont, dužnosti i misao. Osamnaest se je godina šuljala... I svijao sam rep. I dizao sam rep. Ali sada - repa nema.

Meni je počelo laskati neobično to što igram ulogu gotova čovjeka: makar najmlađi od svih i o očevoj ću bolesti, bolima i životu moći jednom pripovijedati s razumijevanjem i iskustvom. Jer braća su bila odsutna, a majka se ne razumije ni u politiku, ni u literaturu, ni u medicinu.

Jest. To su oni. Braća će proplakati. Ja ću ih tješiti; ja ću reći: I bolje je tako. Da ste vi vidjeli njegove patnje, vi biste odahnuli tek *sada!* Lako vam *sada* žaliti i plakati.

Jest, to su oni. Jedan i drugi. Treći nije dospio. On je u inozemstvu. Zabranio sam majci da im pođe u susret. Ti ćeš plakati, rekoh, a to će biti još gore za njih. A u sebi mislim: ja ću njima stvar razložiti. Lijepo, mirno, trijezno. Toliko ljubežljivosti, dobrote i finoće ima u svakom mom kretu, pomisli i riječi. Braniti oca i tješiti braću! Ah! U kakvoj mi to veličajnoj slici sinu pokojnik. Braća toga neće pojmiti: oni ga vidjeli nisu. Ali ja! Vidjeh dvije rupe kroz koje je isticala juha; u zahodu se je tako usilio da je potok krvi prokapao na kamen i pas je ispio očevu krv, dok sam ja gledao u dva zjala, iz kojih je sukljao pakao... A o čemu će oni meni moći pričati?... Eno, zastaju: ne ufaju se ući u stan; oni već tu sustaju! A šta bi bilo da su se našli pred onim, pred čim se našo ja! O čemu će pričati oni meni? O pijankama, ženama, bacanju... Ali o raku, o raku, o raku!!! O raspadanju, gnjiljenju, rupama! A šta je sav užitek naprama jednome trenutku strahote!?

Braćo. Braćo, na moja prsa! Junački.

7

Braća opaziše da sam se u ovo godinu dana razvio. Govorim samosvijesno i biram riječi. Opširno tumačim, kako se je bolest razvijala; kako je oca katar ugušio i zato je prije svršio. Kako je rak do danas ostao neizlječiv i neprotumačiv... Danas sam, dapače, dok su svi spavali, uzeo »Kućnu higijenu« i pomno pročitao nekoliko puta poglavlje o raku. Rak pospješuju, veli pisac, i duševne patnje. Rak se, veli dalje, ne nasljeđuje... To je za mene vrlo važno. Sad mogu govoriti o bolesti s više razumijevanja i mogu učiniti pojavu očevu impozantnijom. Pred braćom ističem njegovu liberalnost, naobrazbu, pa duševne borbe oca obitelji, u kome se lomi problem slobode i discipline u pogledu uzgoja. Tumačim njegovu tragiku: tako ljubezan, dobar i pristojan, pa mora da umre od najgrublje bolesti, razotkrivajući se pred rođenom djecom ko Noe, i on, čovjek ideala, poželi u zadnjem momentu - nokšir.

Braća me gledaju s uvažavanjem i zanosom, i ja sve više veličam pokojnika. Na koncu dodajem:

- Njegova je bolest tako nenadana i nelogična kao »*deus ex machina*«, koji u našoj modernoj tragediji dolazi da čvor razriješi bolešću i smrću.

I ja s ovakim riječima koje podaju meni važnost, komemoriram oca i uživam u udivljenju, što ga postizava moja - komemoracija.

Braća šute. Oni se ne bave literaturom. Osjećam da sam ja sada u kući najodličnija ličnost. Kratku noticu za novine o očevoj smrti povjeriše meni. Pismo rođacima ja sam sastavio. Oni su samo dali svoj potpis. I sama je tetka na to pristala.

... Ostajem sâm. Sutra će biti sprovod. Nehotice se sjećam Anke. Onda me odmah saleti crna misao: Sutra ću morati ići za lijesom u crnini... Šta bi bilo da se usprotivim?

To me ozlovoljuje. Ja sam se vazda izrugivao svim formalnostima; ako im se pokorim, narugat ću se sada sebi. To me sada tako zabrinjuje, te padam iz one visine, do koje se popeh. Opet se srdim, mučim i znojim: što će moji prijatelji? Jedamput smo se rugali jednome kolegi koji je od oca naslijedio mnogo novaca, plaćao nama vino i nosio oko rukava crni veo. »To je radi svijeta« - opravdavao se on. Ja sam se prvi oborio na ovakovo opravdavanje koje je zapravo osuda.

- Da nama, pojedincima; određuje jedna navika, običaj koji nema ništa bitna, koji je bit samo kod prostote, gdje je najmjerodavniji za ženidbu - svećenik! - da nama jedna smiješna formalnost nalaže, kako da se ponašamo, kakvim da se prikazujemo - da ona raspolože s našim dušama i mozgovima!!! Mi se pokoravamo formalnostima, jer su to sitnice, ali nas nije stid, što u našem životu igraju sitnice tako veliku ulogu, jer no - mi smo sami postali formalni, vulgarni, ništice....

A on je na to odgovorio:

- Ti tako govoriš, jer nisi još došao u priliku da se boriš protiv formalnosti.

- Prva će biti ženidba!

- Ja se neću ženiti.

- Druga ispiti.

- To ima jednu praktičnu svrhu.

- Treća - smrt!

- Vidjet ćemo. (Vino me je bilo ugrijalo.) Uostalom, ako tko od mojih umre, ja se neću ni veseliti ni žaliti... Meni otac neće ostaviti ništa pa si neću moći nabaviti crnine.

Tako se zavadismo i pijani izlupasmo benefaktora uime principa.

Ova glupa i krčmarska debata sada mi je to gluplja, što samo pojačava moju uzrujanost. Zaludu si dozivam u pamet svoj mir od jutros, svoju ozbiljnost, važnost i solidnost. Ni san o ocu koji se smješka porugljivo, ni bacanje koje me je preko noći oplemenilo, ni posljednja očeva želja koju sam sa strahom i znatiželjom iščekivao, ni borba s tetkom oko mrtvacu - ne može me odvratiti od ove uzrujanosti pa da me raspoloži i učini iluzornom svaku važnost koja se daje tricama.

Zaludu zamišljam Anku. Napada me opet jedna strašna misao koja je očevom smrću izgubila - rep... Ova je misao to zamamnija, što u sebi ima premnogo i od znatiželje... Kako bi to bilo da sam sâm, potpuno sâm...? I svi se trzaji mojih živaca odbijaju ko valovi od - moje majke...

Oblaci su plegli po nebištu. U nas je kuća puna gostiju. Pozvaše i mene, ali ja se ne mogu ovako naprečac odijeliti od ove samoće koja me toliko proganja. Majka i tetka zacijelo plaču; braća zabavljaju gospođe. Po glasu prepoznah gospođice od susjedstva, tri nestašne i obijesne crнке... Čudno! Ja se ne bih sada mogao pokazati u ženskome društvu. Da se prikažem žalosnim, bilo bi me nekud stid; a da se ponašam raspoloženo, bojim se da bih mogao uvrijediti... I to je obzir!

Opet me mori pitanje »crnine«. I to je obzir: dvostruki obzir! Obzir prema tradicijama koje predstavlja majka i prema mojim uvjerenjima, stečenim u društvu mojih prijatelja kod čaše vina... Neobično je to: moji me vlastiti nazori muče, uzmiču, poklope me i opet se povuku. Ali me ne odnose: oni me više ne zanose. Evo: prije bih mogao izostati od sprovoda no od ljubavnog sastanka! Ali sada ne bih mogao ići na sprovod bez - crnine! Ne osjećam nikakve volje oponirati živoj želji moje majke... Pomisao na žene umanjuje strelovito ozbiljnu pozu koju već kod dolaska svećenika zauzeh i koju odlučih nastaviti i na sprovodu do svih konsekvencija. Ljepota, dražest, obijest, mirisi, pogledi i odijela

napunjavu me strašću, a ona sada počinje iziskivati moja uvjerenja - ovakva uvjerenja koja izražavaš triježnošću, mirnoćom i dostojanstvom. Kako bi to bio naivan odgovor: »Ne nosim crnine, jer se to protivi mojemu uvjerenju!« Tako su naivni i oni vjernici u očima vjernika i bezvjeraca koji obavljaju iza ispovijedi uistinu - pokoru... Dosta te saslušah ženske glasove i uvjerenje je postalo takva naivnost - kao i pokora i... crnina. A crnina je uvjerenje moje majke, ali je i običaj kao pozdrav »sluga pokoran« koji nitko ozbiljno i doslovno ne shvaća. A »ne pozdravljati« zaudara po divljaštvu i gluposti... Najposlije - rodoljubni dvoboj i pijanka oduševljava više od premještanja, glasovanja, darivanja i sitnog rada...

Čega se oslobađam?

Ne zanašate li mene ateizam, sloboda, revolucionarnost, radi moje čudi i moje dobi? Uvjerenja! Gdje sam ih stekao? Kod čaše vina, kod demonstracija, kod najgrublje ljubavi... Ondje, gdje se je razbijalo, urlikalo i cjelivalo. I nije li to ono, što je osuđivao moj otac i što je mene poništavalo u njegovom prisuću?

Čega se oslobodih?

Majka je još tu. Oslobađam se uvjerenja, ali ne cjelova, vina i divljaštva. Da, nema baš nikakva razloga da se ne pokorim majčinoj želji.

8

Bolje je šutjeti. Sve ovo što dolazi - sprovod, zadušnice, crnina - tako je tričavo, te mene uistinu hvata stid, što je moja mladost revolucije, strasti, užitka povezana o to. Uistinu: Smrt je očeva bila moja tajna, misao i uzdah. Otac je bio zapreka mojim osjećajima, mislima i kretnjama. Bio je uzda koja me je pritezala i nehotice bič koji me je tjerao. Već to, što nikada s njime ne razgovarah o onom o čem sam pisao, onako, kako sam o tome razgovarao s neprijateljima, bijaše duboki i porazni razlog našem otuđivanju. A smalaksavanje mojih strasti u njegovu prisuću bijaše više od uze i biča - bijaše veriga.

Osamnaest sam godina posipavao čar na svoju tajnu koju bih samo u pijanstvu izjavljivao. Misao toli čudna, strastvena i elementarna, prelazila je od apstrakcije u konkretnost i smrt je očeva tako postajala - sloboda. I samo me je tako mogla oduševiti bez grižnje i postati uzdah, želja, nagon - čega se nijesam trebao stidjeti kao ni svojeg uvjerenja i potreba. Sva je golotinja bila obuvena: Smrt očeva je samo zločinačka pomisao, to je tragična ideja.

I dok se je moja misao tako odijevala, kitila i bojadisala, skupivši se u jednu apstraktnu riječ *sloboda*, bilo je u njoj toliko drskosti, poleta i veličajnosti. I svaki je korak k smrti bio korak k slobodi; i svaki korak od smrti postao je korak od slobode...

A samo ostvarenje jednog ideala? A sama sloboda? Što bilježi moja duševna historija u ova tri dana? Životno piše: nokšir, svećenik, sprovod, vijenci, mise; a moja duševnost pamti: vizije, strahote grijeha i zločina, grižnju savjesti radi bacanja, isticanje svoga uvjerenja iz prkosa, zauzimanje za oca iz samouvažanja, veličanje iz taštine i pokoravanje formalnostima iz straha pred naivnošću.

Osjećaji sve vulgarniji, ponašanje sve pristojnije i misli sve trivijalnije.

Ne, ni misliti ne mogu više. Zaludu kušam iznaći nešto, što bi me moglo oduševiti. Samo one daleke misli i nejasne vizije drugih okova; majčina živa želja da obučem crninu,

prijatelji koji će mi spočitnuti uvjerenje, moje oponiranje navikama društva, moje strasti osvojiti i sviknuti se ženama... Sve ove misli o samim okovima oko mene i u meni, tako su daleke, tako apsurdne, te se sloboda konkretizira u smrt sviju i mene samoga.

Zašto sam počeo analizirati sam sebe? Zašto proučavati? Zašto iznašati svoj ja? Sastojine su tako blijede, sićušne, svakidašnje, tako nemoćne, kukavne i bezvoljne.

Iz svega toga ne mogu povući jednu sintezu! Jednu ideju! Jedan osjećaj! Jedno uvjerenje! Jednu odluku!

Analiza me je učinila nesabranim, izgubljenim, nemoćnim i - zbunjenim... Na sprovodu sam išao tako dolično, obično i mehanički kano svi ostali. A tamo sam bio baš tako nesabran i izgubljen. Oni mi koraci još ozvanjaju u ušima; ozvanjaju u beskonačnost. Ako mislim na budućnost i ako se sjetim prošlosti.

Lutam u šumi. Mrači se. Braća su otišla. Majka je uzela k sebi tetku. Lišće šuška. Cesta se bijeli. Ferali svijetle. Na nebu niču zvijezde. Ja tražim zaborav i sintezu. Topla, ljetna noć šulja se kroz granje, kroz moja ćutila, kroz moju razočaranu mladost, i mislim na Anku. Opet polazim u javnu kuću. Opet se rumenim, oživljavam i jačam. U zaboravi je sinteza. Zaborav je u strasti.

Obujmio sam Zoru i u zanosu si počeh utvarati da grlim Anku.

Ne, ove noći ne idem kući. Moja je kuća tu, gdje nema obzira, grižnja i savjesti.

Moj organizam cvjeta. Moja energija tvrđne. Moj se ja sintetizira.

Košta samo deset kruna, ali vrijedi cijeli miraz i ljepotu moje drage.

Ne, ja ne idem kući.

... Sedam ujutro. Koljena klecaju. Mladost umire. Zaspao ću ko mrtav. I spavanje je i zaborav i sinteza... A s mene se odražuje rumeno i poskočno jutro ko sunce na zalazu, kad je sa stakla odražavalo upaljene i mrtvačke svijeće.

Ispio sam nekoliko šljivovica. Spavati ću još dublje i duže. Cijela će mladost proteći u zaboravi, strasti i spavanju; a ako ostarim, davati ću savjete svojoj djeci.

Grad je osvijetljen. Čini mi se, kao da se tek upaljuju ferali. A sunce priliči jednoj rumenoj baklji koja osvjetljuje praznu, vlažnu i beskrajnu špilju.

Punat, polovicom srpnja 1909.

Bitanga

Slika iz zagrebačkoga života

I

Bitanga nije pseudonim. To mu je pravo ime. Tek otac ga nedavno promijeni u Bosnić kad posta načelnik negdje u Gorskom kotaru. Ali sina mu u pučkoj školi i gimnaziji zvahu Bitanga na veliku radost njegovih kolega i profesora. Došavši na univerzu, sklopi umah silu poznanstava: i on se drugima i drugi se njemu predstavljahu radi »vica« pa štaštvo dođe na zgodnu ideju: biti dosjetljivo, a Bitanga na još zgodniju: postati šaljivdžija. Mladi mu se ljudi, da pokažu e nisu ni tako mladi, stadoše smijati, a kako je od ničega najlakše postati megaloman, Bitanga poče vjerovati da je duhovit.

I sve na njemu posta smiješno: cipele - redovito izglačane, zubi - nikad neisprani, nos - tako skroman u zahtjevima te nije ni potrebno rupca, dva uha koja nije nikad prao hladnom vodom da ne pocrvene; nokti - žuti kao u svih pušača, kose - kratke te ih nije trebalo češljati, brada - bez brade, te je nije trebao brijati, ma ukratko: sve je na njemu bilo tako strašno obično te je sama ta običnost bila uistinu neobična. Ali on je kod prvog poznanstva izazvao smijeh, a na prvom se dojmu i izgrađuju individuumi i skupnost.

Prve je godine živahno sudjelovao kod svih skupština i govora samim najvulgarnijim upadicama, kao »Abzug klika, van sa sveopćim izbornim pravom, živjela slobodna i ujedinjena Hrvatska«, izazvavši svagda veselost jer su svi poznavali Bitangu po glasu. Tako on posta glasovit i prvi povede pjevanje, poklike, prosvjede... pa se je moglo reći da je javno mnijenje Bitanga. Novine su ga, istina, zvale »leader štaštva, predstavnik nadobudne omladine Bosnić Aleksija«, ali intimno u četiri oka i onako među nama on osta Bitanga, čemu imadaše da zahvali svu svoju popularnost.

No Bitanga, postavši slavan, prezre slavu. Položivši filozofske ispite zaboravi i na namještenje i na selo. Otac, čitajući njegovo ime u novinama, osjeti se počašćen - što ga uzdržava; njegova zaručnica, Ružica učiteljeva - što je vuče za nos, konobari - što mu kreditiraju, a brucoši, što ga časte. Na račun njegove budućnosti licejke koketirahu s njim, a kramari mu plaćahu po pivanama. No on udobnosti radi prvu godinu s jednom udovicom prospava, a drugu prokleveta dok se ne rastavi, ostavivši joj dijete; a s kramarima prvu prokleveta, tj. propolitizira, a drugu prospava: postaje mu dosadni.

Zagreb uopće pogodovaše izgradnji njegova individualizma. Tijekom se godina razvi i izraste kao biljka pomno čuvana i brižno njegovana u cvjetarnici botaničkoga vrta kraljevine Hrvatske, u zagrebačkoj kavani. Tako se on konačno, zanemarivši sve, ulijeni; prešta čitati iste novine; zapusti politiku i pijanke; prešta posjećivati kazalište i javne kuće; uopće mu dosadi čitava javnost, i sjedenje na šetalištu ili u kavani dovede njegovu narav do neviđene doslije kulminacije; njegov mu sport posta zanimanje, a borba za bitak ubi-

janje vremena. Da je ostao na selu, prodavao bi zijake; ovako poče hvatati muhe i dovede svoju umjetnost do savršenstva.

Ta sjedi li se igdje tako udobno kao u Zagrebu? Zacijelo, nigdje nije tako teško dići se kao tu gdje ni nema drugo ako ne klupa i sjedala; klupe u saboru, vijećnicama, školama i parkovima; sjedala u uredu, kavanama i kazalištu. Koliki Primorci izmoreni dimom i teretnim kolima dolaze u glavni grad tek da mogu sjesti - u hladu lišća i rose, gdje u po dana odjekuju ženske petice s plavih trotoara pikantnije no drugdje noću - na pogled pospane savske ravnice i veselih đaćkih brda koja prva pozdrave dolazak sunca kao umjetnika na gostovanju... Kao na ladanju ne moraš paziti na odijelo i moraš piti loše vino, i samo literata osjeti grad jer tu se pišu loši romani i dobri feljtoni... Kuće su kućice kao vile, kao cure što su curice, ako nose kratke sukne... Tu sjediš dugo u krčmama; ako je skupština, još dulje jer se teže opiješ. I u tramvaju sjediš dugo jer je spor. I u zatvoru sjediš dugo, pogotovo ako je istražni, a ti nevin... Zagreb je jednom riječi: Sjedište.

Bitanga se je samo u tom gradu mogao razviti do velegrađanina. To jest prvo: omalovažavajući i ironišući čitavu javnost oslobodi se osnovne provincijalne predrasude i zaostalosti: zanimati se i zanašati za govore, uvodne članke, zastupnike i književnike; drugo: prestavši posjećivati kazalište i Kožarsku ulicu oslobodi se i druge provincijalne predrasude i smiješnosti: žudjeti samo radi toga za Zagrebom; treće: odgovarajući na dugačka pisma svoga oca i svoje zaručnice samo razglednicama: »U brzini vas grlim - nemam vremena« oslobodi se i treće provincijalne predrasude i nesuvremenosti: pisati pisma.

- Da sam na selu, gospodo, ja bih samo buljio - govorio bi često Bitanga budući da nije imao vremena za pisanje. - »Dolce far niente« je na selu buljenje. Poza pastira, telica, kretena. Grad nema te poze. Grad gleda. Na selu bih bio pastir, a tu sam original. Na selu bih bio telić, tu sam nadobudna omladina. Na selu bih bio kreten, tu sam kritik i filozof. Selo bulji, grad gleda.

- Provincijalca nije teško prepoznati. On u masi luta i bludi plaho, nespretno i nesigurno kao šumska zvijer. Ja mogu i ne gledajući izbrojiti koliko ima na večernjoj šetnji provincijalaca. Prvo: on se ne zna ugnuti. Drugo: on se može ugnuti samo tako da se o drugoga spotakne. Treće: ako je inteligent, on se naglas tuži da ljudi u Zagrebu ne znaju hodati. Četvrto: on gleda u izloge sa sredine trotoara; ako je seljak, sa sredine ceste. Peto: on ide s nosom u zrak kao aristokrat koji nije baš kao ni on za masu, demokraciju i ulicu. Grad šeta. Provincija stupa.

Bitanga je ovakim razgovorima uzgajao svoje drugove. Ipak - činilo se i njemu i njima da je predmet još suviše ozbiljan; da bi ih ovakva posmatranja mogla zavesti na probleme i da bi se iz toga moglo izleći i nešto ozbiljno. I Bitanga se ubrzo okani ovakvih zabluda i nastranosti. Mjesec je dana mislio kako da zaboravi na provincijalce i građane; drugi se je mjesec odlučio na to da zaboravi na...* misleći; pola je godine zaboravljao, a uto dođe jesen i blato i on konačno zaboravi.

- Kako stupaju ljudi po blatu, eto, gospodo, o čem bi se dalo napisati štošta, nešto socijalno-psihološki. Ja tu sjedim već nekoliko godina i čudim se kako sam se uoči ovakih besmislica mogao i začas baviti klasicima, politikom, a u posljednje vrijeme provincijalcima. Eto. Čovjek jedan zastaje na trotoaru. Ispruži nogu i odmah je povuče. Pogleda tu i tamo i naglo zakorača na prstima. To vam je čovjek koji ima posla i čitave cipele. To je agent. Da je prešao ravno preko ulice čitavim stopalom, bio bi čovjek koji ima posla i čizme, Gazda. Mladić koji zastaje na trotoaru ali svejedno ide preko blata na prstima, to

* Tu je u *Savremeniku* (VI, br. 5), gdje je *Bitanga* prvi put objavljena, ispio kod revizije čitav jedan redak

je đak koji ima čitave cipele. Ako ide na petama, onda je đak koji nema potplata. Ako prije uzvine visoko hlače, onda je bez sumnje birokrat. A ako uopće ne uzvine hlače a ide na petama, onda je po zanimanju ili skitnica ili pjesnik: nema čarapa. Ako je uredno odjeven pa dugo zateže, gleda, promatra i konačno zakorača na cestu pa se vrati nekoliko puta, onda je dnevničar u službi; ako to isto čini a nije uredno odjeven, onda je dnevničar bez mjesta. Ako diže visoko suknje, onda je visoka dama. A što diže više suknje, veća je dama i znak da ima fine čarape i podstave. Ako diže malo suknje, onda je sluškinja; ako ništa, seljakinja. A ako ima kratke suknje i još ih diže, onda je licejka; ako ih ne diže, onda je hermafrodit, jer nema te žene i tih sukanja koje se ne bi digle.

Kako tko ide po blatu, bijaše predmet neiscrpljiv: jedno, što su očevitim primjerima mogli Bitangu pobiti; drugo, što se iz kavane drugo ni ne vidi; treće, što u Zagrebu ima zaista mnogo blata.

Tako dođe i zima. Bitanga i drugovi prosjediše sve to vrijeme u kavani, a kako nisu imali drugoga posla, morali su opažati. Ovu zimu ispuni pogađanje dobi žena po boji njihova nosa. To se je osnivalo na općenitoj Bitanginoj tvrdnji: ako zimi ne pristaje jednoj gospođici dražesno crven nosić, onda je usidjelica. Druga jedna Bitangina tvrdnja da se po hodu pozna čovjekovo raspoloženje, da je hod dinamika, a po nosu sposobnost, da je nos statika, naiđe na prosvjede jer da to nije još dosta glupo. On je naime po nosu prepoznao Primorce i Zagorce: u onih nosovi izdubljeni radi pozornosti koju iziskuje pecanje riba, u ovih utisnuti radi uvlačenja i svijanja pri kopanju: tako te je hrvatsku energiju i tip nazivao dvonosnim: težačkim i ribarskim.

No Bitanga je mogao trošiti vrijeme u ovakova razmišljanja samo dotle dok je bio uvjeren da su to savršene gluposti i neizrecivo ga zabavljahu. Ali kad po hodu prepozna zaista čovjekovo raspoloženje; kad mu hod oda poništenost, radost, savjest, bol i najskrovitije čovječje misli i bolesti, onda očaja i pokuša radi rastresenosti pohađati kolodvor kao da nekoga očekuje. Ali dočekav jedanput jednoga znanca koji ga srdačno pozdravi i pozove u svoje društvo, presta polaziti na kolodvor shvativši da ni to već nema smisla.

Odsele bi polazio na velike šetnje, čudeći se nakon sedam godina ljepoti zagrebačke okolice pa ispriča to drugovima. Tako se jednoga dana otprave na Prekrižje i tu ih Bitanga osupne jednim novim otkrićem.

- Mi smo mislili, gospodo, da duhovitost grada Zagreba leži u blatu ulica i u nosu prolaznika. Gledali smo nice i ravno pred sobom. Nikada ne pogledasmo gore, vrh glave. Ja sam tu, gospodo, sedam godina, a većina se vas tu i rodila, i recite koliko ste puta pogledali više sebe, u kuće? Ruku na srce: nijedanput! Ja sam pred tri godine prekinuo koketiranja s jednom gospođicom jer se je odselila u drugi kat. Istina: ja stanujem na trećem katu, što znači na tavanu, ali znači i to da sam ja velegrađanin iako Zagreb nije velegrad. Uspinjati se gore jedanput na dan, to još nije ništa; ali šetati ispod prozora i zakretati na svakom trećem koraku vrat!! Moja je jedina ljubav zbog toga i pokopana. Počivala u miru.

Tu Bitanga umjesto oči otre nos, pa nastavi:

- Tri se evo godine ne opih pošto shvatih da je to cilj naše inteligencije, problem našega naroda i svrha našega života. Tako se eto ne nađoh poleđice na trotoaru s očima vrh sebe. I samo slučajju hvalim ovo otkriće, najbedastije od svijuju što ih ljudski genij otkri.

Na ovu rečenicu napeše svi pozorno uši. Bitanga nastavi:

- Slušajte. Neki dan stojim ja kraj ferala. Približi mi se jedna kumica i kako je to običaj prodrma me za rukav i zapita: Gdje je tu brijač Pek? Pek pa brijač! Stadoh odmah čitati table i natpise i otkrih u tome jedno bogato, nepoznato, neiscrpivo vrelo duha i zanimlji-

vosti. Nađoh Sušu koji prodaje rakiju i pivu; Kovača brijača, Iglia slastičara, Kralja kramara, Brusa prodavača razglednica, Gnjsa slikara i veletršca Puha, koji na nesreću hoće da uđe u gradsko zastupstvo.

Bitanga tek sada shvati da je to u potpunom smislu bedastoća pa ga oduševi i stade se hvastati. On da će o tom pisati jednu disertaciju; jedan prilog kulturnoj historiji. On da će u naučne svrhe obići čitavu Hrvatsku s vladinom potporom i tako se dostati univerze. Da je u tim protivurječjima zanimanja i imena naša satira, komika i humor; naša tragedija, komedija i osebnost; da tu počinje naš stil i duh.

Čudnovato! Što je Bitanga veće gluposti govorio, drugovi su mu više zavidali. I kad je došao do literature, nazvaše ga umišljenom veličinom, i kako ispiše i zadnju litru, a on ne htio plaćati, mal' da ga ne baciše napolje.

Bitanga je bio polupijan od oduševljenja i nazva to dobrostivo neuspjelim vicem. Oni da su na njega ljubomorni i zavidni; da cijeli život, naobrazbu i talenat uložise u traženje gluposti; da im je svaka pomisao i želja reći nešto glupo; da su tašti i ambiciozni hlepeći za nazivom »gluposti« i da su svejedno ostali tek njegovi epigoni. Ali im on svejedno plaća dvolitru jer se danas pokazao njega dostojni i dapače gluplji od njega.

Tako im on polaska, i pijanka potraja do zore. Oko ponoći kad im promukoše grla, poče jedan ridati za pokojnim rimskim kraljem Tarkvinijem, a ostali za njim. Samo Bitanga sačuva svoj mir, jer je davao takt. Iza toga poče jedan povraćati, a svi za njim. Kad otiđoše, izjavi gazda da za života ne vidje takve inteligente i krmke.

Međutim Ružica ne dobi na posljednje pismo razglednice, pa se zabrinu. Od mamine smrti ona kuha, čuva djecu, njeguje oca i posprema kuću; svaki dan pročita novine od uvodnika do oglasa; na tjedan pročita dva romana; svaki treći, četvrti dan piše zaručniku pismo do preko ponoći. I ništa. Ni ono obično: »Nemam vremena«. I Ružica je pošla k starome Bosniću. Starac je po vas dan zaposlen: u općini, na polju, u stajama; i on čita novine ali kako mu već ne spominju sina, ne čita ih više od dva-tri puta; kroz to je vrijeme napravio pčelinjak, oličio zidove i počeo pisati memoare.

- Ništa mi ne piše, šta je to?

- E, šta bi bilo? Nema vremena. Evo ni meni ne piše. Pisah mu da mi pošalje nekoliko dobrih ekonomskih knjiga, pa ništa. Šta ćeš. Nema vremena. Zagreb misli za sve, za cijelu zemlju i narod. Ondje je naša glava: mozak Hrvatske! Pa gdje da dospije na naša bezvrijedna, tričava pisma?

Starac bi u svojoj naivnosti govorio o Zagrebu kao o sinu i obratno.

- Zagreb, kćerko, Zagreb, nema vremena. - Tako je utješi. Ali i u njegovu je glasu bilo više ponosa i oholije negoli utjehe i nježnosti. Ružica to osjeti i pobjegne kući da se isplače.

II

Jesen iste godine prolazio je Bitanga Ilicom, kad najedanput vidi: kreč i cigle padaju, kao da ruše kuću. On gleda, a kreč i cigle padaju. Hoće već viknuti da je to bezobrazno, kad mu netko prišapne: - Potres!

Bitanga problijedi. Vidi ljude: trče, gledaju i svi kanda šapću: Potres. Neki se križaju, a Bitanga misli da sniva, i želi se probuditi. Uto zagleda kupolu jedne kuće; njiše se kao šešir na štapu. Smiješno. Konačno se sabere i osjeti da nije spavao i da se je svejedno

probudio, da nema glasa i da nije vikao, da ga bole koljena a nije trčao, da naglo rumeni a nije mu ni vruće niti ga je stid.

- Prepao sam se, tako mi boga! - promrmlja i žurno pohiti na trg, problijedjevši s pomisli da je sve to vrijeme stajao ispod krovova.

Na trgu je bilo puno svijeta i svi su gledali u kuće smiješeći se. Bitanga se sjeti da je sve zaboravio, i zapali cigaretu.

Osjeća klonulost i ispitost. Dojmovi kao da su izvan njegove duševnosti, nestalni, izmjenjujući se, kao da se on sam rastaje s dušom. Slijed mu je misli drukčiji: bez saveza. Gleda u toranj katedrale i čeka da se zaniše. Tlo mu nesigurno ispod nogu kao more; bit će da mu se tresu koljena.

Došao u Tuškanac. Pred očima mu savska ravnica. Crvenkasta se prašina lelija u zraku i sve je uokolo jedna boja, jedna isparina. Grad izgleda blijed, mokar, neispavan. Šuma s napô ispalim, s napô isušenim lišćem, sva žuta kao da se isuši od čekanja, od strave, kao da posijedi naglo, preko noći. Nebo je zastrto nečistim krpama, nimalo nalik oblacima. I te se krpe žutē pa crnē kao bronza kasnog jesenskog lišća. Svjetlo je blatno kao da ga gledaš kroz paučinu. Osjeća se neka usamljenost, usamljenost svih ovih kuća i ulica, čitava grada, koji sred tih ravnica i ispod tog neba izgleda tako malen, zapušten, ostavljen. Rijetki dimovi teturaju u zraku, ali kao iskidane rečenice, izrečene u bunilu. I šuma i ravnica i Sava i bregovi imadu nešto nemoćno i pospano kao bolesnik kad se dignu iz kreveta.

Bitangi se čini da su krovovi nekaka paluba, a tornjevi jarboli, pa se sve to njiše tek vidljivo, na mahove, pa tone u valu. Sve je tako nesigurno i grad je kao barka. Zagreb plovi! veli mu varka očiju i potreseni mozak. Eno ga na moru pa se njiše, doći će val i poklopit će ga... Zašto se ne makne s tog mjesta nad kojim dišu zlodusi ukletoga Medvedgrada zlim strujama i vjetrovima?... Čini mu se da je Sljeme gnijezdo zlosretnih ptica, i boji se one crne planine kao vala...

Sljeme je sjena našega grada, šapće, i umah mu bude da je Zagreb sjena one planine, da su oni nerazdruživi. I što dulje gleda oko sebe, planine i brežuljci ostavljaju dojam valova i talasa, a drveće same prikaze galeba i gavrana. Oko mu počine začas, nakratko, na Savi i strah biva veći. Kao bjelouška, velika gojna zmija, bijeli se rijeka pa deblja, postaje naglo šira, veća, kao udav kad proguta tele, i Bitanga začas pomisli da je to tele i on i grad... Ne. On ne može da gleda. Svaki mu list šapće: potres! i kad dune vjetar, cijela će šuma da progovori: potres!

Bitanga trpi! Samoća ga straši i evo! Kao da je čitav grad u strahu iste samoće. I Bitangi se oči osuše suzama. Ljubi, osjeća sebe kao grad. Ukazuje mu se svaka kuća, svaka klupa, svaki feral. Vidi razne ulice i malene kuće i djevojke, što ga podražavaju u svojoj neizgrađenoj ženskosti i ljepoti i savršenoj dražesti. Bude mu da ga ima na krilu i da gladi mlado maće. A zna da će taj grad propasti. Sjeća se nekih crnih glasova da na Sljemeni tlo tutnji, da su kuće niske radi nesigurnosti zemlje i da je ispod ovoga djevojačkog grada duboka jama i da mu je mladost kratkotrajna kao nevinost.

Ne zna Bitanga zašto do danas ne pomisli na ova nagađanja i praznovjerja; ne zna ni to kako mu to najedanput tolika nježnost i ljubav napuni grudi: evo osjeća suze, a on nikad, pa ni pijan ne zaplaka i nije pošao na majčin sprovod, samo da ne povrijedi običaje suhom tugom. Otvrdne i ne znajući kao meso od sjedenja i osjećaji mu se tako izlizaše, postavši tanki kao cigaretni papir koji služi za frkanje duhana i doskočica, da završi kao čik u kanalu. Već od nekoliko godina ne osjeti ganuća. Brbljav kao žena posta kroz kavanu muškara, bez nježna pogleda i duše. U posljednje vrijeme prezre dapače ženu od

prevelika filozofiranja i spomenuo bi se svoje zaručnice i njenih pisama kad je trebalo ložiti peć. I gluposti ga oduševе kad mu zanos dosadi i kad uvidi da rad za narod počinje sitnim radom, tj. radom mediokriteta. Pobježe tri puta iz sela: kad mu namijeniše jednu ulogu u komediji *Moć ljubavi* od Janka Ujaka; kad zahtijevahu da u novinama polemíše s kapelanom radi jednoga zida i kad ga učitelj u jednom anonimnom dopisu spomene među naprednim X-janima koji su proveli pravu revoluciju pretplativši čitaonicu na jedan poluliberalni dnevnik. Pa i zato zavoli Bitanga Zagreb jer se tu mogu provincijalci bar ironizirati.

Strelimice lete vrh njega uspomene i danas osjeća prvi fićuk koji najavi da su prispjeli u postaju »Zagreb«. Izdaleka bješe zagledao tornje katedrale, dvije sklopljene, gotičke, asketske ruke, i obuze ga čuvstvo pobožnosti. A onda ulaz kroz zelene trgove, kroz razgovor i smijeh što se na Zrinjercu doima kao cvrkutanje vrabaca, nikad kao pjevanje slavuja. Prvi dan zavoli bijelu boju i došav na Jelačićev trg zagleda sliku koja ga uznesе više od Bukovčeva zastora. Zamjeri Jelačiću što mu konj došljacima pokazuje rep i nazva to nepristojnošću i netaktičnošću za strance. Kasnije mu protumačiše da je pravac Jelačićeve sablje kao putokaz simboličan i - dvoličan i Bitanga s radošću opazi da se tu možeš i šalama na račun domoljublja srdačno smijati. Čar Ilice osjeti zimi i pošto se upozna s nekim djevojčicama podiđu ga srsi od milja kad doču da se zovu guščice. Odmah osjeti da je to takvo cvijeće koje raste i cvjeta na ulici i da mu svejedno ne mogu pokvariti boje i mirisa ni prašina ni zalijevalac nasada.

Strelimice lete vrh njega uspomene, ali prvi je dan dolaska najčišći u njegovu pamćenju. Možda i zato što mu tog dana bijela boja prevuče cijeli grad gdje su tamne kuće rijetkost. A sad dok osjeća bjelinu prvoga dojma, pomišlja na propast. Odmako je daleko gore, prema Cmroku. Sunce nevoljko spuznu iz oblaka i tužniji posta okoliš. Jesen crvena, žuta, crna, zelena i bijela lišća uljuljava mu misao, ali on se ne da umiriti. Gleda šarolikost rane jeseni kakvu nikad poslije ne vidje. Čini mu se da u ovim gustim i svećanim bojama ima nešto i njegove duše koje negda ni ne pokuša otkriti. Evo mu trideseta godina savija hrptenjaču i on je ostao stari momak. Nešto šušti u njemu, a to je tako suho i šareno i samo još čeka da ga pospe snijeg. Čuvstva mu se isušila i ne bi ih ni osjetio da ne gleda sad kako mu ih život odnaša i kida, kida. Nije li ljubio on učiteljevu kćerku, blijedu crnku Ružicu, koja je prvi cjelov primila oborenih očiju kao hostiju? Nije li on ljubio onu dušu što je sretna i tužna plivala u velikim očima? Oh, taj pogled! Samo ga Madone imadu. Rafaelova djevica i majke i Ružica, njegova draga i usidjelica.

Bitanga žali što nema kod sebe zrcala. On se je bio navikao dirati u svetinje samo radi cinizma. Ali sad sumnja u svoj rug.

»Eh! Eh! Eh!« usklikne tri puta i prijeđe rukom preko čela. Uđe u jednu birtiju, sjedne i zatvori oči da mu ih konobarica ne vidi. U drugoj sobi govorahu o potresu. Bitanga ne ču. Razumio je sad privid Ružice i privid prvoga dana dolaska: ta to je zato jer se rastaje! Jer će sve propasti, sve, sve, sve... u drugoj se sobi smijahu. Bitanga pokuša tri puta pokazati zube, raširiti usne i prstima ih dapače razvuče, ali smijeha nema. »Prepao sam se, tako mi boga...«

Opet ide. Ne zna gdje je ni kamo će. On se ne prepoznaje. Uhvatio bi se za ruku, da to prije njega ne učini Molièreov škrtac, držeći e je netko drugi. Ove misli - nisu njegove. Ovaj strah - nije njegov. Ovi osjećaji - nisu njegovi. Ma eto: on ljubi Ružicu i Zagreb; on plače, trpi, boluje, tužiti i smijati se ne može ni na silu. I oca se sjeća! Čak i oca! Bijedni starac. Jedanput ga je on izgrdio što vješa na zidu novinske izreke gdje piše: »Aleksej Bosnić, leader đaštva«, i što je tako bio objesio njegove svjedodžbe. Bijedni starac. Evo pet godina što svrši nauke, i vazda mu šalje novac; tri ga godine ne vidje, a četiri mu

piše: »Neće me namjestiti radi politike«. A starac organizira opoziciju i smišlja položiti čast načelnika. Bijedni starac... Bitanga protre oči. Pa to su suze. Pa to je očiti rastanak. I slutnja ga velikog jednog pòtresā, potrēsā ponovo i on se zavalu na klupu.

Kroz dva sata zaboravi sav svoj život od nekoliko godina. Ima slučajeva te ljudi padnu na glavu, pa ako su pametni, pobenave, ako su ljudi, postanu veleumni. Nešto se takvo dogodi i s Bitangom. On je kaoti pao na glavu: je li postao mudriji ili bedastiji - nije sâm znao budući da je zaboravio kakav je bio. Nastojaše sebe prepoznati, protumačiti. Ali nikako nije mogao lučiti grad od sebe, tréšnju od straha, potres od raspoloženja. I da mu nije slučajno nešto palo na pamet, bio bi se sav rastopio od ganuća.

To što mu je palo na pamet, bijaše tako jednostavno i umjesno te mu nije ni moglo umah doći na um: Otići kući! S te mu pomisli zadržću koljena, pomisao ga ta uzruja.

Bitanga je zaista koraćao u grad, želeći stići odmah na kolodvor. Tako je bila strastvena ta žudnja. Sutra bi mirno snivao na krevetu. Sutradan bi se digao u deset. Dočekao puno sunce, kavu s vrhnjem i Ružičine oči. Gospode!!

Bitanga je opet sjeo na klupu. Srce mu zakuca kao da je već stupio na prag rođene kuće. I on je zaista stupio u misli. I vidio oca sijeda kao proroka. I otac je zaplakao. I puklo mu srce.

»Gledaj!« glasno se zadivi Bitanga. »I to mi se moglo zbiti. Sve dolazi nenadano«.

Pogleda u nebo, a ono se bješe razvedrilo i sunce se spokojno spuštaše k zapadu i Sava je tekla bijela i ružična kao živi morski rak. Tamo se dolje bjelasahu debela vitkih i tananih breza, a još dublje šućaše u tamnom zelenilu Sv. Žaver kao zapušteno groblje. Sa sviju strana stali dolaziti ljudi i Bitanga hrlo dođe u grad. Opet ga je tjerala nesabranost. Opet mu izmicahu misli i činjaše mu se da vidi kako ih raznosi vjetar poput pilotine i bi mu mučno. Pogleda na arkade, a to zagleda svoje misli. Rasap. Ništavilo. Smrt. I zacrni mu se pred očima. Onda zagriže u prst da se uvjeri je li to on; ali boli ne osjeti i to opravda tako što nije imao srčanosti raniti sama sebe.

- »Kukavico!« - promrmlja da mu odlane. »Prepao sam se.« I napane ga želja vikati da se je prepao. A uto crijeva zabugare sjetiv ga da je gladan. - »Valja se probuditi, doba je«, rekne sâm sebi u uvjerenju da spava. I opet mu se misli rasprše. On vidje samo grad i ljude kao da nije ni bilo ništa.

*

Bitanga nije otputovao. Ali ne što bi se bio odlučio, nego zato što se nije mogao odlučiti. Nakon toliko godina, a možda od poroda, mora da se na nešto odluči i to ga izmrcvari.

On se je te noći znojio, bdio i strašio. Oko tri izjutra začuje šum u ušima i prepozna u tom potres. Vidio kako zidovi hodaju, i čuo kako od toga škripi pod. Uprepasti ga ovo pomicanje poda, ovo kretanje grada, ova nestalnost tla. Tréšnja i njega pòtrēsā; izgubi tlo ispod nogu i duševnost mirujuć godine i godine kao pločnik stade se gibati i ponirati kao mokra zemlja.

Pobježe napolje pa se po drugi put zadivi zašto li se ne može odlučiti na odlazak. Evo: osjeća strah u svakoj dlačici svoje kože; čini mu se da se smotao kao jež i da mu dlake narastoše i stvrdnuše kao u dikobraza i on ne može ostaviti Zagreba. On sluti, štoviše, on vjeruje da se bliža jedna strahovita katastrofa koja i njemu prijeti smrću, kamenovanjem, i baš zato, baš zato ne može otići. Strah ga tjera, ali ga radoznalost drži. Nije li on Lotova žena? Ma evo: od juče se nježi kao curica, boji kao djevojčice i postaje radoznao kao usidje-

lica! Sad tek razumije da uoči katastrofe ne može otići!... A eno. Kuće se previjaju kao drveće: žljebovi padaju kao lišće; zidovi se praše kao drumovi; krovovi lome kao granje, a potres duva, duva kao vihor! Strašna li pogleda!! Ljudi bježe; pune su ih ulice i tu se dave, tuku, hripe, laju, mrcvare, grohoću. Pakao. Svi poludješe od straha. Bjesomučno žene deru odjeću i kožu i traže krvavim noktima oči. Muškarci cere zube, reže kao psi, a oči im crvene kao u mladih kunića. Čuje se vriska; s prozora skaču dječaci i djevojčice kao da se netko njima lopta. Tornjevi se zadnji put očajno svinuše kao pakleni upitnici; zadrhtaše kao strune samih zmija i iz kamenja proviriše nekake ruke, kose, čeljusti, kao žabe kad ih dječurlija spljošti kamenjem.

Bitanga se trese od vizije. Oči mu pune pohote, a usne okrupnile kao da progoni djevojčice. Kao dugo savladavana strast provali nerazumno i besvjesno potreba senzacija, efekata, veličine. Jer tlo, podloga njegove duševnosti bijaše svakidašnjost; kako se sav prodrma, omakne mu se i podloga i tlo. Bitanga leti, pliva. Umara se. Osjeća i misli. I na pogled strahovite katastrofe počeo stiskati pesnice, slušajući kako pucaju kosti, pa jecati isпивši četvrt litre rakije.

Sviće. Hladne, mokre sjene bježe po ulicama kao šišmiši. Jedno pseto čeprka po smeću i čuješ njegovo duboko njuškanje, vidiš mu svinuti rep i plavu sapu. Nebo počeo naglo blijedjeti. Istok se zažuti, a zvonjava preleti zrakom kao uplašeno jato svraka.

Bitanga se zanosi. Ne razaznaje on zanosa od želje, ni želje od bojazni. Niti osjeća apsurd svoje psihologije. On žudi za katastrofom koje se neizrecivo straši! Zabavlja se potresom s čega ga podilaze srsi. Pije od poništenosti i ta ga zanosi. Počeo osjećati i čuvstvovati pošto se je prepaao. Posta mekan od strave kao žena od kandžije. Konačno ga rakija ubijedi u slutnjama.

Kao crna Sodoma propast će bijeli Zagreb. Bijeli galeb na obali Save, bijele, srebrne Bjelouške. Krila mu zelena, ta njega parkovi nose! Bez šuma svojih Zagreb bi bio polumrtav, sakat, nakaza. Sad mu se pričini kao djevojčica na prvoj pričesti, raspuštenih kosa mirisne zeleni i u bijeloj opravi dražesnih kuća. Nikad neće obući duge suknje jer ga cijela Hrvatska mazi kao guščicu pa je postao, eto, prokšen i razmažen žudeći samo nove haljine, šeširić i cipele za paradu.

Bitanga mu plače ranu smrt i kratku mladost. Kao jedinicu oplakat će ga Hrvatska i - Bitanga ne može više. Neispavana ga, uplašena i pijana svlada ganuće i kako mu se misli stadoše plesti poput jezika, uvidi da je razmišljati sad nemoguće i da bi valjalo plakati.

Najprije potraži rubac. Našavši ga, pogleda je li čist. Vidjevši da je čist, potraži najzakutniju kavanu, uvuče se u najzabitniji kut. Zavukav se u najzabitniji kut, uvjeri se da ga nitko ne vidi, i stane ridati. Kad već ne smogne suza, naruči pivo i opije konobaricu da ne mora kući na spavanje.

U magli mišljaše: Ipak je sigurnije tu, negoli na trećem katu... Ipak neću poludjeti od straha ako se i prepanem... Ipak ću biti u Zagrebu iako izgubim svijest... Ipak...

Tu se nejasno sjeti da je ispod stola, i spokojno zaklopi oči...

III

Ovolika duševna natega i naprasitost morade svršiti razočaranjem. Prođe nekoliko tjedana i Bitanga se sve više uvjeravaše da neće biti ništa. Počeo nanovo čitati novine i nađe

u njima glasove stručnjaka koji odlučno nijekahu katastrofalnost zagrebačkih tréšnjaja. A jedan pokazivaše primjerima da su takvi obični samo kraj mora.

Sad - Bitanga se počeo stidjeti. On je u svakidašnjem raspoloženju bio druga osoba, oprečna onoj u duševnim ekstazama i praznicima. I ovaj se svakidašnji Bitanga počeo onoga - stidjeti. Kao da se otrijeznio i vidio što li je počinio u pijanstvu: najprije strah, pa ganuće, pa suze, pa ljubav za gradom, Ružicom, ocem, pa zanos za strahotom, pa ridanje... Svi najveći osjećaji ostadoše posramljeni pred onim najsicušnijim: dosađivanja, hvatanja muha i cinizma.

Bojaše se nije li u pijanstvu iskazao komegod sve ono što ga je mučilo ona dva dana, i posta sumnjičav. Bitanga plače! Bitanga ljubi! Bitanga se straši! Bitanga se zanosi! Šta bi mu pomoglo da to nazove klevetama? Da dotičnika izgrdi, čuši, izbatina, dokazao bi da u klevetama ima i suviše istine. Da se nasmije? Kad mu evo ponestaje snage smijanju.

Bitanga sumnjaše i u svoj um. On zna da su ti osjećaji sada abnormalni; da je ovaj stid bolest i da ovo što se počinje sramiti svog srama, nije no zaraza.

A jest! On se baš stidi svoga stida! Osjeća svu neodoljivu strahotu toga čuvstva i vidi, dapače, kuda to vodi. Njegova se duševnost koprcu u paradoksima, živi u apsurdima i porazno je samo to što i paradoksi i apsurdnosti isključivo ispunjaju njegov um.

Zašto se on ima stidjeti svoga straha, svojih suza, svoje ljubavi? A ako ih se već stidi, zašto se toga stida srami? Tu staje čovjeku pamet! Ne. On nije za autoanalizu. On je da sjedi, gleda i govori, a sad se digao, zatvorio oči i počeo misliti. Sad je slijep. Crno mu pred očima biva gušće; kadgod se to crno žuti, crveni, bijeli i zeleni, ali to je kao kad čovjek čvrsto stisne oči ili dobije udarac s kojega sve zvijezde vidi. Ne snalazi se. A onda mu budne kao onoga dana kad je htio prosvjedovati što nad prolaznicima ruše cigle a netko mu prišapnuo: potres! I sad mu netko šapće dok on prosvjeduje: luda! I onda on ide žurno, misli na prošlost i čini mu se da je to sve otud što se je uzrujavao, uprepaštavao, ridao i zaljubljavao radi katastrofe koja se nije ni dogodila, što je utrošio sve svoje zaspale umne energije u iluzijama, što je jedino bogatstvo svoje duše bacio u ništa, kao da je banknotama zapalio čik! I sad mu je lakše.

Dakako. Bojao se strahovito i iz straha istekoše svi osjećaji; i radoznanost je bila krinka; i ostao je tu jer od straha nije mogao bježati i onda se uvjerio da nije strah koji ga tu drži... I sad ga ta nelogičnost rasrdi: nesretan je zato što se nije ništa dogodilo, a od straha je želio da se nešto dogodi!

Bitanga je uzalud stao promatrati hod i nosove prolaznika: učini mu se da to sada njega gledaju i posmatraju...

Eto promrmlja zašavši u šumu, šta to znači kad se tvoja misao zavrti oko tvoje duše! Sve sam smio, samo ne misliti na sebe i razmišljati o sebi. To je samoubojstvo.

Ni kad je oružništvo pucalo u narod i ubilo deseticu; ni kad je spavao s tuđom ženom, ni kad mu ona izjavi da je zatrudnjela, ni kad on zataji svoje dijete, ni kad mu sinčić izdahnu ni kad se muž htio rastaviti, ni kad se svi odseliše u Ameriku - ne oćuti ni stoti dio ove sadanje duševne patnje koja se osniva na - ničemu. I to ga još više razgnjevi. Prokune onoga koji u čovjeka udahne dušu; osjeti je i proplaka nad njom. Zar nije dijete, vanbračno, živo pa mrtvo, njegova savjest? Mali, mali, mali... mali... mali...

Bitanga se nije mogao sjetiti kako mu se zvao sin. Zašto mu je to ime trebalo, nije znao. Sav mu se tok misli s toga poremeti kao da se jedan kamečak omaknu i sva se zgrada ruši. To ime! Dušan, Mirko, Jerko. Bitanga se znoji. Što mu se teže domišlja, više ga treba. Ponavlja sva moguća imena i kad nema više riječi, onda tek ćuti da je potreba baš toga

imena zašla u sve žilice; da ga mori kao žeđa što se razdraži na pomisao vode ili na pogled jedne kišne kapi.

Bitanga pokuša misliti na majku, na svoju ljubovcu Anku. Na muža joj agenta, Ferka. Na sestru Julku. Na svu rodbinu. I svima pamti ime. Ali mali! Vidi ga. Zna mu i prvi zub. I drugi. I prvu riječ. I drugu. Samo ime! Ime! Zna da je prohodao na Silvestrovo. Da je umro na Fašnik, godinu dana za tim. Zna kakve je haljine nosio, koliko knjiga razderao. Ma sve zna. Samo ime!

Bitanga čuti da se znoj na njemu ledeni. U sljepoočicama kucka, a zatiljak ga peče kao da mu se lupi koža. Pokuša čistiti nokte. Onda počne fučkati. Zagleda jedno pseto pa ga zovne da ga pomiluje, ali ono pobježe. Onda stade bacati kamenje; trgati lišće i kidati granje. Ali imena se ne sjeća. Zalud se on tako kuša uvjeriti da na ime ni ne misli, da ga se to i ne tiče. Ono ga muči kao savjest. Vuče za kose. Škaklja pod pazušče. Bocka u vrat. Oči mu se mute. Pokuša trčati, skakati, pjevati i slušati jeku. Hoće da dokaže da mu je do svega više stalo negoli do imena.

»To je drzovito«, muca Bitanga. »Šta mi treba to ime? Zašto se toliko patim da ga se sjetim? To je drzovito. Trebam ga, jer ga - ne trebam. Moram ga se sjetiti, jer - ne mogu! To je drzovito«.

On bi morao nekoga ćušiti, zadaviti, ustrijeliti. On bi počinio i zločin, da zaboravi na tu ludost. Netko se roti protiv njegova razuma. I bi mu jasno da je to njegova duša.

Ovakva drzovitost! Jedno ime. I da za nj trne, da se znoji, da čuti kako mu krv ozvanja u ušima, kako mu pore tvrdnu u iglice. I što mu biva jasnije da je uzrok njegove muke ništetniji, muka je sve ljuća. Što se više uvjerava da je smiješno te bi radi jednoga imena mogao čovjek poludjeti, više se razuvjerava i uviđa da bi on mogao umoriti čovjeka samo i jedino zato što se momentano ne može sjetiti kako se je zvao njegov sin.

I ovo ga pali bolju i sramom i zbunjenošću. Njegova se duša roti protiv razuma i on vjeruje u pakao i vragove, u jedno svjesno vrhunaravno Biće koje je u jedinog čovjeka udahnuo dušu, apsurd i paradoks. Pa kako može doći do toga da se čovjek, stvoren na sliku i priliku božju, može patiti radi jedne sitnice, izgubiti razum radi jednog imena i poludjeti od ničega? Ta što se njega tiče, on bi bacio do vraga to ime, glupo i prokleta ime, ali tko je taj te mu ga povraća sve jače što ga on žešće odbacuje? Tko je taj te se cinički titra s ljudskim životom i ubija razume kao komarce? A nešto mu se nasmiješi u nos. »Gle, gle, kako bi ga htio zaboraviti! Dao se čovjek na filozofiju, filantropiju i kritiku providnosti!... Eh, eh, eh!«

»Nije druge, valja poludjeti«, šapće i tare znoj. A rubac mu mokar. Slabašno mu zabljesnu u pameti jedan izlaz: kupiti koledar pa čitati imena svetaca i ugodnika, ali se ne može domisliti gdje da ga kupi. Sve je suvišno. On ide na vješala. Samo da se što prije svrši, da ga što prije objese, da što prije poludi. Ovo se stanje ne snaša. Oh! da mu je samo poludjeti! I on želi samo jedno: ludnicu. Tako je spokojan u toj želji te ni ne misli na samoubojstvo. On ide u Stenjevac.

- Ja sam, reći će, lud. Zatvorite me. Ja sam lud. Ja sam Aleksija - a -

Nešto mu zviznu pokraj uha kao tane. Ušesa mu dršću i on čuti kako mu smijeh duva u čelo, u kose, za vrat... Pa njegov se je sin zvao kao i on: Aleksa!

Bitanga ne zna što da počne od radosti. Poboja se da ne poludi od sreće kao bijednici kad dobiju milijun na lutriji. Pa još sad! Baš sad!

Eno sunce zapada. Valovi se oblaka pjene crvenom pjenom. Šuma se guši od žudnje i uzdaha. Nebosklon gori od srama. Nikad se Bitanga ne osjeti tako usrećenim. Uši mu pune glasova, oči boja, nos mirisa, jezik riječi, mozak slika - i bude mu da je bujan kao

prašuma. On se pretvara u prirodu: u stoljetne papige, u pretpotopne mamute, u nebotične orlove, u vitke pantere, u šarene zmije i čuti da se je raširio kao balon kad će poletjeti i pući.

No ta je sreća ludost. Evo mu tabani usađeni u zemlju kao korijenje. Kako će da bježi? Valja prevariti ludost. I on skida cipele i čarape. Evo mu noge okrupnile kao debla. Kako će da bježi? Valja prevariti ludost. I on svlači hlače i svitice. Evo mu se trup raširi i splete kao granje. Kako će da bježi? Valja prevariti ludost. I on skine kaput, prsluk i košulju. Slobodan. Spašen.

Zaurla od grohota, vidjev kup odijela gdjeno popada kao okovi kad uda omršave. Bitanga bježi smijući se što prevari ludost. I šešir baci u jarak i požali što je zaboravio rubac, da otre ove krupne suze što posvećuju prvi dan slobode, blaženstva i pobjede. Skupi ih u šaku i bi mu da je veliki cvijet pun rose. A tad oćuti kako mu lahor srsi golotinju i bi mu da je zvijezda što se kupa u svemiru.

Još je govorio i hihotao kad ga stražar dovede k »crvenoj lampi« radi sablazni. Ali ga odmah otpreme u bolnicu. Šef ga redarstva, kao kavanski prijatelj, zagrnu svojom kabanicom, na što se Bitanga nađe uvrijeđen pa se naglo uozbilji i ne progovori više ni riječi.

Punat, 10. V. 1910.
Savremenik, 1911.

Rječnik

abiturijent (lat. *abire* – otići, odlaziti) – onaj koji namjerava otići, osobito s niže škole na višu nakon položene mature

abonent (franc.) – pretpatnik

absint (grč.) – alkoholno piće od pelina i anisa; alkohol općenito

abzug (njem.) – demonstrativni usklik; »dolje!«

Ahasfer – lutajući Židov iz srednjovjekovne legende, "Vječni Žid"; Židov kojega je Krist prokleo i osudio na vječno lutanje zato što mu nije htio dati vode

Alojzije (1568-1591) – isusovac, potomak talijanske kneževske porodice Gonzaga; prema predaji istakao se čistim moralnim životom, pa ga je crkva proglasila svecem i učinila zaštitnikom mladeži, odn. uzorom kreposnog života mladeži

ansichtskarta (njem.) – razglednica

apcug – v. **abzug**

apstinensa – apstinencija

avantira (franc.) – avantura, pustolovina

bacanje – povraćanje

bakfiš (njem.) – doslovno: pržena riba; preneseno: šiparica, mlada naivna djevojka

bažul – grah

Bel-Ami – roman francuskog pisca Guya de Maupassanta iz 1885. godine, o nemoralnom društvenom usponu i padu naslovnog junaka

benefaktor (lat.) – dobrotvor

bezeneržija – nedostatak energije

bigotan (franc.) – vjerski zatucan, slijepo pobožan

bigotizam (franc.) – vjerska zatucanost

birikin – berekin

bludište – javna kuća

Bülow, knez Bernhard Heinrich Karl

Martin von (1849-1929) – njemački ministar vanjskih poslova i kancelar uoči Prvog svjetskog rata; pobornik imperijalizma i militarizma, suđen i oslobođen zbog optužbi za homoseksualnost

Bukovac, Vlaho (1855-1922) – glasoviti hrvatski slikar; najpoznatiji po oslikavanju platna HNK u Zagrebu (*Hrvatski narodni preporod*)

calkelner (njem.) – natkonobar

Carducci, Giosue (1835-1907) – talijanski pjesnik, nacionalni pjesnik moderne Italije, dobitnik Nobelove nagrade 1906. godine; *Himna Satani* njegova je provokativna, antiklerikalistička pjesma iz 1863. godine

Cerber – Kerber, troglavi pas iz grč. mita koji čuva ulaz u podzemni svijet

cibeba – grožđica

Cifariello, Filippo (1864-1936) – talijanski kipar, poznati predstavnik napolitanskoga verizma; život mu je obilježila obiteljska tragedija kada je 1905. godine u napadaju ludila ubio suprugu Mariju De Browne

clair obscur (franc.) – svijetlo-tamno, stil slikanja naročito izražen u slikarstvu baroka

Coquelin, Benoît Constant, nazvan Coquelin stariji (1841-1909) – francuski glumac, jedna od najvećih kazališnih zvijezda svog doba

"crvena lampa" – nekadašnji zagrebački naziv za upravu policije, pred kojom je u noći gorjelo crveno svjetlo

čako (mađ. *csáko*) – svečana kapa časnika i vojnika u austrougarskoj vojsci

D'Annunzio, Gabriele (1863-1938) – talijanski pjesnik, pripovjedač i dramski pisac; u politici bio predstavnik nacionalizma i predšasnik fašizma, poslije Prvog svjetskog rata s irendentistima ušao u Rijeku i priključio je Italiji

defraudacija (lat.) – pronevjera, utaja
dnevničar – dijurnist, vrsta nižeg činovnika koji je plaćen po danu rada

Dolce far niente (tal.) – dokolica; dosl. "slatko ne raditi ništa"

domine (lat.) – gospodine

doslije – do sad

droban – sitan

drobiš – sitniš, mrvice

drugi red – negativna ocjena

dulce et decorum est pro patria mori (lat.) – slatko je i lijepo umrijeti za domovinu (iz Horacijevih *Oda*, III.2.13)

eneržija – energija

esprit (franc.) – duh

fatiran (franc.) – umoran

Feuillet, Octave (1821-1890) – popularni francuski romanopisac i dramatičar iz doba Napoleona III.

filistar – malograđanin, uskogrudan čovjek (prema *Filistri* – Filistejci, biblijski narod)

ganuti se – pomaknuti se

Garibaldija i Mačjeg oka – prvo se po svoj prilici odnosi na *Mémoires de Garibaldi*, (auto)biografiju koju su sastavili sâm talijanski revolucionar i borac za ujedinjenje Italije Giuseppe Garibaldi (1807-1882) i njegov veliki prijatelj i podupiratelj, slavni francuski književnik Alexander Dumas otac (1802-1870), autor popularnih romana kao što su *Tri mušketira* i *Grof Monte Cristo*. Djelo je u nastavcima izlazilo u francuskim i talijanskim novinama. *Mačje oko* je roman francuskog pisca Xaviera de Montépina

(1823-1902), u Hrvatskoj preveden početkom 20. stoljeća. Montépin je autor ogromnog broja romana u nastavcima (romana-feljtona) koji su izlazili u novinama; najpoznatiji je po bestselleru 19. stoljeća *La Porteuse de pain* (*Prodavačica kruha*).

gigerl (njem.) – kicoš, gizdelin

gnjeti – gniječiti

Goldsmiet – zapravo Oliver Goldsmith (1730-1774), irski pisac; njegov poznati sentimentalni roman *The Vicar of Wakefield* (1766.) opisuje nevolje provincijskog vikara, te slavi radosti obiteljskog života
Graničari – izrazito popularni pučki igrokaz hrvatskog pisca Josipa Freudenreicha, praizveden 1857. godine

habt Acht (njem.) – nekadašnja vojnička zapovijed koja odgovara našoj današnjoj »Mirno!«

hrlo – žurno, hitro, brzo

ignoransa – neznanje

Izvolski, grof Aleksandar Petrovič (1856-1919) – ruski diplomat i političar, najzaslužniji za uspostavljanje britansko-ruskog savezništva uoči Prvog svjetskog rata

jektika (grč. *hektikós*) – sušica, tuberkuloza

jektičar – sušičar, bolesnik od tuberkuloze

jetikav – sušičav

jus primae noctis (lat.) – pravo prve noći, tj. pravo feudalnoga gospodara da provede prvu svadbenu noć s mladencem svog kmeta

kanot – kanu

kibl, kibla (njem.) – vedro, kabao, kanta; noćna posuda

kolesa – bicikl

koli – koliko, kako

komi, komij (franc. *commis voyageur*) – trgovački putnik

konta (njem.) – stara mušterija, stalni

kupac

konvikt (lat.) – internat, školska ustanova u kojoj đaci imaju stan i hranu

Kožarska ulica – današnja Tkalčičeva ulica u Zagrebu; nekoć poznata po javnim kućama

kramar (njem.) – sitni trgovac

krok – korak

kuburluk – "kuburenje", oskudica

kunst (njem.) – umjetnost; umijeće, vještina

kuzen (franc.) – rođak, bratić

lijep – žbuka

majestetičan (lat.) – veličanstven, uzvišen

marazam (grč.) – gubljenje tjelesne snage (zbog bolesti, starosti...)

Marger – Murger, Henri (1822-1861), francuski književnik u doba realizma, osobito poznat po svojim *Prizorima iz boemskog života* (*Scènes de la vie de bohème*)

mešpajs (njem.) – dezert, slatko jelo kao dio ručka ili večere

Moć ljubavi – autor te komedije je Janko Dujak (ne Ujak!; 1869-1925), publicist, nakladnik, tiskar i književnik iz Siska. To danas zaboravljeno i ne previše originalno djelo rado su izvodile amaterske kazališne družine.

Murillo, Bartolomé Estéban (1618-1682) – glasoviti španjolski barokni slikar

muštra (njem.) – vojnička vježba

mužar (mađ.) – metalna posuda u kojoj se tučkom mrvči šećer, papar i sl.

Nehljudov – glavni lik Tolstojevog romana *Uskrsnuće* (1899.)

neponjatan (prema rus.) – nepojmljiv, nedokučiv

nokšir – noćna posuda

none – grudi, sise

Novelli, Ermete (1851-1919) – poznati talijanski glumac i dramatičar

oskubljen – očerupan

paroksizam (grč.) – vrhunac, kulminacija; oštar nastup; naglo pogoršanje bolesti

parta (po mađ.) – nakit na glavi djevojke; u prenesenom smislu: djevojka; *stara parta* – usjedjelica

pek – pekar

per tu (tal.) – "na ti"

Pluto – Pluton, rimski bog podzemnog svijeta, istovjetan s grčkim Hadom

počitanje – poštovanje

pokudno – loše, nedovoljno (u svjedodžbama)

politiran – poliran

Portos – Porthos, jedan od tri mušketira iz Dumasovog romana

predsuda – predrasuda

pristav – vrsta nižeg (sudskog) činovnika

prokšen – objestan, drzak

prokšenost – razmaženost, objest

purga (lat.) – purgativ, sredstvo za čišćenje crijeva

pus (lat.) – gnoj

rozolio (tal.) – talijanski liker od ružinog lišća

Ruđin – prvi roman I. S. Turgenjeva iz 1856. godine, o ljubavi naslovnog junaka, plemića, prototipa "suvišnog čovjeka", i mlade djevojke

Safo – Sapfo, Sappho, starogrčka pjesnikinja (7. st. pr. n. e.)

salonrok (njem.) – salonski kaput, svečani crni kaput do koljena

samet (prema njem.) – isto što i samt: baršun, pliš, kadifa

sametan – v. *samet*

Sarto, Andrea del (1486-1531) – jedan od najpoznatijih firentinskih slikara

sekser (od njem. *sechs* – šest) – sitan novac, šest krajcara

Silvije – Silvije Strahimir Kranjčević (1865-1908), hrvatski pjesnik

sirće – ocat

skrofule (lat.) – oticanje vratnih žlijezda, guke, tuberkuloza žlijezda

slaćina – slatkoća

Sorel, Georges Eugène (1847-1922) –

francuski filozof i teoretičar revolucionarnog sindikalizma; pristaša nasilja u političkoj borbi, inspirirao je i marksiste i fašiste

Spagnoletto, zapravo Jusepe de Ribera (1591-1652) – jedan od najpoznatijih španjolskih slikara naturalističkog pravca, poznat osobito po svojim slikama svetica i mučenika

sportsmen (engl.) – sportaš, onaj koji se bavi sportom

Stenjevec – selo pokraj Zagreba (danas predgrađe), u kojem se od 1879. godine nalazio Zavod za umobolne "Stenjevec"

stitičnost (lat.-tal.) – zatvor

stol sedmorice – vrhovni i kasacioni sud, nekad najviši sud u hrvatskom sudstvu

strožak – madrac napunjen slamom

sudbeni stol – *Tabula regia iudiciaria*, najviši sud u Hrvatskoj

suhar – suhoća

svitice – gaće

Sv. Žaver – Sv. Ksaver, zavjetna isusovačka crkva izgrađena 1750. u sjevernom dijelu Zagreba

šantan (franc. *chantant*) – gostionica s pjevačicama

šartrez (franc. *chartreuse*) – vrsta likera

škapular (tal. *scapola* – pleća, lopatica) – dvije platnene svetačke sličice spojene uzicom; nose ih vjernici kao amajliju

švindlarija (njem.) – opsjena, prijevara

Tauglih (njem. *Tauglich*) – dobro, odlično, prikladno

telećak – naprtnjača, vojnički ranac austrijskih vojnika, nazvan tako jer je bio načinjen od teleće kože

Tittoni, Tommaso (1855-1931) – talijanski diplomat i političar, ministar vanjskih poslova uoči Prvog svjetskog rata zaslužan za talijansko savezništvo s Antantom i raskid sa Silama osovine;

kasnije pristaša fašizma

tokmak (tur.) – glupan, budala

tribuna – tribina

tringeld (njem.) – napojnica

Ujak, Janko – zapravo Janko Dujak (1869-1925); v. *Moć ljubavi*

univerza (lat.) – sveučilište

Van Dyck, Anthonis (1599-1641) – nizozemski barokni slikar, poznat po portretima

vaselena – svemir

Venera Medičejka – slavna Botticellijeva slika *Radanje Venere*, nastala oko 1486. po narudžbi jednog od članova obitelji Medici

viksati (njem.) – mazati cipele viksom, laštilom, mašću za cipele

vore – bore

Zacconi, Ermete (1857-1948) – poznati talijanski kazališni, kasnije i filmski glumac

zakročiti – zakoraknuti

Zla žena – popularna komedija srpskog književnika Jovana Sterije Popovića iz 1838. godine

zurilo – dalekozor

ženijalan (prema franc.) – genijalan